

ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 1/2016
Flekkudalur og Svínadalur

3. maí 2018

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	1
2	MÁLMEÐFERÐ	2
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar	2
2.2	Dalásýsla að undanskildum fyrrum Skógarstrandarhreppi (svæði 9A) tekin til meðferðar	2
2.3	Lýstar kröfur og kynning	3
2.4	Mál nr. 1/2016, Flekkudalur og Svínadalur.	3
3	KRÖFUGERÐ	8
3.1	Kröfur íslenska ríkisins	8
3.2	Kröfur kirkjumálasjóðs vegna Svínadals	9
3.3	Kröfur Arnars Eysteinsonar vegna Bessatungu	9
3.4	Kröfur Valgerðar Lárusdóttur vegna Fremri-Brekku	10
3.5	Kröfur Hörpugötu 1 ehf. vegna Ljárskóga	10
3.6	Kröfur Bjarka V. Waage, Bjarkar Magnúsdóttur, Bjarnheiðar Magnúsdóttur, Smára V. Waage og Viðars G. Waage vegna Glerárskóga ..	11
3.7	Kröfur Arndísar Erlu Ólafsdóttur og Bjarna Ásgeirssonar vegna Ásgarðs... 11	11
3.8	Kröfur Dalabyggðar vegna Sælingsdalstungu	12
3.9	Kröfur Breiðu ehf. og Halldórs Þorgils Þórðarsonar vegna Breiðabólstaðar	13
3.10	Kröfur Breiðu ehf. og Hólshlíðar ehf. vegna Hóls	14
3.11	Kröfur Moniku Bjarkar Einarsdóttur vegna Rauðbarðaholts	15
3.12	Kröfur Hjartar Sveins Sveinssonar og Ingþórs Kristmundar Sveinssonar vegna Knarrarhafnar	16
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN	18
4.1	Inngangur	18
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	18
4.3	Vettvangsferð	19
4.4	Skýrslutökur	19
5	SAGA LANDSVÆÐA	21
5.1	Landnám á svæðinu	21
5.2	Afréttir og afréttarnot	23
5.3	Flekkudalur	31
5.3.1	Eyðibýli í Flekkudal.	44
5.3.2	Svæði sem liggja að Flekkudal	47
5.4	Svínadalur	61
5.4.1	Svæði sem liggja að Svínadal	80
6	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	101
6.1	Efnisskipan og sameiginleg atriði	101
6.1.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	101
6.1.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	101
6.2	Landnám	107
6.3	Flekkudalur	107

6.3.1	Inngangur	107
6.3.2	Sjónarmið aðila	112
6.3.3	Niðurstaða	116
6.4	Svínadalur og aðliggjandi jarðir	149
6.4.1	Inngangur	149
6.4.2	Sjónarmið aðila	151
6.4.3	Niðurstaða	165
6.5	Um málskostnað	197
7	ÚRSKURÐARORÐ.....	199

VIÐAUKI

Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum. Svæði 1–8B.

FYLGISKJÖL

- I. Kort
- II. Aðilaskrá
- III. Skjalaskrá

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Fimmtudaginn 3. maí 2018, er tekið fyrir mál nr. 1/2016, Flekkudalur og Svínadalur, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Ása Ólafsdóttir formaður, Allan V. Magnússon varaformaður og Hulda Árnadóttir.

Aðilar máls eru:¹

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.

(Edda Andradóttir lögmaður og Indriði Þorkelsson lögmaður.)

Arndís Erla Ólafsdóttir og Bjarni Ásgeirsson vegna Ásgarðs.²

Dalabyggð vegna Sælingsdalstungu.³

Kirkjumálasjóður vegna Svínadals.

Arnar Eysteinnsson vegna Bessatungu.

Valgerður Lárusdóttir vegna Fremri-Brekku.

Hörpugata 1 ehf. vegna Ljárskóga.

Bjarki V. Waage, Bjarnheiður Magnúsdóttir, Björk Magnúsdóttir, Smári V. Waage og Viðar G. Waage vegna Glerárskóga.

Breiða ehf. og Halldór Þorgils Þórðarson vegna Breiðabólsstaðar.⁴

Breiða ehf. og Hólshlíð ehf. vegna Hóls.⁵

Monika Björk Einarsdóttir vegna Rauðbarðaholts.⁶

Hjörtur Sveinn Sveinsson og Ingbór Kristmundur Sveinsson vegna Knarrarhafnar.⁷

Einar I. Ólafsson, Gísli Kristján Kjartansson, Óla Friðmey Kjartansdóttir, dánarbú Guðmundu Haraldsdóttur, Hafdís Haraldsdóttir og Haraldur Haraldsson vegna Brunnigils.⁸

(Ólafur Björnsson lögmaður.)

¹ Sjá nánar í aðilaskrá (fylgiskjal II). Auk þeirra sem hér eru nefndir var einnig lýst kröfum vegna Flekkudals við meðferð málsins, af hálfu Sveins Kjartans Gestssonar, ábúanda jarðarinnar Staðarfells sem er í eigu íslenska ríkisins. Eins og rakið er í kafla 6.3.1.2 hér á eftir er niðurstaða óbyggðanefndar sú að hann geti ekki, gegn andmælum íslenska ríkisins, átt aðild að málinu á grundvelli ábúðar á jörðinni.

² Einungis stendur eftir krafa um greiðslu málskostnaðar.

³ Einungis stendur eftir krafa um greiðslu málskostnaðar.

⁴ Einungis er gerð krafa um greiðslu málskostnaðar.

⁵ Einungis er gerð krafa um greiðslu málskostnaðar.

⁶ Einungis er gerð krafa um greiðslu málskostnaðar.

⁷ Einungis er gerð krafa um greiðslu málskostnaðar.

⁸ Einungis er gerð krafa um greiðslu málskostnaðar.

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka laganna og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Dalasýsla að undanskildum fyrrum Skógarstrandarhreppi (svæði 9A) tekin til meðferðar

Með bréfi dagsettu 17. september 2014 tilkynnti óbyggðanefnd fjármála- og efnahagsráðherra þá ákvörðun sína að taka til umfjöllunar svæði 9, sbr. 8., 1. mgr. 10. og 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998.

Landsvæði þetta, hið ellefta í röðinni hjá óbyggðanefnd,⁹ tók til Dalabyggðar, Eyja- og Miklaholtshrepps, Helgafellssveitar, Stykkishólmsbæjar, Grundarfjarðarbæjar, Snæfellsbæjar, hluta Strandabyggðar (fyrrum Broddaneshrepps) hluta Húnaþings vestra (fyrrum Bæjarhrepps) og hluta Borgarbyggðar (fyrrum Kolbeinsstaðahrepps). Með bréfi dagsettu 30. september 2015 tilkynnti óbyggðanefnd fjármála- og efnahagsráðherra að ákveðið hefði verið, að höfðu samráði við sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, að skipta svæði 9 í þrennt. Landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, eftir þessa breytingu, er auðkennt sem svæði 9A, þ.e. Dalasýsla að undanskildum fyrrum Skógarstrandarhreppi. Að fengnu áliti sérfræðinga Þjóðskjalasafnsins um tilhögun gagnaöflunar þótti fara betur á því að fjalla um Skógarstrandarhrepp með Snæfellsnesi (svæði 9B).

Svæði 9A afmarkast svo við málsmeðferð óbyggðanefndar: Að norðanverðu afmarkast svæðið af mörkum Dalabyggðar við Reykhólahrepp og er þeim mörkum fylgt til norðausturs að mörkum fyrrum Broddaneshrepps. Að austan afmarkast svæðið af mörkum Dalabyggðar við fyrrum Broddaneshrepp og fyrrum Bæjarhrepp suður að mörkum Dalabyggðar og Borgarbyggðar. Er mörkum Dalabyggðar og Borgarbyggðar fylgt til vesturs að mörkum fyrrum Kolbeinsstaðahrepps. Er mörkum hans síðan fylgt

⁹ Upphaflega var landinu skipt í ellefu svæði við málsmeðferð nefndarinnar. Svæðum 7 og 8 var báðum skipt í tvennt á síðari stigum, þ.e. svæði 7A, 7B, 8A og 8B. Svæði 9 var því hið ellefta í röðinni þegar þarna var komið sögu.

vestur að mörkum fyrrum Skógarstrandarhrepps og er þeim svo fylgt til norðurs að hafi. Að öðru leyti afmarkast svæðið af hafi.

Fjármála- og efnahagsráðherra var upphaflega veittur frestur til 18. desember 2014 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæði 9, væri um slíkar kröfur að ræða. Að teknu tilliti til framvindu gagnaöflunar og þeirrar uppskiptingar svæðisins í svæði 9A og 9B, sem að framan er greint frá, var sá frestur nokkrum sinnum framlengdur að beiðni íslenska ríkisins, síðast til 8. febrúar 2016.

Hlutaðeigandi sýslumannsembætti og sveitarfélagi var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar um að taka svæðið til meðferðar og gerð grein fyrir framhaldinu.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um þjóðlendur á svæði 9A bárust óbyggðanefnd 8. febrúar 2016. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um málsmeðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 18. sama mánaðar, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 18. maí 2016. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð yrði þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Útdráttur úr efni tilkynningarinnar var birtur með auglýsingum í dagblöðum, sbr. sama lagaákvæði.

Kröfur fjármála- og efnahagsráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofu Dalabyggðar og á skrifstofu sýslumannsins á Vesturlandi í Búðardal, auk þess sem þær voru birtar á vefsíðu óbyggðanefndar. Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var síðar framlengdur til 1. júlí 2016.

Eftir að kröfur annarra en íslenska ríkisins komu fram var gefið út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og voru þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofu sýslumannsins á Vesturlandi í Búðardal frá 11. júlí til og með 11. ágúst 2016, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 18. ágúst 2016. Framangreind kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á skrifstofu Dalabyggðar, skrifstofu óbyggðanefndar og vefsíðu óbyggðanefndar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Kröfugerð fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, tók til 13 aðgreindra svæða. Á móti bárust 22 kröfulýsingar ýmissa aðila sem sumar sköruðust.

2.4 Mál nr. 1/2016, Flekkudalur og Svínadalur.

Við fyrstu fyrirtöku mála á svæði 9A, sem fram fór 9. ágúst 2016, ákvað óbyggðanefnd að fjalla um ágreiningsmál á svæðinu í þremur aðskildum málum, þ.e. mál nr. 1/2016,

Flekkudalur og Svínadalur;¹⁰ mál nr. 2/2016, Haukadalshreppur og Miðdalahreppur austan Miðár¹¹ og mál nr. 3/2016, Hörðudalshreppur og Miðdalahreppur vestan Miðár.¹²

Við sömu fyrirtöku var farið yfir forsögu meðferðar svæðis 9A og stöðu kynningar krafna aðila. Gerð var grein fyrir því að óbyggðanefnd skipuðu í málinu þau Allan V. Magnússon varaformaður, Ása Ólafsdóttir og Hulda Árnadóttir. Gefið var færi á athugasemdum en engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl til upplýsingar fyrir lögmenn, ásamt skjalaskrá, og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar. Skorað var á lögmenn að fara yfir tiltekin atriði af sinni hálfu og gera athugasemdir ef þeir teldu ástæðu til. Þá var vakin athygli á þinglýsingu athugasemdar um yfirstandandi þjóðlendumál á landsvæði á ágreiningssvæði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og óskað eftir að lögmenn gerðu umbjóðendum sínum grein fyrir því atriði. Einnig var gerð grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendulaga. Farið var yfir áætlun um framvindu málsmeðferðar á svæðinu, sem sett var fram með fyrirvara um framvindu gagnaöflunar og umfang mála þegar henni yrði lokið.

Vettvangsferð vegna máls nr. 1/2016 fór fram 20. september 2016. Fjallað er um hana í kafla 4.3 hér á eftir.

Önnur fyrirtaka mála á svæði 9A var haldin sameiginlega vegna allra málanna 24. febrúar 2017. Áður en að henni kom hafði Ása Ólafsdóttir verið skipuð formaður óbyggðanefndar og tók hún því jafnframt við formennsku í málinu. Lögmönnum málsaðila var skýrt frá því að gagnaöflun vegna svæðisins hefði tafist verulega miðað við það sem áætlað var, einkum vegna þess að vinna Þjóðskjalasafns Íslands við gagnaöflun vegna svæðis 8B hefði reynst mun umfangsmeiri en áætlað hafði verið, og kynnt var ný áætlun um framvindu málsmeðferðar þar sem hliðsjón var höfð af þessu. Þá var gerð grein fyrir því að íslenska ríkið hefði í aðdraganda vettvangsferðarinnar gert tilteknar breytingar á kröfulínunni gagnvart Svínadal, sem væri í samræmi við það hvernig eigendur jarðanna Sælingsdalstungu og Ásgarðs afmörkuðu jarðir sínar. Kallað var eftir afstöðu lögmanns eigenda umræddra jarða til þess hvort litið væri svo á að

¹⁰ Upphaflega var málið nefnt „Svínadalur og Staðarfell“, eins og m.a. kemur fram í fundargerð vegna fyrstu fyrirtöku mála á svæðinu. Síðar var ákveðið að nefna málið „Flekkudalur og Svínadalur“, enda varðar málið m.a. eignarréttarlega stöðu Flekkudals en ekki annars lands sem tengist jörðinni Staðarfelli.

¹¹ Upphaflega var málið nefnt „Vatnspverdalur, fjallendi Skarðs, Stóra-Vatnshornsmúli, Jörfaafréttur, Geldingadalur og landsvæði sunnan og vestan Villingadalsdraga“, eins og m.a. kemur fram í fundargerðum.

¹² Upphaflega var málið nefnt „Botn við Svínbjúg, Fjallendi Hrafnabjarga, Fjallendi Fremri-Vífildals, Landsvæði sunnan Hundadals og Hundadalsheiði og Sauðafell/Selland“, eins og m.a. kemur fram í fundargerðum.

aðild þeirra að málinu væri þar með lokið og óskaði hann eftir fresti til að bera það undir umbjóðendur sína.

Við sömu fyrirtöku gerði óbyggðanefnd lögmönnum grein fyrir því að nefndin hefði tekið til sérstakrar skoðunar aðild og önnur atriði sem vörðuðu kröfugerðir vegna ríkisjarða, m.a. í ljósi dóms Hæstaréttar frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur). Tilefni þessarar skoðunar óbyggðanefndar var m.a. það að ábúandi jarðarinnar Staðarfells, sem er í eigu íslenska ríkisins, hafði lýst kröfum í málinu vegna Flekkudals á grundvelli ábúðarréttar síns, auk þess sem ábúendur annarra tiltekinna jarða í eigu ríkisins höfðu lýst kröfum vegna ágreiningssvæða í máli nr. 2/2016 á sama grundvelli. Kallað var eftir afstöðu lögmanna, bæði íslenska ríkisins og lögmanns ábúendanna, til þess hvort ábúendurnir gætu átt aðild að málunum.

Við þriðju fyrirtöku málsins, 19. júní 2017, kom fram af hálfu lögmanns eigenda jarðanna Sælingsdalstungu og Ásgarðs að enn væri til skoðunar hvort líta bæri svo á að aðild þeirra að málinu væri lokið¹³ og að jafnframt væri verið að bera afmörkun fleiri aðliggjandi jarða saman við legu kröfulínu íslenska ríkisins vegna Svínadals. Þá kom fram af hálfu lögmanna íslenska ríkisins að afstöðu til aðildar ábúanda Staðarfells að málinu yrði komið á framfæri í greinargerð þess. Óbyggðanefnd upplýsti lögmenn um að á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar hefði hún óskað eftir því við Væðurstofu Íslands að fram færi greining á legu vatnaskila og upptaka á svæðinu, að því leyti sem merkin væru miðuð við þau í heimildum. Af hálfu nefndarinnar var lagt fram nýtt kort sem hafði að geyma umræddar upplýsingar um vatnafar, auk kröfulína málsaðila. Því var sérstaklega beint til lögmanna að yfirfara hvort vatnafarsgögnin gæfu tilefni til tilfærslu á kröfulínum og var sérstaklega rætt um suðaustasta hluta ágreiningssvæðisins vegna Flekkudals og austasta hluta ágreiningssvæðisins vegna Svínadals í því sambandi. Loks var lögmönnum íslenska ríkisins veittur frestur til 10. ágúst 2017 til að skila greinargerð vegna málsins.

Við fjórðu fyrirtöku mála á svæði 9A, sem var haldin sameiginlega vegna allra málanna 10. ágúst 2017, var greinargerð íslenska ríkisins vegna málsins lögð fram. Þeirri spurningu var beint til lögmanna hvort eitthvað miðaði í sáttumleitunum og hvort vænta mætti frekari breytinga á línunum. Fram kom að merki gagnvart Svínadal væru til skoðunar í því sambandi. Lögmönnum gagnaðila íslenska ríkisins var veittur frestur til 25. ágúst 2017 til að skila greinargerðum. Vakin var athygli á því að í greinargerð sinni mótmæltu lögmenn íslenska ríkisins því að ábúandi Staðarfells fengi aðild að málinu vegna Flekkudals. Lögmaður ábúandans fékk færi á að koma að sjónarmiðum vegna þessa í greinargerð. Þá var farið yfir fyrirkomulag aðalmeðferðar málsins.

¹³ Eigendur Ásgarðs og Sælingsdalstungu létu málið ekki frekar til sín taka eftir að fyrirnefnd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins, enda fól hún í sér að lega kröfulínu þess var færð til samræmis við lýstar kröfur vegna umræddra jarða.

Við fimmtu fyrirtöku mála á svæði 9A, sem var haldin sameiginlega vegna allra málanna 25. ágúst 2017, voru lagðar fram greinargerðir af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Þar var lýst tilteknum breytingum á kröfulínu ríkisins vegna Svínadals, þar sem kröfulínan vegna svæðisins hafði verið færð til samræmis við kröfulínur gagnaðila þess vegna Ásgarðs og Sælingsdalstungu.¹⁴ Jafnframt voru lagðar fram nýjar kröfulýsingar vegna Ljárskóga, Glerárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu. Af hálfu óbyggðanefndar var upplýst um að þrátt fyrir að framangreindur kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins væri runninn út yrðu þær kröfur sem lagðar voru fram við fyrirtökuna teknar til efnislegrar meðferðar hjá nefndinni. Í því sambandi var m.a. vísað til 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998, þar sem kveðið er á um að ef fram kemur við meðferð máls að aðili, sem kann að telja til eignarréttinda, hafi ekki lýst kröfum sínum skal nefndin hafa frumkvæði að því að kanna hvort hann falli frá tilkalli, en ella gefa honum kost á að gerast aðili máls. Aðspurðir höfðu lögmennt ekki athugasemdir við þetta. Þá kom fram af hálfu lögmanns gagnaðila íslenska ríkisins að enn væri til skoðunar hvort sætta mætti málið að því er varðaði tilteknar jarðir sem liggja að því svæði á Flekkudal sem íslenska ríkið gerði kröfu um að væri þjóðlenda. Lögmaður gagnaðila íslenska ríkisins vakti athygli á því að í greinargerð þeirri sem hefði verið lögð fram fyrir hönd ábúanda Staðarfells væri ekki lengur krafist beins eignarréttar á Flekkudal, heldur væri þess nú krafist að þjóðlendukröfu ríkisins yrði hafnað og að hið sama ætti við um sambærileg tilvik í máli nr. 2/2016. Aðspurður kvaðst hann fallast á að gegn andmælum íslenska ríkisins gætu ábúendur umræddra ríkisjarða ekki átt aðild að málunum en óskaði þó áfram eftir að sjónarmið þeirra yrðu tekin til skoðunar við úrlausn málanna. Enn fremur var farið yfir fyrirkomulag aðalmeðferðar í málinu. Fram kom að þrátt fyrir fyrri áætlanir um framvindu gagnaöflunar Þjóðskjalasafns Íslands væri henni enn ekki lokið að fullu. Aðspurðir höfðu lögmennt ekki athugasemdir við að aðalmeðferð málsins færu þrátt fyrir þetta fram á þeim tíma sem ráðgert hafði verið.

Hinn 30. ágúst 2017 var farið í vettvangsferð um Svínadal. Fjallað er um hana í kafla 4.3 hér á eftir. Sama dag fór fram sá hluti aðalmeðferðar sem snýr að skýrslutökum, í félagsheimilinu Dalabúð í Búðardal, og er gerð grein fyrir þeim í kafla 4.4.

Aðalmeðferð málsins var fram haldið með málflutningi í sal Héraðsdóms Vesturlands í Borgarnesi miðvikudaginn 29. nóvember 2017. Þar gerði lögmaður íslenska ríkisins grein fyrir tilteknum breytingum sem gerðar voru á kröfulínu þess vegna Flekkudals. Þá lagði lögmaður gagnaðila íslenska ríkisins fram nýjar kröfugerðir vegna jarðanna Breiðabólstaðar, Hóls, Rauðbarðaholts og Knarrarhafnar. Lögmaðurinn gerði grein fyrir því að kröfulýsingarnar hefðu verið útbúnar eftir að í ljós hefði komið að kröfulínur íslenska ríkisins næðu inn á land umræddra jarða. Skömmu fyrir

¹⁴ Hér er um að ræða sömu breytingu og getið var um við aðra fyrirtöku málsins og nefnd er hér að framan.

aðalmeðferðina hefði íslenska ríkið þó aðlagð kröfulínu sína að landamerkjum jarðanna. Kröfur vegna jarðanna væru því dregnar til baka, að öðru leyti en að því er varðaði málskostnað. Þá kom fram af hálfu lögmanns íslenska ríkisins að óskað væri eftir því af hálfu ríkisins að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort Flekkudalur væri eignarland eða þjóðlenda, þar sem ríkið væri þar beggja megin borðs og þar af leiðandi væri engin krafa gerð um beinan eignarrétt á landsvæðinu, af þar til bærum aðila. Af hálfu lögmanns gagnaðila íslenska ríkisins kom fram að haldið væri til streitu kröfu um að ábúandi Staðarfells gæti átt aðild að málinu og gert þær kröfur sem lagðar hefðu verið fram af hans hálfu, með áorðnum breytingum. Við lok aðalmeðferðar var því lýst yfir af hálfu óbyggðanefndar að málið væri tekið til úrskurðar.

Við fyrirtöku 23. apríl 2018 var bókað um ákvörðun óbyggðanefndar um breytt smörk milli svæða 8B og 9A, þar sem svæðamörkin voru aðlöguð að vatnaskilum milli fasteigna, m.a. á grundvelli gagna sem nefndin aflaði frá Veðurstofu Íslands. Við fyrirtöku 26. apríl lýstu allir lögmennt því yfir að kröfulínur væru færðar að hinum breyttu svæðamörkum.

Loks var málið tekið fyrir að nýju 30. apríl 2018 og lögð fram skjöl sem komið höfðu í leitirnar frá því að aðalmeðferð lauk. Var málið tekið til úrskurðar að nýju.

3 KRÖFUGERÐ¹⁵

3.1 Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er kröfum í málinu lýst í tveimur hlutum. Í endanlegri kröfugerð er þess krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðis:

Annars vegar landsvæðið Flekkudalur:

Upphafspunktur er hæsti tindur fjallsins Göltur (1), þaðan er farið norðvestur í Flekkudalsá þar sem Hólkotslækur rennur í hana að vestanverðu (2), Hólkotslæk er fylgt upp fjallið og þaðan upp í norðaustasta tind Tungumúla (3), þaðan er farið eftir því sem vötnum hallar, norðaustur yfir Miðfjallshrygg (4) og að Þverfjalli (5), þaðan áfram norðaustur eftir því sem vötnum hallar yfir Hrossaborg (6), þaðan austur eftir háfjalli og á vatnaskilum, í syðsta tind Skeggaxlar, (787 metra hár) (7), þaðan er farið suðaustur og á vatnaskilum í Skothrygg (8), þaðan sjónhending í vatnaskil á Hraunum (9), þaðan beina sjónhendingu í vestari upptök Grensár á Hraunum (10), þaðan er farið suðvestur eftir því sem vötnum hallar, yfir Vatnamúlaborg og Lægðarbrún að stað norðausturlega á Breiðabólsstaðarfjalli sem er til móts við austari enda Helluvatns (10a), og þaðan bein sjónhending að upptökum Helluár í Helludal (11) þaðan norðvestur að vatnaskilum (11a) og þaðan eftir því sem vötnum hallar í hæsta tind á fjallinu Göltur (1), sem er upphafspunktur.

Hins vegar landsvæðið Svínadalur:

Upphafspunktur er á vatnaskilum milli Hádegisfells og Miðfjalls, fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili (1), þaðan er farið beint austur í Hrafnagil og eftir gilinu í Svínadalsá (2), frá ármótunum austur eftir þeim læk sem kemur úr Réttargili og svo í Réttargil (3) sem ræður merkjum að vörðu sem stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (4), þaðan er farið að upptökum Réttargils (5), þaðan er sjónhending í efstu drög Glerár efst á Snjófannadal (6), þaðan sjónhendingu að upptökum Köldukvíslar (7), þaðan sjónhendingu í Gafffell (8), sem er á sýslumörkum gagnvart Strandasýslu, sem jafnframt eru sveitafélagamörk og mörk kröfusvæðis, þaðan er sýslumörkum fylgt norðvestur í Hólkonuhnúk (9), þaðan er farið vestur eftir háfjallinu í hæsta punkt á Villingadalshyrnu, efst í dalsbotni Villingadals (10), þaðan beina sjónhendingu niður fjallið í upptök Njálsgils (11), sem síðan ræður merkjum vestur í Svínadalsá (12), ræður áin síðan merkjum norður þangað sem Snasagil

¹⁵ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og II (aðilaskrá). Auk þeirra sem hér eru nefndir var við meðferð málsins einnig lýst kröfum vegna Flekkudals af hálfu ábúanda jarðarinnar Staðarfells sem er í eigu íslenska ríkisins. Eins og rakið er í kafla 6.3.1.2 hér á eftir er niðurstaða óbyggðanefndar sú að ábúandinn geti ekki, gegn andmælum íslenska ríkisins, átt aðild að málinu á grundvelli ábúðar á jörðinni. Þær kröfur sem fram komu af hálfu ábúandans verða því ekki raktar hér. Kröfugerðin er þó meðal framlagðra gagna málsins, sem og greinargerð ábúandans og önnur skjöl sem lögð voru fram af hans hálfu.

kemur í Svínadalsá að vestan (13), þaðan er farið upp Snasagil á hæsta punkt Hádegisfells (14), þá suður eftir Hádegisfelli, eins og vötnum hallar og að áðurnefndum stað á vatnaskilum milli Hádegisfells og Miðfjalls, sem er upphafspunktur (1).

3.2 Kröfur kirkjumálasjóðs vegna Svínadals

Af hálfu kirkjumálasjóðs er þess krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land Svínadals verði hafnað og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja svæðisins, enda teljist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki Svínadals séu í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf jarðanna Hvals frá 21. maí 1884, Sælingsdals-tungu í Hvammssveit frá 20. maí 1884, Ásgarðs frá 15. maí 1885, Glerárskóga frá 30. maí 1884, Ljárskóga frá 2. maí 1886, Bessatungu frá 3. júní 1890, Fremri-Brekku frá 20. maí 1884 og Hvítadals frá 20. maí 1884. Gerð er samkvæmt framangreindu krafa um að heildarlandamerki Svínadals séu á þennan veg, sbr. framlagðan uppdrátt með áorðnum breytingum:

Frá upptökum Njálsgils (1) austanframm, bein sjónhending í hæsta punkt Villingadalshyrnu (2), eftir háfjalli í Hólkonuhnúk (3), þaðan eftir sýslumörkum í Gaflfell (4), til upphafs Köldukvíslar (5) þaðan í drög á svo nefndum Snjófannadal er Glerá hefur upptök sín (6), þaðan sjónhending í upptök Rjettagils (7), úr Rjettagili beina sjónhending í vörðu þá er stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (8), úr þeirri vörðu sjónhending beina í Hrafnagil(9), ræður svo það gil merkjum til norðvesturs uppíúr Svínadal að upptökum þess (10), í vatnaskil milli Hádegisfells og Miðfjalls, fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili (11), eftir Hádegisfelli upp á hæsta punkt Hádegisfells (12) niður eftir Snasagili (13) og þaðan eftir Svínadalsá (14) sem ræður merkjum fram að Njálsgili (15) og áfram eftir Njálsgili að upptökum þess (1).

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.3 Kröfur Arnars Eysteinssonar vegna Bessatungu

Af hálfu eiganda Bessatungu er þess krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land Bessatungu verði hafnað og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja svæðisins, enda teljist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðarinnar Bessatungu séu eftirfarandi, í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf Bessatungu frá 3. júní 1890, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá:

Þá eru landamerki af brúninni frá upptökum Villingadalsár og beina sjónhending niður fjallið í upptök á Njálsgili, ræður svo Njálsgil landamerkjum milli Bessatungu og Hvolssels, hjáleigu frá Hvoli ofaní Svínadalsá, sem einnig aðskilur Bessatungu og Hvolsselslönd, og eftir það ræður Svínadalsá landamerkjum alla leið ofan þar til hún og Brekkuár forni farvegur mætast.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.4 Kröfur Valgerðar Lárusdóttur vegna Fremri-Brekku

Af hálfu eiganda Fremri-Brekku er þess krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land Fremri-Brekku verði hafnað og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja svæðisins, enda teljist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðarinnar Fremri-Brekku séu eftirfarandi, í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf Fremri-Brekku frá 20. maí 1884 og Brunngils frá 12. júní 1886, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá. Í landamerkjabréfi Fremri-Brekku frá 20. maí 1884 segi:

... ræður síðan Brekkuá merkjum allt ofan gamla farveg árinna; ræður þá merkjum gamli árfarvegurinn ofan í Svínadalsá. Á Fremri-Brekku hólma þann, er liggur á milli gamla og nýja árfarvegsins hefur áin nú fyrir fáum árum tekið sjer farveg þar hún rennur nú. Síðan ræður Svínadalsá merkjum frá gamla árfarveginum ofan að ármótum Brekkudalsár og Svínadalsár, síðan ræður Hvolssá ofanað fyrteðum skurði.

Í landamerkjabréfi Brunngils frá 12. júní 1886 segi: „... þá byrjast landamerki milli Brunngils og Fremri-Brekku í Saurbæ og er það holthryggur sem liggur milli Hólkonudals og Brekkudals sem gjörir þar skýr landamerki og hraunin, sem liggja vestur að Húsadalsá ...“

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.5 Kröfur Hörpugötu 1 ehf. vegna Ljárskóga

Af hálfu eiganda Ljárskóga er þess krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land Ljárskóga verði hafnað og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja svæðisins, enda teljist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðarinnar Ljárskóga séu eftirfarandi, í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf fyrir Ljárskógaland frá 2. maí 1886, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá:

Að sunnanverðu ræður Ljá frá ósi til Rauðalækjar, úr Rauðalækjarós í Húsgarð, úr Húsgarði sjónhending í Kringlumýri, úr henni í Kolhól, úr Kolhól sjónhending í Krossvörðu, úr Krossvörðu í Tvívörðu, úr þeim í krókinn á Þverá, þar sem hún beygir til vesturs Þverá ræður til neðsta vatns, eptir því miðju, svo ræður Þverá til miðvatns, eptir því miðju, þá ræður Þverá til fremsta vatns; svo eptir því miðju, en fremsta vatni í Krossaxlarvatn, úr því í Leirkolsborg, sjónhending úr Leirkolsborg í Skollhól, þaðan í Fjórðungavatn uppi í Hjarðarfell; úr Fjórðungavatni eptir svokölluðum Þröskuldum í Þröskuldurvatn, sem vötnum hallar, eptir Rjúpnafelli, sem vötnum hallar og yfir Vatnadal sem vötnum hallar til austurhryggja og Mýrdals sem vötnum hallar til upphafs Stikukvíslar, Gafffell til upphafs Koldukvíslar. Kaldakvísl ræður til Faskrúðar, Faskrúð til sjávar. Sjór ræður til Ljár. Veiði í ám og vötnum jafnframt landinu á báða síður fylgir að lögum.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.6 Kröfur Bjarka V. Waage, Bjarkar Magnúsdóttur, Bjarnheiðar

Magnúsdóttur, Smára V. Waage og Viðars G. Waage vegna Glerárskóga

Af hálfu eigenda Glerárskóga er þess krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land Glerárskóga verði hafnað og að viðurkennt verði að enga þjóðlendu sé að finna innan merkja svæðisins, enda teljist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðarinnar Glerárskóga séu eftirfarandi, í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf Glerárskóga frá 26. maí 1884, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá:

Milli Glerárskóga og Magnússkóga eru landamerki í á, sem heitir Glerá og ræður frá fjöru til fjalls, fyrir framan Magnússkógaland kemur Ásgarðsland, ræður þessi sama á allt til hennar upptaka á fjalli uppi. Milli Glerárskóga og Ljárskóga eru landamerkin í á, sem heitir Fáskrúð, sem og svo ræður frá fjöru til fjalls og þar sem hún endar tekur við svo kölluð Kaldakvísl og eptir því, sem hún ræður til hennar upptöku og á fjalli uppi eptir því sem vötnum hallar.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.7 Kröfur Arndísar Erlu Ólafsdóttur og Bjarna Ásgeirssonar vegna Ásgarðs

Við meðferð málsins kom fram af hálfu eigenda Ásgarðs kröfulýsing þar sem þess var krafist að viðurkennt yrði að framangreindir þinglýstir eigendur jarðarinnar hefðu beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt yrði að heildarlandamerki hennar væru eftirfarandi, samkvæmt landamerkjabréfi Ásgarðs frá 15. maí 1885:

Við syðri síðu landsins rennur lækur fyrir vestan Magnússkóगतún, sem er kallaður Merkjälækur milli Ásgarðs- og Magnússkóгалands (1) og rennur ofan í svonefndan Skjöld, hvar hann dreifist; er úr honum sjónhending ofan flóann og í merkjabúfu, er kölluð er Fuglstapaþúfa á grund, og svo til sjóar (7) og ræður svo sjór fyrir landi vestur til Laxár (8), og ræður nefnd Laxár uppeptir til lækjar þess, er í hana rennur og kallaður er Asnalækur (9); svo ræður tjeður lækur uppeptir, þar til svokallaður Stopalækur í hann rennur (10) og eptir honum og upp fyrir norðan Setlastapa og upp í Löngulág og eptir því sem hún ræður (11) og svo úr Löngulá í börðin ofan til við hærri Ballargilsbotn (12) og um eptir börðunum til Ballargils (13), er þaðan ræður lækur upp eptir Fálu flóa, sem hefur upptök sín norðan til við Miðfell (14) og þaðan beina sjónhendingu í Sandfell, þar sem vötn skiptast suður og vestur (15); svo ræður sjónhending úr Sandfelli í drög á svo nefndum Snjófannadal (16), er Glerá hefur upptök sín; svo ofan Glerdal, eptir því sem Glerá ræður niður að Rauðsgili (17), þá ræður gilið upp eptir, þar til tekin er sjónhending úr uppsettu merki við það ofan eptir í svonefndan Grenhól (18), svo úr honum sjónhending ofan og heim yfir Mjóagil ofan í Hallborg hina hæstu (19) og úr henni ofan eptir uppsettum merkjum sjónhending heim í Seltóptir við Ballargil (20); svo ræður úr Seltóptum þessum ofan eptir uppsettum steinum heim eptir í drög á þeim fyrst nefnda merkjalæk, er liggur fyrir austan svo nefndan Daðahól, og liggur lækurinn svo ofan sem fyr getið (1).

Svo er þess hjer með getið, að Magnússkógar eiga landspart þann, er Slitur er kölluð í Ásgarðslandi og liggja til vesturs frá fyrnefndum merkjalæk, og niður að ofan svokölluð Leynigata (2) skammt fyrir innan þjóðveg inn á svonefnda Ás (3) og eptir honum ofan á enda hans (4); svo er tekin sjónhending úr nefndum ásenda og suður í svonefndan Skjöld (5) við nefndan merkjalæk (6).

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Eftir að framangreindri kröfu var lýst af hálfu eigenda Ásgarðs færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreingur um það landsvæði sem kröfugerð eigenda Ásgarðs tók til og þeir létu málið ekki frekar til sín taka eftir það.¹⁶ Því stendur einungis eftir að leysa úr kröfu þeirra um greiðslu málskostnaðar úr ríkissjóði.

3.8 Kröfur Dalabyggðar vegna Sælingsdalstungu

Við meðferð málsins kom fram af hálfu eigenda Sælingsdalstungu kröfulýsing þar sem þess var krafist að viðurkennt yrði að framangreindur þinglýstur eigandi jarðarinnar hefði beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt yrði að heildarlandamerki

¹⁶ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu af hálfu eigenda Ásgarðs, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins rann út eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

hennar væru eftirfarandi, samkvæmt landamerkjabréfi Sælingsdalstungu í Hvammsveit frá 20. maí 1884, þar sem segi:

Milli jarðanna Sælingsdalstungu og Leysingjastaða ræður Hafragil (1) landamerkjum upp á háfjall, þar til vötnum hallar norður (2), síðan norður eptir fjallinu norður í upptök Rjettagils (3); úr Rjettagili beina sjónhending í vörðu þá er stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (4); úr þeirri vörðu sjónhending beina í Hafragil [Hrafnagil](5); ræður svo það gil merkjum til norðvesturs uppiúr Svínadal að upptökum þess (6); síðan þaðan sjónhending vestur yfir hraunið til Mýrarsunda fram úr Seljadal, og aðskilst Hvammdalsland þar frá Sælingsdalstungulandi eptir því sem vötnum hallar á Sælingsdalstunga Seljadal allan með tvönefndu Miðfjalli (7). Síðan frá Mýrarsundum (8) ræður sjónhending til suðurs heim Tungumúla (9) eptir vatnahalla heim á móts við vörðu þá, er stendur á vesturbrún múlans, er hefur nefnt og nefndist Landamerkjavarða (10); frá þeirri vörðu ræður bein sjónhending niður hlíðina að landamerkjasteinum í Gerðisleyti (11), og um bein sjónhending frá þeim steinum í Sundpallskeldu og í ósinn á Sundpolli við Sælingsdalsá (12); ræður síðan sú á, eður elzti farvegur hennar ofan að Tungusporði, þar saman koma árnar (13). Síðan ræður Svínadalsá hin syðri merkjum norður að Hafragili (1).

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Eftir að framangreindri kröfu var lýst af hálfu eiganda Sælingsdalstungu færði íslenska ríkið kröfulínu sína til samræmis við hana. Að því búnu var ekki lengur uppi efnislegur ágreingur um það landsvæði sem kröfugerð eiganda Sælingsdalstungu tók til og hann lét málið ekki frekar til sín taka eftir það.¹⁷ Því stendur einungis eftir að leysa úr kröfu hans um greiðslu málskostnaðar úr ríkissjóði.

3.9 Kröfur Breiðu ehf. og Halldórs Þorgils Þórðarsonar vegna Breiðabólsstaðar

Af hálfu eigenda Breiðabólsstaðar var lögð fram við aðalmeðferð málsins kröfulýsing, og einnig greinargerð, þar sem þess var krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land jarðarinnar yrði hafnað og að viðurkennt yrði að enga þjóðlendu væri að finna innan merkja svæðisins, enda teldist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki jarðarinnar Breiðabólsstaðar væru eftirfarandi, í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf Breiðabólsstaðar frá 30. maí 1884, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá:

¹⁷ Í þessu sambandi skal þess getið að ekki var skilað greinargerð í málinu af hálfu eiganda Sælingsdalstungu, en frestur gagnaðila íslenska ríkisins hófst eftir að umrædd breyting var gerð á kröfulínu íslenska ríkisins.

Landamerkin að austan milli Breiðabólstaðar og Hafurstaða eru þessi, í Votahvammi er varða (p. 1) við ána þaðan sjónhending í vörðu á Urðarstapa (p. 2) með X og uppí Merkistapavörðu (p. 3), þaðan í Steinalágarhöfuð, (p. 4) þar standa 2 stórir steinar með löngu millibili, þaðan í Hestastapavörðu, (p. 5) sem er góðan kipp austur frá Breiðabólstaðagili þar sem það fellur ofan í dalinn og úr Hestastapavörðu beint í Stóruborg, (p. 6) sem er með stórum X sunnan til í berginu og þaðan í Vatnamúla, (p. 7) og þaðan yfir á Lægðarbrún (p. 9) sem vötnum hallar, þá tekur við Staðafellsland. Vatnahalli ræður merkjum vestur eptir fjallinu til Helludals, þaðan eptir hæstu hryggjum suður í Kattarborg, (p. 10) þaðan út fjallið í vörðu á brúninni, þá tekur við Valþúfuland, úr vörðunni á brúninni í stóra klett, sem er ofan til á Hesti (p. 11), þaðan beint ofan í Balaklett merkt V (p. 12), þaðan í Merkiklett merkt X, (p. 13) þaðan sjónhending í Helguholt (p. 14) (sem gömul tópt stendur á þar er X á steini), og ofan í stóra þúfu, sem er í lækarós (p. 15) sem fellur ofan í gilið, gilið ræður úr því ofan í á, áin ræður úr því inn að Votahvammi. (p. 1)

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Síðar við aðalmeðferðina var kröfugerðin dregin til baka, að öðru leyti en því er varðar málskostnað, í ljósi þess að íslenska ríkið hefði aðlagað kröfulínu sína að landamerkjum jarðarinnar. Því stendur einungis málskostnaðarkrafan eftir við úrlausn málsins.

3.10 Kröfur Breiðu ehf. og Hólshlíðar ehf. vegna Hóls

Af hálfu eigenda Hóls var lögð fram við aðalmeðferð málsins kröfulýsing, og einnig greinargerð, þar sem þess var krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land jarðarinnar yrði hafnað og að viðurkennt yrði að enga þjóðlendu væri að finna innan merkja svæðisins, enda teldist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki jarðarinnar Hóls væru eftirfarandi, í samræmi við fyrirbyggjandi landamerkjabréf Hóls frá 29. júní 1918, þinglesið 22. júní 1922, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktakrá:

Að innan, milli Hóls og Rauðbarðaholts, ræður merkjum Grensá ofan frá upptökum í Hraunum niður að Lyngáshöfða, þaðan sjónhending í Sjónarhól ytri, þaðan sjónhending í Merkjalæk á Barmsbrún, þar sem hann hefur upptök sín, þaðan ræður Merkjalækur ofan Barm niður að torfvörðu, er stendur við ræsi á gamla veginum milli Hóls og Rauðbarðaholts innan vert við Kýrholt og svo þaðan sjónhending í torfvörðum er stendur við krikann á Hólslæk, laust innanvert við svokallað Merkjaholt. Að norðan, milli Hóls og Ketilstaða, ræður merkjum Hólslækur frá áður nefndir vörðu ofan að stórum pitti sem er ofan til í Hólslóa, þar sem hlaðin er torfvarðam úr pittinum, ræður sjónhending eftir 3 vörðum úr torfi ofan Hólslóa að öðrum stórum pitti þar sem Hólslækur byrjar

aftur, þaðan ræður svo Hólslækur ofan í Hólsá. Að utan, milli Hóls og Hafursstaða, ræður merkjum Hólsá neðan frá áður nefndum Hólslæk alla leið upp í austurenda Langavatns undir Vatnamúlaborg. Að ofan, milli Hóls og Breiðabólstaðar, ræður merkjum sjónhending úr áðurnefndri Vatnamúlaborg (1) inn í Grensárupptök (2).

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Síðar við aðalmeðferðina var kröfugerðin dregin til baka, að öðru leyti en því er varðar málskostnað, í ljósi þess að íslenska ríkið hefði aðlagð kröfulínu sína að landamerkjum jarðarinnar. Því stendur einungis málskostnaðarkrafan eftir við úrlausn málsins.

3.11 Kröfur Moniku Bjarkar Einarsdóttur vegna Rauðbarðaholts

Af hálfu eiganda Rauðbarðaholts var lögð fram við aðalmeðferð málsins kröfulýsing, og einnig greinargerð, þar sem þess var krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land jarðarinnar yrði hafnað og að viðurkennt yrði að enga þjóðlendu væri að finna innan merkja svæðisins, enda teldist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki jarðarinnar Rauðbarðaholts væru eftirfarandi, í samræmi við fyrirbyggjandi landamerkjabréf Rauðbarðaholts frá 13. maí 1884, þinglesið 26. sama mánaðar, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá:

Milli Rauðbarðaholts og Knarrarhafnar ræður merkjum Hafnará neðan frá Saurhól (1), er stendur við Hafnarám og það allt upp að Hafnarárvatni (2), svo ræður sjónhending úr vatnsendanum innri upp í Hraun (3). Milli Rauðbarðaholts og Teigs ræður merkjum lein lína úr áður nefndum Saurhól, þar sem hann er hæstur út í svonefndan Saurpoll, sem sem er á gamla veginum innanvert við þrívörður. Úr Saurpolli ræður gamli og nýi vegurinn út að læk er Víðilækur nefnist, þaðan sá lækur út og ofan á móts við holt það, er Hamar heitir, að neðanverðu úr flóanum. Þaðan ræður merkjum vatnsveitu skurður sem byrjar ofanhalt við Hamarinn, út á móts við svokallað Merkjaholt. Milli Rauðbarðaholts og Ketilstaða ræður merkjum, sjónhending úr skurðsendanum í syðri ásinn á Holtsvatni, svo ræður vatnið út að svokölluðum Hólslæk, og sá lækur úr því að Hólsmerkjum. Milli Rauðbarðaholts og Hóls ræður merkjum Grensá ofan frá upptökum í Hrauninu niður að Lyngás-höfða (4), þaðan sjónhending í Sjónarhól ytri (5), þaðan sjónhending í Merkjalæk á Barmsbrún (6), þar sem hann hefur upptök sín þaðan ræður Merkjalækur ofan Barm niður að torfvörðu, er stendur við ræsi á gamla veginum milli Rauðbarðahalls og Háls innanvert úr Kýrholti og svo þaðan sjónhending í torfvörðu, er stendur við krikann á Hólslæk, laust innanvert við svokallað Merkjaholt (7).

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Síðar við aðalmeðferðina var kröfugerðin dregin til baka, að öðru leyti en því er varðar málskostnað, í ljósi þess að íslenska ríkið hefði aðlagð kröfulínu sína að landamerkjum jarðarinnar. Því stendur einungis málskostnaðarkrafan eftir við úrlausn málsins.

3.12 Kröfur Hjartar Sveins Sveinssonar og Inghórs Kristmundar Sveinssonar vegna Knarrarhafnar

Af hálfu eigenda Knarrarhafnar var lögð fram við aðalmeðferð málsins kröfulýsing og einnig greinargerð þar sem þess var krafist að framkominni þjóðlendukröfu fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, í land jarðarinnar yrði hafnað og að viðurkennt yrði að enga þjóðlendu væri að finna innan merkja svæðisins, enda teldist svæðið allt vera innan þinglýstra landamerkja og undirorpið beinum eignarrétti.

Þess var krafist að viðurkennt yrði að heildarlandamerki jarðarinnar Knarrarhafnar væru eftirfarandi, í samræmi við fyrirliggjandi landamerkjabréf Knarrarhafnar, frá 23. maí 1884 og þinglesið tveimur dögum síðar, sbr. framlagðan uppdrátt af landamerkjum og hornpunktaskrá:

Milli Knarrarhafnar og Kýrunnarstaða innan Dalasýslu eru landamerki þannig. Hæsta fjallinu (1), sem jarðirnar eiga land upp til hrauna tekur sig upp gil, sem nefnist Skjónugil (2), þetta gil rennur áfram mikið til beina línu með smá bugðum ofan vestantil við Kýrunnarstaðafell og ryður sjer djúpan farveg ofan svokallaða Selbrún, sem liggur norðvestur eptir Knarrarhafnarlandi. So fyrir neðan þessa Selbrún beygist þetta gil í suðvestur ofan í Knarrarhafnarland. Taka þá við til búin merki, hlaðin grjótvarða (3) á austari gilbakkanum og önnur þar niður undan í línu að stórum steini, sem hogginn er kross í, svo í línu niður eptir eru 3 vörður hlaðnar úr grjóti, sú neðsta þjett fram á svo kallaðri Hálsbrún, þar ryður sjer farveg fram djúpt gil, sem nefnist Urðásagil, rennur það beint ofan undir þjóðveginn austan til við hól, sem nefnist Merkjahóll, fyrir neðan nefndan hól tapar þetta gil beinum farveg, taka þá við 6 vörður úr grjóti, í línu niður til Hvammsfjarðar rjett vestan til við svonefnt Helganes (4), og svo suð austan í fjörðinn sem fiskhelgi ræður (5). Milli Knarrarhafnar og Rauðbarðaholts er vatn hátt á fjallgarðinum, sem nefnist Hafnarvatn, eru þá landamerki milli þessara jarða bein sjónhending úr austari vatnsendanum upp til hrauna eður þaðan, sem vötn renna (6), svo frá þessu Hafnarvatni niður eptir rennur á, sem heitir Hafnará (7), rennur hún með djúpum farveg ofan að aukaveginum, og aðskilur þannig skýrt land þessarar jarða, svo rennur þessi sama á frá aukaveginum áfram niður í Hvammsfjörð og aðskilur Knarrarhafnar- og Teigsland og svo eru merkin beina línu í fjörðinn sem fiskhelgi ræður.

Þá var krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

Síðar við aðalmeðferðina var kröfugerðin dregin til baka, að öðru leyti en því er varðar málskostnað, í ljósi þess að íslenska ríkið hefði aðlagð kröfulínu sína að landamerkjum jarðarinnar. Því stendur einungis málskostnaðarkrafan eftir við úrlausn málsins.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl í skjalaflokkum nr. 1–12 ásamt undirskjöllum eða samtals 290 skjöl, auk 33 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. III (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái um einstök álitæfni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir þeim landsvæðum sem hér eru til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta hefur verið kynnt lögmönnum málsaðila og engar athugasemdir komið fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings, auk Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Lögmönnum aðila málsins var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmenn um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til skilabréfs Þjóðskjalasafns Íslands um þetta efni, þ.e. skjals nr. 2. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. III, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins þriðjudaginn 20. september 2016 og miðvikudaginn 30. ágúst 2017 í fylgd með lögmönnum aðila og tilteknum málsaðilum. Staðkunnugir önnuðust leiðsögn. Jafnframt voru með í för fulltrúar frá Þjóðskjalasafni Íslands og starfsfólk óbyggðanefndar.

Þriðjudaginn 20. september 2016 var ekið frá Staðarfelli austur eftir vegi nr. 590, Klofningsvegi, og inn á veg nr. 593, Orrahólsveg, að afleggjara sem liggur um Flekkudal. Ekið var eftir slóðanum inn dalinn í góðu skyggni og numið staðar við Hólkot, við punkt nr. 2 á kröfulínu íslenska ríkisins. Þar var farið yfir legu kröfulína aðila og staðhætti. Áfram var ekið inn dalinn og numið staðar við Álfagil. Þaðan var haldið að fornri rétt og staðhættir skoðaðir. Að því búnu var ekið til baka að Staðarfelli. Ekið var frá Staðarfelli austur eftir vegi nr. 590, Klofningsvegi, inn á veg nr. 60, Vestfjarðaveg, og hann ekinn til norðurs inn á þjóðlendukröfusvæði á Svínadal. Þá var tekið að skyggja. Numið var staðar á tveimur stöðum og staðhættir skoðaðir en ekið til baka í Búðardal að því búnu.

Miðvikudaginn 30. ágúst 2017, var ágreiningssvæðið á Svínadal skoðað að nýju. Ekið var frá Búðardal í góðu skyggni norður eftir vegi nr. 60, sem liggur að og um Svínadal. Fyrst var numið staðar við minnisvarða um Jón frá Ljárskógum sem er við veg nr. 60 og er utan þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins. Horft var úr fjarlægð í átt til ágreiningssvæðisins þar sem sést vel í Hólkna- og Hólkonuhjúka, Gaffell og Sandfell. Ekið var áfram inn að Svínadal og numið staðar við Réttargil, þar sem farið var yfir legu kröfulína aðila og staðhætti. Vestan vegarins, gegnt Réttargili, sást Hrafnagil. Ekið var áfram inn dalinn, numið staðar við Drífandagil og staðhættir skoðaðir. Gegnt Drífandagili, vestan við veginn, mátti sjá tóftir sels á Svínadal, Hvolssels, og norðan þeirra svonefnda Tinda. Ekið var áfram inn dalinn og því næst numið staðar við Njálsgil sem er á norðurmörkum ágreiningssvæðisins. Gegnt Njálsgili, vestan við veginn, sást Snasagil sem einnig er á mörkum ágreiningssvæðisins. Ekið var að Brekkurétt, við Fremri-Brekku, og litið yfir Hádegisfell og Volamýri. Þaðan var ekið í átt að bæjarstæði Hvítadals, numið staðar og horft úr fjarlægð í átt til Brekkudals, Villingadals og Svínadals. Þaðan sást einnig yfir að bæjarstæði Hvals. Að þessu búnu var ekið aftur í Búðardal.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu eftirtaldir skýrslur og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna: Bjarni Ásgeirsson í Ásgarði; Arnór Björnsson, fyrirsvarsmaður eiganda Ljárskóga; Valgerður Lárusdóttir á Fremri-Brekku; Arnar Eysteinnsson, eigandi Bessatungu; Sveinn Gestsson, ábúandi á Staðarfelli; Halldór Þorgils Þórðarson á Breiðabólstað og Sigrún Halldórsdóttir á Breiðabólstað, eigandi hluta Hóls. Að ein-

stökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal gagna málsins.

5 SAGA LANDSVÆÐA

Í kafla þessum verður rakin saga þeirra svæða sem deilt er um í málinu. Í fyrstu er greint frá elstu ritheimildum um landnám á svæði því sem til umfjöllunar er. Þá er greint frá heimildum um afrétti og afréttarnot. Því næst verða raktar heimildir um ágreinings-svæði málsins, að því leyti sem þær fjalla um afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Umfjöllun um þær jarðir sem liggja að ágreiningssvæðunum einskorðast að mestu við heimildir um afmörkun þeirra. Að mestu er fylgt tímaröð í umfjöllun um hvert svæði um sig.¹⁸

5.1 Landnám á svæðinu

Sunnan við Flekkudal er landnám Kjallaks Bjarnarsonar. Sturlubók *Landnámabókar* hermir eftirfarandi um landnám Kjallaks:

Kjallakr hét maðr, son Bjarnar ens sterka, bróður Gjaflaugar, er átti Bjorn enn austræni; hann fór til Íslands ok nam land frá Dogurðará til Klofninga ok bjó á Kjallaksstöðum.¹⁹

Melabók *Landnámabókar* segir að Kjallakur hafi numið land frá Dögurðará til Fábeinsár. Þá gaf Kjallakur Ljótólfi nokkrum bústað á Ljótólfsstöðum, inn frá Kaldakinn. Melabók segir svo frá:

Ljótólfr hét maðr; honum gaf Kjallakr bústað á Ljótólfsstöðum inn frá Kaldakinn [...]. Kjallakr hinn gamli, son Bjarnar hins austræna, nam land út frá Dogurðará til Fábeinsár ok b[jó] á Kjallaksstöðum.²⁰

Vestan við Flekkudal er landnám Geirmundar heljarskinns. Sturlubók *Landnámabókar* hermir eftirfarandi um landnám Geirmundar:

Geirmundr helt inn at Meðalfellsstrond ok nam land frá Fábeinsá til Klofasteina; hann lagði í Geirmundarvág, en var enn fyrsta vetr í Búðardal [á Skarðsströnd].²¹

Norðan við Flekkudal er landnám Steinólfs Hrólfssonar. Sturlubók *Landnámabókar* hermir eftirfarandi um landnám Steinólfs:

Steinólfr enn lági son Hrólfhs hersis af Ogðum nam land inn frá Klofasteinum til Grjótvallarmúla ok bjó í Fagradal á Steinólfsfhjalla. Hann gekk þar inn á fjallit ok sá fyrir innan dal mikinn ok vaxinn allan viði. Hann sá eitt rjóðr í dal

¹⁸ Þessi kafli er að mestu leyti byggður á drögum að greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, dagsettri 22. desember 2017, sbr. skjal nr. 10.5. Þó hefur verið felld út eða stytt umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins. Jafnframt hefur bætt við umfjöllun um gögn sem komið hafa í leitirnar eftir að umrædd greinargerð kom fram.

¹⁹ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 147.

²⁰ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 147.

²¹ *Íslenzk fornrit* I (1968), bls. 153.

þeim; þar lét hann bæ gera ok kallaði Saurbæ, því at þar var mýrlent mjök, ok svá kallaði hann allan dalinn. Þar heitir nú Torfnæs, er bærinn var görr.²²

Austan við Flekkudal er landnám Auðar djúpúðgu. Sturlubók *Landnámabókar* hermir eftirfarandi um landnám Auðar:

Eptir um várit fór Auðr í landaleit inn í Breiðafjörð ok lagsmenn hennar; þau átu dogurð fyrir norðan Breiðafjörð, þar er nú heitir Dogurðarnes. Síðan fóru þau inn eyjasund; þau lendu við nes þat, er Auður tapaði kambi sínum; þat kallaði hon Kambsnes. Auðr nam öll Dalalond í innanverðum firðinum frá Dogurðará til Skraumuhlaupsár. Hon bjó í Hvammi við Aurriðaaárós; þar heita Auðartóptir.²³

Sunnan og austan Svínadals er landnám Auðar djúpúðgu. Sturlubók *Landnámabókar* hermir eftirfarandi um landnám Auðar:

Eptir um várit fór Auðr í landaleit inn í Breiðafjörð ok lagsmenn hennar; þau átu dogurð fyrir norðan Breiðafjörð, þar er nú heitir Dogurðarnes. Síðan fóru þau inn eyjasund; þau lendu við nes þat, er Auður tapaði kambi sínum; þat kallaði hon Kambsnes. Auðr nam öll Dalalond í innanverðum firðinum frá Dogurðará til Skraumuhlaupsár. Hon bjó í Hvammi við Aurriðaaárós; þar heita Auðartóptir.²⁴

Vestan Svínadals er landnám Steinólfs Hrólfssonar. Sturlubók *Landnámabókar* hermir eftirfarandi um landnám Steinólfs:

Steinólfr enn lági son Hrólfs hersis af Ogðum nam land inn frá Klofasteinum til Grjótvallarmúla ok bjó í Fagradal á Steinólfsbjalla. Hann gekk þar inn á fjallit ok sá fyrir innan dal mikinn ok vaxinn allan viði. Hann sá eitt rjóðr í dal þeim; þar lét hann bæ gera ok kallaði Saurbæ, því at þar var mýrlent mjök, ok svá kallaði hann allan dalinn. Þar heitir nú Torfnæs, er bærinn var görr.²⁵

Norðan Svínadals er landnám Slétu-Björns. Að ráði Steinólfs Hrólfssonar, nam Slétu-Björn land í Saurbæ og bjó í Staðarhólsdal. Sturlubók *Landnámabókar* hermir svo um Svínadal og landnám Slétu-Björns:

Steinólfi hurfu svín þrjú; þau fundusk tveim vetrum síðar í Svínadal, ok váru þau þá þrír tigur svína. [...]. Slétu-Björn hét maðr; hann átti Þuríði dóttur Steinólfs ens lága; hann nam með ráði Steinólfs enn vestra dal í Saurbæ; hann bjó á Slétu-Bjarnarstoðum upp frá Þverfelli.²⁶

²² *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 156.

²³ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 139.

²⁴ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 139.

²⁵ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 156.

²⁶ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 158.

5.2 Afréttir og afréttarnot

Reglugerð fyrir Dalasýslu um grenjaleitir, dýraveiðar og geldfjárrekstur á afrétti og dali, dagsett 20. maí árið 1809, hljóðar svo:

Reglugiörd fyrir Dalasýslu um Grenialeitar, Dyraveidar og Geldfjárrekstur á afrett og Dale.

1te Capitule. Um Grenialeitar og Dyraveidar.

§ 1. A hvorju vore skulu Hreppstíórar kalla sveitarmenn samann til grenjaleita, bæde i búfiárhögum og afretum þa vor gott er i 7^{du} viku sumars enn i bágun vorum þa ej seirna enn i 8^{du} og 9^{du} sumar vikum og skal sierhvort búandi madur i sveitene eins embættis og almuga menn hafa 1 gagnlegann leitarmann til sem mæta skal um solar uppruna á þeim stodum og dögum sem hreppstíórar álita hentugasta. Á þessum stöðum skal 1 hreppstíore til stadar vera sem nidurskipe hvörrier helst ganga skule sierhvort pláts land hans og afrettarinnar eptir þvj sem hentast og jafnast þiker.

§ 2. So skulu hreppstíórar haga þessum leitum ad tveir og tveir ganga ætid sierhvort pláts samann sem þeim sie fyrer sett ad leita med hinne mestu gavmgjæfne.

§ 3. Finnest nockurt gren edur heirest til jrlinga skulu leitarmenn mida það vel so hægt sie aprt ad finna, án þess ad granskoda edur ransaka það umm of. Halda so aframm leitenni uns plátsed sem þeim var fyrer sett er fullleitat, þa skal annar leitarmadurenn vid það fundna gren bida til vöktunar á medann hinn fer og hitter leitar hreppstíóránn, seger honum hvad funded er og heimtar 1 mann til noktunar á hvort þvjlikt gren uns unnid verdur.

§ 4. Ecke er það nóg þó hvör búandi madur hafe einu sinne lated 1 mann til fra heimile sinu til grenialeita, þurfe gren ad vakta geingur það effter tiltölu og sannsinne jafnt yfer alla, beint epter hreppstíora nidurradan og skipun, þo skulu þeir einer fra grenialeitum og vöktun frier vera sem ecke i eign edur ábyrgd hafa svo margar saudkindur framm geingnar sem epter rettre tiundar reglu metast kunna vid 1te edur 6 ær fullgilldar.

§ 5. Þad er hreppstíóránn ad hlutast til ad fólk skiptest hentuglega til ad vakta grenin, eins unnin eru og eins at utvega i tima góda skyttu til ad vinna þa fyrer her epter fastsettann betaling a hvört gren og láta henne strax fylgia a grenin.

§ 6. So ad sem minnst þingsle orsakest af vöktun grenianna medann oll verda ej bradlega unnenn af 1^{ne} skyttu i hvörre sveit skal epter bæa fiolda og audru ásigkomulage byria leitena fra 6, 7 edr 10^u bæum sem saman liggia edur nærster eru hvör öðrum sem fyrsta dagin einungis leita skulu sitt áqvardada pláts. Finnest þá eckert i þeirra leit framm fare af öðrum nærst liggjande vidlika mörgum bæum sem hefia þar leiter hiner hættu nærsta dag eptir og þanneg skal þa daglega leitinne framhalda uns londin eru oll af ollum leitarmonnum og vidkomendum granskodud enn finnest gren i einhvörre leit, skal ej leitenne

fyrre frammhallda þar epter enn þar unnenn eru, edur skyttann hefur ed minsta koste vid þau leiged i 2 edr 3 daga.

§ 7. Öllum sem diraleitumm og veidum á vor þióna sie alvarlega bannad ad láta hund nockurn med sér renna under 2 m(ar)k(a) sekt i hvört sinn.

§ 8. Skytta fá i kaup [...]

§ 9. Kostnadinn stande allir sameiginlega i sveitenne sem fé éga edr í ábyrgd hafa er tíundast 1 hndr. edr meir og skal diratollurenn af hreppstiórum greidast og útleggia bæde til skyttu og skyttuadstodarmanna [...]

2. Capitule. Um Geldfiárrekstur á afrett og Dale á vorum.

§ 1. Þar ed mörgum búande monnum árlega orsakast stór skade á eingium, beitlande og jafnvel tödum einkum i sveitum hvar þravngbylt er af yfergange geldpenings nábuanna i heima londum, þá skal hvör og eirn epter Jonsbokar landsleigubálks 46ta Capitula og itrekadre konunglegre skipun af 20ta Februarii 1754 reka geldfé sitt allt fullorded og lömb á rettan afrett og leigia uppreksturs land þar einginn er. Eins bulaust folk og búande hvört sem það á margt edur fátt, þo eru þau lömb undannskilenn sem á rettum fráfarum eru so rír ad ei þikia á afrett rekande og skal færa þeim seirna frá, en sveitungar leggja samann med seirne frafarur þessara lamba.

§ 2. Allt fullordid geldfé skal á afrett komed vera i 8^{du} viku sumars, og skulu hreppstiórar til hægdar einvirkium hlutast til ad geldfe sie i afrett reked undereins og menn fara i dyraleiter, ellegar ef hentugra þyker ad marger fyrer ádursagdann tíma legge samann med fiárupprekstur á midiann afrett.

§ 3. Allir sveitungar sem færa atla lömbum fra [...]

§ 4. Nú eru þær jarder margar sem aungvann afrett edur fiállland eiga enn eru þó landkreppu jarder og meiga þær ecke ad heldur med geldfe sinu skada og yfergáng veita annara slægur og beitelande og eru þeirra abúendur skylduger ad leigia afrett og upprekstur land hiá þeim er afrett eiga og ej filla sialfer jtölu sína, fyrer sanngiarnt verd, epter samkomulagi. Sá er leifislaust rekur geldfe sitt i annars afrett og land betale 1 rd. courant fyrer gras verd þeim er afrett edur upprekstrarland á. Sömu vidlögur eru og ef nockur i nágranna forbode heldur heima geldfe sinu og lömbum, hvort sem hann á afrett edur ej þar ólídande er ad menn láte pening sinn bótalaust uppnaga annara land og slægiur, ellegar skore sig undann loglegum fiállskilum á haustum i þvj skine ad eckert hafe þeir uppreked ne eige á fialle. Þessar sekter út tekur sysslumadr án dóms og rettarhallds hiá þeim óhlidugu.

§ 5. Fiállfé sem á sumrum ofann slangrar i qvife manna skal á hvörre viku úr skylia, og nágrannar leggja samann til ad visa þvj apr á afrett; hvör sem ej vill ótrúr nágrönnum samtaka verda i þvj ad hreinsa qvife sitt og lömb frá annarlegu fiállfé sem nú var sagt, sekist um 2 mark, i hvört sinn til fátækra hvad sysslumadr út tekur sem vitafe og heite hann oskilamadur er þverskallast mót þessare skipun.

Framann og ofann skrifada reglugiörd fyrer Dalasysslu um grenialeiter, dyraveidar og geldfiarrekstur á afrett og dale authorisera eg her med tilsige og befala sysslumanninum i Dalasysslu ad sia til henne verde epterlifad under vidlagdar sekter. Reglugiördar um fiármörk og fiallgaungur og sauda retter a haustum ma seirna i sumar fra mer vænta.

Islands Vestur amts contoiri þann 20ta Maii 1809. S.Stephensen.²⁷

Reglugerð fyrir Dalasýslu um fjármörk, fjallgöngur og réttir, dagsett 13. ágúst árið 1809, hljóðar svo:

3. Capituli. § 1. Um Saudfiár Mörk.²⁸

[...]

§ 4.

Markatöblurnar skulu hreppstiórar Sysslumanni sendt hafa árlega fyrir Jónsmessu, enn Sysslumadr görir eina Töblu úr þeim öllum fyrir sína Sysslu, og sendir hana síðann í alla hreppana, um hvöria hún einasta Réttarbænda á milli skal berast eptir þeirri Röd, sem Sysslumadr utan á Töbluna ritar, og vera mætti þessi: ad marka Tablann sé í ummslagi frá Sysslumanni í seinasta lagi kominn innan 8da Júlii ad Innrifagradal, þar skal ábúandinn hana uppskrifad hafa, og frá ser sendt hafa innann 12ta Júlii ad Hvítadal, þar skal hún aptur uppskrifast, og Tablann sendast fyrir þann 16da Júlii ad Sælingsdal, þar uppskrifud fer hún ad Gleráskógum fyrir þann 22ⁿ Júlii, þaðann ad Vatni i Haukadal fyrir þann 31ta Júlii hvar hún uppskrifast þar frá gengur hún ad Skardi í Haukadal og uppskrifast þar, og sendist fyrir þann 6ta Augusti ad Fellsenda i Middölum, undir sama Skilyrði, þaðann ad Vífilsdal í Hordudal, hvar hún uppskrifast, og sendist fyrir þann 14da Augusti ad Selialandi, þar uppskrifast hún, og gengur án tafar til baka ad ad Hallstöðum á Fellströnd, og uppskrifast þar, fyrir þann 28da Augusti þar frá sendist hún ad Hnúki á Skardströnd, til ad uppskrifast fyrir þann 4da Septembr, og frá Hnúki gengur hún ad Heidnabergi fyrir þann 9da Septembr, hvar hún síðast uppskrifast, og sendist úr Réttinni Sysslumanninum.

[...]

§ 6.

Þessi Tabla skal vera til hvörs manns Eptirsíónar, þar sem Réttir á haustum halldast, og Mörk á úrgangsfé, úr síðustu skilarétt, vid hana náqvæmlega saman[borin], eptir því sem 4^{di} Capituli framar fyrirsegir. Frá Arildstíd hafa þessar eptirskrifadar Réttir haldnar verid i Dala Sýsslu. Nefnilega Saurbænum á Svinadal, sunnannverdt vid Miósund, og á Sta[d]arhóle. I þessara Réttar Stad, sem valla síast Deili til, skal Innrifagradalsbóndinn, med Stadarhóls hrepps

²⁷ Skjal nr. 2(211).

²⁸ Fyrstu tveir kaflar reglugerðarinnar hafa ekki varðveist í bréfasafni sýslumanns.

búendum, innréttá nía Rétt á hentugum Stad i Innrifagradals landi, sömuleidis skal hreppstíórinn Gísli Pálsson á Hvítadal med Hvols Sóknar búendum innréttá nía Rétt, i Hvítadals landi. J Hvamms-Sveit hafa Réttir haldnar verid á Sælings i Haukadal, og á Gleraskogum. J Laxárdal hefur enginn Rétt verid haldinn so menn til víti. J Haukadal hafa Réttir haldnar verid á Vatni i Haukadal, og á Skardi. J Middölum Fellsendarétt. J Hördudal Vífilsdals og Selialands Réttir. á Fellströnd Hallstada Rétt, og á Skardströnd, Klofnings og Heidnabergs Réttir. Nú þótt frammtaldar Sveitir hafi engar Skilldu afréttir, utann alleina Haukadalur og partur af Laxár- og Middölum, enn hinar adrar hafa leigt og fengid hiá nábúum hinum, ad reka á Dale, sem ad nockru leiti eru búfiár-hagar, þá samt skulu bændur eins og ádr leigia upprekstrar plátz, hiá þeim sem hafa so Dölum varid, og gialda eptir billegheitum, Samkomulagi og Fiárfjölda, þeim sem beitarlandid tilhejrir. Allar þessar nefndu Réttir, skulu hér eptir af Réttarbændum vidhaldast, eptir ad þær i Fyrstunni af Sveitarmönnum i hvöríum hrepp eru upphladnar, ad athugadri þeirri, sem hér ad framann sögd er, og hér eptir lögd verdur.

§ 7.

Innrifagradals Rétt skal árlega haldast um midiann dag á mánudaginn i 21^{tu} Sumarviku og úrgángurinn, sem nálægir menn ecki leida sig ad ad Fiallkóna forlagi rekast i Hvítadals Rétt, og vaktast þar umm Nóttina inntil á þridiudags Morgun, þá réttinn skal haldast á Hvítadal, og sama dag á Heidnabergi enn úrgángurinn úr Heidnabergs Rétt ad forlagi fiallkóna rekast í Klofnings [Rétt], sem halldast skal snemma miðvikudags morguninn, hvar frá úrgángurinn án tafar ad Fiallkóna forlagi skal rekast í Hallstada Rétt, sem halldast skal á Fimtudags morguninn, i 22^{du} Sumarviku, enn úrgángurinn úr Hallstada Rétt, ad Fiallkóna rádi, rekst strax i Sælingsdals Rétt, á Fimtudags qvölldid, þá réttast skal á Föstudags Moguninn i 22^{du} Sumarviku. J Sælingsdals Rétt skal þá og úrgángurinn kominn vera, sem haldinn skal hafa verid á þridiudaginn i 21^{tu} Sumarviku, eptir Fiallkóna Fyrirsögn. Þá sem Markatöblurnar nú ej helga þeim fiórum Sveitum Saurbæ, Skardströnd, Fellströnd, og Hvamms útsveit, rekist ad Forlagi Fiallkóna strax án tafar i Gleraskóga Rétt, sem haldast skal umm Nonbil sama dag og Sælingsdals Rétt, þar frá gáangi allur úrgángur, sem upptaldar 4 Sveitir ej leida sig ad eptir ad hafa yfirskodad markatöblurnar, ad Laxardals Fiallkóna Rádi til Vatns Réttar i Haukadal, sem haldast skal á laugardaginn á álidnum d[egi] i 22^{du} Sumar Viku, þá réttast skal þadan gáangi án tafar allur úrgángur, ad Haukadals Fiallkóna Rádi, í Skards Rétt, og geimist til á Mánudaginn árla i 22^{du} Sumar Viku þá réttast skal, þadan gáangi án tafar allur úrgángur, sem nálægir eptir Töblunum ej leida sig ad, i Fellsenda rétt, sem skal haldast á þridiudags morguninn i 22^{du} Sumar viku þar frá gáangi úrgángurinn ad Middala Fiallkóna Forlagi i Vífilsdals Rétt, sem haldast skal á Midvikudaginn árla i 22^{du} Sumarviku. Þadan gáangi allur úrgángur ad Fiallkóna Forlagi i Selialands Rétt, sem skal haldast snemma dags Eptirmiddag. Loksins allur sá úrgángur, sem nefndar fiórar Sveitir, laxárdalur, Haukadalur, Middalir

og Hördudalur, ei leida sig ad, eptir náqvæmum Samannburði við markatöblurnar, skal uppskiptast á næstu bæi til Vardveitslu. Mörkum, sem ej þeckiaast, lísist hvern helgann dag við kyrkiur til Veturnóttu, og á hreppstefnu edur hreppaskilum; líka senda þau uppskrifud Sveit úr Sveit til Rétttra bænda.

4. Capituli. um fiallgöngur á Haustum.

§ 1.

Allt eins og hvör og einn eptir 2. Cap. § 1. og 4da er skildugur ad reka allt sitt geldfé og lömb, samt stódhross á afrétt, so skal og serhvör búandi Embættis og almúga-madur á haustum giöra góð fiallskil, og til fiallgöngu láta gagnlegann greindann mann, hvört sem h(ann) á nockra Saudkind á fialli edur ej undir 1 rd. sekt i hvört sinn hann þverskallast við þessa hreppstíóranna fyrirskipun.

§ 2.

Sömuleidis skal hvör madur úr qvífé sinu og landareigu safna öllu ókunnugu fé og reka til rétta, alt undir sömu sektir, en qvífé skal ganga og Réttardaginn greimast vandlega nærri Bæum, so ej giöri Rugling á fiallinu.

[...]

§ 11.

Rettar- og fiall-kóngur i Selialands Rétt, sem skila Rétt vera skal, skulu eptir 3^{dia} Cap. § 7. fyrirmælum höndla með úrgánginn, og finnist ej eigandinn ad vera innan Sysslu, eptir granskodan Marka Tablanna i Sysslunni, skal þessara uppskiptinga mörk senda i 3 næstu Sysslur; það er til Sysslumanna i Myra- og Hnappadals, Stranda og Bardastrandar Sysslur.

[...]

Framan og ofanskrifada Reglugiörd [um saud]fiár-mörk Fiallgöngur og Saudaréttahald á haustum innan Dala Sysslu, Authorisera eg hérmed, og tilsegi og betala Sysslumanninum i tédri Sysslu ad síá til henni verdi eptirlifad, undir vidlagdar Sektir.

Islands Vestur Amts Contoir þ. 13 Augusti 1809.

St. Stephensen

Copiens Rigtugheit attesterar Þorbergstödum á minne Embættes Reise.

Þann 15da Aug. 1809. S.Magnusen.²⁹

²⁹ Skjal nr. 2(212).

Árið 1839, er upprekstri lýst svo, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Hvammsprestakall:

Þessi eru nú tíðkuð upprekstrarlönd í Hvammssveit; α Glerárskógaland af nokkrum, β af hinum Hvamms- Sælingsdals- og Sælingsdalstungulönd; sem léð eru af búfjárhögum, og að sunnanverðu réttað í Glerárskógum, þá 20 vikur eru af sumri, en að vestan- og norðanverðu erf é rekið að Lambadalsrétt í Sælingsdal í 21^{tu} sumarviku.

γ, En á Fellsströnd er Flekkudalur léður til uppreksturs og er réttað við Hallsstaðarétt í 21^{tu} sumarviku. Í fornöld var lögafrétt Hammssveitinga á Hólkunardal eður- heiði milli Svínadals og Bitru, þá réttin var sunnavert við Mjósýndi og gil það sem Réttargil heitir, en lagðist niður eftir því sem landið eyðilagðist.³⁰

Árið 1842 er afréttarmálum lýst svo, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Skarðsþing:

Hér mega engin *afréttarlönd* heita, svosem lönd þaug geldfé er á rekið, heyra undir einstaka jarðir, svosem er Fagradalsfjall, Nýpurdalur, Tindafjall, Búðardalur, Hvarfsdalur og Villingadalur, Krossdalur samt Klofningsfjallið. Gengur því geldpeningur á sumrum, sökum landleysis, mjög saman við búfé manna. Aðalsauðfjárrétt sveitarinnar er hin fyrrnefnda í Klofningsskarði, haldinn þriðjudalinn í 21^{tu} viku sumars.³¹

Árið 1842, segir svo um selstöður, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Skarðsþing:

Á bæjum þeim er liggja milli Fagradalsár og Búðardalsár, hafa selstöður tíðkaðar verið fyrrum einungis í Ytri-Fagradal og á Heinaberfi, en hvenær, veit enginn, samt í Búðardal í búskapartíð sál(uga) sýslumanns M(agnúsar) Ketilsonar. Í forntíð var selstaða á Villingadal frá Skarði er í langa tíð hefir ónotuð verið, þartil það nú fyrir fjórum árum síðan er uppbyggt af jarðarinnar núverandi ábúanda og notast með góðri heppni. Frá jörðunum Geirmundarstöðum, Á og Krossi hafa ogso verið selstöður notaðar fyrrum, en hvönær niðurlagðar veit enginn.³²

Með bréfi dags. 29. desember árið 1919, óskaði Stjórnarráð Íslands eftir skýrslu frá sýslumönnum um þau svæði sem talin væru til almenninga eða afrétta innan hvers og eins sýslumannsembættis.³³

Svar setts sýslumanns, dagsett 4. september 1920 hljóðar svo:

Til svars yðar heiðraða bréfi dags. 29. des. f.á. skal þess getið að jeg hefi spurst fyrir um afritjettarlönd og almenninga hjá öllum hreppstjórum sýslunnar og

³⁰ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 85.

³¹ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 154–155.

³² Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 154.

³³ Skjal nr. 4(2).

samkvæmt yfirlýsingum þeirra eru engir almenningar hjer í sýslu eða afrjettarlönd sem ekki heyra lögbýli til.³⁴

Með bréfi dagsettu 12. júní árið 1920, svaraði hreppstjórinn í Skarðshreppi í Dalasýslu fyrirspurn sýslumannsins í sömu sýslu, um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Hreppstjórinn kvað enga almenninga eða afréttarlönd vera innan hreppsins. Svar hreppstjórans er á þessa leið:

Samkv. brjefi yðar hr. sýslumaður d.s. 28. f.m., um, að jeg gefi skýrslu um almenninga og afrjettarlönd, sem ekki sannanlega hafa tilheyrt eða nú tilheyra nokkru lögbýli í hreppi mínum, þá verður skýrsla mín á þessa leið:

1. Greinileg merki eru á milli Skarðshrepps og næstu hreppa, sem að honum lyggja.
2. Jeg veit ekki af nokkrum landskika innan hrepps, sem ekki tilheyrir jörðunum nú, sem fyr, því alt land hreppsins er sundurdeilt með landamerkjum býlanna.
3. Hjer er því ekki um almenninga að ræða, og ekki heldur um afrjettarlönd, sem einstæð sjeu.

Skarði 12. júní 1920

Indriði Indriðason

hreppstj. Skarðshr.

Til Sýslumannsins í Dalasýslu.³⁵

Með bréfi dagsettu 11. júní árið 1920, svaraði hreppstjórinn í Fellsstrandarhreppi í Dalasýslu fyrirspurn sýslumannsins í sömu sýslu, um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Hreppstjórinn kvað enga almenninga eða afréttarlönd vera innan hreppsins. Svar hreppstjórans er á þessa leið:

Samkvæmt brjefi yðar, Herra Sýslumaður frá 28/5 s.l. læt jeg yður vita, að hér í hreppi eru ekki almenníngar eða afrjettar-lönd, sem ekki tilheyra lögbýlum.

Skoravík 11/6. 20.

Gunnar Þórðarson

Til Sýslumannssins í Dalasýslu.³⁶

Með bréfi dagsettu 24. ágúst árið 1920, svaraði hreppstjórinn í Klofningshreppi í Dalasýslu fyrirspurn sýslumannsins í sömu sýslu, um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Hreppstjórinn kvað enga almenninga eða afréttarlönd vera innan hreppsins. Svar hreppstjórans er á þessa leið:

³⁴ Skjal nr. 4(3).

³⁵ Skjal nr. 2(115).

³⁶ Skjal nr. 2(116).

Hjer með gefst yður til vitundar hr. Sýslumaður, að hjer í hreppi eru eingin almenningar eða afrjettarlönd sem ekki tilheira lögbýlum.

Ormsstöðum 24 ágúst 1920.

Gestur Magnússon

hrepptjóri Klofningshrepps

Til sýslumannsins í Dalasýslu.³⁷

Með bréfi dagsettu 2. maí árið 1920, svaraði hrepptjórinn í Hvammshreppi í Dalasýslu fyrirspurn sýslumannsins í sömu sýslu, um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Hrepptjórinn kvað enga almenninga eða afréttarlönd vera innan hreppsins. Svar hrepptjórans er á þessa leið:

Hjer með tilkynnist yður herra Sýslumaður að í Hvammshreppi eru engin afrjettarlönd eða almenningar.

Ásgarði 4 sept. 1920

Bjarni Jensson

(hrepptjóri)

Til Sýslumannsins í Dalasýslu.³⁸

Í bréfi dagsettu 3. september 1920 sagði hrepptjórinn í Saurbæjarhreppi að engin afréttarlönd eða almenningar væru í Saurbæjarhreppi.³⁹

Hinn 20. febrúar 1989 sendi félagsmálaráðuneytið öllum sveitarstjórnnum á Íslandi bréf og spurðist fyrir um upprekstrarrétt og afrétti sveitarfélaga o.fl. Óskað var upplýsinga um eftirfarandi:

1. eiga íbúar sveitarfélagsins upprekstrarrétt í einhverni afrétt ?
2. hvað nefnist sá afréttur ?
3. Hvar liggja mörk hans ?
4. Eiga íbúar annarra sveitarfélga upprekstrarrétt í sama afrétt ?
5. hvaða sveitarfélög eru það ?
6. Hafa sveitarfélögin komið sér saman um, til hvaða sveitarfélags afrétturinn skuli teljast ?⁴⁰

Í svari oddvita Hvammshrepps dagsettu 2. maí 1989 er tekið fram að „allt fjallendi hér í sveit flokkast undir heimalönd viðkomandi jarða eiga íbúar sveitarfélagsins því ekki upprekstur í neinni afrétt, hvorki hér í sveit né annarsstaðar.“

³⁷ Skjal nr. 2(117).

³⁸ Skjal nr. 2(118).

³⁹ Skjal nr. 2(120)

⁴⁰ Skjal nr. 4(6).

Í svari Sig. Þórólfssonar v/Saurbæjarhrepps dagsettu 20. nóvember 1989 er spurningu nr. 1 svarað neitandi og þar af leiði að ekki sé ástæða til að svara hinum fimm. Þá segir: „Hér í sveit er enginn sameiginlegur afréttur, en öll lönd í eign einstakra jarða og mér vitanlega er enginn ágreiningur um mörk þeirra landa. [...]“.

5.3 Flekkudalur

Kirkjan að Staðarfelli, kemur fyrir í skrá Páls biskups Jónssonar, sem tímasett er um árið 1200, yfir prestslausar kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi.⁴¹

Máldagar fyrir Staðarfellskirkju, annars vegar frá árinu 1327 og hins vegar frá árinu 1354 annars vegar, varpa engu ljósi á afréttarmálefni kirkjunnar, hvorki í Flekkudal né annars staðar.

Í máldaga fyrir Staðarfellskirkju, er Jón biskup Haldórsson setti árið 1327, segir meðal annars eftirfarandi:

Stadarfell.

Peturskirkia vndir stadarfelli a xiiij kugilldi oc x hvnndrvd j landi.

[...]

þanngat liggia vndir xx bæir at tývndum oc lysitollum.⁴²

Í máldaga Staðarfellskirkju, er Gyrðir biskup Ívarsson setti árið 1354, segir meðal annars eftirfarandi:

Jn primis aa kirkian x^c i heima lanndi.

[...]

þangat liggia vnder xx bæer at tivndvm oc lýsistollvm. vj bænhus oc vj avrar af hveriv.⁴³

Hinn 3. mars árið 1383, seldi Örnólfur bóndi Jónsson syni sínum Guttormi, hálfa jörðina Staðarfell á Meðalfellsströnd, með öllum gögnum og gæðum, og fylgdi þar með allt göss kirkjunnar. Í kaupbréfinu sjálfu segir að Flekkudalur allur, með afrétt sem „vatnfall deila norður á fjall og að fornu hefir fylgt“ fylgi með í kaupunum. Í kaupbréfinu sjálfu, segir meðal annars eftirfarandi:

Var þetta kaup þeirra aurnolfs bonda jonssonar ok gvthorms sonar hans. ath Gvthorrr kaupir alla hálfa jord stadar fell ath aurnnolfi fedr sinum medr vþplagi ok samþykt herdisar husfru hans medr ollum þeim goognum ok gædvum sem jordinni hefer fylgt at fornv ok nyio ok hann vard fremzt eigandi ath til allra halfra vmmerkia þeirra sem adrer eigo ath mót hounum [...] sagdi fyr

⁴¹ Skjal nr. 4(52). Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi. *Íslenskt fornbréfasafn* XII, bls. 12.

⁴² Skjal nr. 4(53).

⁴³ Skjal nr. 4(54).

nefndr avrnolfr til suo felldra jtaka. ath stadarfell ætti alla selwædi firer skogvm. alla holma skær ok seluæidi firer ara stadvdm wt ath klifi. ok allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt. greindi þratt nefndr aurnolfr þessi landa merki milli stadar fellz ok skoga. Réttýni af siauar baukkum firer wtan skoga holm ok vpp aa merki hrysvtan werd ok þadan annat néttýni wpp aa hrafs haug. af hrafs haug sionhennding upp aa wifils topter af wifils toptum ok wpp j moshola waurdo. En j millum ara stada ok stadair fellz skal Rada gardr sáá er vpp geingr or sabinv wik ok vpp j áá. skal flekkv dals aa Rada firer ofan sem jord geingr ath. en milli hallzstada ok stadarfellz eignar j flekkodal. skal Rada lækr firir ofan hól er ofan fellr or leyningvm vpp aa fiavll ok fram j áá. skal opt nefndr aurnolfr svara ollum laga Riptingum aa adr nefndri jordv stadarfelli. en Gvthormr hallda til laga. for þetta kaup fram vnder stadarfelli jn translacione iohannis holensis episcopi. aa odrv ari Rikiss wurdvlighs heRa herra olafs medr guds naad noregs dana gota kongs. þessum vattum hiaverondvm narfva sveinssyni erlingi teitzsyni joni biarnarsyni joni þorgilssyni joni Runollssyni ok joni snorrasyni. settu þessir greindir rnein sin jnsigli firer þetta bref skrifuat j hiardarholli Jn profesto quintini martiris. tæimr áárum sidar en fyR seghir.⁴⁴

Hinn 23. apríl árið 1385, kvittaði Örnólfur bóndi Jónsson Guttorm son sinn, fyrir andvirði hálfis Staðarfells, er hann hafði selt honum 1383.⁴⁵

Máldagar Staðarfellskirkju, sem og aðrir gjörningar henni tengdir á árabílinu 1394–1570, prentaðir í *Íslensku fornbréfasafni*, varpa engu ljósi á afréttarmálefni kirkjunnar. Sjá nánar þar um í kaflanum um Staðarfell.⁴⁶

Hinn 23. apríl árið 1385, kvittaði Örnólfur bóndi Jónsson Guttorm son sinn, fyrir andvirði hálfis Staðarfells, er hann hafði selt honum 2 árum fyrr.⁴⁷

Samkvæmt skrá frá árinu 1394, um það, hverjar eignir Staðarfellskirkju hafi bæst við síðan Gyrðir biskup setti máldaga fyrir sömu kirkju árið 1354, bættust engar jarðir, réttindi eða ítök í eignarskrá sömu kirkju, á sama 40 ára tímabili.⁴⁸

Hítardalsbók hermir eftirfarandi um kirkjuna að Staðarfelli, árið 1394:

Anno Domini Mcccxciv.

Peturskirka under Stadarfelle á x^c i lande.

xxv kugillde.

xliij^c . voru virdt.

allt annat effter Vi[l]chinsbok.⁴⁹

⁴⁴ Skjal nr. 4(55).

⁴⁵ Skjal nr. 4(56).

⁴⁶ Skjöl nr. 4(57–62).

⁴⁷ Skjal nr. 4(56).

⁴⁸ Skjal nr. 4(57). Skrá yfir eignir Staðarfellskirkju, árs. 1394.

⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* III, bls. 774.

Í máldaga Vilchins biskups fyrir Staðarfellskirkju, frá árinu 1397, segir meðal annars eftirfarandi:

Stadarfell.

Pieturskirkia vnder Stadarfelli a x^c i landi.

[...]

Pangad liggia xx bæer ad Tiundumm oc lysitollumm.

Bænhvs vj oc vj aurar af hveriu.⁵⁰

Hinn 14. júní árið 1449, seldi Halldóra Helgadóttir, Þórði Helgasyni bróður sínum, þann part í jörðinni Staðarfelli á Meðalfellsströnd, sem hún átti, en Þórður gaf í mót jörðina Hellu í Staðarfellsþingum, að fráskildri selveiði, og kvittaði Halldóra hann fyrir andvirðinu.⁵¹

Í ágripi af máldaga Staðarfellskirkju, sem sagður er vera frá því um 1470, kemur ekkert fram sem varpar ljósi á afréttarmálefni eða ítök kirkjunnar.⁵²

Máldagi og reikningsskaparbréf kirkjunnar undir Staðarfelli, frá 19. september árið 1492, varpar engu ljósi á afréttarmálefni kirkjunnar.⁵³

Máldagi Staðarfellskirkju, gerður eftir árið 1493, varpar engu ljósi á afréttarmálefni kirkjunnar.⁵⁴

Í Gíslamáldaga, frá því um 1570, segir ekkert um afréttarmálefni Staðarfellskirkju.⁵⁵

Í vísitasíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 11. september árið 1650 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁵⁶

Í vísitasíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 23. september árið 1675 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁵⁷

Í vísitasíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 8. ágúst árið 1699 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁵⁸

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns yfir Fellsstrandarhrepp í Dalasýslu var tekin saman árið 1703. Jarðabókin kallar Flekkudal og selstöðu þar heimaland Staðarfells. Þar segir:

Selstaða á Flekkudal, sem kallaður er heimaland jarðarinnar, í betra lagi, jafnlega brúkuð. Útigangur í betra lagi og bregðst sjaldan.⁵⁹

⁵⁰ Skjal nr. 4(58).

⁵¹ Skjal nr. 4(63).

⁵² Skjal nr. 4(59).

⁵³ Skjal nr. 4(60).

⁵⁴ Skjal nr. 4(61).

⁵⁵ Skjal nr. 4(62).

⁵⁶ Skjal nr. 2(42).

⁵⁷ Skjal nr. 2(43).

⁵⁸ Skjal nr. 2(44).

⁵⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 104–105.

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 29. apríl árið 1721, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶⁰

Í vísitاسíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 15. september árið 1725 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶¹

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 10. maí árið 1726, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶²

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 22. apríl árið 1732, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶³

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 19. júní árið 1739, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶⁴

Varðveitt er greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu, ársett 1744. Við kirkjuna að Staðarfelli er ekki getið um afmörkun jarðarinnar né heldur ítök hennar á Flekkudal.⁶⁵

Í vísitاسíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 12. september árið 1750 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶⁶

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 6. ágúst árið 1753, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶⁷

Í vísitاسíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 7. september árið 1758 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶⁸

Í vísitاسíu Skálholtsbiskups að Staðarfelli 5. september árið 1782 kemur ekkert fram um Flekkudal.⁶⁹

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 20. ágúst árið 1803, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁷⁰

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Staðarfall sögð vera 60 hundraða jörð í eigu Benedikts Bogasonar. Í sömu heimild kemur ekkert fram um Flekkudal. Þó er minnst á ónafngreindar eyðihjáleigur frá Staðarfelli með þessum orðum:

Alle de i den gamle Jordebog aa førte öde hialejer bruges som bejteland, i övrigt der de aldeles til ingen Nytte.⁷¹

⁶⁰ Skjal nr. 2(53).

⁶¹ Skjal nr. 2(45).

⁶² Skjal nr. 2(54).

⁶³ Skjal nr. 2(55).

⁶⁴ Skjal nr. 2(56).

⁶⁵ Skjal nr. 2(100).

⁶⁶ Skjal nr. 2(46).

⁶⁷ Skjal nr. 2(57).

⁶⁸ Skjal nr. 2(47).

⁶⁹ Skjal nr. 2(49).

⁷⁰ Skjal nr. 2(58).

⁷¹ Skjal nr. 2(41).

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 29. júlí árið 1807, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁷²

Á manntalsþingi, höldnu að Staðarfelli 11. apríl árið 1810, var upplesin lögfesta fyrir Staðarfelli. Innihald lögfestunnar var ekki fært til bókar. Í dóma- og þingbók sýslunnar kemur eftirfarandi fram:

Anno 1810 þann 11. apríl setti sýslumaður Sk. Magnússon venjulegt manntalsþing að Staðarfelli innan Dalasýslu [...]

[...] lögfesta fyrir Staðarfelli á Meðalfellsströnd af dags dato sem ber með sér greindrar jarðar landamerki, með eigandans undirskrift og signeta.⁷³

Hinn 11. apríl árið 1810 var þinglesin lögfesta Benedíkts Bogasonar fyrir Staðarfelli og Flekkudal, dagsett sama dag og ár. Lögfestan er svohljóðandi:

Lögfez(t)a f(yrir) Stadrfelli, þíngl. 11 apr. 1810, dat s.d. og ár af B. Bogasyni.

Landamerki: á milli Skóga og Stadrfells á þá einu sídu rædr sjónhend(in)g af síáfarbökk(u)m f(yrir) utan Skógahól(u)m uppá merki hrís utan við, og svo réttisýnis upp á Hrafnhaug, af Hrafnshaug réttisýnis uppá Vífilstóptir, og af Vífilstóptum uppá Moshólavördu. Enn á milli Harastada og Stadrfells rædr sjónhendíng í Sábínuvík [Nábeinavík] úr Sábínuvík og uppí Hellirsberg, úr Hellirsbergi og uppí gardinn sem þ(a)r er f(yrir) ofan og úr þeim landamrkjagardi sjónhendíng og í Flekkudalsá og síd(a)n rædr nefndt vatnsfall allt í Fúlalæksmynni, sem rennr í ána og síðan Fúlilækr, síónhendíng úr hon(u)m og uppí Moshólavördu; hér fyrir utan lögfez(t)i eg Flekkudal m(e)d þessum t(i)lteknum landam(er)kju(m): all(an) ad fram(an) v(er)du svo se(m) vötnu(m) hall(a)r á efz(t)u brúnu(m) í kríng, f(yrir) fram(a)n Hágöllt á adra sídu, enn í þ(að) vestra Hólkotsgil á adra sídu. svo lögfez(t)iz(t) einnig „selveidi öll f(yrir) skóga og Hellulandi innad Skoravíkrá, it. Hólmaskér og Selveidi fyrir Harastadalandi; allt út ad Harastadaklífi. Einnig Lambey, Selskér, Steindórsey(ja)r, Deild(a)rey, og Hríthólma med öllu(m) Hríthólmaflögum, og Lýney med öllu(m) fylgjandi gagnsmunum.

Úr Kaupbréfi: dat: 10 sept. 1811 ad Stadarfelli m(e)d hv(er)ju Paull Benediktsson selur Stud. Benedikt Bogasyni Litla galtardal 12 hndr. Þíngl. Þ. 21 júnii 1813 – hvar t(il)greinaz(t) landam(er)ki: „ ad framanve(er)du rædr midjum ... teigadal, gilid er rennr á milli bæanna, Þrígil ad utanv(er)du; Galtardalsá hid nedra, enn fiallahalli, hid efra.⁷⁴

Í vísitاسíu prófasts að Staðarfelli 28. ágúst árið 1820, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁷⁵

⁷² Skjal nr. 2(59).

⁷³ Skjal nr. 2(83). Ýmsar lögfestur úr Dalasýslu 1691–1831.

⁷⁴ Skjal nr. 2(83). Ýmsar lögfestur úr Dalasýslu 1691–1831.

⁷⁵ Skjal nr. 2(60).

Í vísitasíu biskupsins yfir Íslandi að Staðarfelli 8. ágúst árið 1827 kemur ekkert fram um Flekkudal. Þar segir:

Stadarfell á Fells-strönd

Anno 1827, þann 8da Augusti visiteradi biskupinn yfir Islandi Steingrímur Jónsson kyrkiuna að Stadarfelli á Fellsströnd; hún á eptir máldögum 10 hndr. á Landi, item Skér og Hólma fyrir Harastöðum útað Klifi fyrir 7 hndr., að fráskildum Tjaldaness hólma sem nú kallast Tjaldurshólmi, og Svartaskerium; Lambeý fyrir 10 hndr., Steindórseyar og Ølversskér fyrir 10 hndr., Landeyar, kallast nú Hjalleyar, Harasteinaskér, Midlandahólm og Sinuholm, Þorirshólm fyrir 10 hndr., Deildareý fyrir 7 hndr. Tjaldurshólmur og Svörtuskér, sem í biskups Dr. Hannesar Finssonar visitatiu af 5ta Septembris 1782, er skrifad, að þá séu undir kyrkiuna haldin hefir núverandi Proprietarius Hr. B: Benedictsens sagt, að væru virkileg Bóndaeign, enn ecki kyrkiu-eign, og að hann haldi ádurteðum hólma og Skerium undir bóndaeignina til þess annad sannara bréfast, hvad biskupinn að svo komnu, lætur standa í sínu gýldi, heradauki á kyrkjan Líney, og Hrúthólma með Flogunum sem liggja milli hans og Deildaraaeýar, fyrir 15 hndr. i Lausafé. ...⁷⁶

Í vísitasíu prófasts að Staðarfelli 28. september árið 1834, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁷⁷

Í athugasemd við vísitasíugjörð prófasts að Staðarfelli 24. desember árið 1842, segir að hálfur Flekkudalur sé í eigu kirkjunnar þar. Þar segir meðal annars:

Athugasemd Stadarfells Proprietarii B. Benedictsens innfærd í Kyrkiubókina:

„Anno 1842 þann 24da December, þegar Héradsprofasturinn Þorleifur Jonsson visiteradi Stadarfells kyrkju; er hennar egindomur í Fasteign: hálfur Flekkudalur, sem metin var x hundrud í lande sem Örnólfur Bonde í Stóraskógi og Guttormr sonur hans gáfu Kyrkiunne 1354 og Ulfrun Þorsteinsdóttir lúkti Kyrkjinni undir Stadarfelli nálægt sómu tíðum ...⁷⁸

Í jarðamatinu 1849–1850, er Flekkudalur sagður heyra undir upprekstur Stadarfells. Þar segir:

18. Stadarfell

[...]

[H]agabeit létt bæði sumar og vetur og ördig [svo], hér til liggja Ejar, sem géfa af sér gras og dún nokkurn, vorselsveidi er hér til muna, skógur er hér og mótak, enn torfrista litt nyt.

⁷⁶ Skjal nr. 2(50).

⁷⁷ Skjal nr. 2(61).

⁷⁸ Skjal nr. 2(62).

Fremur er jörðin erfid, Flekkudalur heirir hér undir til upprekstrar fyrir jardarennar géldfénad; Jörðin mest til 1200rd.⁷⁹

Í vísitasíu prófasts að Staðarfelli 21. ágúst árið 1866, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁸⁰

Í landamerkjabréfi fyrir Staðarfell, dagsettu 21. júlí 1883, en þinglesnu 31. maí 1889, segir meðal annars eftirfarandi:

Hér að auki á kirkjan hálfan Flekkudal á móts við Staðarfells bóndaeign, téðum dal tilheyrir allt í kringum hann og hans afdal, Suður- og Norðurdal, fjalllendi allt eftir því sem vötnum hallar upp á Eggjar. Á milli Hallsstaða og Flekkudals ræður lækur, sem rennur vestantil við Hólkotstún landamerkjum, en á milli Túngarðs og Flekkudals eru landamerki vestantil við Krubbu sjónhending ofaná Hólmasporðinn.⁸¹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur meðal annars eftirfarandi fram um jarðnytjar í kafla um Staðarfell:

7. Upprekstrarland á Flekkudal meir en nægilegt.⁸²

Í sömu heimild kemur eftirfarandi fram um ókosti Staðarfells:

Á Snartastöðum, er liggja fast við tún jarðarinnar [Staðarfells] og á afrjettarlandi hennar, Flekkudal, á svo kölluðu Hólkoti, voru húsmenskuþýli fyrir nokkrum árum síðan, en nú niðurlögð og engar aðrar menjar þeirra en tóptir.⁸³

Hinn 11. september árið 1650, vísiteraði Brynjólfur biskup Sveinsson kirkjuna að Staðarfelli. Í vísitasíugjörðinni er ekki getið um Flekkudal.⁸⁴

Biskupsvísitasíur að Staðarfelli árin 1675, 1699, 1725, 1750, 1758, 1782 og 1827, geta ekki um Flekkudal.⁸⁵

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns yfir Fellsstrandarhrepp í Dalasýslu var tekin saman árið 1703. Jarðabókin kallar Flekkudal og selstöðu þar heimaland Staðarfells. Þar segir:

Selstaða á Flekkudal, sem kallaður er heimaland jarðarinnar, í betra lagi, jafnlega brúkuð. Útigangur í betra lagi og bregðst sjaldan.⁸⁶

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns yfir Hvammssveit frá árinu 1703, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Hvamms, er varðar Flekkudal.⁸⁷

⁷⁹ Skjal nr. 2(29).

⁸⁰ Skjal nr. 2(63).

⁸¹ Skjal nr. 2(11).

⁸² Skjal nr. 2(30).

⁸³ Skjal nr. 2(30).

⁸⁴ Skjal nr. 2(42).

⁸⁵ Skjöl nr. 2(43–47) og 2(49–50).

⁸⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 104–105.

⁸⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 91–92.

Í tíu vísitasíum prófests að Staðarfelli, árin 1721, 1726, 1732, 1739, 1753, 1803, 1807, 1820, 1834 og 1866, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁸⁸

Í ellefu vísitasíum prófests að Skarði á Skarðsströnd, á árabílinu 1721–1866, kemur ekkert fram um Flekkudal.⁸⁹

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu er Flekkudal lýst með eftirfarandi hætti árið 1839:

Flekkudalur, stór og breiður, sem skerst upp í sama fjall fyrir utan Túngarðsgölt, hann skiptist fremst í tvo afdali, Suðurdal og Norðurdal sinn hvörjumegin múla nokkurs. Þessi dalur er kirkjueign frá Staðarfelli, hvar áður til þess hérumbil á 14. öld var kirkjusókn og nokkrir bæir, og hétu þeir sem enn má sjá deili til: Staðarbakki kirkjustaðurinn, Dyngja, Hólmkot, Túngarðshólar. Hér hafa Fellsstrendingar upprekstur, er þó dalurinn mjög hrjóstrugur og graslítill orðinn af skriðum og árennsli.⁹⁰

Um selstöður og upprekstur í Flekkudal segir í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu árið 1839:

Á fleiri bæjum í sóknum þessum vitna gömul örnefni á fjallöndum um að selstöður hafi tíðkaðar verið, en nú er það hvergi í þessum sveitum, síðan það reynt var fyrir nokkrum árum í Hvammi á Þverdal og frá Staðarfelli á Flekkudal, því hvergi þykir það svara kostnaði síðan fjalllendi spillst hafa [...]. En á Fellsströnd er Flekkudalur léður til uppreksturs og er réttað við Hallsstaðarétt í 21tu sumarviku. Í fornöld var lögafrétt Hvammssveitinga á Hólkunardal eður -heiði milli Svínadals og Bitru, þá réttin var sunnanvert við Mjósýndi og gil það sem Réttargil heitir, en lagðist niður eftir því sem landið eyðilagðist.⁹¹

Í athugasemd við vísitasíugjörð prófests að Staðarfelli 24. desember árið 1842, segir að hálfur Flekkudalur sé í eigu kirkjunnar þar. Þar segir meðal annars:

Athugasemd Stadarfells Proprietarii B. Benedictsens innfærd í Kyrkiubókina:

„Anno 1842 þann 24da December, þegar Héradsprofasturinn Þorleifur Jonsson visiteradi Stadarfells kyrkju; er hennar egindomur í Fasteign: hálfur Fleckudalur, sem metin var x hundrud í lande sem Örnólfur Bonde í Stóraslógi og Guttormr sonur hans gáfu Kyrkiunne 1354 og Ulfrun Þorsteinsdóttir lúkti Kyrkjunni undir Stadarfelli nálægt sómu tíðum ...⁹²

Hinn 15. maí árið 1846, lögfesti Bogi Bendiktsson á Staðarfelli Flekkudal. Lögfestan var færð í afsals- og veðmálabók Dalasýslu og hljóðar svo:

⁸⁸ Skjöl nr. 2(53–61) og 2(63).

⁸⁹ Skjöl nr. 2(72–82).

⁹⁰ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 74, 90.

⁹¹ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 85, 90.

⁹² Skjal nr. 2(62).

Árið 1839 lögfesti eg undirskrifaður alla Landareign mína á Fellsströnd til ystu ummerkja á sjó og landi, að öllum nytjum, hvörju nafni sem nefnist; allar sagðrar jarðir og nytjar [jaðir-nytjar, orðaröð leiðrétt með bókstöfum ofan línu] lögfesti eg enn, og hérmeð fyrirbið öllum þær að brúka án míns leifis. Eg bauð fyrir mörgum árum Fellstrendingum, að reka fé sitt á Flekkudal, mót viðurlagi, og uppsetti sama beitartoll fyrir 20 rosknar kyndur sem fyrir 40 lömb, þá vildu færstir sveitarmenn það þyggja, flestir hafa rekið nú í mörg ár rosnu kyndur sínar á Flekkudal, sumir í leifi, aðrir í óleifi, eins og sá dalur væri almenníngur enn ekkért mér þar fyrir borgað. Nú aftek og banna eg öllum að reka á dalinn án míns leifis framvegis, því:

1° Er Flekkudalur orðin svo skriðurunnin, að hann er ekki fær að bera mikinn pening, sem því lakari verður til niðurlags á haustum, því fleiri sem hann er.

2. Þegar á vorum, hvað eptir annað, er verið þangað að reka géldfé áður eða eptir það fer úr ullu, gjörir það so mikinn graut og óspekt í mínu þarverandi géldfé að það tvístrast víðsvegar.

3. Af öllu eru þó verstir graðfolar og tryppi, sem sumir í óleifi hafa þangað látið, því þeir gjöra soddan óróa brúkunar hrossum, og með köblum hlaupa ofan með Flekkudalsá í slægjuberjur, sem eg og aðrir nábúar dalsins verða að nota, að óslægar verða.

Sérilagi lögfesti eg því greindann Flekkudal [Flekku-, bætt við á spássíu], með hans afdöllum, uppá hæðstu brúnir sem vötnum hallar frá til dalanna. Einnin lögfesti eg Hafsstaða land á ný, hvörrar jarðar landamerki eru millum Breiðabólsstaðar: úr Hestavígshólma sjónhendíng í Urðarstapa, þaðan sjónhendíng í Merkis stapa, þaðan sjónhendíng í Tvísteinalágarhöfuð, þaðan sjónhendíng í Heststapa, þaðan sjónhendíng í Stóruborg, þaðan sjónhendíng í vatnamúla, þaðan sem vötnum hallar, austur eptir fjallinu, í Hálsárupptök, téð á skilur Háls og Hafstaðaland, utan hvað sokallaðir hólmar, sem áin fyrr hefur brotið af Hafsstaðalandi, fylgja Hafsstöðum fyrirbið eg allann ágáng af annara manna pening á greint land. –

Einnig lögfesti eg allt Víghólsstadaland, millum Pollsmýrarlækjar og Ljósalækjar, samt Vogsland milli Ljósalækjar og Heyár, og fyrirbið þá óskipulegu og vanhirðingsfullu hrossamergð, sem so að segja taumlaust og án hirðíngar uppbyta bæði tún og engjar á sumrum, enn einkum sparka og býta Víghólsstaðatún, hvað eg með öllu fyrirbyð, undir fullar landnámssektir. Sérhvör ábúandi hafi ekki fleiri hross í heimahögum á sumrum, enn hann mest nauðsynjar um, og hafi téða hesta í höptum á sumardegí, til þess heyskapur er úti. Vinsamlegast bið eg alla nábúa þar í kríng, að hirða so vel hross sín, að engum verði skaði að. – Selaskot og æðifugla í því takmarki sem eg á með fyrirbyð eg allshendis, og friðhelga bæði sela og æðarfugl fyrir öllum skotum. Í sama máta friðhelga eg allt skóglendi á mínum jörðum undir fullar landnámssektir, ef úr hönum án leifis míns er stolið eða tekið hrís eða tróð.

Framanskrifaða lögfestu og friðun á skógum, samt friðun á æðifugli fyrir skotum, vitna eg undir allann þingheim nú í dag á Staðarfellsþingi 15 Maí 1846. B. Benedigtsen

Upplesið fyrir manntalsþingsrétti að Staðarfelli, þann 15da Maí 1846. testr C. Magnusen.⁹³

Í jarðamatinu 1849–1850, er Flekkudalur sagður heyrja undir upprekstur Staðarfells. Þar segir:

18. Stadarfell

[...]

[H]agabeit létt bæði sumar og vetur og ördig [svo], hér til liggja Ejar, sem gefa af sér gras og dún nokkurn, vorselsveidi er hér til muna, skógur er hér og mótak, enn torfrista lítt nyt.

Fremur er jörðin erfid, Flekkudalur heirir hér undir til upprekstrar fyrir jardarennar géldfénad; Jörðin mest til 1200rd.⁹⁴

Árið 1896 skrifaði Brynjúlfur Jónsson eftirfarandi um Flekkudal í *Árbók hins íslenska fornleifafélags*:

Upp frá „efri byggð“ á Fellströnd gengur dalur mikill, sem nú er vanalega nefndur *Flekkudalur*, en er þó sagt, að hann heiti rjettu nafni *Flókadalur*. Hann er upp frá Staðarfelli og liggur þar undir. Hann var áður byggður, en er nú í eyði, og er sagt að hann hafi eyðst í svartadauða. Þar eru nefnd 5 býli: *Staðarbakki*, *Hólkot*, *Hríshlíð*, *Dyngja* og *Túngarðshólar*. *Staðarbakki* hefir staðið inni í miðjum dalnum að norðanverðu, á bakka ár þeirrar, er eftir dalnum rennur. Þar sjást allmiklar rústir, og mótast fyrir túngarði á nokkuð löngum parti. Eigi er hægt að gera sjer grein fyrir hinum ýmsu rústum sem þar eru til og frá um túnið, er sumar auðsjáanlega mjög fornar og varla orðið eftir af þeim annað en þúfna rimar; en aftur eru sumar yngri, því hjer hefir á seinni tímum verið *sel* frá Staðarfelli og er seltóftin ofaná bæjartóftinni, en kvíjatóftir til og frá. Á einum stað sjer fyrir hálfhringmyndaðri girðingu, sem hverfur í þúfnarima. Má vera að það hafi verið kirkjugarður og sje önnur hlið hans og kirkjutóftin orðin að þúfum. En alsagt er, að Staðarbakki hafi verið kirkjustaður dalbúa. Ofan hjá bænum rennur gil, er Færigil heitir, það færir sig til að neðanverðu, og hefir brotið af túninu og tóftunum, svo eigi er hægt að segja hve mikið vantar. Það hefir og borið skriðu yfir brunn, er gamlir menn muna eftir að þar var, hafði hann verið mjög vel hlaðinn innan og gott vatn í honum.⁹⁵

⁹³ Skjal nr. 2(124). Flekkudalur. 15. maí 1846. Dalasýsla. DB/1, örök 3. Afsals- og veðmalabók 1837–1855, bls. 198–200.

⁹⁴ Jarðamat Dalasýslu 1849–1850, nr. 18, án bls.

⁹⁵ Brynjúlfur Jónsson, „Fornleifar á Fellsströnd, skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 19–23). 11. árg. (1896), bls. 21–22.

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur meðal annars eftirfarandi fram um jarðnytjar í kafla um Staðarfell:

7. Upprekstrarland á Flekkudal meir en nægilegt.⁹⁶

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur meðal annars eftirfarandi fram í kafla um ókosti Staðarfells:

Á Snartastöðum, er liggja fast við tún jarðarinnar [Staðarfells] og á afrjettarlandi hennar, Flekkudal, á svo kölluðu Hólkoti, voru húsmenskuþýli fyrir nokkrum árum síðan, en nú niðurlögð og engar aðrar menjar þeirra en tóptir.⁹⁷

Í fundargerð hreppsnefndar Fellsstrandarhrepps frá 25. júní 1939 kemur fram að oddviti hafi boðað til fundarins „til þess aðalega [svo] að hreppsnefnd skipulegði vorsmalamennsku á dölunum Flekkudal og Galtardal“. Um niðurstöðu fundarins segir: „Hreppsnefnd ákvað að smalanir færu fram dagana 27. Júní og 28. Júní og var öllum búendum í hreppnum gjört að láta eitt eða fleiri dagsverk til að smölun þessi yrði framkvæmd nefnda daga.“⁹⁸

Árni Óla skrifaði eftirfarandi um Flekkudal í *Lesbók Morgunblaðsins* árið 1945:

Flekkudalur er stærsti dalurinn hjer og nær eins og aðrir upp að Skeggöxl. Í honum var fyrrum bygð og talið að þar hafi verið þessir bæir: Staðarbakki (kirkjustaður), Hríshlíð, Dyngja, Hólmkot (eða Hólkot) og Túngarðshólar. Nú er dalurinn í eyði og er þar upprekstrarland. (Á Staðarbakka var vel hlaðinn brunnur með góðu vatni, en áin braut hann fyrir 60 til 70 árum).⁹⁹

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands frá 1947 fjallar Þorsteinn Þorsteinsson sýslumaður um Flekkudal með svofelldum hætti:

Flekkudalur, sá sem nú er kallaður, er alllangur fjalldalur inn frá byggðinni. Hann liggur undir Staðarfell. Munnmæli ævagömul herma, að þar hafi byggð verið til forna, fjórir eða fimm bæir, sem hafi lagst í eyði í Svartadauða. Þar hafi einn bærinn heitið *Staðarbakki* og verið kirkjustaður, og sjáist enn fyrir kirkjugarði. Á „Staðarbakka“ er auðsætt, að verið hefur byggð í fornöld. Tún hefur þar verið allstórt og sést enn fyrir túngarðinum, þar sem Flekkudalsá hefur ekki brotið af túninu gamla. Þar eru rústir allmiklar, og hafa selhús verið reist á gömlu bæjarrústunum. Í máldögum og afsalsbréfum Staðarfells, frá 14. öld, er sagt, að það eigi Flekkudal, og á einum stað er minnzt þar á Bakkaland, 16 hndr. að dýrleika. Af því má ráða, að bær þessi hafi heitið *Bakki*, enda staðið á árbakka og verið þá kominn í eyði, — og engin önnur býli í byggð í sjálfum Flekkudal. Hin býlin, sem nefnd eru og örnefni þar benda á, hvar staðið hafi,

⁹⁶ Staðarfell í Fellsstrandarhreppi. Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 276–278.

⁹⁷ Staðarfell í Fellsstrandarhreppi. Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 276–278.

⁹⁸ Skjal nr. 4(51).

⁹⁹ Árni Óla, „Fyrir Klofning“. *Lesbók Morgunblaðsins*, 20. árg., 41. tbl., (21. október 1945), bls. 498.

eru sennilega gömul sel eða kot, sem aðeins hafa verið byggð í örfá ár. *Hólkot* er neðarlega í Flekkudal norðvestanverðum. Þar mun oftast hafa verið sel frá Staðarfelli á síðari öldum. Þar var þó búið seinustu ár 19. aldar. Inn frá Flekkudal ganga dalir tveir inn undir *Skeggöxl*, *Norður-* og *Suðurdalur*.¹⁰⁰

Í grein sem ber heitið „Eyðibýggðin á Flekkudal“ sem birtist í *Afmælisriti Búnaðarfélags Fellsstrandahrepps* árið 1992 fjallar Einar G. Pétursson meðal annars um heimildir og sagnir um forna byggð á Flekkudal og greinir frá eigin athugunum á Flekkudal árið 1978. Þar vitnar hann til framangreindra skrifa Brynjúlfs Jónssonar í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* frá 1896, að því er varðar Staðarbakka. Síðan segir:

Við athugun á Staðarbakka sumarið 1978 reyndist margt vera í samræmi við þessa lýsingu Brynjúlfs. Túngarður myndar þríhyrning við gilið og ána, en að neðanverðu hefur áin getað brotið af tóftunum, en ekki er hægt að segja hvenær það hefur gerst eða hve mikið, en ekki hafði áin legið þar við lengi. Þessi túngarður á Staðarbakka er mjög líkur túngarði fyrir ofan í Hólkoti, og gætu þeir verið frá svipuðum tíma og þá líklegast mjög gamlir. Rústir eru greinilega mjög misgamlar og er skýring Brynjúlfs örugglega rétt. Hvergi var með vissu hægt að sjá „fyrir hálfhringmyndaðri girðingu sem hverfur í þúfnarima“ og gæti verið leifar af kirkjugarði. Þar ber að hafa í huga að Færigil er enn að brjóta af túninu framan við rústirnar og sagnir eru um, að þar hafi komið einhver bein í ljós, sem hefðu getað verið leifar af kirkjugarði. Jón á Hallsstöðum gat um, að þetta ætti að hafa gerst eftir að hann kom að Hallsstöðum (1931). Gestur Magnússon frá Túngarði þekkti þetta ekki.¹⁰¹

Jafnframt vitnar Einar til þess sem segir um Dyngju í sömu heimild og áður er vitnað til. Um það segir hann:

Þessi lýsing er í fyllsta samræmi við það sem við sáum 1978. Því mætti e.t.v. bæta við, að þá var að blása úr smápúfu við rústina. Dyngju ber neðantil í nýlega skriðu í Seljamúla norðan ár, en neðan við skriðuna endar birkikjarr á Flekkudal. Ég spurði Einar Jónsson á Hallsstöðum og Gest Magnússon frá Túngarði um hvar Dyngja hefði verið, en hvorugur, og enginn annar sem ég hef spurt, hefur vitað um það. Magnús Friðriksson getur ekki heldur um hvar Dyngja var í örnefnaskrá sinni, nefnir að hún hafi verið að sunnanverðu í dalnum. Verður að telja að Brynjúlfur hafi á sínum tíma farið eftir sögn kunnugra manna þótt ekki nefni hann þá. Staðurinn er einnig fremur líklegur.¹⁰²

¹⁰⁰ Dalasýsla. *Árbók Ferðafélags Íslands* (1947), bls. 71–72.

¹⁰¹ Einar G. Pétursson, „Eyðibýggðin á Flekkudal“. *Afmælisrit Búnaðarfélags Fellsstrandahrepps*, bls. 82–84.

¹⁰² Einar G. Pétursson, „Eyðibýggðin á Flekkudal“. *Afmælisrit Búnaðarfélags Fellsstrandahrepps*, bls. 85.

Þá segir Einar í niðurstöðu sinni:

Engin leið er að segja til um af nákvæmni, hvenær dalurinn byggðist eða fór í eyði. Nú er ljóst að Hólkot og Staðarbakki hafa verið sel frá Staðarfelli af og til á seinni öldum og stundum hafa þar verið kot, þar sem búið var allt árið, en ekki eru þó til heimildir um byggð allt árið á Staðarbakka. Það er alkunna að afdala- og heiðarbýli hafa verið byggð í góðæri en farið í eyði þegar harðnað hefur í ári. Miklu óljósari sagnir eru um Hríshlíð, Dyngju og Túngarðshóla, en einkum bæir í Hríshlíð og jafnvel Dyngja falla vel að þeirri tilgátu, að menn hafi leitað mjög til fjalla í upphafi byggðar í landinu. Ekki er hægt að tímasetja þessa byggð, en hún hefði getað verið komin í eyði um 1100. Öskulög segja ekkert.

Ástæða er loks til að geta, að í fyrrnefndum máldaga frá 1327 eru bæir sem kirkjusókn eiga að Staðarfelli jafnmargir og á seinni öldum. Engin lögbýli virðast hafa verið stofnuð eða mynduð eftir það. Ljóst sýnist því, að þá hafi dalurinn verið kominn í eyði. Sóknarkirkja er á Staðarfelli samkvæmt kirknatali Páls biskups um 1200, hafi sóknarkirkja verið á Staðarbakka og verið flutt að Staðarfelli eins og sögn Magnúsar Friðrikssonar segir, sem ekki er hægt að vísa algerlega frá sem tilgátu, þótt það sé alveg einstaklega ólíklegt, þá hefur flutningur sóknarkirkjunnar að Staðarfelli örugglega gerst fyrir 1200 og þá sennilegast töluvert löngu fyrr.¹⁰³

Í *Árbók Ferðafélags Íslands* frá 2011 fjallar Árni Björnsson m.a. um Flekkudal.

Þar segir:

Ofar en Hallsstaðagil rennur Réttargil og enn ofar Merkigil en eftir það hefst eyðibyggingin sem nefnd er Flekkudalur. Neðst í honum eru tóttir Hólkots sem sagt er í eyði um 1700 en þar var búið á seinustu áratugum 19. aldar og til 1904. Nokkru ofar er hinn hömrum girti Seljamúli og neðan hans nefnir Jarðabókin 1703 auk þess sem eyðibýli Dyngju og Staðarbakka, en þar var þá selstaða frá Staðarfelli. Bæirnir Hríshlíð og Túngarðshólar eru einnig nefndir í munnmælum sem herma að á Flekkudal hafi í fyrndinni verið heil sókn með kirkju á Staðarbakka. Eyðing dalsins hefur hér sem víðar oft verið kennd við drepsóttina Svartadauða laust eftir aldamótin 1400 en nákvæm rannsókn sýnir að dalurinn hefur verið kominn í eyði snemma á 14. öld þótt menn hafi stöku sinnum reynt að hokra þar fáein ár í góðæri. Hafi kirkja einhverntíma verið á Staðarbakka hefur verið búið að leggja hana niður fyrir 1200.¹⁰⁴

¹⁰³ Einar G. Pétursson, „Eyðibyggingin á Flekkudal“. *Afmælisrit Búnaðarfélags Fellsstrandahrepps*, bls. 86–87.

¹⁰⁴ *Árbók Ferðafélags Íslands* (2011), bls. 91.

5.3.1 Eyðibýli í Flekkudal.

5.3.1.1 Dyngja

Dyngju er ekki getið í *Íslensku fornbréfasafni*.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns hermir árið 1703, að í heimalandi Staðarfells til forna, Flekkudal, hafi staðið býlið Dyngja. Þar segir:

Fjórða býli hefur verið á Flekkudal, kallað **Díngja**. Þar sjást rústir og móar. Hvað nær bygst hafi eða hverninn í eyði lagst veit enginn af að segja. Kann nú ekki að byggjast.¹⁰⁵

Dyngju er ekki getið berum orðum í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804. Í kafla um Staðarfell í jarðamatinu 1804 segir að þær hjáleigur sem getið er um í kaflanum um Staðarfell í „hinni gömlu jarðabók“, sem væntanlega er *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, séu nú (1804) nýttar sem beítaland.¹⁰⁶ Dyngja er ein þeirra hjáleigna sem getið er um í *Jarðabók Árna og Páls* í kaflanum um Staðarfell árið 1703.¹⁰⁷

Dyngju er getið í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu árið 1839 eins og greinir í kafla 5.3.

Árið 1896 skrifaði Brynjúlfur Jónsson eftirfarandi um Dyngju í *Árbók hins íslenska fornleifafélags*:

Dyngja er sýnd á svo nefndum Hólmi. Það er undirlendi sunnanmegin árinna. Þar sjest gjörla upphækkuð rúst; en að stærðinni til vantar mikið á að það geti verið heil bæjarrúst. Þar er líka orsök til: áin hefir fyrir nokkru runnið þar fast að brotið bakkann og tekið burt meira eða minna af rústinni. Svo hefir hún lagst frá aftur, og er þar nú mýrardrag sem farvegur hennar hefir verið. Það stykkið sem seinast hefir brotnað af rústinni, liggur niðursokkið til hálfis í mýrardraginu, en stendur til hálfis upp úr því, eins og aflöng þúfa. — *Dyngja* er litlu utar en á móts við Staðarbakka, og hefir þar verið skammt í milli. — A Hólminum, og þaðan útefir dalnum, hafa verið engjar góðar á undirlendinu. Góðir hagar eru í hliðunum.¹⁰⁸

5.3.1.2 Hríshlíð

Hríshlíðar er ekki getið í *Íslensku fornbréfasafni*.

Ekkí er getið um Hríshlíð í Fellsstrandarhreppi, í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* yfir Dalasýslu.¹⁰⁹

¹⁰⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 105–106.

¹⁰⁶ Staðarfell. Flekkudalur. Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 56v.

¹⁰⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 104–106.

¹⁰⁸ Brynjúlfur Jónsson, „Fornleifar á Fellsströnd, skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 19–23). 11. árg. (1896), bls. 22.

¹⁰⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 100–112. Jarðabók yfir Fellsstrandarhrepp var tekin saman árið 1703.

Hríshlíðar er ekki getið í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu.

Árið 1896 skrifaði Brynjúlfur Jónsson eftirfarandi um Hríshlíð í *Árbók hins íslenska fornleifafélags*:

Hríshlíð er nokkuð löngu innar í dalnum einnig að norðan verðu. Er þar há hlíð, sem enn heitir *Hríshlíð* og er það örnefni takmarkað af tveimur gljúfragiljum, heitir hið ytra Álfagil, en hið innra Jötnagil; eru þau bæði ákaflega hrikaleg, einkum þó Álfagil, sem er eitthvert svipmesta hamragil sem jeg hefi sjeð. Í því er fors, hár og fagur, Sagt er, að í Hríshlíð hafi verið tveir bæir. Rústir sjást ekki; en einkennileg þúfnabörð eru þar á tveim stöðum og iækjasitrur nærri. Má vera að það sjeu eftirleifar rústanna.¹¹⁰

5.3.1.3 Staðarbakki

Staðarbakka í Flekkudal er ekki getið í *Íslensku fornbréfasafni*.

Árið 1703 hermir *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* að býlið Staðarbakki hafi staðið í Flekkudal. Þar segir:

Fimta býli er sagt verið hafi á Flekkudal, kallað **Staðarbacke**. Þar sjer til túngarða og tóftarústa. Nú er þar brúkuð selstaða frá Staðarfelli. Kann að sönnu að byggjast á sinn máta, með því móti, að sel heimajarðarinnar væri flutt lengra fram í dalinn.¹¹¹

Staðarbakka er ekki getið með berum orðum í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804.

Í kafla um Staðarfell í jarðamatinu 1804 segir að þær hjáleigur sem getið er um í kaflanum um Staðarfell í „hinni gömlu jarðabók“, sem væntanlega er *Jarðabók Árna og Páls*, séu nú (1804) nýttar sem beitiland.¹¹² Staðarbakki er ein þeirra hjáleigna sem getið er um í *Jarðabók Árna og Páls* í kaflanum um Staðarfell árið 1703.¹¹³

Staðarbakka er getið í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu árið 1839.¹¹⁴ Sjá nánar umfjöllun um Flekkudal.

Árið 1896 skrifaði Brynjúlfur Jónsson eftirfarandi um Staðarbakka í *Árbók hins íslenska fornleifafélags*:

Staðarbakki hefir staðið inni í miðjum dalnum að norðanverðu, á bakka ár þeirrar, er eftir dalnum rennur. Þar sjást allmiklar rústir, og mótur fyrir túngarði á nokkuð löngum parti. Eigi er hægt að gera sjer grein fyrir hinum ýmsu rústum sem þar eru til og frá um túnið, er sumar auðsjáanlega mjög fornar og varla orðið eftir af þeim annað en þúfna rimar; en aftur eru sumar yngri, því hjer hefir á seinni tímum verið *sel* frá Staðarfelli og er seltóftin ofaná bæjartóftinni, en

¹¹⁰ Brynjúlfur Jónsson, „Fornleifar á Fellsströnd, skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 19–23). 11. árg. (1896), bls. 22.

¹¹¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 106.

¹¹² Staðarfell. Flekkudalur. A5a.1. Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 56v.

¹¹³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 104–106.

¹¹⁴ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 74, 90.

kvíjatóftir til og frá. Á einum stað sjer fyrir hálfhringmyndaðri girðingu, sem hverfur í þúfnarima. Má vera að það hafi verið kirkjugarður og sje önnur hlið hans og kirkjutóftin orðin að þúfum. En alsagt er, að Staðarbakki hafi verið kirkjustaður dalbúa. Ofan hjá bænum rennur gil, er Færigil heitir, það færir sig til að neðanverðu, og hefir brotið af túninu og tóftunum, svo eigi er hægt að segja hve mikið vantar. Það hefir og borið skriðu yfir brunn, er gamlir menn muna eftir að þar var, hafði hann verið mjög vel hlaðinn innan og gott vatn í honum.¹¹⁵

5.3.1.4 Túngarðshólar

Túngarðshóla er ekki getið í *Íslensku fornbréfasafni*.

Túngarðshóla er ekki getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* yfir Dalasýslu.¹¹⁶

Túngarðshóla er getið í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu árið 1839.¹¹⁷ Sjá nánar umfjöllun um Flekkudal.

Árið 1896 skrifaði Brynjúlfur Jónsson eftirfarandi um Túngarðshóla í *Árbók hins íslenska fornleifafélags*:

Túngarðshólar kváðu hafa verið hjáleiga frá Túngarði, sem enn er byggður bær og stendur við dalsmynnið að sunnanverðu. Rústir hjáleigunnar sjást ekki. En á þeim stað, sem líkast mætti þykja að hún hefði staðið er nú stekkur frá Túngarði. Það er og því til stuðnings, að stekkurinn er nokkuð langt frá bænum inni dalnum; en nær bænum heitir „Forni stekkur“ Hann má hafa verið notaður meðan kotið var byggt.¹¹⁸

5.3.1.5 Hólkot

Hólkots á Flekkudal er ekki getið í *Íslensku fornbréfasafni*.

Árið 1703 hermir *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* að býlið Hólkot hafi staðið í Flekkudal. Þar segir:

Þriðja býli meinast verið hafa á Flekkudal, kallað **Hólkot**. Þar sjest til tófta og rústa. Veit enginn nær bygst hafi eða í eyði lagst. Kann varla að byggjast fyrir slægnaleysi.¹¹⁹

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er getið um ónafngreindar hjáleigur í landi Staðarfells.¹²⁰ Er þar líklegast verið að vísa til kaflans um Staðarfell í *Jarðabók*

¹¹⁵ Brynjúlfur Jónsson, „Fornleifar á Fellsströnd, skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 19–23). 11. árg. (1896), bls. 21–22.

¹¹⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 100–112. Jarðabók yfir Fellsstrandarhrepp var tekin saman árið 1703.

¹¹⁷ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 74, 90.

¹¹⁸ Brynjúlfur Jónsson, „Fornleifar á Fellsströnd, skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 19–23). 11. árg. (1896), bls. 22–23.

¹¹⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 105.

¹²⁰ Staðarfell. Flekkudalur. Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 56v.

Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp í Dalasýslu.¹²¹ Í fyrrgreindu jarðamati frá árinu 1804 segir að allar þær hjáleigur sem getið er um í hinni gömlu jarðabók (Árna og Páls) séu nú (1804) nýttar sem beitiland því til annara nota verðiþær vart nytjaðar. Í heimildinni sjálfri hljóðar þessi athugasemd svo:

Alle de i den gamle Jordebog aa førte öde hialejer bruges som bejteland, i övrigt der de aldeles til ingen Nytte.¹²²

Hólmkots (Hólkots) er getið í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu árið 1839.¹²³ Sjá nánar umfjöllun um Flekkudal.

Fjallað er um Hólkot í kafla sem ber heitið „Fornleifar á Fellsströnd skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895“ og var birtur í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1896. Þar segir:

Hólkot var litlu utar með hlíðinni sama megin og hafði verið hjáleiga frá Staðarbakka. Þar býr nú húsmáður og er þar hýsing nokkur, svo eigi er um rústir að ræða.¹²⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur meðal annars eftirfarandi fram um Hólkot, í kafla um ókosti Staðarfells:

Á Snartastöðum, er liggja fast við tún jarðarinnar [Staðarfells] og á afrijettarlandi hennar, Flekkudal, á svo kölluðu Hólkoti, voru húsmenskuþýli fyrir nokkrum árum síðan, en nú niðurlögð og engar aðrar menjar þeirra en tóptir.¹²⁵

5.3.2 Svæði sem liggja að Flekkudal

5.3.2.1 Túngarður

Túngarðs er getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp. Jörðin er þá í einkaeigu þriggja einstaklinga og tvíbýl. Túngarður er sagður vera 16 hundruð að dýrleika. Getið er um selstöðu í heimalandi sem hefur ekki verið notuð um langt skeið en þess getið að selstaða þessi „væri þó til gangs að brúkuð væri.“¹²⁶ Nánari grein er ekki gerð fyrir þessari selstöðu Túngarðs í *Jarðabók* Árna og Páls.

Túngarðs er ekki getið í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804.

Landamerkjabréf fyrir Túngarð er dagsett 31. maí 1887 og þinglesið sama dag og ár. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

¹²¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 104–106.

¹²² Staðarfell. Flekkudalur. Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 56v.

¹²³ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 74, 90.

¹²⁴ Brynjúlfur Jónsson, „Fornleifar á Fellsströnd, skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 19–23). 11. árg. (1896), bls. 22.

¹²⁵ Staðarfell í Fellsstrandarhreppi. Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 276–278.

¹²⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 108.

Á milli Staðarfells og Túngarðs eru þessi landamerki: Úr Fúlalækjarós ræður lækurinn upp í reiðgötuna hjá Túngarðsstekk. Þaðan sjónhending upp í Moshólavörðuna gömlu, sem er efst á Moshólahæðunum. Þaðan sjónhending í hæstan Göltinn í svokallaða Krubbu, þaðan sjónhending í hólmsporðinn við Flekkudalsá og ofan eftir ánni í Fúlalækjarós.¹²⁷

Í fasteignamatinu 1916–1918 er skortur á upprekstrarlandi talinn á meðal ókosta Túngarðs. Þar segir einfaldlega:

2. Upprekstrarland vantar.¹²⁸

5.3.2.2 Hallsstaðir

Hallsstaða er getið í kaupbréfi fyrir hálfu Staðarfelli, dagsettu 3. mars árið 1383. Eru þar nefnd merki á milli Staðarfelleignar í Flekkudal annars vegar og þá Hallsstaðaeignar í sama dal. Þar segir meðal annars svo:

... en milli hallstada ok stadarfellz eignar j flekkodal. skal Rada lækr firir ofan hól er ofan fellr or leyningvm vpp aa fiáll ok fram j áá ...¹²⁹

Hallsstaða er getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp. Jörðin er þá í einkaeigu Sigríðar Benediktsdóttur og þrífyl. Hallsstaðir er sagðir vera 24 hundruð að dýrleika.¹³⁰

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 eru Hallsstaðir sagðir vera 24 hundruð jörð í eigu Sigmundar Magnússonar í Fagradal. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹³¹

Landamerkjabréf fyrir Hallsstaði er dagsett 31. maí 1887 og þinglesið sama dag og ár. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Á milli Svínaskógar og Hallsstaða eru þessi landamerki svokallað Svínaskógsgil, sem rennur úr Háfjalli og í Flekkudalsá, hún ræður merkjum mót suðri og fram í svokallaðan Hólkotslæk, sem rennur fyrir vestan Hólskotstún og eftir því sem téður lækur rennur sjónhending upp í háfjall og eftir hæsta fjallinu vestur í upptök Svínaskógsgils.¹³²

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af stóðhrossum talinn á meðal helstu ókosta Hallsstaða. Þar segir:

Ókostir [...] 4. Ágangur af stóðhrossum á aftjett.¹³³

¹²⁷ Skjal nr. 2(12).

¹²⁸ Túngarður í Fellsstrandarhreppi. Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 260–261.

¹²⁹ Skjal nr. 4(55).

¹³⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 108–109.

¹³¹ Hallsstaðir. Flekkudalur. Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 59v.

¹³² Skjal nr. 2(13).

¹³³ Hallsstaðir í Fellsstrandarhreppi. Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 258–259.

5.3.2.3 Stóra-Tunga (Stóra-Galtardalstunga) (aðliggjandi)

Galtardalstungu er getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp. Jörðin er þá í einkaeigu Halldóru Erlendsdóttur og þrúbýl. Galtardalstunga er sögð vera 40 hundruð að dýrleika.¹³⁴

Varðveitt er afrit af gjafabréfi fyrir Galtardalstungu, ársettu 1559. Landamerki eru tilgreind. Einnig er greint frá gjöf á Ytri-Galtardal til bænhúsins í Galtardalstungu. Þetta var uppleið fyrir rétti að Staðarfelli 12. júní árið 1775 og hljóðar svo:

Það giöre jeg Jon Gislason godumm mönnum vitannlegt med þessu mynu opnu brefe að jeg medkiennest hafa giefed sine mynumm Asbyrne med samþicke og vilia konu minnar Kristinnar Sumarlídadottur jördina Galltardalstungu 48 hndr. að dýrleika og þar med filgande jördina Fremre Galltardal 30 hndr. að dýrleika med öllum þeim gögnumm og giædumm sem þeim jördum filgt hefur og filgia ber, enn landamerke mille nefndra jarda eru þessie, að ainn sem rennur ur þeim sydre dal rædur landamerkum á nordur syduna so langt sem landed nær, enn á sudur syduna eru landamerke í þa griotvordu er stendur á hrauninu nalagt þvy gile er nefnt er Færugil í stadarfellskirkiu lande. Rædur so hraun hriggurinn lande allt að gile þvý sem rennur ofann hia forn býlinu Barkarstöðumm hvort nú rennu í fleckudalsá. Enn ainn rædur þá landamerkiumm so lang sem Tunguland nær. Þessar nefndar jarder liggia í Medalfellsstadar kirkiusokn í Dalasyslu.

Hier med gief jeg bænhusinu í Galltardalstungu jördina Itre Galltardal 12 hndr. að dýrleika innann þessara landamerkia: Ad Austann verdu rædur landamerkumm ár skots teiga dalsgil sem rennur í sudur dals á. Enn á ut nordurs sydu eru landamerke í þvý gil sem rennur ur tiörnnum þeim sem eru firer ofann fialls brún enn þvý rædur merkumm í sudur dals-á, þar næst gief jeg bænhusinu í Galltardalstungu eyar þær sem liggia á Hvams firde sem nefndar eru Tungueyar og til skil jeg að firnefnd jörd Galltardalur itre og Tungueyar sie bænhussins æfinnleg eign eirinninn þaug ítök sem nefndu bænhúse tilheire og skiöl og skilrýke firer finnast. Hier med skal minn firnefndur sonur Asbiörn að sier taka nefndar jarder til fullkomlegrar eignar, nu strags í fardögumm og til sanninda hier umm setta jeg mitt nafn og innsigle fiere þetta oped brief asamt kona mýn Kristin Sumarlídadotter. Eirinn þeir menn er vottar eru að þessumm giörninge. Var þetta bref ritad á Hrafns Eyre vid Arnarfiörd á laugardaginn næstann firer krossmessu umm vorid þa lided var frá hingad burde vors herra Jessu christa MDLVIII.

Jon Gislason

Kristin Sumarlídadottur

Jeg Jón Þorgeirsson og jeg Arne Sæmundsson vorumm vidstadder þá bondinn Jón Gislason og frú Kristin Sumarlídadotter settu sitt nafn og innsigle under

¹³⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 111.

ofann skrifad brief, til vitnis hier umm setiumm vid ockar nöfn og innsigle hier under.

Jon Þorgeirsson, Arne Sæmundsson

Þad vitnum vid underskrifader ad þetta ofan og framann skrifad bref er riett ut coperad efter þvú gamla og rotna kalfskins briefe sem fanst á Sæbole.

Nikulas Narfuason Jon Oddsson

Þetta ofann og framann skrifad skial er riett ut coperad efter þvú skiale er mier hefur i hendur borist, þad vitna eg med minnar eiginn handar under skirft og á þricku signete.

Halldor Jonsson L.S.

Upplesed fyrer rette ad Stadarfelle d. 12ta junii 1775.

testr. M. Ketilson.¹³⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Stóru-Tungu. Þar segir:

Ókostir [...] 3. Ágangur af afrjettarfe.¹³⁶

Hinn 4. september árið 1921, var samið um landamerki á millum jarðanna Stóru-Tungu og Orrahóls. Ekki er getið um að gerningnum hafi verið þinglýst. Samkomulagið er svohljóðandi:

Hjermeð tilkynnum við undirskrifaðir að við höfum komið okkur saman um landamerki milli jarðanna Stóru-Tungu og Orrahóls, og eru merki: Barkastaðagil þar til það birjar að breiða sig út og þaðan bein lína úr austari bakkanum á gílinu ofan í Flekkudalsá og á þessari línu eru 3 vörður 1 á Þrælhól úr grjóti, önnur í flóanum ur torfi og þriðja við ána úr torfi austantil við landbrot.

Orraholi 4. september 1921

Matthías Ólafsson

Ólafur Pjetursson

Vitundarvottar:

Guðfinnur Björnsson

Jóel Jóhannesson.¹³⁷

¹³⁵ Skjal nr. 2(93).

¹³⁶ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 251–252.

¹³⁷ Skjal nr. 2(14).

5.3.2.4 Stóri-Galtardalur

Stóra-Galtardals, sem einnig kallast Galtardalur fremri, er getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1705 yfir Skarðsstrandarhrepp. Jörðin er í einkaeign þriggja eigenda og þrjú. Stóri-Galtardalur er sagður vera 30 hundruð að dýrleika.¹³⁸

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Stóri-Galtardalur sagður vera 30 hundruða jörð í eigu Margrétar Bogadóttur. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹³⁹

Landamerkjabréf fyrir Stóra-Galtardal er dagsett 30. maí 1884 og þinglesið sama dag og ár. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Landamerki milli Stóragaltardals og Stórutungu eru frá upptökum þeirrar ár, sem rennur úr þeim syðra dal hjá Þverfjallshæðum, og ræður svo áin landamerkjum eptir dalnum allt að gili því, sem rennur úr Örskotsteigadal, hvert gil er nyrðri er nyrðri síða landsins landamerki upp til fjalla og svo eptir sem vötnum hallar Norðurdalur og allt í kring eptir sem vötnum hallar, í hin áðurgreindu Suðurdalsár upptök.¹⁴⁰

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Stóra-Galtardal sem varpar ljósi á afréttarmálefni.¹⁴¹

5.3.2.5 Skarð á Skarðsströnd

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1705 yfir Skarðsstrandarhrepp, kemur ekkert fram í annars mjög ítarlegum kafla um Skarð, sem kemur að notum vegna Flekkudals.¹⁴²

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Skarð á Skarðsströnd sagt vera 80 hundruða jörð. Kirkjan að Skarði á annan helming jarðarinnar en Skúli Magnússon, sýslumaður, hinn helming jarðarinnar. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁴³

Landamerkjabréf fyrir Skarði er dagsett 13. maí 1890 og þinglesið 6. júní sama ár. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Landamerkjaskrá fyrir Skarði ásamt hjáleigunum Mannheimum, Geirmundarstöðum, Á og Barmi.

Millum Hvalgrafa og Skarðs eru landamerki svokallað Illþurkugil á Skarðinu og úr upptökum þess bein sjónhending í ytra Kleifshorn og þaðan beint til sjáfar. Á millum Barms og Hvalgrafa er Barmsgil að neðan, en að ofan úr

¹³⁸ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 113–114.

¹³⁹ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 61v.

¹⁴⁰ Skjal nr. 2(16).

¹⁴¹ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 247–248.

¹⁴² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 135–141.

¹⁴³ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 74v.

gilsbotninum í Ásinn og úr Ásnum, Skarðsárbotn. Á millum Barms og Hvarfsdals er Harísargil fram í hryggi.

Á millum Hvarfsdals og Villingadals, er liggur undir Skarð, er svo kallaður Fjaldalshryggur, er liggur fram í Fjaldalsbotn. En á millum Kross og Skarðs er svokallað Hrískimarskott, og skilur áin löndin úr því til sjáfar. En til sjávarins liggja undir Skarð, Ólafsey stærri, Látur, Sandsker, Norðursker, Skerhólmi, Hóley, Sigríðarhólmi, Fóey, Urðhólmi, Hvannahólmi, Brimilshólmi, Flaga, Dugandisklettur, Folaldshólmi og Folaldshólmasker, Ólafsey litla, Byrgisflögur, Krókasker og Öffurseyjar.¹⁴⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Skarð sem varpar ljósi á Flekkudal.¹⁴⁵

5.3.2.6 Búðardalur

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Búðardalur á Skarðsströnd sagður vera 40 hundraða jörð í eigu Magnúsar Ketilssonar sýslumanns. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar, en þess er getið að eyðihjáleigan Kot standi í landi sömu jarðar. Í sömu heimild segir um Kot:

Öde hialejen Kot bruges som Bejteland.¹⁴⁶

Landamerkjabréf fyrir Búðardal er dagsett 13. maí 1885 og þinglesið 22. maí sama ár. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Skrá yfir landamerki Búðardals á Skarðsströnd.

Að innanverðu eru merkin þver beint, frá Búðardalsá á Jónshvammsbarðið hæsta og þaðan sjónhending upp í klettsnef við lækjarfarveg í hlíðinni og þaðan beint upp á fjallshrygginn, sem er utan til við Tindagil, og ræður hann að upptökum þess, og eru merkin þaðan beint uppá fjall og kring um öll Búðardalsdrög, eptir því sem um hæðir halda og vötnum hallar, en Búðardalsá ræður landamerkjum að utan og neðanverður, allt að áðurtöldum merkjum að innanverðu.¹⁴⁷

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Búðardal sem varpar ljósi á afréttarmálefni.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Skjal nr. 2(17).

¹⁴⁵ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 32–34.

¹⁴⁶ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 79v.

¹⁴⁷ Skjal nr. 2(18).

¹⁴⁸ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 51–52.

5.3.2.7 Hvarfsdalur

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1705 yfir Saurbæjarsveit, varpar engu ljósi á réttindi eða ítök Hvarfsdals í Flekkudal, né heldur um afmörkun jarðarinnar gagnvart Flekkudal.¹⁴⁹

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hvarfsdalur á Skarðsströnd sagður vera 10 hundraða jörð í eigu kirkjunnar í Búðardal. Þá er Ólafur Magnússon sagður búandi á jörðinni. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁵⁰

Landamerkjabréf fyrir Hvarfsdal er dagsett 21. maí 1885 og þinglesið degi síðar. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Skrá yfir landamerki Hvarfsdals á Skarðsströnd.

Að utan og vestanverðu ræður Harisargil uppí hryggi þá, sem liggja norðanvert við Villingadal, þaðan sjónhending í Fjalldalshrygg, þaðan sjónhending í Skeggöxl. Búðardalsá ræður frá því er Harisarlækur fellur í hana og fram sem hún nær þaðan af stefnu í fjall upp eptir því sem hæðum hallar og vatn rennur. Landið er nokkuð skakkur þríhyrningur.¹⁵¹

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Hvarfsdals. Þar segir:

Ókostir [...] 7. Ágangur mjög mikill af afréttarfe.¹⁵²

5.3.2.8 Hvammur

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns yfir Hvammssveit frá árinu 1703, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Hvamms, er varðar Flekkudal.¹⁵³

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hvammur í Hvammssveit sagður vera 15 hundraða jörð og beneficium (sjálfseignarstofnun). Á jörðinni bjó þá séra Jón Gíslason. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁵⁴

Landamerkjabréf fyrir Hvammi er dagsett 25. maí 1886 en þinglesið 23. maí 1887. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Milli Hvamms og Akurs ræður landamerkjagil, sem nefnt er Krossgil, og eptir því sem það ræður neðan frá Hvammsá og upp í Skothrygg, þá eptir því, sem vötnum hallar norður eptir hrygg þessum og fram á Skeggöxl, og austur eptir nefndri öxl, þar sem hún er hæst. Þá kemur aptur hryggur, sem ræður merkjum á bak við Þverdalsbotn og fyrir ofan Norðurhóla og þaðan eptir hrygg þessum að Skerðingsstaðalandi í gjá þá, sem kölluð er Skrubba og sjónhending úr gjá

¹⁴⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 144–145.

¹⁵⁰ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 79v.

¹⁵¹ Skjal nr. 2(19).

¹⁵² Skjal nr. 2(30).

¹⁵³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 91–92.

¹⁵⁴ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 49v.

þessari í Stórastein og aftur úr honum í grjótvörðu við ána, þá fram eptir Hvamms á í fyrnefnt Krossgil.¹⁵⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Hvamm sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta jarðarinnar er talinn vera ágangur af sauðfé og hrossum, en þess ekki getið hvort sá ágangur tengist umferð á afrétt eða afrétti.¹⁵⁶

5.3.2.9 Hofakur (Akur)

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Akurs, er varðar Flekkudal.¹⁵⁷

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hofakur í Hvammssveit sagður vera 24 hundraða jörð í eigu kirkjunnar í Hvammi, sömu sveitar. Á jörðinni bjó þá Helgi Jónsson, hreppstjóri. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁵⁸

Landamerkjabréf fyrir Hofakri er dagsett 26. maí 1884 og þinglesið samdægurs. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Milli Akurs og Skarfstaða ræður landamerkjum gil, sem Ingjaldsgil er kallað, neðan frá sjó og upp í brún, þá ræður sjónhending úr gljúfrum þess í tvær grjótvörður og þaðan í klett, sem kallaður er Snös og í beinni stefnu þaðan upp á Skothrygg og eptir honum sem votnum hallar á móts við gil, sem Krossgil heitir, sem ræður landamerkjum milli Akurs og Hvamms, þá eptir því sem nefnt gil ræður ofan í Hvammsá, þá eptir henni til sjóar að undanteknum hólma, sem er Akurs megin við ármótin og tilheyrir Skerðingsstöðulandi, úr því ræður sjór og fiskhelgislög fyrir landi þessu.¹⁵⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé og hrossum talinn á meðal helstu ókosta Hofakurs. Þar segir:

Ókostir [...] 2. Ágangur töluverður af afrijettarfje og hrossum og frá næstu bæjum.¹⁶⁰

5.3.2.10 Kýrunnarstaðir

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Kýrunnarstaða, er varðar Flekkudal.¹⁶¹

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 eru Kýrunnarstaðir sagðir vera 24 hundraða jörð í eigu factors Kolbeinsens í Stykkishólmi. Mun þar átt við Jón

¹⁵⁵ Skjal nr. 2(20).

¹⁵⁶ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 224–225.

¹⁵⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 92–93.

¹⁵⁸ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 50v.

¹⁵⁹ Skjal nr. 2(21).

¹⁶⁰ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 226–227.

¹⁶¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 94–95.

Kolbeinsson (1765–1836) kaupmann.¹⁶² Á jörðinni bjó þá Einar Jónsson. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁶³

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Kýrunnarstaði sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Mikill ágangur af stórgripum nágrannabæja Kýrunnarstaða er talinn upp á meðal ókosta jarðarinnar. Ekki er þess getið hvort sá ágangur tengist rekstri í afrétt.¹⁶⁴

5.3.2.11 Knarrarhöfn

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Knarrarhafnar, er varðar Flekkudal.¹⁶⁵

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Knarrarhöfn sögð vera 30 hundraða jörð í eigu séra Jóhanns Bergsveinssonar að Brjánslæg. Á jörðinni bjó Jón Þorgeirsson. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁶⁶

Á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit, 21. maí árið 1834, vitnuðu Jón Þorgeirsson fyrrverandi hreppstjóri, Magnúsen sýslumaður og Sívertsen umboðsmaður, um landamerki Knarrarhafnar í Hvammssveit. Eigandi jarðarinnar Holts, séra Bergþór Þórðarson, var boðaður. Spurningar um merki Knarrarhafnar voru settar fram og þeim svarað. Eftirfarandi var fært til bókar:

Ár 1834 þann 21. maí var manntalsþingsrétturinn settur að Hvammi í Hvammssveit [...].

8. Mætti fyrir réttinum eftir fyrirkalli á þingboðs seðlinum fyrrverandi hreppstjóri Jón Þorgeirsson á Ásgarði eftir anqvísition frá Knarrarhafnar eigurum sýslum. Magnúsen og administrator Sívertsen til að vitna um landamerki jarðarinnar Knarrarhafnar í Hvammssveit. Jarðarinnar Holts eigari sgr. Bergþór Þórðarson í Ljárskógum og svo aðvaraður að vera hér til staðar í dag ef honum þóknist í hverju skyni hann nú mætir hér fyrir réttinum [...].

1. Voruð þér lengi í Knarrarhöfn? Svar 13 ár

2. Hve mörg ár síðan þér fóruð þaðan? Svar 17 ár

3. Hvör voru landamerki téðrar jarðar? Svar: Eftir því sem ég heyrði fyrir mér, og skilríka menn segja voru þau þessi: Við utanverða Biskupskeldu og úr henni sjónhending í Þríhyrninga og í Hafnarvatn svo eftir því sem vötnum hallar upp að Skoðhrygg þaðan inn að Skjónugili og svo lengi sem það beint ofan rennur þar til það beggist í krók, þá sjónhending í Hurðásargil þaðan í Sýkispoll utan til við Helganes og til þessara landamerkjá sagði ég þá jörðin af mér var úttekin 1817.

¹⁶² Íslenzkar æviskrár III. Reykjavík, (1950), bls. 211.

¹⁶³ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 50v.

¹⁶⁴ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 230–231.

¹⁶⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 95–96.

¹⁶⁶ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 51v.

-
4. Heyrðuð þér getið um önnur landamerki téðrar jarðar? Svar: nei.
 5. Notuðuð þér yður rek jarðarinnar innan þessara landamerkja? Svar: Já að þessu leiti til sem ég sá not af [...].
 6. Vitið þér til að nokkur til þinga hafi áfríaði þessi landamerki? Svar nei, ekki svo ég hafi heyrt getið um.
 7. Er nokkur partur Knarrarhafnar lands innan fyrrgreindra takmarka, sem kallast bænhúspartur? Svar: Já, heyrt hefi ég það að renningur fyrir utan Hafnará væri svo kallaður útundir Biskupskeldu.
 8. Hafi þér heyrt aðra hafa rétt til þessa lands platz en Knarrarhafnar eigendur? Svar: Nei ekki gátu þeir þess við mig.
 9. Vitið þér nokkuð fleira að segja þessu til upplýsingar? Svar: nei.

Að svo komnu var sgr. Bergþóri af réttvísi eftir Sívertsens begjærning gefið það spursmál: Antakið þér ekki framan skrifaðan sgr. Jóns Þorgeirssonar vitnisburð að öllu leiti eins gildan, þannig framfærðan eins og hann af honum nú með sínum sáluhjálpareyði staðfestur væri? Svarar sgr. Bergþór Þórðarson: Jú, að öllu leiti. Vitnisins svör fyrir því upplesinn og játar hann þau rétt innfærð, var hann svo frá réttinum dimmitteraður. Saman kominn þingheimur var síðan aðspurður hvort nokkuð fleira væri sem justisprotocollinu vildi tilfæra. Svarar nei: nema mr. Jón Brandsson kveður auglýsta óánægju sína yfir að lögfest væri Leisingjastaðaland uppá Ásgarðsland hverju Helgi á Leysingjastöðum svarar: hún :c lögfestan sem hann lét nú lesa og áður er nefnd ei sé að álíta gilda í því hvað Ásgarðsland snertir öðruvísi en svo að samningur er hann í fyrra gjört hafi við Ásgarðs eigendur standi í fullu gildi.¹⁶⁷

Hinn 25. apríl árið 1842 lögfesti Jón Árnason Knarrarhöfn og var eftirfarandi fært inn í afsals- og veðmálabók Dalasýslu af því tilefni:

Ég Jon Arnason bóndi í Gleraskógum lögfesti hermed hálfu Jördina Knarrarhöfn, fimtan hundrad ad dýrleika liggjandi innan Dala Sýslu og Hvamms Þingsóknar, tödur og Engjar Hollt og haga, Vötn og Veidistadi, Reka Skóg og Fiöru med öllum lands og Vatnsgjædum, sem greindri háflendu ad fornu og nýu fylgir og fylgia á med rettu greini eg heilu Jardarinnar – af hvörri mér til kemur helfingur af öllu óskiftu – þessi Landamerki: „Ad utanverdu til Biskupskeldu, og úr henni Siónehding í Þríhyrninga, og þadan í Hafnarvatn, og svo eptir því sem Votnum hallar, upp ad Skothrigg, þadan innad Skiónugili, og med því svo Langt sem þad ofan rennur beint, þar til þad beigist í krók, þá Siónehding í Hurdargil, og þadan í Síkipoll, utan til vid Helganes“ – hvörrar hertsagdrar hálfu Jardar Knarrarhafnar Land og Lód, jeg fyrirbid einum sem ödrum, ad vinna, beita, bæla, yrkia, eda brúka í nockurn Máta, innan tiltekinnu takmarka, nema þeir mitt lof edur leyfi hafi – Enn sé ödruvísi giört, gef ég á

¹⁶⁷ Skjal nr. 2(102).

Sakir, sem gióra má framast eptir lögum. – Vitna eg þessi mín Ord framan og ofanskrifud til allra aheyrandi dugandis manna, að því tillögdu að þessi mín Lögfesta standi eptir Laganna tilskipun nærstu tolf Mánudi, og það lengur sem lög mæla ej í móti.

Glerarskogum þann 25ta April 1842 Jón Arnason.

Upplesid fyrir Manntalsþingsretti að Hvammi þann 27da April 1842 – testr C. Magnúsen.¹⁶⁸

Landamerkjabréf fyrir Knarrarhöfn er dagsett 23. maí 1884, og þinglesið tveimur dögum síðar. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Milli Knarrarhafnar og Kýrunnarstaða innan Dalasýslu eru landamerki þannig. Hæðsta fjallinu, sem jarðirnar eiga land upp til hrauna tekur sig upp gil, sem nefnist Skjónugil, þetta gil rennur áfram mikið til beina línu með smá bugðum ofan vestantil við Kýrunnarstaðafell og ryður sjer djúpan farveg ofan svokallaða Selbrún, sem liggur norðvestur eptir Knarrarhafnarlandi. So fyrir neðan þessa Selbrún beygist þetta gil í suðvestur ofan í Knarrarhafnarland. Taka þá við til búin merki, hlaðin grjótvarða á austari gilbakknum og önnur þar niður undan í línu að stórum steini, sem hogginn er kross í, svo í línu niður eptir eru 3 vörður hlaðnar úr grjóti, sú neðsta þjett fram á svo kallaðri Hálsbrún, þar ryður sjer farveg fram djúpt gil, sem nefnist Urðásagil, rennur það beint ofan undir þjóðveginn austan til við hól, sem nefnist Merkjahóll, fyrir neðan nefndan hól tapar þetta gil beinum farveg, taka þá við 6 vörður úr grjóti, í línu niður til Hvammsfjarðar rjett vestan til við svonefnt Helganes, og svo suð austan í fjörðinn sem fiskhelgi ræður. Milli Knarrarhafnar og Rauðbarðaholts er vatn hátt á fjallgarðinum, sem nefnist Hafnarvatn, eru þá landamerki milli þessara jarða bein sjónhending úr austari vatnsendanum upp til hrauna eður þaðan, sem vötn renna, svo frá þessu Hafnarvatni niður eptir rennur á, sem heitir Hafnará, rennur hún með djúpum farveg ofan að aukaveginum, og aðskilur þannig skýrt land þessarar jarða, svo rennur þessi sama á frá aukaveginum áfram niður í Hvammsfjörð og aðskilur Knarrarhafnar- og Teigsland og svo eru merkin beina línu í fjörðinn sem fiskhelgi ræður.¹⁶⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Knarrarhöfn sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Ágangur af peningi nágrennabæja Knarrarhafnar er talinn upp á meðal ókosta jarðarinnar. Ekki er þess getið hvort sá ágangur tengist rekstri í afrétt.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Skjal nr. 2(122).

¹⁶⁹ Skjal nr. 2(23).

¹⁷⁰ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 232–233.

5.3.2.12 Rauðbarðaholt

Rauðbarðaholts er ekki getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* yfir Dalasýslu. Rauðbarðaholt er ekki að finna í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804.

Landamerkjabréf fyrir Rauðbarðaholt er dagsett 13. maí 1884, og þinglesið 26. maí sama ár. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Milli Knararhafnar og Rauðbarðaholts ræður Hafnará neðan frá Saurhól, er stendur við Hafnará og það allt upp að Hafnarár vatni, svo ræður sjónhending úr vatnsendanum innri upp í hraun, milli Teigs og Rauðbarðaholts ræður sjónhending úr áðurnefndum Saurhól út í svo nefndan Saurpoll, sem er á alfaravegi innanvert við þrívörður, úr Saurpoll ráða [...] út að læk, er Víðilækur heitir ofan á móts við holt það, er Hamar heitir að neðanverðu við flóann; þar stendur varða við læk, hlaðin [...], svo þrjár vörður hlaðnar [...] ofan á móts við holt það, er Merkjaholt heitir. Milli Ketilsstaða og Rauðbarðaholts ræður sjónhending úr vörðu í flóanum í syðri ásinn á Holtsvatni, svo ræður vatnið að Hólslæk, svo lækurinn á móts við Merkjaholt; svo á milli Rauðbarðaholts og Hóls ræður sjónhending úr Hólslæk á Merkiholt og þaðan ræður [...] upp á móts við Kýrholt, þaðan Merkjalækur upp á Barmsbrún þaðan sjónhending í ytri Sjónarhól, úr honum sjónhending í Lyngáshöfuð, þaðan í Grensá, svo ræður Grensá upp í hraun.¹⁷¹

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Rauðsbarðsholts. Þar segir einfaldlega:

Ókostir [...] 1. Ágangur af afréttarfe.¹⁷²

5.3.2.13 Hóll

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Hóls, er varðar Flekkudal.¹⁷³

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hóll sagður vera 16 hundraða jörð í eigu Benedikts Bogasonar á Staðarfelli. Á jörðinni bjó Helgi Brynjólfsson. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁷⁴

Landamerkjabréf fyrir Hól er dagsett 29. júní 1918, og þinglesið 22. júní 1922. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Að innan, milli Hóls og Rauðbarðaholts, ræður merkjum Grensá ofan frá upptökum í Hraunum niður að Lyngáshöfða, þaðan sjónhending í Sjónarhól ytri, þaðan sjónhending í Merkjalæk á Barmsbrún, þar sem hann hefur upptök sín, þaðan ræður Merkjalækur ofan Barm niður að torfvörðu, er stendur við ræsi á gamla veginum milli Hóls og Rauðbarðaholts innan vert við Kýrholt og

¹⁷¹ Skjal nr. 2(24).

¹⁷² Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 241–242.

¹⁷³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 98–99.

¹⁷⁴ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 52v.

svo þaðan sjónhending í torfvörðum er stendur við krikann á Hólslæk, laust innanvert við svokallað Merkjaholt. Að norðan, milli Hóls og Ketilstaða, ræður merkjum Hólslækur frá áður nefndir vörðu ofan að stórum pitti sem er ofan til í Hólsflóa, þar sem hlaðin er torfvarðam úr pittinum, ræður sjónhending eftir 3 vörðum úr torfi ofan Hólsflóa að öðrum stórum pitti þar sem Hólslækur byrjar aftur, þaðan ræður svo Hólslækur ofan í Hólsá. Að utan, milli Hóls og Hafursstaða, ræður merkjum Hólsá neðan frá áður nefndum Hólslæk alla leið upp í austurenda Langavatns undir Vatnamúlaborg. Að ofan, milli Hóls og Breiðabólstaðar, ræður merkjum sjónhending úr áður nefndri Vatnamúlaborg inn í Grensárupptök.¹⁷⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Hól sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta Hóls er talinn vera „ágangur“, án frekari skýringa.¹⁷⁶

5.3.2.14 Breiðabólstaður

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Hóls, er varðar Flekkudal.¹⁷⁷

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Breiðabólstaður á Fellsströnd sagður vera 24 hundraða jörð í einkaeigu. Eigandinn, Jón Jónsson, bjó sjálfur á jörðinni. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁷⁸

Landamerkjabréf fyrir Breiðabólstað er dagsett 30. maí 1884, og þinglesið sama dag og ár. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Landamerkin að austan milli Breiðabólstaðar og Hafurstaða eru þessi, í Votahvammi er varða við ána þaðan sjónhending í vörðu á Urðarstapa með X og uppi Merkistapavörðu X, þaðan í Steinalágarhöfuð, þar standa 2 stórir steinar með löngu millibili, þaðan í Hestastapavörðu, sem er góðan kipp austur frá Breiðabólstaðagili þar sem það fellur ofan í dalinn og úr Hestastapavörðu beint í Stóruborg, sem er með stórum X sunnan til í berginu og þaðan í Vatnamúla, og þaðan yfir á Lægðarbrún sem vötnum hallar, þá tekur við Staðafellsland. Vatnahalli ræður merkjum vestur eptir fjallinu til Helludals, þaðan eptir hæstu hryggjum suður í Kattarborg, þaðan út fjallið í vörðu á brúninni, þá tekur við Valþúfuland, úr vörðunni á brúninni í stóra klett, sem er ofan til á Hesti merkt X, þaðan beint ofan í Balaklett merkt V, þaðan í Merkiklett merkt X, þaðan sjónhending í Helguholt (sem gömul tópt stendur á þar er X á steini), og ofan í stóra þúfu, sem er í lækarós sem fellur ofan í gilið, gilið ræður úr því ofan í á, áin ræður úr því inn að Votahvammi.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Skjal nr. 2(25).

¹⁷⁶ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 238–240.

¹⁷⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 102.

¹⁷⁸ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 54v.

¹⁷⁹ Skjal nr. 2(26).

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Breiðabólstað sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta Breiðabólstaðar er talinn vera „ágangur af fjenaði nágrannabæja“.¹⁸⁰

5.3.2.15 Valpúfa

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Valpúfu (Púfu), er varðar Flekkudal.¹⁸¹

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Valpúfa á Fellsströnd sögð vera 16 hundraða jörð í eigu Halldóru Ásgeirsdóttur í Hrappsey. Á jörðinni bjó Jón Brandsson. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁸²

Landamerkjabréf fyrir Valpúfu var samið 1. maí 1884, og þinglesið 30. maí sama ár. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Frá Merkjalækjarósi ræður Skoravíkurá merkjum innað Breiðabólstaðargilsós, svo ræður nefnt gil að merkiþúfu við lækjarós niður undan svo kölluðu Helguholti, þaðan upp í merkjaklett fyrir ofan brekkur með í hoggnum krossi, þaðan sjónhending í Balaklett með í höggnum V, þaðan í klett á svo kölluðum Hesti með höggnum krossi, þaðan sjónhending í vörðu á hæstu brún, þaðan í útsuður sem vötnum hallar í Völupúfu, þaðan í útsuður eptir Völuhrygg í svo kallaðan Völuþekkt með í hoggnum krossi; þaðan í suður í Vörðuholt austan til við Tjarnaflóa með krossi og þaðan sjónhending í vörðu á háu Klettholti beint niður með í höggnum krossi, og þaðan í vörðu á kletti við upptök fyr nefnds marklækjar með krossi og svo eins og marklækur ræður í Skoravíkurá.¹⁸³

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Valpúfu sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta Valpúfu er talinn vera „ágangur af hrossum“.¹⁸⁴

5.3.2.16 Hella

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Hellu, er varðar Flekkudal.¹⁸⁵

Landamerkjabréf fyrir Hellu er dagsett 7. maí 1884, og þinglesið 30. maí sama ár. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

N° 54.

Landamerkjaskrá fyrir jörðinni Hellu í Fellsstrandarhreppi.

¹⁸⁰ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 266–267.

¹⁸¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 102–103.

¹⁸² Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 55v.

¹⁸³ Skjal nr. 2(27).

¹⁸⁴ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 264–265.

¹⁸⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 103–104.

Frá Skoravíkurárósi við sjó ræður nefnd á að Marklækjarósi; svo ræður Marklækur; þar sem hann endar er varða á kletti með hoggnum X; þaðan sjónhending í vörðu á háum kletti með X; þaðan sjónhending í Vörðuholt með X austanvert við Tjarnaflóa; þaðan sjónhending í svokallaðan Voluklett með X; þaðan eptir Voluhrygg í Volubúfu; þaðan eptir því sem vötnum hallar eptir því s hrygg þeim er liggur til austnorðurs, allt á móts við austari enda Helluvatns; úr Helluvatni ræður Helluá allt að sjó að vestanverðu. Fyrir framan Helluland á Staðarfell alla selveiði inn að Skoravíkurá.¹⁸⁶

5.3.2.17 Skógar

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Fellsstrandarhrepp, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Skóga, er varðar Flekkudal.¹⁸⁷

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 eru Skógar á Fellsströnd sögð vera 12 hundraða jörð í eigu Benedikts Bogasonar á Staðarfelli. Á jörðinni bjó Páll Sveinsson. Um landamerki og afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.¹⁸⁸

Landamerkjabréf fyrir Skóga er dagsett 30. maí 1884, og þinglesið sama dag og ár. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo:

Milli Skóga og Staðarfells. Fyrir vestan Skógahólma gengur fram nes, en vík skerst upp fyrir vestan hesið, fyrir víkurbotninum er hlaðin varða, sem að skilur löndin, þaðan sjónhending í krossstein, sem er skammt fyrir ofan í flóanum, þaðan sjónhending í kletthjallann, sem er austan til við lækjarskarðið, þaðan í Grjóthól, þar sem varða er á hlaðin og kross höggvinn í bergið, þaðan sjónhending í moshólavörðuna gömlu, sem er efst á moshólahæðinni og er kross höggvinn í bergið. Á milli Túngarðs og Skóga sjónhending út moshólavörðunni gömlu í há Gölt og þaðan eftir sem vötnum hallar til upptaka Helluár, og ræður hún til sjóar, milli Hellu og Skóga, sjór ræður mót suðri, hólmi liggur fast fyrir framan, sem kallaður er Skógarhólmi, semveiði við öll sker, sem framundan liggja tilheyrir Staða[r]felli.¹⁸⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Skóga sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta Skóga er talinn vera „ágangur af fjenaði nágrannabæja“.¹⁹⁰

5.4 Svínadalur

Hér verða raktar heimildir um afrétti og gerð grein fyrir nýtingu þeirra á svæðinu almennt. Því næst segir frá afréttarlöndum. Þá fylgir umfjöllun um aðliggjandi jarðir. Vítisburður heimilda er jafnan rakinn í tímaröð.

¹⁸⁶ Skjal nr. 2(121).

¹⁸⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 104.

¹⁸⁸ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 55v.

¹⁸⁹ Skjal nr. 2(28).

¹⁹⁰ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 262–263.

Í máldaga Hvolskirkju í Saurbæ frá því um 1491–1518 segir að sama kirkja eigi Svínadal:

suijnadal ad eign frá hafragile til rettargilz fyrir austan framm enn allann fyrir vestan framm. þadan jafnngæinngt ofan til volafallz¹⁹¹

Í Gíslamáldaga, frá því um 1570 og síðar, fyrir Hvolskirkju í Saurbæ, segir, að sama kirkja eigi Svínadal:

Item a kirkian allann Suijnadal fyrer nordann millum Melzgilz og Riettargils. enn [fra Hraffnagile og [til] Volafallz [Bolafelle] fyrer sunnann framm.¹⁹²

Séra Jón Loftsson seldi nafna sínum Jóni Loftssyni alla jörðina Sælingsdalstungu, með kaupbréfi dagsettu 20. maí árið 1586. Getið er um Svínadal í kaupbréfinu, og eignarhald í honum. Kaupbréfið sjálft er svohljóðandi:

1586.

Þat gjörum vér Pétr prestr Árnason [...] góðum mönnum kunnigt með þessu voru opnu bréfi at vér vorum þar vidstaddir í Sælingsdalstungu í hvammssveit þann 20. dag maí-mánadar árum eptir Guðsburð 1586, at sira Jon Loptsson at hjáveranda sínum bróður Árna Loptssyni afgreiddi oc afhenti Jóni Loptssyni allan garðinn Sælingsdalstungu til fullrar eignar oc frjáls forræðis eptir því sem sira Jon Loptsson hafði fremst eigandi at orðit at gjöf oc kaupi af sínum föður sira Lopti Pétrssyni, eptir því sem þeirra kaupbréf sira Jóns Loptssonar oc Jóns Loptssonar þarum hljóðar, ekkert undantekit þar sú kirkja með áðrgreindum gardi má með lögum eiga til móts við aðrar jarðir til vatns, lands, fjalls eðr fjöru, með öllum þeim gædum oc gagnsemdum, sem þar mega finnast í jördu eðr á, eptir því, sem gamlir vitnisburðir oc máldagi kirkjunnar þar um hljóðar, hverjir þar voru upplesnir og í ljósi látnir, at garðrinn Tunga ætti Svínadal allan báðumegin frá Sueifargili, Leysingiastada megin oc vestr í Mjósyndi at Rauðasteini, en þat gil væri kallat Sueifargil, sem skilr landamerki millum Tungu oc Leysingjastaða, hvert at er fyrir neðan ámót þar sem saman kemr Svínadalsá oc Djúpadalsá Leysingjastaða megin uppá fjall oc ofan í á, eptir hverjum áðrsögðum vitnisburðum at áðrskrifaðr sira Jón Loptsson afhenti títtnefnda jörð Sælingsdalstungu optskrifuðum Jóni Loptssyni, oc með öllu því henni oc kirkjunni fylgir, eptir því sem fyrrskrifat stendr. oc til sanninda hérum festum vér hér ofanskrifaðir menn, vor innsigli fyrir þetta afhendingarbréf, er skrifat var í Ljáskógum í Laxárdalshrepp þann 5ta dag Júní-mánadar á sam ári sem fyrr segir.¹⁹³

Hinn 13. september árið 1639, vísiteraði Brynjólfur biskup Sveinsson kirkjuna að Hvoli í Saurbæ. Fram kemur að kirkjan eigi afrétt í Mókollsdal og eigi Svínadal frá

¹⁹¹ Skjal nr. 4(67).

¹⁹² Skjal nr. 4(68).

¹⁹³ Skjal nr. 2(94).

Njálsgili til Réttargils að austan, en allan dalinn vestanfram „Þadan Jafngjengndt offan til Volafalls“. Vísitasían hljóðar svo:

Hvoll i Saurbæ

Anno 1639. 13 Septembris ä Huole i Saurbæ var þetta effter filgjande vppteiknad

[...]

Vtan sig ä hun verdmäskielldu i Huolslande. xiiij malnytukug. gielldfjár hundrad hest j hndr. ij hndr. I elldzgógnum ij hndr. i busgagne ij hndr. i daudum Penijngum iij hndr. i sængum, Hun ä affrjett i Mökollsdal óllu gielldfie þess bönda er a Huole býr og stödhrossa bejt ä sumar vnder Kirkjufell. Þriggia i Bessatunguland. tueggia þijnghestabejt ä hrossahialla i huijtadals land til alþijngis framan. Þrætuness ejnge i Belgsdals Jórd og Ejrardalsejng i Mula Jórd. tueggia mänada bejt ä bugje ä Veturjnn óllu fje. Rejdijngstorfna ristv under kidhöl sem huols menn þurffa. Suijnadal ad eigu fra Njalz gile til rjettargils fyrer austan framm, enn allann fyrer vestan framm Þadan Jafngjengndt offan til Volafalls, torffskurd i Effrebreckuland sem haffa þarff til Sels m[edan] Huols menn haffa Selfór. Hun a Sjóttung i Hualre[ka] med Ennislande, og fyrer Breckulande millum h[unds]vórdu og stiga. Enn þrjdjung i vidreka millum Hundsvórdu og Kirkiulækjar. Item ä hun xij m[anna] Iferd i Saurbæjar fióru til rejtlu. Item gallt Jon Þordarson kirkjunne a Huole v hndr. i Saurbæjar fjóru fyrer margra ära portionem.¹⁹⁴

Hinn 7. september árið 1650, vísiteraði Brynjólfur biskup Sveinsson kirkjuna að Hvoli í Saurbæ. Ekki er getið um Svíndal í téðri vísitasíu, sem hljóðar svo:

Hvoll I Saurbæ

Anno 1650 þann 7 Septembris lesinn og stadfestur fyrri visitatjonis Maldage Mariukirkiu ad Huoli I Saurbæ sem skriffad var 1639, og þad allt til sem þa var Vilchins Bok skriffad, þar skal vera heimilissprestur, og þangad liggur Tyund og lysitollar aff ätta bæjum og Half tyund vr Olaffssdal, Enn oll onnur skillda til Huolss, Enn nu er so soknarbæjum varid sem I fyrstu visitatiu var skriffad og allt Bændaeigner nema liens Jordin Müle, bæde Vilchins maldage og visitatiu Bokenn eigna kirkjunne ad Huoli Midhusaland Visitatiu Bökinn eignar kirkjunni bædi Verdmärs kjelldu og xij I hejmalandi stendur til grejna ...¹⁹⁵

Hinn 28. ágúst árið 1659, vísiteraði Brynjólfur biskup Sveinsson kirkjuna að Hvoli í Saurbæ. Kemur þar ekkert fram um Svíndal.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Skjal nr. 2(32).

¹⁹⁵ Skjal nr. 2(33).

¹⁹⁶ Skjal nr. 2(34).

Í átta vísitasíum prófasts að Hvoli í Saurbæ, á árabílinu 1726–1866, kemur fram, að kirkjan þar eigi land í Svínadal, og er getið um afmörkun þess lands í öllum vísitasíunum nema þeirri elstu frá árinu 1726.¹⁹⁷

Í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason, segir eftirfarandi um Svínadal í kafla um Hvol:

Gott under bu, selstada og hagbeit göd j því takmarke sem heiter Svijnadalur og Kirkiunne tilheirer, Skamt fra heima Lande. [...] Silungsafle á Svijnadal, þa Ræktad er.¹⁹⁸

Varðveittir eru þrír vitnisburðir um Glerárskógaland, frá tímabilinu 8. júní 1734 til og með 12. apríl 1735. Þar í er getið um Hölknárdal, en þess má geta að svonefnd Hölknárheiði er innan kröfusvæðisins. Vitnisburðirnir þrír hljóða svo:

Þad sie godumm monumm vitanlegt ad eg Þorgerdur Jonsdotter er fædd ad Glerárskogumm i Hvamssveit, og þar uppfostrud af mýnum sælu foreldrum Jone sál. Sigurdssyne og Christynu sal. Jónsdóttur og á mýnum uppvaxtarárum, voru þar Eingiar og slægur hafdar sudur á Markarbockumm, under Laungubreckumm um Tofftarkieltu og Tofftarkiellusand, og alldrei voru þá lomb rekenn neinstadar ad i leiguland myns sál. fodurs og þetta vidhiellst þar til og var fullordenn og minn sál. broder Thomas Jonsson var eigenngifftur tekenn til þar ad bua, hann liede fáeinumm monnum sem hann beiddu lambarekstur í sitt leiguland sem sydann og einkumm effter hans afgang fór smámsamann meir og meir i vóxt sem godumm monnum er kunnugt. Þessu ofannskrifude til merkiz og stadfestu handsala eg mitt nafn hier under ad skrifa ad Skarfsstodum j hvamssveit þann 8. Juny 1734. Þorgerdur Jonsdotter.

Þad er gude og góduumm mönnum kunnugt, ad eg underskrifadur er barnfæddur hier i hvammzsveit, og hefe hier mestann part mýns alldurs aled, sem nu er ordenn 68 ár, enn á minne uppvaxtar týd ráku menn lömb syn nordur á Hólkunardal, bæde úr Laxárdal og hvammzsveit, þeir sem ecke geimdu þau heima, enn ecke i Glerárskóga land, þetta vitna eg óneiddur og handsala mitt nafn hier under skrifa ad Skarfsstodumm, þann 5ta May A^o 1734. Þórdur Jonsson.

Eg underskrifud vinsamlega effterspurd vidurkenne, eg uppolst ad Glerarskogum i hvamssveit hjaa mynum elskulegum foreldrum Jone sal. Sigurdssyne og Christinu sal. Jonsdotter, sem þar bued hofdu allann sinn buskap. og hann eirneigenn i sama stad uppfostradur, hvadann eg ecke firre for enn a mynu 35 aldurz are, og um allann minn uppvaxtar tuma, og þar til eg gifftest mynum Egtamanne, voru alldrei lömb edur gelldfie Reked i Glerárskogaland, hvorke ur þessare sveit nie Laxárdal, Edur nockrumm ödrumm sveitumm. Enn i tyd myns sal. brodurs Tomasar Jonssonar hofst

¹⁹⁷ Skjöl nr. 2(64–71).

¹⁹⁸ *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason, bls. 9.

þangad lömb að Reka, effter því sem hans viner hann godmotlega umm beiddu, og minner mig þó hann liede fáumm mönnum. Það man eg giörla að á mynum ungdomsárum allt til myns fulltyda aldurs var jafnadarlegast Reked af fiöllda folks lömb í Holkanardal upp frá Bytru, bæde ur þessare sveit og Laxardal. Eirneigen var jafnadarlega sleiged, sudur á Markarbockum, under longu breckum, og Toptarkelldu sand, og ofaneffter allre kelledunne, sumstadar arlega, sumstadar annadhvort ár í Tyd myns sal. fodurz og brodurz; Enn þarsem eg frá þessu seige, er eg 74 ára gömul, og þott iafnalldrar myner hier í grend uppfostrader, væru hier umm spurder, munda þeir sama seigia, bid eg minn Egtamann mitt nafn hier under að skrifa. d. 12. Aprilis Anno 1735. Þorlaug Jonsdotter.¹⁹⁹

Á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli, 5. júní árið 1758, var þinglesin lögfesta fyrir Hvals- og Miðhúsalandi, dagsett samdægurs, undir nafni Brynjólfs Bjarnasonar. Efni lögfestunnar var ekki fært til bókar og ekki er minnst á Svínadal. Eftirfarandi var fært til bókar:

Anno 1758 þ. 5. júní að settu manntalsþingi að Staðarhóli í Saurbæ [...].

7. Upplesin lögfesta f. Hvals og Miðhúsalandi af þessa dags. dato undir nafni Brynjólfs Bjarnasonar.²⁰⁰

Hinn 19. maí árið 1788 að Búðardal, seldi Jón Bjarnason „háflendu eyðijarðarinnar Bessatungu“ til Magnúsar Ketilssonar sýslumanns. Jörðin er metin til 12 hundraða og seld á 24 ríkisdali. Jarðarsölunni var lýst á þingi að Staðarhóli 26. maí árið 1790. Getið er um örnefni Villingadalsá, Brekkudal, Brekkudalsá og Njálsgil á Svínadal:

Undirskrifadr sel hér með og afhende mér tilheyrande Háflendu Eyðijardarinnar Bessatungu 12 hndr. liggjande í Saurbæ og Hvals KyrkiuSókn innann Dala Syslu Gófugum Syslumanninum í Dala Syslu Sr. Magnuse Ketilssýne, hvórt Hundrad fyrer 2 Rdr Spec. til samans 24 Rdr Specie. Sel eg nefnda mér tilheyrande Bessatungu Eydeháflendu með óllum gógnum og giædum Husrofum, Tune, Engium og Uthaga til þeirra ytstu Ummerkia, sem adrir ega á mote nefnel. so sem Hvalsá heldr alt í Njálsgil á Svinadal móts vid Hvals Kyrkiuland og so sem Brekkudalsá heldr allt að Villingadalsá á Brekkudal; enn til fialls oskorad so sem Vótnum hallar móts vid ónnur Lónd. Með þessare Háflendu set eg Syslumanninum Magnuse 1. Kyrkugillde fyrer 4 Rdr Specie. Þessu hvörutveggju til andvirde betalar nu og afhender mér velnefndr Syslumadr 28. Rdr Specie. Fyrer hvória Tuttugu og atta Rixdalr reiknada til Specie tédr Syslumadr Sr Magnús Ketilsen hér með fullkomlega qvitteraz; sem hér með lofar að halda þessu sínu kaupum til laga, þá vil eg vera ansvarlegr fyrer Lagariftingum. Þessu til fullkomens Kraptar og frekare

¹⁹⁹ Skjal nr. 2(130). A.7.9a. Glerárskógar/Hölnárdalur. Kirknaskjöl XV.2. Dalasýsla.

²⁰⁰ Skjal nr. 2(103).

Stadfestu eru ockar underskrifud Nófn med Hiáþriktum Signetum í tilkalladra Votta vidrvist ad Budardal d. 19. Maii 1788.

Jón Biarnason L.S. M: Ketilsson L.S.

Vidurvist sina Vitna

Olafur Einarsson L.S. Jon Jonsson L.S.

Upplesed fyrer Rette ad Stadarhole d. 26 Maii 1790 testerar M. Ketilsson.²⁰¹

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Bessatunga sögð vera 24 hundraða jörð í eigu Sigríðar Magnúsdóttur. Jón Jónsson býr á jörðinni. Um réttindi, landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.²⁰²

Á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit 18. júní árið 1804, voru bændur alvarlega áminntir um að gera vegabætur á Svínadal „hér að sunnan og að sunnanverðu á Sælingsdalsheiði“.²⁰³

Árið 1839, er upprekstri lýst svo, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Hvammsprestakall:

Þessi eru nú tíðkuð upprekstrarlönd í Hvammssveit; α Glerárskógaland af nokkrum, β af hinum Hvamms- Sælingsdals- og Sælingsdalstungulönd; sem léð eru af búfjárhögum, og að sunnanverðu réttað í Glerárskógum, þá 20 vikur eru af sumri, en að vestan- og norðanverðu erf é rekið að Lambadalsrétt í Sælingsdal í 21^{tu} sumarviku.

γ, En á Fellsströnd er Flekkudalur léður til uppreksturs og er réttað við Hallsstaðarétt í 21^{tu} sumarviku. Í fornöld var lögafrétt Hvammssveitinga á Hólkunardal eður- heiði milli Svínadals og Bitru, þá réttin var sunnavert við Mjósyndi og gil það sem Réttargil heitir, en lagðist niður eftir því sem landið eyðilagðist.²⁰⁴

Árið 1842, er afréttarmálum lýst svo, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Skarðsþing:

Hér mega engin *afréttarlönd* heita, svosem lönd þaug geldfé er á rekið, heyra undir einstaka jarðir, svosem er Fagradalsfjall, Nýpurdalur, Tindafjall, Búðardalur, Hvarfsdalur og Villingadalur, Krossdalur samt Klofningsfjallið. Gengur því geldpeningur á sumrum, sökum landleysis, mjög saman við búfé manna. Aðalsauðfjárrétt sveitarinnar er hin fyrrnefnda í Klofningsskarði, haldinn þriðjudalinn í 21^{tu} viku sumars.²⁰⁵

Árið 1842, segir svo um selstöður, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Skarðsþing:

²⁰¹ Skjal nr. 2(89).

²⁰² Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 89v.

²⁰³ Skjal nr. 2(107).

²⁰⁴ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 85.

²⁰⁵ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 154–155.

Á bæjum þeim er liggja milli Fagradalsár og Búðardalsár, hafa selstöður tíðkaðar verið fyrrum einungis í Ytri-Fagradal og á Heinaberfi, en hvenær, veit enginn, samt í Búðardal í búskapartíð sál(uga) sýslumanns M(agnúsar) Ketilssonar. Í forntíð var selstaða á Villingadal frá Skarði er í langa tíð hefir ónotuð verið, þartil það nú fyrir fjórum árum síðan er uppbyggt af jarðarinnar núvernadi ábúanda og notast með góðri heppni. Frá jörðunum Geirmundarstöðum, Á og Krossi hafa ogso verið selstöður notaðar fyrrum, en hvönær niðurlagðar veit enginn.²⁰⁶

Í óársettri lýsingartilraun Jóns Þorleifssonar, á Staðarhóls- og Hvolsprestakall í Dalasýslu, sem er Saurbæjarþing, en skrifuð er á árabílinu 1842–1846, segir að Svínadalur sé eign Hvolskirkju í lýsingu á jörðinni Bessatungu:

11. *Bessatunga* í múla á milli Brekkudals og Svínadals og fyrir opnuninni á Svínadal, er þar liggur framfrá bænum. Dalurinn e reign Hvolskirkju allt fram að Mjósundum, sem eru næstum á miðjum dalnum.²⁰⁷

Árið 1842, segir svo um selstöður, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Saurbæjarþing:

Eftir því sem fornar seljatóftir tilvísa, hafa fyrrmeir verið selstöður tíðkaðar, frá Ólafsdal, Stóraholti, Brunná, Hvoli, Staðarhóli, Þverdal, Bjarnastöðum og Fagradal, en allar þessar selstöður eru fyrir löngu aflagðar, hvönær eða af hvörjum orsökum verður ekki fráskýrt. Gætu þær víða viðhaldist, hvar áður voru sérílagi frá Hvoli á Svínadal, sem ennú má teljast með grösugustu dölum, frá Staðarhóli á Traðardal, og frá Fagradal fram í dalnum.²⁰⁸

Árið 1842, segir svo um afréttarlönd, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Saurbæjarþing:

Það eru engin *afréttarlönd*, sem svo kalla meggi, því ekki verður geldfé annað rekið en uppá fjallgarðinn á ýmsum stöðum, sem bæði er lítill og hrjóstrugur. Gengur féð því mest á áðurnefndum dölum, sem annars eru búfjárhagar, og fjallinu, Torffjalli, milli Saurbæjar og Fagradals. Á mánudaginn í 21^{tu} viku sumars er réttardagur í Saurbæ við Staðarhóls- og Hvítadalsréttir fyrir nefnda sveit.²⁰⁹

Árið 1842, segir svo um eignarhald og nýtingu í Svínadal í kafla um Bessatungu, í sýslu- og sóknarlýsingu fyrir Saurbæjarþing:

10. *Bessatunga*, 24. hndr., liggur fyrir botni Hvolstdals í landsuður frá Brekku örskammt þaðanfyrr handan Brekkuá. Þar er heyskapur lítill, vetrarríki mikið en enkargott hagkvísti fyrir búsmala á sumrum, sérdeilis þá beitt er á Svínadal,

²⁰⁶ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 154.

²⁰⁷ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 164.

²⁰⁸ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 178.

²⁰⁹ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 178.

er annars mestallur suður að Mjósundum, tilheyrir Hvolskirkju. Jörð þessi gengur árlega mikið úr sér af skriðum.²¹⁰

Í Jarðamatinu 1849–1850 er Svínadalur eignaður Hvoli og sérstaklega verðlagður og metinn til dýrleika. Þar segir:

Hvoll, 38 h(undruð) talin; þar með fylgja 14 kúgildi, hvaraf prestur til Hvols upp ber hálfar leigur. Leigumáli er þar nú 5 kúgildi og 4 vætta landskuld; í þessum 38 h(undruðum) er svonefndur Svínadalur, sem eignast kirkjunni og telst 8 h(undruð) nú leigdur með 1 kúgildi og 1 vættar landskuld, og finnst þessi leigumáli ekki ósanngjarn. Tún á Hvoli er greidfært og sæmilega grasgéfíð, en hætt er við grjótkasti á það, því jörðin er mesta skadræðis vedra jörð; engja heiskapur nógur og góður, og beitiland nóg, þó sumpart í slægjulandi; vetrarfærð er þar og árstíma sætt; silungsveidi má nota. Torfrista nóg, og reiðungsrista, skógur engin; mest:

Heimajörðin sjálf 30 h(undruð) til 400^{r(íkisdala)}

Svínadalur 8 h(undruð) [til] 150^{r(íkisdala)}

Í allt 550^{r(íkisdala)}²¹¹

Hinn 30. nóvember árið 1875, bréfaði hreppsnefndin í Hvammssveit í Dalasýslu álit sitt um upprekstur og réttir í sömu sveit, til sýslunefndar Dalasýslu. Bréf hreppsnefndarinnar er sem fylgir:

Viðvíkjandi notkun Afrjetta Fjallskila og fleýru því viðkomandi, er álit okkar að Afrjettarlönd hjer í hreppi sjeu éingin nema lítilsháttar í Glerárskógum ef Jarðirnar Væru Velsetnar, þó að éins og nú stendur mætti taka upprekstur lítilsháttar, í Hvammi Sælingsdal og Sælingsdalstúngu enn svo gjetur breýst ábúð á jörðum þessum, að þeir sem á þeim búa, hafi éingan upprekstur að missa, fleýri jarðir enn þessar hjer töldu hafa upprekstrarland fyrir sitt éigið gjeldfje, og er því álit okkar að allir fjáreígendur reki Gjeldfje sitt þángað sem þeir fá og þeim er gjedfeldast, þar bæði sínist hart að gjöra þeim að skyldu að taka upprekstur sem hvorki vill nje gjetur það éins og líka hitt að segja mönnum að reka þángað sem þeir ekki vilja, þó við að sönnu álitum samt mestu Rángindin á þessu að þeir taki upprekstur sem éingin lönd hafa ekki fyrir sitt éigið fje auk heldur fleýra og er því áliktun vor í þessu að svo komnu að taka ekki néina ákvörðun í þessu efni. Fjallleítir viljum við að frammfari Mánudagin í 22 viku sumars, og heimalönd smöluð þar sama dag og svo alt fje Rekið til Rjettarinar svo snemma sem mögulegt er á þriðjudagsmorgunin, þó má leífa hvurjum Bónða að taka sitt éigið gjeldfje úr sínu heímalandi ef hann vill. Hreppstjóri skal sjá um leítir eða annar maður er hann fær til þess, og skulu allir skyldir til að hlíða fyrirskipun hans, undir viðlagða múlt ef út af er brugðið,

²¹⁰ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 176.

²¹¹ Skjal nr. 2(29). Jarðamat Dalasýslu 1849–1850, nr. 21, án bls.

allir skulu skyldir til að leggja til fullkomna menn í leítirnar eður Únglínga er Jafngildi fullkomnum mönnum, alt eptir því sem maður sá er leitonum ræður Fyrirskipar. Rekstrar þeir sem að sunnan koma skulu dregnir í sundur í Asgarði og þaðan rekið að Hólum eða Skjerðingsstöðum það fje sem út eptir á að fara en hitt að Leýsingjastöðum, fje það sem utan að kjémur skal dregið í Sælingsdalstúngu og rekið að Leýsingjastöðum það sem suður á að fara en að Laugum það sem á að fara út eptir. Rekstrar þeir sem Vestur í Saurbæ eiga að fara skulu allir Reknir að Sælingsdal fje það sem gánga á út á hærri bigð Hvammsveitar og Fellströnd skal rekið frá Höfn að Holti.

Hreppnefndin í Hvammsveit 30 Nóv, 1875

Asgeir Jónsson, H. Jonson, Jens Jonsson, Jón Jónsson

Til Sýslunefndarinnar í Dalasýslu.²¹²

Varðveitt er afrit af vitnisburði um Sælingsdalstunguland á Svínadal frá árinu 1857. Afritið, sem dagsett er 2. febrúar árið 1910, má rekja til handritasafns Hannesar Finnssonar biskups í Skálholti. Vitnisburðurinn er hljóðar svo:

Eptirrit.

Frá Boga í Búðardal með bréfi 2/2 1910.

Vitnisburð(ur) um Sælingdalstunguland á Svijnadal.

Sofelldann vitnisburd handlögdu þ(ei)r Þorleifur Snorrason og Þorvaldur Audunarson Helga Guthormssyne vottum hiaverande Einare dadasyne, þorde Jonssyne, Halldoru Snorraddottur og Helga Þorvalldssyne, ad þar voru þeir i hiá, og heyrdu á ad Ketell Bonde Ásgrymsson eigande sier, og átte ad sögn sier eldre manna Svijnadal allan bádumeigenn fra Sneisargile og vestur i miósynde ad Raudasteine, lyste Ketell hann ætte alla riett og riettarstad i Svijnadal hiá Miósynde, og hieilt fyrer lögriett syna og Hvamssveitinga, heyrdu vier hier ekki Tvijmæle á, ad nokkur madur eignadi sier, eda tilkall veitte þessare Jördu, ed(ur) riett i Svijnadal, nema Ketell. Enn það gil er kallad Sneisargil, er skilur landamerke millum Tungu og Leysingiastada, það er fyrer nedan, er samankoma Svijnadalsá og diúpadalsá Leisingjastada meigen, eru það – 30 – vetur eda leing(ur), ad vier heirdum öngvann mann ákall veita á þessa jörd eda sier eigna nema Ketel Ásgrimsson eignade sier og Sælingdalstungu og hier efter sverium vier ef þurfa þicker, ad þessa jörd eignade hann sier og átte, og Sælingsdalstungu, ad sögn sier eldre manna.

Ad eptirrit þetta sé rétt skrifad útúr „Handritasafni Biskups Hannesar Finnssonar innihaldandi Kirkna-máldaga og Biskupa Statútur m.fl.“ vottast her med.

²¹² Skjal nr. 2(119).

Skrifstofa Notarii publiici Reykjavík 17. august 1857.²¹³

Landamerkjabréf fyrir Hvol var samið 21. maí 1884 og þinglesið á manntalsþingi Saurbæjarhrepps árið 1891. Dagsetningar er ekki getið. Þar segir meðal annars þetta um landamerki Hvals með Svínadal:

Kirkjan á Hvoli á þetta, samanber [...] Svínadal að eign frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.²¹⁴

Á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli, 19. júní árið 1911, var þinglesið afsalsbréf Indriða Indriðasonar á Ballará til Valdimars Guðmundssonar á Hvoli, fyrir hálfri jörðinni Hvoli ásamt hálfum Svínadal. Afsalsbréfið sjálft var dagsett 15. júní sama ár. Kaupverðið var 2000 krónur. Engar upplýsingar um afmörkun, nýtingu eða réttindi komu fram á manntalsþinginu er vörðuðu Hvol og Svínadal.²¹⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 er sérstakur kafli um Svínadalssel, sem sagt er vera eyðijörð. Svínadalssel er talið vera 7,14 hundruð að dýrleika. Eigandi og ábúandi er sagður vera Valdimar Guðmundsson bóndi á Hvoli. Á meðal ókosta jarðarinnar er ágangur af afréttarfé, sem og umferð. Fram kemur að jörðin hafi staðið í eyði í 7 ár, eða síðan frá árinu 1911, og hefur frá þeim tíma verið notuð til afréttar frá Hvoli. Landamerki Svínadalssels eru sögð vera í landamerkjaskrá Hvals.²¹⁶

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur fram að Hvoll hafi nægilegt upprekstrarland á Svínadal. Þá er þess getið að á meðal ókosta jarðarinnar sé ágangur af fénaði nágrannabæja. Um hinn áðurnefnda upprekstur segir:

5. Upprekstrarland nægilegt á Svínadal.²¹⁷

Með bréfi dagsettu 3. september árið 1920, svaraði hreppstjórinn í Saurbæjarhreppi í Dalasýslu fyrirspurn sýslumannsins í sömu sýslu, um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Hreppstjórinn kvað enga almenninga eða afréttarlönd vera innan hreppsins. Svar hreppstjórans er á þessa leið:

Hjer med skal jeg skýra yður frá hr. sýslumaður að engin afréttarlönd eða almenningar eru í Saurbæjarhreppi.

Tjaldanesi 3 sept. 1920.

Ben. Magn.

hr.stj.

²¹³ Skjal nr. 2(96). Vitnisburður um „Sælingsdalstunguland á Svínadal“. Eftirrit úr handritasafni Hannesar Finnssonar biskups, dags. 17.8.1857.

²¹⁴ Skjal nr. 2(1).

²¹⁵ Skjal nr. 2(105).

²¹⁶ Skjal nr. 2(105). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 111–112.

²¹⁷ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 119–120.

Til Sýslumannsins í Dalasýslu að Búðardal.²¹⁸

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands frá árinu 1947 segir eftirfarandi um tvær selstöður Hvolskirkju í Svínadal:

Svínadalur suður að Mjósyndum var eign Hvolskirkju, og enn í dag fylgir hann mestallur Hvoli. Þar var selstaða og selin tvö, fremra og neðra sel. Fremra selið er skammt vestan Mjósynda handan árinna miðað við þjóðveginn.²¹⁹

Í máldaga Maríukirkju að Hvoli í Saurbæ, er Gyrðir biskup Ívarsson setti 1354, segir meðal annars eftirfarandi:

Maríu kirkia at huoli j saurbæ a verdmarskelldu j huols lanndi.²²⁰

Máldagi Vilchins fyrir Hvoli, ársettur 1397, hermir eftirfarandi um réttindi, ítök og eignir kirkjunnar þar:

ad Hvole.

Mariukirkia ad Hvoli i Saurbæ a Werdmarskelldu i Hvols landi.

[...]

Hun aa Midhvsaland oc settung i hualreka med Ennislandi oc fyrer Breckulandi milli Hundzvordu oc Stiga. enn þridiung j vidreka milli Hundzvordu oc Kirkiulækjar.

Jtem aukist iij kugilldi.²²¹

Í máldaga Hvolskirkju í Saurbæ frá því um 1491–1518 segir um Svínadal:

suijnadal að eign frá hafragile til rettargilz fyrir austan framm enn allann fyrir vestan framm. þadan jafnngæinngt ofan til volafallz.²²²

Í Gíslamáldaga, frá því um 1570 og síðar, fyrir Hvolskirkju í Saurbæ segir um Svínadal:

Jtem a kirkian allann Suijnadal fyrer nordann millum Melzgilz og Riettagils. enn [fra Hraffnagile og [til] Volafallz [Bolafelle] fyrer sunnann framm.²²³

Hinn 28. ágúst árið 1659, vísiteraði Brynjólfur biskup Sveinsson kirkjuna að Hvoli í Saurbæ. Kemur þar ekkert fram um Svínadal.²²⁴

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* segir svo um Hvol árið 1705:

Sagt er að kirkjan á Hvoli eigi v [5] c [hundruð] í Saurbæjar sölvafjöru, viii vikna beit árlega á vetur í Stóra Múla landi, ii hrossa göngu um nokkurn tíma

²¹⁸ Skjal nr. 2(120).

²¹⁹ Dalasýsla. *Árbók* Ferðafélags Íslands (1947), bls. 105.

²²⁰ Skjal nr. 4(65).

²²¹ Skjal nr. 4(66).

²²² Skjal nr. 4(67).

²²³ Skjal nr. 4(68).

²²⁴ Skjal nr. 2(34). Vísitásiubók Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639–1671, bls. 303–304.

til alþingis á Hrossahjalla í Hvítadalslandi, hrossagöngu nokkra undir Búrfelli, sem meint er í Bessatúngu landi, fjárgöngu á Mókollsdal. [...] Selvegur lánur.²²⁵

Varðveitt eru afrit af biskupsvísitasíum að Hvolskirkju 1639, 1675, 1699 og 1725. Getið um Svínadal:

Anno 1639. 13. Septembris a hvole i Savrbæ var þetta epter fylgiande uppteiknad innan kirkiu [...]

Utan sic a hun Vermarskeldu i hvolslande. [...] hun a afrett í Mokollsdal i öllu gieldfé þess bonda sem a hvole býr, oc stódhrossabeit a sumar under kirkiufell. þriggia i Bessatunguland, tveggia þinghestabeit a hrossahialla i hvítadalsland til alþingis framan. þrætuness einge i Belgsdalsjörd og eyrardalseing i mulajörd. tveggia manada beit á Buge á vetrinn öllu fé. reidingstorfnaristu under kidhol, sem hvolsmenn þurfa. Svínadal at eign fra niálgile til Rettargils fyrir avstann framm, enn allan fyrir vestan framm. Þadan jafngiegt ofan til Volafells. Torfskurd i efre Breckuland, sem hafa þarf til sels, medan hvols menn hafa sialfir.

[...]

Anno 1675 þann 14da Septembris visiterud Mariu kirkia at Hvole í Savrbæ. kirkian at Hvole i Savrbæ a i föstu Vermarskeldu i Hvolslande epter Visitatiu bókinne, hver jörd meinast vera komen fyrir xij hndr. i heimalande med því jördinn er nú tíundud öllum tíundum. Jtem á kirkian epter visitatiubók virduligs herra herra m. Brinjólfs sal. afrétt í Mokollsdal öllu géldfé þess Bónða er á Hvole býr og stódhrossabeit á sumar under Kirkiufelle. þriggia í Bessatunguland, Tveggia þinghestabeit á hrosshialla á Hvítadalsland til alþyngs framm. þrætuneseinge á Belgsdalsjörd og Eyrardalseign í Mulajörd. Tveggia manada beit á Buge öllu fé á vetrinn. Reidings-Torfristu under Kidhól, sem Hvolsmenn þurfa. Svínadal ad egu frá Niálgile til Réttargils fyrir avstan framm, enn allann fyrir vestanframm, þadan jafngegt ofan til Valafalls. Torfskurd á Efre Brecku land, sem hafa þarf til Sels medan Hvolsmenn hafa Selför.

[...]

Anno 1699 d. 12ta Augusti visiterud Mariu kirkia ad Hvole í Savrbæ. hún á í föstu Vermarskeldu í Hvolslande epter Visitatiubókinne. Jtem á kirkian epter Visitatiubók virdulegs herra magisters Brinjólfs Sveinssonar afrétt í Mokollsdal öllu géldfé þess bónda er á Hvole býr og stódhrossabeit á sumar under kyrkiufell. þriggia í Bessatunguland. Tveggia þinghestabeit á Hrossahialla í Hvítadalsland til alþinges framan. þrætuness Enge á Belgsdalsjörd og Eyrardals Enge í Mulajörd. tveggia manadabeit á Buge öllu

²²⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VI*, bls. 170.

fé á vetrinn. Reidings-torfmaristu under Kiduhól, sem Hvolsmenn þurfa. Svínadal að eign frá Nialsgile til Réttargils fyrir avstan fram, enn allann fyrir vestanfram. Þaðan jafngengt ofan til Volafalls. Torfskurð í Efra Breckulande, sem hafa þarf til Sels, meðan Hvolsmenn hafa Selför.

[...]

Mariæ kyrkja á Hvole í Savrbæ á í föstu jördina á Vermarskeldu í Hvolslande, sem er ogso eignad Midhusaland. Hún á afrétt í Mokollsdal öllu géldfe þess bónda er á Hvole býr og stóðhrossabeit á sumar under kirkiufellle, þriggia í Bessatunguland. Tveggja þinghestabeit á hrossahialla í Hvítadalsland til alþingis framan. Þætunessenge í Belgsdalsjörd og Eyrardals-enge í Mulajörd. Tveggja mánadabeit á Buge öllu fe á vetrinn. Reidingstorfna Ristu under Kidhol, sem Hvolsmenn þurfa. Svínadal að egu frá Nialsgile til Réttargils fyrir avstan fram, enn allann fyrir vestanfram, þaðan jafngengt ofan til Volafalls. Torfskurð í Efra Breckulande, sem hafa þarf til Sels, meðan Hvolsmenn hafa Selför.

[...]

Hér um til merkis og meire stadfestu eru þeirra sem í giær kirkiuna og hennar inventarium grandvarlega skodudu nöfn hér underskrifud að Fagradal innra d. 13da Septembris Anno 1725.²²⁶

Í vísitasíu prófasts að Hvoli í Saurbæ 5. maí árið 1726, er getið um Svínadal, og kirkjan sögð eiga þar land. Þar segir meðal annars:

Fyrir gagnsmune Kyrkiunnar Landz ä Svijnadal, það ar, effter þvj sem forstanduger menn älyta – 30 alner.²²⁷

Í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason, segir eftirfarandi um Svínadal í kafla um Hvol:

Gott under bu, selstada og hagbeit göd j því takmarke sem heiter Svijnadalur og Kirkiunne tilheirer, Skamt fra heima Lande. [...] Silungsafle á Svijnadal, þa Ræktad er.²²⁸

Í vísitasíu prófasts að Hvoli í Saurbæ 27. apríl árið 1732, er getið um Svínadal, og eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

Svynadal að eign frá Nialzgile til rihtagilz fyrir austann fram enn allann firer [strikad yfir: austan] vestann, þaðann Jafngegt ofann til Volafalz, Torfskurð i efrabrechu Lande Sem hafa þarf til Selz meðann Hvolzmenn hafa Selzför.²²⁹

²²⁶ Skjal 2(99). Afrit af biskupsvísitasíum Hvolskirkju 1639, 1675, 1699 og 1725. Getið um Svínadal.

²²⁷ Skjal nr. 2(64).

²²⁸ *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason, bls. 9.

²²⁹ Skjal nr. 2(65).

Í vísitasíu prófasts að Hvoli í Saurbæ 25. maí árið 1740, er getið um Svínadal, eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

Svijnaadal að Eign frá Niälzgile til Riettagilz fyrer austann framm, enn allann fyrer vestann framm, þadann Jafngegt ofann til Volafallz.²³⁰

Greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu, ársett 1744, getur um kirkjuna á Hvoli. Getið er um ýmis ítök og réttindi kirkjunnar þar, m.a. á Svínadal. Þáttur Orms um Hvol hljóðar svo:

Kirken ved Hvoll staar paa proprietari grund

Maria kirke paa Hvoll udi Saurbai tilhörer 12 hndr. udi hiemme gaarden tillige met Vermarskelde og midhúsegrund. Hun eyer fædrift paa Mókollsdal for jorddrottens alle beeder, som beboer Hvoll, og for stod om sommeren ved kirkefeld. Trende stod udj Bessetungejord, græsgang for 2 thing heste paa Hrossafialla udj Hvitedalsjord foran til Lavthinged. Trætteenged udj Belgadsjord, og Eirardalseng, udj Mulejord. Græsgang om vinteren 2 maanuder, paa bugum for alt det fæ er manden ejer som beboer Hvoll. Smidertorv til Rustheste, som skal före pagage ved Kidhol som Hvolsmænd har for nöden. Svinadal udj egendom fra Nialsgil til Rettargil paa dend öster side, der fra tvert over heele dalen paa dend vestrer side næder til Volafalls. Torv til brende udj höjere Breckejord, som behöves til Sætterboel ald den tid som Hvolsmænd bruger sætterboel. Kirken tilhörer 6te parten af hver drivende hval, som driver paa Ennesjord og Brekejord, mellem hundsvordu og Stiga. End 3de parten af drivende tömmer, mellem Hundsvordu og Kirkiulækjar. Ligeleedes tilhörer hende 12 Karle arbed udj Saurbaiar forstrand, söl at plocke, men 3 hndr. udj egendom ved bemelte forstrand, hun ejer af kvæg 14 malkekviller, 1 hndr. af beeder, 1 hest 1 hndr. af rörendes gods 9 hndr.²³¹

Í vísitasíu Finns Jónssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 3. september 1750 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niälsgili til Rettargils, fyrer Austan fram, enn allan fyrer Vestann fram, þadan jafngiegt ofan til VolaFalls ...“²³²

Á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli, 27. maí árið 1848, var þinglesið veðsetningarbréf, dagsett 19. október 1847, útgefið af kaupmanni Th. Thorsteinsen, með hverju hann veðsetti jörðina Hvol, Jóni Jónssyni á Felli, fyrir 248 ríkisdali. Hefur Hvol því verið í eigu kaupmannsins á þessum tíma.²³³

Í vísitasíu prófasts að Hvoli í Saurbæ 15. júní árið 1753, er getið um Svínadal, eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

²³⁰ Skjal nr. 2(66).

²³¹ Skjal nr. 2(100). Greinargerð Orms Daðasonar 1744 um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu.

²³² Skjal nr. 2(31).

²³³ Skjal nr. 2(104).

Svinadal ad Eign fra Niálsgile til Rettargilz fyrer Austann fram, enn allann fyrer vestann fram, þadann jafngegngt ofann til Volafallz.²³⁴

Á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli, 5. júní árið 1758, var þinglesin lögfesta fyrir Hvols- og Miðhúsalandi, dagsett samdægurs, undir nafni Brynjólfs Bjarnasonar. Efni lögfestunnar var ekki fært til bókar og ekki er minnst á Svinadal. Eftirfarandi var fært til bókar:

Anno 1758 þ. 5. júní að settu manntalsþingi að Staðarhóli í Saurbæ [...].

7. Upplesin lögfesta f. Hvols og Miðhúsalandi af þessa dags. dato undir nafni Brynjólfs Bjarnasonar.²³⁵

Í vísitasíu prófests að Hvoli í Saurbæ 27. ágúst árið 1803, er getið um Svinadal, eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

Svinadal ad Eign frá Niálsgile til Réttargils austann framm enn allann fyrer Vestannframm. Þadann iafngégnt ofann til Volafalls.²³⁶

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hvol sagt vera 38 hundraða jörð í eigu Björns Einarssonar. Á jörðinni bjó Halldór Jónsson. Um réttindi, landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.²³⁷

Í vísitasíu prófests að Hvoli í Saurbæ 22. júlí árið 1807, er getið um Svinadal, eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

Svinadal ad Eign fra Nialsgile til Rettargils austann fram, enn allann fyrer vestann fram þadann jafngegnt ofann til Volafalls ...²³⁸

Í vísitasíu prófests að Hvoli í Saurbæ 3. september árið 1820, er getið um Svinadal, eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

Svinadal ad egn frá Niálsgili til Réttargils austan fram, enn allan fyrir vestann, fram þadan jafngegnt ofan til Volafalls.²³⁹

Varðveittar eru athugasemdir Thorvalds Sivertsens í Hrapsey um Hvolskirkju-eignir, dagsettar 24. mars árið 1833 og hljóða svo:

Athugasemdir um Hvols kyrkju Eignir.

Eptir vísitatu Hvolskyrkju gjördri af Biskupi og Riddara Steingrími Jónssyni 10da aug. 1827 sem hvað eignir kyrkjunnar ad Hvoli snertir er aldeilis samhljóða biskups doctor Finnsens vísitatu tédrar kyrkju af 21. aug. 1792 og 31. aug. 1782 og biskups doct. Finns af 3. Sept. 1758, á Hvolskkyrkja þetta: „verd Márskéldu í Hvolslandi, og Midhúsaland, afrétt í Mókollsdal öllu géldfé

²³⁴ Skjal nr. 2(67).

²³⁵ Skjal nr. 2(103). Manntalsþing að Staðarhóli, 5. júní 1758.

²³⁶ Skjal nr. 2(68).

²³⁷ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 91v.

²³⁸ Skjal nr. 2(69).

²³⁹ Skjal nr. 2(70).

Þess bónda er á Hvoli býr, og stóðhrossabeit á sumar undir k(ir)kjufell, þriggja í Bessatunguland [...]. Svínadal að eign frá Njálsgili til réttargils austan fram, enn allann fyrir vestann fram, þaðan jafngéngt ofan til Volafíalls, torfskurð í efra Breckulandi, sem hafa þarf til sels ...“

Þarómóti telur Vilchins máldagi kyrkjuna að Hvoli eiga þetta:

„verdmárskéldu í hvolslandi, vj kyr. ccc vadmála. [...].“

[...]

Enn Gíslamáldagi þetta eptirfylgjandi:

„Verdmárskéldu í Hvolslande, hún á midhúsaland og settung j hvalreka [...]. Jtem á kyrkjan allan Svínadal fyrir nordann, millum njálsgils og réttargils, enn frá hrafnagile og volafalls fyrir sunnan fram. Jtem torfskurð í efre breckuland, sem hvolsmenn þurfa meðan í sele er verið. Jtem [...].“

Hér við leifir undirteiknadur sér að setja fylgjandi athugasemd[ir] nærverandi Eignarmanni Hvols til leidarvísirs, þá hann tek[ur] sjálfur við eignarhaldi hans, og þeim, er hér eptir eignast kynni þá jörd og í fyrstunni væru þessu alls ókunnir:

1. Ecki veit eg til, að nokkur Hvols eigari hafi í manna minni notað sér afréttina í Mókollsdal [...]

2. Hvað það nefnda Verdmárskéldu í Hvolslandi hefir að þýða, og midhúsaland, hefir lengi verið ýmsum meiningum undirkastað. Þær eldstu vísitátur segja að kyrkjan egi í föstu vermárskéldu og midhúsaland, enn þær síðari segja verdmárskéldu. Anno 1758 við prófasts vísitáti er framfært, af Mr. Brinjólfi Bjarnasyni (í Fagradal) að hann meini þessa vermárskéldu eptir heyrn og líkindum vera veidikéldu þá, sem rennur millum Hvols og midhúsa niður undan Máfaskorum. Þær upplýsingar eg hefi gétad fengid hérum eru þessar:

a) Midhús hefir verið hjáleiga frá Hvoli, byggd af heimalandi og er 1755 talin meðal byggdra hjáleiga í Saurbæ, 8 hndr. að dirleika, með 40 álna landskuld, og 2 kúgyldum, enn Hvoll telst þá heldur ecki nema 30 hndr. Og synist nú þannig uppleyst gátan um Midhús, sem síðan eru lögd í eydi, og tíundud með Hvolslandi, eins og önnur Hvols hjáleiga Hvolshús köllud, sem Anno 1757 var byggd.

b) Hvað verdmárskéldu snertir sýnist sem maður við yfirvegum eptirfylgjandi athugasemda gæti komist eptir hvörnig þar á stendur: Anno 1524 taldi sr. Halldor Tyrfingsson, er var prófastur yfir vestfjörðum og héldt Stadarhól sem Beneficium 1544, Sigríði dóttur sinni er giftist Jóni Þórdarsyne systursyni Ögmundar biskups, á kaupdegi í heimanmund jördina Hvol í Saurbæ fyrir 50 hndr. Anno 1529 seldi Brandur Jónsson, Tyrfingi Haldórssyni, jördina Márskéldu, sem liggur í Saurbæ í Hvolskyrkjusókn, fyrir 12 hndr.; enn hvört Márskélða þángad til hefir fylgt Hvoli, veit eg ei. Anno 1675 þann 22. aug. gaf Þorsteinn Þórdarson festarmeyu sinni Arnfríði Eggertsdóttir 60 hndr. tilgjöf í

fastaeygn að ánefndum þessum jörðum: Hvol í Saurbæ 40 [hndr.] að dírléika. [St]óramúla í Saurbæarsveit 16 hndr. og úr Márskéldu 4 hndr. enn þau 8 hndr. er yfir géngu í Márskéldu standa til [000000000] fyrir aðra jafngóða fastaeygn.

Eftir þessu [00000] ecke ólíklegt að Hvol í fyrstu hafi tilheyrt jörðin Márskélda, því Hvoll er talin 50 hndr., enn mun síðan, þá Márskélda géck undan, hvört heldur hun er löglega edur ólöglega undangengin ej hafa talin verid utan 38 hndr. eins og hann telst nu í dag, enn hin 12 hndr. tillögð kyrkjunni í stad Márskéldu, enn þótt Þorsteinn Þórdarson sem áður sagt, 1675 telji Hvol 40 hndr. gat ýmislega á því stadid. Hefir Hvoll með Midhúsum í nærstlidin 100 ár talin verid 38 hndr. Allt fyrir þetta mun ej hægt, með órækum [...], að sanna kyrkjunnar eignarrétt til Márskéldu, og þó slíkt mætti mun hún svolonge hafa legid undir annarra eignarhaldi enn kyrkjunnar að ei mun hægt að vinna þessari hana aptur, líka sýnist sem sjálfir máldagarnir vidurkenni Márskéldu undangengna er þeir segja: að kyrkjan eigi verd- betaling, jafnvyrði, -Márskéldu í Hvolslandi, sem vera mun eiga þau 12 hndr. er hefir yfir þau nú tíundudu 38 hndr. til að ná því gamla Hvol hundradatali 50 hndr. Þetta stadfestir og svo og gjörir að engri gétgátu kyrkjunnar vísitátía af 13. Sept. 1639 er segir: þángað liggia til sóknar, týundar og lýsitolla þessir eptirfylgjandi bæir: Olafsdalur 60 hndr., Efribrunná 20 hndr., Márskélda 12 hndr. fyrir hvörja komin skulu vera 12 hndr. í heimalandi til kyrkjunnar Hvol, kaupahlutinn 38 hndr. etc. Líka er það útþryckilega sagt í Gíslamáldaga, að kyrkjan eigi 12 hndr. í heimalandi, og það verður þó líkast að vera yfir þau 38 hndr. er tíundast þaréd kyrknagóts mun eiga að vera tíundarfrít, og virdist þó ogsvo sem Midhús 8 hndr. af þessum 38 hndr. ecki ætti heldur að tíundast, þó svo [...] Hér af sýnist nú full augljóst hvörnig standi á Midhúsalandi og verði Márskéldu í Hvolslandi er Hvolskyrkja eignast og meina eg þessar athugagreininir eckert stríði ámóti biskupanna vísitátíum.

3. Loksins, hvað þeim kyrkjunni eignudu 14 málnytu kúgyldum [...]

Framanskriðad, sem flest er grundað á í höndum hafandi documentum, er það heldsta, eg hefi álitid ecki ónaudsynlegt fyrir Eignarmann Hvol ad vita.

Hrappsey, þann 24da Martii 1833. T. Sivertsen.²⁴⁰

Í kafla eftir Jón Þorleifsson um Saurbæjarþing, í *Sýslu- og sóknalýsingum Dalasýslu frá frá 1839–1855*, segir að Svínadalur sé eign Hvolskirkju. Þar segir:

Bessatunga í múla á milli Brekkudals og Svínadals og fyrir opnunni á Svínadal, er þar liggur framfrá bænum. Dalurinn er eign Hvolskirkju allt fram að Mjósundum, sem eru næstum á miðjum dalnum.²⁴¹

²⁴⁰ Skjal nr. 2(98).

²⁴¹ Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855* (2003), bls. 164.

Í jarðamatinu 1849–1850 er Svínadals getið með Hvoli, og er dalurinn verðlagður sérstaklega. Um Hvol segir meðal annars eftirfarandi:

Hvoll, 38 h(undruð) talin; þar með fylgja 14 kúgildi, hvaraf prestur til Hvols upp ber hálfar leigur. Leigumáli er þar nú 5 kúgildi og 4 vætta landskuld; í þessum 38 h(undruðum) er svonefndur Svínadalur, sem eignast kirkjunni og telst 8 h(undruð) nú leigdur með 1 kúgildi og 1 vættar landskuld, og finnst þessi leigumáli ekki ósanngjarn. Tún á Hvoli er greidfært og sæmilega grasgéfíd, en hætt er við grjótkasti á það, því jörðin er mesta skadrædis vedra jörd; engja heiskapur nógur og góður, og beitiland nóg, þó sumpart í slægjulandi; vetrarfærðt er þar og árstíma sætt; silungsveidi má nota. Torfrista nóg, og reiðungsrista, skógur engin; mest:

Heimajörðin sjálf 30 h(undruð) til 400^{r(íkisdala)}

Svínadalur 8 h(undruð) [til] 150^{r(íkisdala)}

Í allt 550^{r(íkisdala)}²⁴²

Í vísitasíu prófasts að Hvoli í Saurbæ 24. ágúst árið 1866, er getið um Svínadal, eign kirkjunnar þar og afmörkun þess landsvæðis. Þar segir meðal annars:

Svínadal að eign, frá Njálsgili til Réttargils austan fram, en allan fyrir Vestan fram, þaðan jafn gegnt ofan til Volafalls.²⁴³

Landamerkjabréf fyrir Hvol var samið 21. maí 1884 og þinglesið á manntalsþingi Saurbæjarhrepps árið 1891. Dagsetningar er ekki getið. Þar segir meðal annars þetta um landamerki Hvols með Svínadal:

Kirkjan á Hvoli á þetta, samanber [...] Svínadal að eign frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.²⁴⁴

Á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli, 19. júní árið 1911, var þinglesið afsalsbréf Indriða Indriðasonar á Ballará til Valdimars Guðmundssonar á Hvoli, fyrir hálfri jörðinni Hvoli ásamt hálfum Svínadal. Afsalsbréfið sjálf var dagsett 15. júní sama ár. Kaupverðið var 2000 krónur. Engar upplýsingar um afmörkun, nýtingu eða réttindi komu fram á manntalsþinginu er vörðuðu Hvol og Svínadal.²⁴⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 er sérstakur kafli um Svínadalssel, sem sagt er vera eyðijörd. Svínadalssel er talið vera 7,14 hundruð að dýrleika. Eigandi og ábúandi er sagður vera Valdimar Guðmundsson bóndi á Hvoli. Á meðal ókosta jarðarinnar er ágangur af afréttarfé, sem og umferð. Fram kemur að jörðin hafi staðið í eyði í 7 ár, eða síðan frá árinu 1911, og hefur frá þeim tíma verið notuð til afréttar frá Hvoli.

²⁴² Skjal nr. 2(29). Jarðamat Dalasýslu 1849–1850, nr. 21, án bls.

²⁴³ Skjal nr. 2(71).

²⁴⁴ Skjal nr. 2(1).

²⁴⁵ Skjal nr. 2(105). Manntalsþing að Staðarhóli, 19. júní 1911.

Landamerki Svínadalssels eru sögð vera í landamerkjaskrá Hvols.²⁴⁶ Þá segir um Hvol í fasteignamatinu:

Á landamerkjum jarðarinnar, sem er að finna í landamerkjaskrá Hvols nr. 20 [...] þinglesinni 1891, hefir sú breyting orðið, að nú er búið að selja undan henni til jarðarinnar Fremri-Brekku í Saurbæ allmikið stykki, sem hefir þessi ummerki, samkvæmt afsalsbrjefi, dags. 25. júní 1918, og nefnist selsflói:

„Að neðanverðu ræður landamerki milli Hvítadals og Svínadalssels, svokölluð Vala gjá, eins og þessum landamerkjum er lýst í landamerkjaskrá Hvols, nr. 20 þinglesinni 1981. Fram og suðureftir Svínadal ræður Svínadal frá áðurnefndri Valagjá eða læk, sem úr henni rennur í ána, fram á móts við svokallað Snasagil í grjótvröðu, sem hlaðin er neðst í Selhólum í Sjónhendingu línu við gilið.

Að framan ræður sjónhending úr nefndri vröðu í Snasagil og síðan gilið.

Að ofan og vestan ræður lína úr Snasagilsbotni, eftir því sem vötnum hallar, út eftir fjallinu í áður nefnt Valagilsbotn.“²⁴⁷

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur fram að Hvol hafi nægilegt upprekstrarland á Svínadal. Þá er þess getið að á meðal ókosta jarðarinnar sé ágangur af fénaði nágrannabæja. Um hinn áðurnefnda upprekstur segir:

5. Upprekstrarland nægilegt á Svínadal.²⁴⁸

Í *Árbók Ferðafélags Íslands frá árinu 1947* segir eftirfarandi um tvær selstöður Hvolskirkju í Svínadal:

Svínadalur suður að Mjósyndum var eign Hvolskirkju, og enn í dag fylgir hann mestallur Hvoli. Þar var selstaða og selin tvö, fremra og neðra sel. Fremra selið er skammt vestan Mjósynda handan árinna miðað við þjóðveginn.²⁴⁹

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1705 yfir Saurbæjarsveit, segir frá ýmsum ítökum og réttindum kirkjunnar að Hvoli í kafla um sömu jörð. Þar er einnig getið um Hvolssel og kvartað yfir ágangi af annarra manna peningi. Þar segir:

Sagt er að kirkjan á Hvoli eigi v^c í Saurbæjar sölvafjöru, viii vikna beit árlega á vetur í Stóra Múla landi, ii hrossa göngu um nokkurn tíma til alþingis á Hrossahjalla í Hvítadalsslandi, hrossagöngu nokkra undir Búrfelli, sem meint er í Bessatúngu landi, fjárgöngu á Mókollsdal, reiðingsristu undir Kiðhól í Belgsdalslandi, þrætunessengi í sama landi, mósukurð til eldiviðar í Hvolssel undir Sölvahól í Fremri Brekku landi.

[...]

²⁴⁶ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 111–112.

²⁴⁷ Skjal nr. 2(30).

²⁴⁸ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 119–120.

²⁴⁹ Dalasýsla. *Árbók Ferðafélags Íslands* (1947), bls. 105.

Ágángssamt af annarra manna peningi.²⁵⁰

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er getið um Hvolshús í kafla um Hvol. Þar er Hvolshús sagt vera eyðihjáleiga, talin með Hvoli. Í textanum segir orðrétt:

Den öde hialeje Hvolshuus er her under indbefattet.²⁵¹

Landamerkjabréf fyrir Hvol var samið 21. maí 1884 og þinglesið á manntalsþingi Saurbæjarhrepps árið 1891. Dagsetningar er ekki getið. Þar segir meðal annars þetta um landamerki Hvols með Svínadal:

Kirkjan á Hvoli á þetta, samanber [...] Svínadal að eign frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.²⁵²

Af skuldamáli sem tekið var fyrir gestarétti í Dalasýslu, höldnum að Staðarhóli 7. september árið 1896, má sjá, að Zakarías nokkur Einarsson hefur búið í Hvolsseli, um þann tíma. Í málinu sjálfu og atvikum þess ber þó ekkert vitni um búsetu Zakaríasar, annað en það að hann er sagður búa þar.²⁵³

Í fasteignamatinu 1916–1918 er sérstakur kafli um Svínadalssel, sem sagt er vera eyðijörð. Svínadalssel er talið vera 7,14 hundruð að dýrleika. Eigandi og ábúandi er sagður vera Valdimar Guðmundsson bóndi á Hvoli. Á meðal ókosta jarðarinnar er ágangur af afréttarfé, sem og umferð. Fram kemur að jörðin hafi staðið í eyði í 7 ár, eða síðan frá árinu 1911, og hefur frá þeim tíma verið notuð til afréttar frá Hvoli. Landamerki Svínadalssels eru sögð vera í landamerkjaskrá Hvols.²⁵⁴

Í *Árbók Ferðafélags Íslands* frá árinu 1947 segir eftirfarandi um tvær selstöður Hvolskirkju í Svínadal:

Svínadalur suður að Mjósyndum var eign Hvolskirkju, og enn í dag fylgir hann mestallur Hvoli. Þar var selstaða og selin tvö, fremra og neðra sel. Fremra selið er skammt vestan Mjósynda handan árinna miðað við þjóðveginn.²⁵⁵

5.4.1 Svæði sem liggja að Svínadal.

5.4.1.1 Hvítidalur

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1705 yfir Saurbæjarsveit, varpar engu ljósi á réttindi eða ítök jarðanna Fremri- og Neðri Hvítadals í Svínadal.²⁵⁶

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hvítidalur sagður vera 40 hundruð jörð í eigu Jóns Jónssonar, sem jafnframt býr sjálfur á jörðinni. Um réttindi, landamerki

²⁵⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 170.

²⁵¹ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 91v.

²⁵² Skjal nr. 2(1).

²⁵³ Skjal nr. 2(106). Gestaréttur að Staðarhóli, 7. september 1896.

²⁵⁴ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 111–112.

²⁵⁵ Dalasýsla. *Árbók Ferðafélags Íslands* (1947), bls. 105.

²⁵⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 166–168.

eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar. Getið er um eyðihjáleiguna Hvítastaði (Hvítárstaði) sem nýtt sé sem beitarnland.²⁵⁷

Hinn 2. maí árið 1844, lögfestu Jón Sigmundsson og Jón Sigurðsson Hvítadal. Í afsals- og veðmálabók Dalasýslu var eftirfarandi fært til bókar:

Nr 125

Hér með Lögfestum vid í dag, undirskrifadir eg Jón Sigmundsson ad Ytrifagradal. og eg Jón Sigurdsson ad Hvítadal Eignarjörd okkar Hvítadal til itstu ummerkia mót annara manna löndum, sem verid hafa eru, og ega ad vera; en landamerkin eru þessi: Ad sunnanverdu milli Svínadals og Hvítadals rædur Volagjá svonefnd, og Siónehending sudur eftir hædstu brúninni, ad Sælíngsdalstúngu Landamerkjum, eftir sem vötnum hallar, og þar þvert í vestur eftir sem vötnum hallar ad Hvamsdals landamerkium, sem er líka eftir hædstu brún, og þadan eftir hædstu brúninni vestan til vid Hvítadal allt ad Hrutaborg svonefndri, og úr Hrutaborg í Illvita og þadan þvert ofan yfir Hrossahjalla, og í svokallada Landamerkiagiá, og úr henni í þriá stóra Steina, sem eru hvör upp undan ödrum, nedst í Hlíðinni og aftur úr Steinunum Siónehending í Kéldufell sem er Rétt vid Hvolsá. Hinu megin vid ána milli Hvítadals og Hvols rædur Raudasíki þar sem það kémur í Ána, og svo eftir sem Síkid rædur framm med Breckuflóa eftir þeim gamla farveg sem Áen hafdi í það runnid til forna, og þadan framm med ánni, allt ad læk þeim sem rennur úr Valagjá ofan yfir Volamýri í Ána. Fyrirbióðum vid alla nytkun, og brúkun, á ádurnefndu Hvítadalalandi, nema okkar sé lof edur leifi fyrir undir vidliggiandi Lagasektir.

Þetta bréf óskum vid ad Herra Sýslumadurinn C. Magnussen upplesi fyrir væntanlega haldandi Mantalsþingsretti ad Stadarhóli í dag.

Stadarhóli 2an Maji 1844

Jón Sigmundsson Jón Sigurdarson

Upplesid fyrir Mantalsþingsrétti ad Stadarhóli 2ti Maji 1844. testerast C. Magnusen.²⁵⁸

Landamerkjabréf fyrir Hvítadal var samið 20. maí 1884 og þinglesið 21. maí 1885. Þar segir eftirfarandi um merki jarðarinnar:

Á milli jarðanna Belgsdals og Hvítadals rædur landamerkjum garður sá, sem byggður er ofan á bakkann á Hvolsá; nær garðurinn uppí skriður síðan sjónhending úr garðinum í gjá eður glufu, sem er í fjallinu Illvita og uppá hábrún, síðan sjónhending beina eptir háfjallinu og suður fyrir botninn á svokölluðu Heydal í Hvammsdalslandi; þaðan sjónhending í austur fyrir sunann Búrfellslægðir allt austur yfir Búrfell, síðan beina sjónhending í norður eptir endilöngu Hádegisfjalli eptir því sem vötnum hallar allt norður í Valagjá;

²⁵⁷ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 89v.

²⁵⁸ Skjal nr. 2(123).

síðan ræður lækur sá landamerkjum milli Svínadals- og Hvítadals, sem kallaður er Valafall; rennur hann ofan í Svíndalsá; ræður síðan áin allt þangað til saman koma Brekkuá og Svínadalsá; heitir áin síðan Hvoltsá og ræður hún merkjum milli Hvítadals og Brekkmanna.

Þangað til lækjarfarvegur sá byrjar, er rennur ofan með neðanverðum Neðri-Brekku flóa; breikkar lækurinn, þegar kemur að Hvoltslandi og heitir hann þá Rauðasýki; er þetta hinn gamli farvegur árinna; ræður Rauðasýki landamerkjum milli Hvals og Hvítadals eyra alla leið ofan í Hvoltsá.²⁵⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Hvítadal sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta Hvítadals er talinn vera „ágangur afar-mikill af fjenaði nágrannabæja“.²⁶⁰

5.4.1.2 Sælingsdalstunga

Eins og að framan greinir seldi séra Jón Loftsson nafna sínum Jóni Loftssyni alla jörðina Sælingsdalstungu, með kaupbréfi dagsettu 20. maí árið 1586.

Vitnisburður þeirra Þorleifs Snorrasonar og Þorvalds Auðunarsonar, um landamerki Sælingsdalstungu, sem ársettur er um 1410, hljóðar svo:

So felldann vittnisburd handlögdu þeir þolleifr Snorrason oc þorvalldur Audunarson Helga Guttormssyni vottum hiaverande Einare Dadasyne oc þorde Jonssyni. Halldoru Snorradottur oc Helga þorvalldzsyni. ad þar voru þeir j hiaa, oc heyrdur aa ad Ketill bonde Asgrijmsson eignade sier oc atte ad sogn sier elldri manna Suijnadal allann baadu meigin fraa sneisargili oc vestur j miosyndi ad rauda steini. lysti kietill ad hann ætti alla riect oc riectarstad j Suijnadal hiaa miosyndi oc hieilt fyrer lögriect sijna oc huamsueitinga. heyrdur vid hier ecki tuimæle aa ad nockur madur eignadi sier eda tilkall veitti þessari jordu edr riect j suijnadal nema kietil. en þat gil er kallad sneisargil er skilur landamerki millum tungu oc leysingiastada ad er fyrer nedan er samann koma suijnadal-saa oc diupadalsaa leysingiastada meigin. eru þat xxx. vetur eda leingur ad vier heyrdum ønguann mann akall veita aa þessa jord eda sier eigna nema kietil Asgrijmsson. oc hier eptter suerium vid ef þurfa þiker ok þessa jord eignadi hann sier oc atti oc Sælingsdalstungu ad sogn sier elldri manna.²⁶¹

Vitnisburður Þorleifs Snorrasonar og Þorvalds Simeonssonar, um landamerki Sælingsdalstungu, sem ársettur er um 1410, hljóðar svo:

Þetta er framsogn þolleifs Snorrasonar oc þorvalldz Simeonssonar. ad þar voru þeir j hia [oc] horfdu vppa. ad kietill asgrijmsson eignadi sier allann suijnadal baadumeiginn fraa sneisargili oc vestur j miosyndi. lysti kietill Bondi ad hann ætti alla riect oc riectarstad j suinadal oc hieiltt firir lögriect

²⁵⁹ Skjal nr. 2(2).

²⁶⁰ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat II, bls. 109–110.

²⁶¹ Skjal nr. 4(69). *Íslenskt fornbréfasafn* III, bls. 728–729.

huammsueitinga oc sijna heyrdu vid fyrrnefndir menn hier ecki tuijmæli aa ad nockur madur eignade sier eda tilkall veitti þessari jordu eda riett j suijnadal nema kietill. Enn þat gil er þui kallad sneisargil. ad er firir nedan aamot er rennur diupadal leysingiastada meiginn. eru þat xxx vetur edur leingur ad vier heyrduum ønguan akall veita þessari jordu eda sier eigna nema kietill asgrijmsson.

Og hier eptter vilium vid sueria ef þurfa þiker ad þessa jord eignadi hann sier oc Sælingsdalstungu.²⁶²

Séra Jón Loftsson seldi nafna sínum Jóni Loftssyni alla jörðina Sælingsdalstungu, með kaupbréfi dagsettu þann 20. maí árið 1586. Getið er um Svínadal í kaupbréfinu, og eignarhald í honum. Kaupbréfið sjálft er svohljóðandi:

1586.

Þat gjörum vér Pétr prestur Árnason [...] góðum mönnum kunnigt með þessu voru opnu bréfi at vér vorum þar vidstaddir í Sælingsdalstungu í hvammssveit þann 20. dag maí-mánadar árum eptir Guðsburð 1586, at sira Jon Loptsson at hjáveranda sínum bróður Árna Loptssyni afgreiddi oc afhenti Jóni Loptssyni allan garðinn Sælingsdalstungu til fullrar eignar oc frjáls forræðis eptir því sem sira Jon Loptsson hafði fremst eigandi at orðit at gjöf oc kaupi af sínum föður sira Lopti Pétrssyni, eptir því sem þeirra kaupbréf sira Jóns Loptssonar oc Jóns Loptssonar þarum hljóðar, ekkert undantekit þar sú kirkja með áðrgreindum gardi má með lögum eiga til móts við aðrar jarðir til vatns, lands, fjalls eður fjöru, með öllum þeim gædum oc gagnsemdum, sem þar mega finnast í jördu eður á, eptir því, sem gamlir vitnisburðir oc máldagi kirkjunnar þar um hljóðar, hverjir þar voru upplesnir og í ljósi látnir, at garðrinn Tungu ætti Svínadal allan báðumegin frá Sueifargili, Leysingiastada megin oc vestr í Mjósyndi at Rauðasteini, en þat gil væri kallat Sueifargil, sem skilr landamerki millum Tungu oc Leysingjastaða, hvert at er fyrir neðan ámót þar sem saman kemr Svínadalsá oc Djúpadalsá Leysingjastaða megin uppá fjall oc ofan í á, eptir hverjum áðrsögðum vitnisburðum at áðrskrifaðr sira Jón Loptsson afhenti

²⁶² Skjal nr. 4(69). *Íslenskt fornbréfasafn* III, bls. 729. Bréfin tvö sem hér um ræðir, annars vegar vitnisburður Þorleifs Snorrasonar og Þorvalds Auðunaronar um landamerki Sælingdalstungu, og hins vegar vitnisburður Þorleifs Snorrasonar og Þorvalds Simeonssonar um landamerki sömu jarðar, eru bæði talin vera frá árinu 1410. Frumrit þessara bréfa eru ekki varðveitt. Bæði bréfin eru, svo sem sjá má, prentuð í fornbréfasafni. Elsta varðveitta gerð beggja bréfanna mun vera frá því um árið 1600 eða fyrri hluta 17. aldar. Þau eru varðveitt í pappírshandriti í Landsbókasafni Íslands. Safnmark pappírshandritsins er JS 143, 4°. Þetta pappírshandrit hefur verið kallað „Garðabók“. Ýmsar hendur koma þar við sögu. Fyrri hluti handritsins er frá seinni hluta 17. aldar. Í þeim hluta má sjá athugasemdir með hendi Sigurðar lögmanns Björnssonar (1643–1723). Seinni hluti handritsins er frá fyrri hluta 17. aldar, og það elsta í þeim parti frá því um árið 1600. Sumt þar er talið vera með hendi Odds Skálholtsbiskups Einarssonar (1559–1630) og sumt með hendi Hákonar Ormssonar (1613–1656), ráðsmanns í Skálholti, sýslumanns í Rangárþingi og landskrifara. Efni pappírshandritsins „Garðabókar“ er fyrst og fremst máldagasafn (sbr; Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins* II, Reykjavík 1927, bls. 515). Skjal merkt A.7.13a–b. *Sælingsdalstunga*. Kirknaskjöl XV.2. Dalasýsla, í greinargerð ÞÍ, er af sama meiddi, og fyrrgreind skjöl.

títtnefnda jörð Sælingsdalstungu optskrifuðum Jóni Loftssyni, oc með öllu því henni oc kirkjunni fylgir, eptir því sem fyrrskrifat stendr. oc til sanninda hérum festum vér hér ofanskrifaðir menn, vor innsigli fyrir þetta afhendingarbréf, er skrifat var í Ljaskógum í Laxárdalshrepp þann 5ta dag Júní-mánadar á sam ári sem fyrr segir.²⁶³

Árið 1611 seldi Arnór Loftsson Pétri Pálssyni jörðina Sælingsdalstungu með öllum gögnum og gæðum. Landamerkja ekki getið í kaupbréfinu, sem hljóðar svo:

Ollum godum mönnum þeim sem þetta wortt bref síá edur heyra sendum [...] kunnugt giorandj þa lidit var fra lausnarans fæding þusund sex hundrud Ellefu þann fyrsta dag february á stadarholi j saurbæ fram j storu Badstofunne worum vier j hia saum oc heyrðum uppa ord oc handsaladann giordning þessara fromu manna aa millum Bondans Arnors Loftssonar af Eirnri alfu Enn B(ondans) peturs pálssonar af annarj; Ad suo firskyldu þad firnefndur Arnor Lofttsson sellde frialswiliuglega vndann sier oc synum Erfingium petri pálssyni vndir hans oc hans Erfingia edur þeim sem adurnefndur petur villdj þess wna Alla jordina og gardinn Sælings-dals-tungu Lv hundrud ad dýrleika liggjandj j huammssveit j þorssnessþinge med ollum þeim gognum oc gjædum husum oc hlunnendum Eignum og jtokum sem greindrj jordu fylgir og fylgt hefur ad formu oc nyu oc hennj á med logum ad fylgia eptir þui sem Arnor Lofttsson var fremst oc framast Eigandj ad ordinn Eptir þeim ollum kaupum og solum sama jord Sælings-dals-tunga hefur geingit ...²⁶⁴

Varðveitt er lögfesta Péturs Pálssonar fyrir jörðinni Sælingsdalstungu frá árinu 1618. Ummerkja jarðarinnar er ekki getið og ekki er getið um Svínadal.²⁶⁵

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Sælingsdalstungu, er varðar Svínadal.²⁶⁶

Greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu, ársett 1744, getur um kirkjuna að Sælingsdalstungu. Ekki er getið um afmörkun sömu jarðar í greinargerðinni.²⁶⁷

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Sælingsdalstunga sögð vera 44 hundraða jörð í eigu Guðbrands Jónssonar. Ormur Sigurðsson býr á jörðinni. Um landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar. Í kaflanum um Sælingsdalstungu er getið um eyðihjáleigurnar Tungukot, Leitiskot og Hafratinda.²⁶⁸

Sáttargerð um landamerki á milli Sælingsdalstungu og Leysingjastaða í Hvammssveit, frá 24. apríl árið 1850, styðst meðal annars við kaupbréf um Sælings-

²⁶³ Skjal 2(94).

²⁶⁴ Skjal nr. 2(95).

²⁶⁵ Skjal nr. 2(101).

²⁶⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 86–87.

²⁶⁷ Skjal nr. 2(100).

²⁶⁸ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 46v.

dalstungu frá árinu 1586.²⁶⁹ Sjá um kaupbréfið sjálft í upphafi jarðakafans um Sælingsdalstungu.

Þann 7. maí árið 1868, lögfesti Sturlaugur Einarsson Sælingsdalstungu, og var lögfestan færð í afsals- og veðmálabók Dalasýslu. Lögfestan hljóðar svo:

N° 91 Lögfesta

Eg undirskrifaður Sturlaugur Einarsson að Rauðseyjum, eignarmaður að allri jörðinni Sælingsdalstungu 44 hndr. að fornu mati, liggjandi í Hvamms þinghá í Dalasýslu, Lögfesti hérmeð og lögfesta læt, land téðrar jarðar samkvæmt eldri og yngri skjölum og skilríkjum hefð og brúkun til yztu ummerkja, tún og eingjar skóg og haga vötn sem veiðistaði holt og hæðir eptir hérgreindum landamerkjum og hér nefnast.

Frá Ármótum fyrir neðan Túngu ræður svokölluð Leisingjastaða – eður Svínadals á, framm í til Svínadals, að gili því er fellur ofan suður hlíðina í fyrnefnda á, neðanverdt við Djúpadals – nú nefnda Seljadalslá, og heitir gil það Sneisar eður Snasargil. Ræður svo Snasargil uppá Dalbrúnina, síðan ræður sjónhending úr Snasargilsbotni til suðurs í svonefnt Glerfell; ræður síðan sjónhending úr því felli til austnorðurs með Ásgarðslandi í svonefnda Fálu, frá Fálu enn bein sjónhending í sömu átt í svonefnda Landamerkjavörðu vestur af Miðfelli; frá landamerkjavörðu ræður bein sjónhending til austnorðurs í Sandfelli, úr Sandfelli, [strikað yfir: austnorður] norðaustur Hraunin í Réttargilsdrög ræður svo það gil merkjum ofan í Svínadal þar til það dreifir sér; þaðan sjónhending í Vörðu á Mjósundaholti, frá þeirri Vörðu í Hrafnagil; ræður svo það gil merkjum til norðvesturs upp úr Svínadal að upptökum þess. Síðan þaðan sjónhending vestur yfir hraunið til Mýrasunda framm úr Seljadal og aðskilt Hvammsdals land þar frá Sælingsdalstungu landi eptir því sem vötnum hallar, á því margnefnd Sælingsdalstunga Seljadal allann með svonefndu Miðfjalli; síðan frá Mýrasundum ræður sjónhending til suðurs heim Tungumúla eptir Vatnahalla heim móts við Vörðu þá, er stendur á vestur brún Múlans er hefir nefndst og nefnist landamerkjavarða; frá þeirri vörðu ræður sjónhending niður Hlíðina að landamerkja steinum í Gjerðis leiti; og enn sjónhending frá þeim steinum í Sundpollskeldu og í Ósinn á Sundpolli við Sælingsdalsá, ræður síðan sú á eður elsti farvegur hennar að Tungusporði, sem upphafliga greinir.

Innan þessara framanritaðra landamerkja í Sælingsdalstungulandi, fyrirbíð eg einum sem öllum í að vinna, irkja eður beita eður nokkur afnot að hafa, án míns fullkomins samþykkis og leyfis, eður minna umboðsmanna, en sje öðruvísi gjört, gef ég á sakir, ettir því sem gjöra má framast og lög ítrast fyrir skipa. Vitna þessi orð mín í áheyrn allra er til heyra, að því viðlögðu, að þessi mín lögfesta standi að laganna fyrirmælum í fullum myndugleika og krafti næstu

²⁶⁹ Skjal nr. 2(126).

12 mánuði og so leingi Landslög leifa og áreiðanlegri skilríki, en eg hefi, móti lögfestu þessari og landeign minni ekki banna.

Lögfestu þessari til filsta kraptar er mitt undirskrifað Nafn og Signet.

Rauðseyjum þ. 7. dag Maim. 1868.

Sturlaugur Einarsson (L.S.)

Lesið fyrir manntalsþingsrétti að Hvammi 23. Maimánaðar 1868 og innfært í afsals og veðskuldabréfabók Dalasýslu N° 91, bls. 172–174 vitnar Lárus Þ. Blöndal cst²⁷⁰

Landamerkjabréf fyrir Sælingsdalstungu í Hvammssveit var samið 20. maí 1884 og þinglesið 26. maí 1886. Þar er merkjum jarðarinnar lýst á eftirfarandi hátt:

Milli jarðanna Sælingsdalstungu og Leysingjastaða ræður Hafragil landamerkjum upp á háfjall, þar til vötnum hallar norður, síðan norður eptir fjallinu norður í upptök Rjettagils; úr Rjettargili beina sjónhendingu í vörðu þá, er stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin; úr þeirri vörðu sjónhending beina í Hafragi; ræður það gil merkjum til norðvesturs uppiúr Svínadal að upptökum þess; síðan þaðan sjónhending vestur yfir hraunið til Mýrarsunda fram úr Seljadal, og aðskilst Hvammsdalsland þar frá Sælingsdalstungulandi eptir því, sem vötnum hallar á Sælingsdalstunga Seljadal allan með tvönefndu Miðfjalli. Síðan frá Mýrarsundum ræður sjónhending til suðurs heim Tungumúla eptir vatnahalla heim á móts við vörðu þá, er stendur á vesturbrún múlans, er hefur nefnt og nefnist Landamerkjavarða; frá þeirri vörðu ræður bein sjónhending niður hlíðina að landamerkjasteinum í Gerðisleyti, og um bein sjónhending frá þeim steinum í Sundpallskeldu og í ósinn á Sundpolli við Sælingsdalsá; ræður síðan sú á, eður elzti farvegur hennar ofan að Tungusporði, þar saman koma árnar. Síðan ræður Svínadalsá hin syðri merkjum norður að Hafragili.²⁷¹

Landamerkjabréfið var meðal annars áritað um samþykki vegna Hvols.

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Sælingsdalstungu sem varpar ljósi á afréttarmálefni.²⁷²

Landamerki milli Sælingsdalstungu og Gerðis voru ákveðin 18. júní 1922 og þeim þinglýst 22. júní sama ár. Þau hljóða svo:

Frá Sælingsdalslandi ræður Tungumúli eftir því sem vötnum hallar, í vörðu þá sem stendur á vestur brún múlans, og nefnist Landamerkjavarða. Og úr þeirri vörðu ræður bein sjónhending, niður hlíðina eftir vörðum til Sundpolls; og enn áframhaldandi sjónhending til árinna.²⁷³

²⁷⁰ Skjal 2(132).

²⁷¹ Skjal nr. 2(3).

²⁷² Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 211–212.

²⁷³ Skjal nr. 2(4).

5.4.1.3 Ásgarður

*Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Ásgarðs, er varðar Svínadal.*²⁷⁴

Á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit, 5. maí árið 1734, var þinglesin lögfesta fyrir Ásgarði. Inntak lögfestunnar var ekki fært til bókar. Í dóma- og þingbók sýslunnar kemur eftirfarandi fram:

Anno 1734 miðvikudaginn þann 5. maí að settu manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit [...].

4. Lögfesta Sigurðar Egilssonar og Ólafs Ólafssonar fyrir jörðinni Ásgarði með tilteknum landamerkjum af þessa dags dato, upplesin og uppáskrifuð Lit. C.²⁷⁵

Greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu, árssett 1744, getur um kirkjuna að Ásgarði. Ekki er getið um afmörkun sömu jarðar í greinargerðinni.²⁷⁶

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Ásgarður sagður vera 40 hundraða jörð í eigu Oddhildar Þórðardóttur að hálfu og þá ábúandans Sveinbjörns Jónssonar að hálfu. Um landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.²⁷⁷

Hinn 2. maí árið 1831 var þinglesin lögfesta fyrir Ásgarði. Lögfestan er gefin út samdægurs og hljóðar svo:

Lögfez(t)a f(yrir) Asgardi, dat. 2 maii 1831 af Lýð Jónssyni, Jóni Brandssyni, Magnúsi Magnússyni, þinglesin þann 2 maii 1831 (hv(e)r Leysingjastaðabóndinn qvad landam(er)ki ad nordanverdu óréttilega t(il)greind, þ(ví) Yxnalækr væri f(yrir) nordn Leysingjastaðatún, en landam(er)kin réttu væru úr Yxnalækjarás í Stapalæk, hv(ort) ed rédi upp í Laungulág) Landamerki t(il) greind “Lækr sá er renn(ur) f(yrir) vestan Magnusskógatúngard og kallazt Merkilækr, síðan siónhend(in)g úr Merkilæk í Fuglstapa, þúfu þá er stendr á grund, og réttsýnis úr þeirri þúfu í sjó, síðan rædr sjór að nedn v(er)du Asg(a)rdslandi, enn á hina vestari og nordari síðu þessa lanz ráða m(er)kju(m) Laxár Leysingjastadaár, og Yxnalæks gamli farvegr, síðan Lángalág sú er uppgengr t(il) fialls f(yrir) sun(na)n Svínavördu. Lögfestist og „fiallland allt fram og nordr á fiall til umm(er)kia vid Leysingastada og Sælingsdalstúngu lönd, enn á hina auz(t)ari síðu ad Glerá, eptr þ(ví) s(em) vötn(u)m ad Asgardslandi hall(a)r.”²⁷⁸

Landamerkjabréf fyrir Ásgarði í Hvammssveit var samið 15. maí 1885 og þinglesið 26. maí 1886. Þar er landamerkjum Ásgarðs lýst sem eftir fylgir:

²⁷⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 84–85 .

²⁷⁵ Skjal nr. 2(109).

²⁷⁶ Skjal nr. 2(100).

²⁷⁷ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 45v.

²⁷⁸ Skjal nr. 2(83). Ýmsar lögfestur úr Dalasýslu 1691–1831. (Jarðaskj. 10. Dal. örk 22).

Við syðri síðu landsins rennur lækur fyrir vestan Magnússkógatún, sem er kallaður Merkjälækur milli Ásgarðs- og Magnússkógalands og rennur ofan í svonefndan Skjöld, hvar hann dreifist; er úr honum sjónhending ofan flóann og í merkjaþúfu, er kölluð er Fuglstapaþúfa á grund, og svo til sjóar og ræður svo sjór fyrir landi vestur til Laxár uppeptir til lækjar þess, er í hana rennur og kallaður er Asnalækur; svo ræður tjeður lækur uppeptir, þar til svokallaður stopalækur í hann rennur og eptir honum og upp fyrir norðan Setlastapa og upp í Löngulág og eptir því sem hún ræður og svo úr Löngulá í börðin ofan til við hærri Ballargilsbotn og um eptir börðunum til Ballargils, er þaðan ræður ækur upp eptir Fálu flóa, sem hefur upptök sín norðan til við Miðfell og þaðan beina sjónhendingu í Sandfell, þar sem vötn skiptast suður og vestur; svo ræður sjónhending úr Sandfelli í drög á svo nefndum Snjófannadal, er Glerá hefur upptök sín; svo ofan Glerdal, eptir því sem Glerá ræður niður að Rauðsgili, þá ræður gilið upp eptir, þar til tekin er sjónhending ofan og heim yfir Mjóagil ofan í Hallborg hina hæstu og úr henni ofan eptir uppsettum merkjum sjónhending ofan í Hallborg hina hæstu og úr henni ofan eptir uppsettum merkjum sjónhending heim í Seltóptir við Ballargil; svo ræður úr Seltóptum þessum ofan eptir uppsettum steinum heim eptir í drög á þeim fyrst nefnda merkjalæk, er liggur fyrir austan svo nefndan Daðahól, og liggur lækurinn svo ofan sem fyr getið. Svo er þess hjer með getið, að Magnússkógar eiga landspart þann, er Slitur er kölluð í Ásgarðslandi og liggja til vesturs frá fyrnefndum merkjalæk, og niður að ofan svokölluð Leynigata skammt fyrir innan Þjóðveg inn á svonefnda Ás, og eptir honum ofan á enda hans; svo er tekin sjónhending úr nefndum ásenda og suður í svonefndan Sjöld við nefndan merkjalæk. Ennfremur liggur í Ásgarðslandi svokallað kirkjuengi frá Hvammi rjett með Laxá kippkorn fyrir ofan sjón, sem er að mikið til sljett eyri, og merki í kringum það eru að neðan sýki, er liggur út úr ánni til austnorðurs og svo eptir læknardragi uppí annað sýki, sem liggur fyrir sunnan engið, svo upp frá því syki, liggur lítið lautardarg með lágu barði til utnorðurs aptur að Laxá, spotta fyrir neðan tjörn þá, sem þar er hærra við árbakkann.²⁷⁹

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afrétt talinn á meðal helstu ókosta Ásgarðs. Þar segir:

Ókostir [...] 4. Ágangur mikill bæði af afrjett og úr nágrenni.²⁸⁰

5.4.1.4 Glerárskógar

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Hvammssveit, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Glerárskóga, er varðar Svínadal. Þó ert fært til bókar að lambaupprekstur hafi verið stundaður þar, í eignarland Glerárskóga. Þar segir:

²⁷⁹ Skjal nr. 2(5).

²⁸⁰ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 206–208.

Þar hefur stundum verið lambaupprekstur frá nokkrum bæjum í Laxárdal og Hvammssveit, og hafa ábúendur tekið toll, í lamb eða þess virði, eftir xx eða xxx eftir advenant. Þó er þar ekki skylduupprekstur og ekki hentugur að sje.²⁸¹

Á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit, 5. maí árið 1734, var þinglesin lögfesta Þórður Þórðarsonar fyrir hálfum Glerárskógum, með öllum gögnum og gæðum. Lögfesta Þórðar hljóðar svo:

1734, miðvikudaginn þann 5ta May að settu manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit. Num.1 Sub. Lit. A.

Ég Þórður Þórðarson lögfesti hér í dag eign kirkjunnar að Hvammi í Hvammssveit jörðina hálfu Glerárskóga liggjandi í Hvammssveit og Hvammsþings kirkjusókn. Lögfesti ég greindrar jarðar hálfra Glerárskóga, hús, tún, engjar og skóga, holt og haga, vötn og veiðistaði og allar landsnytjar eður hlunnindi til lands og vatns, til ummerkja þeirra er aðrir menn eiga í móti, kirkjunni að orðfullu og lögmáli réttu. Fyrirbýð ég hvörjum manni áður nefndri jörð hálfum Glerárskógum eður og hennar hlunnindum á nokkurn máta að spilla, hana að brúka eður sér að nýta, nema mitt sé lof eður leyfi til. Hér með undanskil ég og banna lamba- og geldfjár rekstur þangað, því leggist ólögleg hefð eður skylda í nefndrar jarðar land, það er mér kemur til að forsvara hér að auk lögfesti ég það ítak sem kirkjan í Hvammi í Hvammssveit á í skóg áður nefndrar jarðar Glerárskóga nefnilega skóg allan fyrir neðan götu þá er liggur um tóftir milli Fáskrúðar og Glerár. Fyrirbýð ég undir sama skilorði hverjum manni í fyrr sögðu takmarki skóg að höggva, honum að spilla eður sér að nýta að fráskyldum þar verandi kirkjunnar landseta, nema mitt sé leifi til og þessa mína lögfestu vitna ég til göfugs valdsmannsins sr. Orms Daðasonar og nærverandi þingsóknarmanna. Til merkis mitt nafn og signet að Hvammi 5. maí 1734. Þórður Þórðarson.²⁸²

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 eru Glerárskógar sagðir vera 30 hundraða jörð í eigu Hvammskirkju að hálfu en Jóns Jónssonar að Melum að hálfu. Sigurður Jónsson, hreppstjóri, býr á jörðinni. Um landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.²⁸³

Landamerkjabréf fyrir Glerárskóga er ódagsett en ársett 1884 og þinglesið 26. maí það ár. Um merki jarðarinnar hermir bréfið sjálft svo:

Milli Glerárskóga og Magnússkóga eru landamerki í á, sem heitir Glerá og ræður frá fjöru til fjalls, fyrir framan Magnússkógaland kemur Ásgarðsland, ræður þessi sama á allt til hennar upptaka á fjalli uppi. Milli Glerárskóga og Ljárskóga eru landamerkin í á, sem heitir Fáskrúð, sem og svo ræður frá fjöru

²⁸¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 82–83.

²⁸² Skjal nr. 2(109).

²⁸³ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 44v.

til fjalls og þar sem hún endar tekur við svo kölluð Kaldakvísl og eptir því, sem hún ræður til hennar upptöku og á fjalli uppi eptir því sem vötnum hallar.²⁸⁴

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Glerárskóga. Þar segir:

Ókostir [...] 4. Ágangur af afréttarfé.²⁸⁵

5.4.1.5 Ljárskógar

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 yfir Laxárdal, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Ljárskóga, er varðar Svínadal. Þar segir þó:

Hagar á fjalli í besta máta og víðlendir; þeir bestu lengst burt, so ei verður til náð. Selstöður hafa verið í heimalandi í besta máta sumar; er jafnlega brúkuð sú næsta, sem er lökust. Sú besta er lengst burt; og varla tilvinnandi að brúka. Útigangur góður, og verst í betra lagi.²⁸⁶

Á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit 5. maí árið 1734, var þinglesin lögfesta Ásgeirs Jónssonar fyrir Ljárskógum. Með henni lögfesti hann alla Ljárskóga liggjandi í Laxárdal og Hjarðarholtskirkjusókn, 40 hundruð að dýrleika, með öllu sem fylgdi jörðinni og upp er talið. Landamerkja jarðarinnar er getið. Lögfestan hljóðar svo:

1734, miðvikudaginn þann 5ta May að settu manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit. Num.1.

[...]

Sub. Lit. B.

Ég Ásgeir Jónsson lögfesti hér í dag alla Ljárskóga liggjandi í Laxárdal og Hjarðarholts kirkjusókn 40 hundruð að dýrleika með húsum og töðum, eingjum høgum, vötnum og veiðistöðum rekum skógum og öllum landsnytjum sem greindri jörðu fylgir og fylgt hefur að fornu og nýju til ystu ummerkja þessara. Ljá ræður fyrir sunnan allt að Rauðalæk, frá Rauðalæk í Hrísgarð, úr Hrísgarði í Kringlumýri, úr Kringlumýri í Grenshamar, úr Grenshamri í Tvívörður, úr Tvívörðum í Þverá neðan vert við Þverhrygg. Þaðan ræður Þverá til Krossaxlarvatns, úr Krossaxlarvatni í Leirkallsborg, úr Leirkallsborg í Hjarðarfell, síðan Hjarðarfell allt sem vötnum hallar, Viðarmúla allan sem vötnum hallar, Rjúpnafell sem vötnum hallar, Hrutafell sem vötnum hallar, Gafllfell allt þar vötnum hallar til uppsprettu Köldukvíslar, þá ræður Kaldakvísl fyrir landi allt í Fáskrúð en Fáskrúð ræður til sjóar. Lögfest ég áðurgreinda jörð að orðfullu, lögfullu og lögmáli réttu, fyrirbýð ég hverjum manni slá eður beita, yrkja eður í að vinna, eður nokkra gagnsemd af að hafa innan greindra takmarka og allt það ég má að lögum fyrirbjóða, nema ég Ljár, leigendur leifí, að vitni

²⁸⁴ Skjal nr. 2(6).

²⁸⁵ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 202–203.

²⁸⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 80–81.

allra erlegra manna er viðstaddir eru og lögfestu mína heyra. Bið ég undirskrifaður [...] sýslumanninn Orm Daðason að upplesa þessa lögfestu fyrir mig að næsthöldnu manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit.²⁸⁷

Lögfesta Ásgeirs, sem framar getur, var lesin á ný degi síðar, 6. maí árið 1734, á manntalsþingi að Hjarðarholti í Laxárdal.²⁸⁸

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 eru Ljárskógar sagðir vera 40 hundraða jörð í eigu ábúandans, Bergþórs Þórðarsonar, hreppstjóra. Um landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.²⁸⁹

Hinn 26. mars árið 1806 var upplesin lögfesta á manntalsþingi að Hjarðarholti, dagsett 5. október 1805, undirrituð af Bergþóri Þórðarsyni. Lögfestan tilgreinir eftirfarandi landamerki:

[S]vo sem Ljá rædur frá sjó til Raudalækjaróss, úr Raudalæksósi í Hrísgard, úr Hrísgardi í Krínglumýri, úr Krínglumýri í Kolahól, úr Kolahól ráða Brautir í auzanv(er)dan Grensham(ar) nyrðri, úr Grenshamri í Þverá f(yrir) ofan Þverárgljúfr, þa(da)n rædr Þverá til Krossaxlarvatns, frá Krossaxlarvatni í Leirkallrborgir, frá Leirkallrborgum í Hjarðarfell, síðan Hjarðarfell, allt sem vötnu(m) hallar, Rjúpnafell, sem vötnum hallar, Gaffell, sem vötnum hallar til upphafs Kölduqvíslar, enn Kaldaqvísl rædr landi til Fáskrúðar, Fáskrúð rædr landi til sjáfar.²⁹⁰

Á manntalsþingi að Hjarðarholti 26. mars árið 1806, var þinglesin lögfesta fyrir Ljárskógalandi. Landamerkja jarðarinnar er getið, og þau sögð vera frá 5. október 1805. Eftirfarandi var fært til bókar í dóma- og þingbók sýslunnar:

Anno 1806 den 26. Martii að settu venjulegu manntalsþingi að Hjarðarholti [...]

20. Var upplesin lögfesta fyrir Ljárskógaland hvörrs innhald er fylgjandi: Landamerki eru svo sem Ljá ræður frá sjó til Raudalækjaróss, úr Raudalæksós í Hrísgarð, úr Hrísgarði í Krínglumýri, úr Krínglumýri í Kolahól, úr Kolahól ráða brautir austanverðan Grenshamar nyrðri, úr Grenshamri í Þverá fyrir ofan Þverárgljúfur, þaðan ræður Þverá til Krossaxlarvatns, frá Krossaxlarvatni í Leirkallsborgir, frá Leirkallsborgum í Hjarðarfell, síðan Hjarðarfell allt sem vötnum hallar, Rjúpnafell sem vötnum hallar, Gaffell sem vötnum hallar til upphafs Köldukvíslar en Kaldakvísl ræður landi til Fáskrúðar, Fáskrúð ræður landi til sjávar. Lögfest hefur bóndi Bergþór Þórðarson búandi á Ljárskógum, hún er dat. s(ama) stað 5. október 1805.²⁹¹

²⁸⁷ Skjal nr. 2(109). Manntalsþing 5. maí 1734 að Hvammi í Hvammssveit.

²⁸⁸ Skjal nr. 2(129).

²⁸⁹ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 43v.

²⁹⁰ Skjal nr. 2(110). Manntalsþing að Hjarðarholti 26.3.1806. Upplesin lögfesta fyrir Ljárskógalandi, dags. 5.10.1805.

²⁹¹ Skjal nr. 2(83). Ýmsar lögfestur úr Dalasýslu. Eftirrit af lögfestum fyrir ýmsum jörðum í Dalasýslu 1691–1831.

Á manntalsþingi að Hjarðarholti 22. maí árið 1855, lögfestu bræðurnir Jón og Bjarni Bergþórsson frá Ljárskógum, Ljárskógarábýlið. Lögfestan var ekki færð til bókar.²⁹²

Svo sem fyrr segir, lögfestu þeir Jón Bergþórsson og Bjarni Bergþórsson Ljárskóga, 22. maí árið 1855, en lögfestan var ekki færð inn í dóma- og þingbók Dalasýslu. Lögfestan var aftur á móti færð í afsals- og veðmálabók sömu sýslu og hljóðar svo:

N^o265

að Hjarðarholti, 22 Maí

Gjörist hjermeð vitanlegt, að við undirskrifaðir lögfestum í dag, eignarjörð okkar Ljárskóga sem liggur í Hjarðarholts kirkjusókn innann Dalasýslu, hús, tún, éngjar, skóg holt og haga vötn og veiðistaði, og allar landsnitjar, er þessari jörð fylgja til lands og sjáfar, innann þessara landamerkja, er aðrir menn eiga í móti, so sem Lia ræður frá sjó til rauðalækjar ós, þaðan í hrísгарð úr hrísгарði í krínglumýri úr krínglumýri í kolhól úr Kolhól í austanverðan grenihamar, úr grenihamarsenda í tvívörður framm lengst á háa flóa, frá tvívörðum sjónhendíng í Þverá neðan Þverhriгг móti Skallahól, þaðan ræður Þverá til Krossaaxlarvatns, þaðann í Leirkallsborg, frá henni í Skollhól í Hjarðarfelli, síðan Hjarðarfell allt sem vötnum hallar viðarmúla sem vötnum hallar, rjúpnafell sem vötnum hallar, gablfell sem vötnum hallar, til upphafs Köldukvíslar, Kaldakvísl ræður landi til Fáskrúðar, fáskrúð ræður landi til sjóar; Fyrirbjóðum við hverjum manni, að vinna eða sjer að nitja, nema lof okkar eða leifi sje til, Þessi lögfesta er byggð á þeim brjefum og bevisingum, er þar fyrir liggja til frekari staðfestu, eru okkar undirskrifuð nöfn og hjá þrykt signet.

Ljárskógum þann 22 Maí 1855.

Jón Bergþórsson /:L.S:/ Bjarni Bergþórsson /:L.S.:/

Upplesið fyrir manntalsþingsrjetti að Hjarðarholti í Dölum dag 22 maí 1855.²⁹³

Hinn 4. maí árið 1861, lögfestu þeir Jón Bergþórsson og Bjarni Bergþórsson Ljárskóga að nýju, og var lögfestan færð í afsals- og veðmálabók Dalasýslu. Lögfestan hljóðar svo:

²⁹² Skjal nr. 2(128).

²⁹³ Skjal nr. 2(113).

N° 18

Lögfesta

Við undirskrifaðir eignarmenn jarðarinnar Ljárskóga, innan Dalasýslu, lögfestum hér með alt það sem nefndri jörðu fylgt hefir, og fylgja ber, holt og haga, hrísrif og fjallagrös, samt hver önnur hlunnindi, er nefndri jörðu fylgir til yztu ummerkja: að sunnan verðu ræður Ljá frá sjó til Rauðalækjaróss, þaðan sjónhending í Hrísgarð, þaðan eins í Krínglumýri, þaðan í Kolhól úr Kolhól sjónhending norðanvert yfir Landamerkjásund á holt sem settir eru steinar á útsunnan vert við Háaflóa, þaðan sjónhending á holt norðanvert við Haaflóa, sem settir eru steinar á, þaðan eins á holt í svokölluðum Spotta, með steinum á til merkis, úr því holti í Þverá, en Þverá ræður til neðsta vatns, og hún ræður vatn úr vatni til Krossaxlarvatns, þaðan í Leirkársborg úr henni í Fílingahryggi, úr þeim í Skollhól í Hjarðarfelli, úr honum í Fjórðungavatn á fellinu, úr því í Þröskuldavatn, og svo Rjúpnafell sem vötnum hallar, Vatnadal, Orustuhryggi, samt Mýrdal allt sem vötnum hallar suður af, samt Gablfell til upphafs Köldukvíslar, Kaldakvísl ræður til Fáskrúðar, en Fáskrúð ræður landi til sjóar. Innan téðra landamerkja fyrirbjóðum vér öllum, að yrkja eða nota að fráksildum þeim þremur leiguliðum, sem á jörðunni búa, en vilji nokkur fá upprekstur eða grasatekju, verða þeir að leita og fá leyfi hjá landsetum okkar, þó með því móti þeir séu því allir samþykkir sem á jörðinni búa, en hrísrif meiga þeir engum ljá.

Þessu til staðfestu eru okkar undirskriftuð nöfn og hjáþrykkt signet.

Ljárskógum þann 4. Maí 1861.

Jón Bergþórsson (L.S.) Bjarni Bergþórsson (L.S.)

Upplesið fyrir manntalsþings rétti að Hjarðarholti þ. 21. Maí, og að Staðarhóli þ. 23. Maí 1861 og innfært í Afsals- og Veðbréfabók Dalsýslu Pag. 32–33.

B.Thorarensen

Þínglestur 72 s.

Bokun 12 84 s.

áttatíu og fjórir skild. B.Th.²⁹⁴

Landamerkjabréf fyrir Ljárskógalandi var samið 2. maí 1886 og þínglesið 27. maí sama ár. Um merki Ljárskógalands hermir bréfið svo:

Að sunnanverðu ræður Ljá frá ósi til Rauðalækjar, úr Rauðalækjarós í Húsgarð, úr Húsgarði sjónhending í Krínglumýri, úr henni í Kolhól, úr Kolhól sjónhending í Krossvörðu, úr Krossvörðu í Tvívörðu, úr þeim í krókinn á Þverá, þar sem hún beygir til vesturs Þverá ræður til neðsta vatns, eptir því miðju, svo ræður Þverá til miðvatns, eptir því miðju, þá ræður Þverá til fremsta vatns; svo

²⁹⁴ Skjal nr. 2(125).

eptir því miðju, en fremsta vatni í Krossaxlarvatn, úr því í Leirkolsborg, sjónhending úr Leirkolsborg í Skollhól, þaðan í Fjórðungavatn uppi í Hjarðarfell; úr Fjórðungavatni eptir svokölluðum Þröskuldum í Þröskuldarvatn, sem vötnum hallar, eptir Rjúpnafelli, sem vötnum hallar og yfir Vatnadal sem vötnum hallar til austurhryggja og Mýrdals sem vötnum hallar til upphafs Stikukvíslar, Gaflfell til upphafs Koldukvíslar. Kaldakvísl ræður til Faskrúðar, Faskrúð til sjávar. Sjór ræður til Ljár. Veiði í ám og vötnum jafnframt landinu á báða síður fylgir að lögum.²⁹⁵

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Ljárskóga sem varpar ljósi á afréttarmálefni.²⁹⁶

5.4.1.6 Bessatunga

Í Gíslamáldaga fyrir kirkjuna á Hvoli í Saurbæ, frá því um 1570 og síðar, er minnst á Bessatungu:

Kirkian a Huole i Saurbæ a Verdmarskielldu j Huolslande. Hun á Midhusa landa [...] Jtem stodhrossa beit vnder Kirkiuferiu i Bessatungu land. Jtem thijnghesta beit j Hrossahialla. Jtem a kirkian allann Suijnadal fyrer nordann millum Melzgilz og Riettargils. enn [fra Hraffnagile og [til] Volafallz [Bolafelle] fyrer sunnann framm. Jtem torffskurd i Effribreckuland. sem Huolsmenn thurffa medann i sele er verid.²⁹⁷

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1705 segir svo um Bessatungu:

Í heimalandi hefur Sr. Árni nýlega sett selstöðu, sem aldrei hefur þar fyrr verið, og er í því plátsi, sem engjaslægjur hafa jafnlega verið frá Bessatungu; er þar í seli haft lengi á sumri, og er ábúandanum til stórs meins, en mínka jarðarskuldir ekkert fyrir þá selstöðu. Í því nafni er gjörð lítil forlíkun. Nú er þar ei brúkuð selstaða.²⁹⁸

Hinn 19. maí árið 1788 að Búðardal, seldi Jón Bjarnason „háflendu eyðijarðarinnar Bessatungu“ til Magnúsar Ketilssonar sýslumanns. Jörðin er metin til 12 hundraða og seld á 24 ríkisdali. Jarðarsölunni var lýst á þingi að Staðarhóli 26. maí árið 1790:

Undirskrifadr sel hér med og afhende mér tilheyrande Háflendu Eyðijardarinnar Bessatungu 12 hndr. liggjande í Saurbæ og Hvols KyrkiuSókn innann Dala Syslu Gófugum Syslumanninum i Dala Syslu Sr. Magnuse Ketilssýne, hvórt Hundrad fyrer 2 Rdr Spec. til samans 24 Rdr Specie. Sel eg nefnda mér tilheyrande Bessatungu Eydehalflendu med óllum gógnum og

²⁹⁵ Skjal nr. 2(7).

²⁹⁶ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirnat I, bls. 133–135.

²⁹⁷ Skjal nr. 4(68).

²⁹⁸ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 168.

giædum Husrofum, Tune, Engium og Uthaga til þeirra ytstu Ummerkia, sem adrir ega á mote nefnel. so sem Hvolsá heldr alt í Njálsgil á Svinadal móts vid Hvols Kyrkiuland og so sem Breckudalsá heldr allt ad Villingadalsá á Breckudal; enn til fialls oskorad so sem Vótnum hallar móts vid ónnur Lónd. Med þessare Háflendu set eg Syslumanninum Magnuse I. Kyrkugillde fyrer 4 Rdr Specie. Þessu hvörutveggju til andvirdes betalar nu og afhender mér velnefndr Syslumadur 28. Rdr Specie. Fyrer hvória Tuttugu og atta Rixdalr reiknada til Specie tédr Syslumadr Sr Magnús Ketilsen hér med fullkomlega qvitteraz; sem hér med lofar ad halda þessu sínu kaupe til laga, þá vil eg vera ansvarlegr fyrer Lagarifúngum. Þessu til fullkomens Kraptar og frekare Stadfestu eru ockar underskrifud Nófn med Hiápriktum Signetum í tilkalladra Votta vidrvist ad Budardal d. 19. Maii 1788.

Jón Biarnason L.S. M: Ketilsson L.S.

Vidurvist sina Vitna

Olafur Einarsson L.S. Jon Jonsson L.S.

Upplesed fyrer Rette ad Stadarhole d. 26 Maii 1790 testerar M. Ketilsson.²⁹⁹

Á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli 26. maí árið 1790, var þinglesið kaupbréf fyrir allri Bessatungu, sem dagsett var 19. maí 1788. Kaupandinn var Magnús Ketilsson, sýslumaður í Dalasýslu. Ekkert kemur þar fram um afmörkun eða réttindi jarðarinnar.³⁰⁰

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Bessatunga sögð vera 24 hundraða jörð í eigu Sigríðar Magnúsdóttur. Jón Jónsson býr á jörðinni. Um réttindi, landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.³⁰¹

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu segir svo um Bessatungu árið 1842:

Bessatunga, 24 hndr., liggur fyrir botni Hvolsdals í landsuður frá Brekku örskammt þaðan fyrir handan Brekkuá. Þar er heyskapur lítill, vetrarríki mikið en einkargott hagkvísi fyrir búsmala á sumrum, sérdeilis þá beitt er á Svinadal, er annars mestallur suður að Mjósundum, tilheyrir Hvolskirkju. Jörð þessi gengur árlega mikið úr skriðum.³⁰²

Landamerkjabréf fyrir Bessatungu er samið 3. júní 1890 og þinglesið degi síðar sama ár. Þar er merkjum jarðarinnar lýst að Hvolssellöndum. Þar segir meðal annars eftirfarandi:

Þá eru landamerki af brúninni frá upptökum Villingadalsár og beina sjónhending niður fjallið í upptök á Njálsgili, ræður svo Njálsgil landamerkjum milli Bessatungu og Hvolssels, hjáleigu frá Hvoli ofaní Svinadalsá, sem einnig

²⁹⁹ Skjal nr. 2(89).

³⁰⁰ Skjal nr. 2(89).

³⁰¹ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 89v.

³⁰² Dalasýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855 (2003), bls. 176.

aðskilur Bessatungu og Hvolsselslönd, og eftir það ræður Svínadalsá landamerkjum alla leið ofan þar til hún og Brekkuár forni farvegur mætast.³⁰³

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Bessatungu. Þar segir:

Ókostir [...] 5. Ágangur á jörðina af afréttarfe.³⁰⁴

5.4.1.7 Fremri Brekka

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1705 segir meðal annars eftirfarandi um Fremri-Brekku:

Sagt er að Hvolskirkja eigi eldiviðartak þar á landinu, til að brúka í seli þaðan frá Hvoli.³⁰⁵

Um Fremri-Brekku segir svo í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason (en þar er jafnframt vísað til Neðri-Brekku):

[B]adar þessar Jarðer eiga til samanz Brechudal efter Jardarmagne osundur-deildann Lijka eirnenn þann Afréttarpart sem er ä Hölknaarheide þar framm af j fialldalnum.³⁰⁶

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Fremri-Brekka sögð vera 16 hundraða jörð í eigu Helgu Magnúsdóttur. Sigmundur Andrés�on býr á jörðinni. Um réttindi, landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.³⁰⁷

Hinn 30. maí árið 1809 var þinglesin lögfesta Jóns Magnússonar fyrir Fremri-Brekku, á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli. Lögfestan er dagsett 27. maí sama ár og er svohljóðandi:

Lögfez(t)a f(yrir) Brecku fremri í Saurbæ, dat. 27. Maii 1809, Akureyum. J. Magnusson þíngl. 30. Maii 1809. Lögfestist, sér í lagi og einkanlega, „allur fremri Breckudalur beggjavegna allt ad Bessatúngulandi ad sunnan verdu eda svo kalladri Villíngadalsá, sem því landi deilir.“³⁰⁸

Þinglýsing ofangreindrar lögfestu var færð til bókar í dóma- og þingbók sýslunnar, en ekki efni hennar og inntak.³⁰⁹

Landamerkjabréf fyrir Fremri-Brekku var samið 20. maí 1884 og þinglesið 21. maí 1885. Þar segir um mörk Fremri Brekku að Svínadal:

³⁰³ Skjal nr. 2(8).

³⁰⁴ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirnat II, bls. 113–114.

³⁰⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 169.

³⁰⁶ *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason, bls. 11.

³⁰⁷ Skjal nr. 2(41).

³⁰⁸ Skjal nr. 2(83). Ýmsar lögfestur úr Dalasýslu 1691–1831.

³⁰⁹ Skjal nr. 2(127).

Síðan beint austur eptir fjallinu, austur fyrir svonefnda Mosa; þaðan á vestur eptir fjallinu á botninum á svokölluðum Villingadal: ræður síðan Villingadalsá merkjum ...³¹⁰

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Fremri-Brekku. Þar segir:

Ókostir [...] 6. Ágangur af afréttarfe.³¹¹

5.4.1.1 Hafratindar

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 yfir Hvammssveit, segir eftirfarandi um Hafratinda. Í kafla um Sælingsdalstungu:

Hafratindar. Hvar helst verið hafi veit enginn af að segja, og öngvir kunnugir þar þykjast sjá kunna á dalnum neinar rústir eða girðingar til þess líklegar. Nú er þar á dalnum ómögulegt að byggj a neinstaðar vegna snjóa og vetrarharðinda.³¹²

Í kafla um Sælingsdalstungu í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Hafratinda getið sem eyðihjáleigu. Þar segir:

De ödehialejer Tungukot, Leitiskot og Hafratindar, hvor af den første afgiver nogen hör arlig, ere her [með Sælingsdalstungu] indbefattede.³¹³

Um Hafratinda segir meðal annars eftirfarandi í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* árið 1928:

Laxdæla segir að bærinn Hafratindar hafi staðið í Svínadal, en sé í eyði þegar sagan er skrifuð (um 1200). Hafratindar hafa sennilega verið smábýli og engin von til þess, að mikið beri á mannvirkjum þar. Þó væri líklegt að urmull sæjist eftir bæjarrústirnar og jafnvel garðlög, ef óhaggað væri af mannahöndum eða skriðuhlaupi, en skriðuhlaup eru þarna lítil og varla hefir skriða hulið bæjarstæðið. Ég veit ekki til að nokkur merki rústa sjáist á dalnum, — slíkar, að um bæjarrúsir geti verið að ræða, — frá því langt fyrir sunnan Hafragil og vestur fyrir Mjósund, nema við Norðurhóla, en þar hafa einmitt Norðursel staðið, þau sem Laxdæla getur um. (»Ok þá er þeir kómu suðr um sel þau er Norðursel heita, «. Laxd., Kmh. 1889—91, bls. 187).³¹⁴

³¹⁰ Skjal nr. 2(9).

³¹¹ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Dalasýslu 1916–1918. Undirnat II, bls. 115–116.

³¹² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VI, bls. 87.

³¹³ Skjal nr. 2(41). Jarðamat Dalasýslu 1804, bls. 46v.

³¹⁴ Þorsteinn Þorsteinsson, „Bærinn Hafratindar“. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 54–58). 41. árg. (1928), bls. 55.

Um nánari staðsetningu Hafratinda í Svínadal, segir eftirfarandi í sömu heimild:

Vafi hefir jafnan leikið á því, hvar bærinn Hafratindar hafi staðið í Svínadal, en mér vitanlega hafa allir til þessa talið víst, að hann hafi staðið einhvers staðar í dalnum frá Mjósundum suður til Hafragils.³¹⁵

5.4.1.2 Norðursel (við Norðurhóla)

Norðursels er ekki getið í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* yfir Dalasýslu.

Norðursels er ekki getið í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804.

Um Norðursel segir Þorsteinn Þorsteinsson meðal annars eftirfarandi í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* árið 1928:

Ég veit ekki til að nokkur merki rústa sjáist á dalnum, — slíkar, að um bæjarrúsir geti verið að ræða, — frá því langt fyrir sunnan Hafragil og vestur fyrir Mjósund, nema við Norðurhóla, en þar hafa einmitt Norðursel staðið, þau sem Laxdæla getur um. (»Ok þá er þeir kómu suður um sel þau er Norðursel heita, «. Laxd., Kmh. 1889–91, bls. 187). Eru hólar þessir drjúgan spöl fyrir sunnan Mjósund og þegar komið er syðst í þá, þar sem selin hafa staðið, sézt suður eftir dalnum, allt að Hafragili. Það er einmitt mjög sennilegt, að þeir Þorkell hvelpur, sem fylgdu Kjartani, hafi helzt búist við fyrirsátri í hólum þessum og ekki viljað hverfa til baka fyr en þeir voru þrotnir. Má telja það fullvíst, að þar hafi Norðursel staðið, sem rústirnar sjást rétt við veginn syðst í hólunum. En hví voru sel þessi kölluð Norðursel? Sennilega af því að önnur sel hafa verið sunnar í Svínadal. Er það og víst, að fyrrum hafa verið sel á dalnum nokkuð fyrir sunnan Hafragil, rétt við mynnið á Seljadal, smádal er gengur vestur úr Svínadal. Þykir mér sennilegt, að þau hafi staðið þar þegar á söguöldinni, þó að ekki sé hægt að færa sannanir fyrir því, og hafi þar verið Suðurselin.³¹⁶

5.4.1.3 Brunngil

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 yfir Bitruhrepp í Strandasýslu, varpar engu ljósi á afmörkun, ítök eða réttindi Brunngils, er varðar Svínadal.³¹⁷

Greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu, ársett 1744, getur um bænhúsið að Stóra-Hvoli. Jörðin Brunngil í Bitru er sögð vera eign bænhússins.³¹⁸

³¹⁵ Þorsteinn Þorsteinsson, „Bærinn Hafratindar“. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 54–58). 41. árg. (1928), bls. 54.

³¹⁶ Þorsteinn Þorsteinsson, „Bærinn Hafratindar“. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (bls. 54–58). 41. árg. (1928), bls. 55–56.

³¹⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 432.

³¹⁸ Skjal nr. 2(100).

Í jarðamati yfir Dalasýslu frá árinu 1804 er Brunngil sagt vera 16 hundraða jörð í eigu Einars Jónssonar hreppstjóra. Guðmundur Jónsson býr á jörðinni. Um landamerki eða afréttarmál jarðarinnar er ekkert fært til bókar.³¹⁹

Landamerkjabréf fyrir Brunngil var samið 12. júní 1886 og þinglesið 31. maí 1887. Það hljóðar svo:

N° 13.

31. maí

Landamerkjaskrá fyrir jörðunni Brunngili í Broddaneshreppi.

Landamerki höfum við orðid ásáttir um sem hjer segir: Svo kallad Stakkagarðsgil, sem rennur ofan úr Snjófannaás ofaní Tunguá, gjörir landamerki milli Brunngils og Þórustaða, Landamerki milli Brunngils og Heidalssels gjörir Rjúpnafell og rædur það sudur eptir þar til Ljáskógaland byrjast sem er á há Rjúpnafelli og byrjast þar landamerki milli Brunngils og Ljáskóga, og liggja beina línu yfir Vatnadal yfir Orustuhryggi yfir Mýrdal og yfir Gafllfell, þá byrjast landamerki milli Brunngils og Fremri-Brekku í Saurbæ og er það holthryggur sem liggur milli Hólkonudals og Brekkudals sem gjörir þar skýr landamerki og hraunin, sem liggja vestur að Húsadalsá en Húsadalsá gjörir landamerki milli Brunngils og Snartartungu, þar til hún kemur í Tunguá, en úr því ræður Tunguá landamerkjum þartil ádurnefnt Stakkardsgil kemur í hana.

Brunngili, 12. júní 1886. Jón Jónsson

eigandi á Brunngili

Guðbrandur Sturlaugsson eigandi Fremri-Brekku

Einar Þórdarson eigandi á Snartartungu

Raguel Olafsson eigandi Heydalssels

Olafur Magnusson eigandi að ½ Þórustodum

Guðmundur Guðmundsson eigandi að Ljáskógum

Lesin upp fyrir manntalsþingrjetti að Broddanesi 31. maí 1887 og ritadí Landamerkjabók Strandasýslu undir tolulid 13.

Vitnar S. E. Sverrisson.³²⁰

³¹⁹ Skjal nr. 2(41).

³²⁰ Skjal nr. 2(10).

Í fasteignamatinu 1916–1918 kemur ekkert fram í kaflanum um Brunngil sem varpar ljósi á afréttarmálefni. Á meðal ókosta jarðarinnar er talinn allmikill ágangur af fé annarra, sem ekki er útskýrður nánar.³²¹

³²¹ Skjal nr. 2(30). Fasteignamat Strandasýslu 1916–1918. Undirmat I, bls. 78–79.

6 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1 Efnisskipan og sameiginleg atriði

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði sem málið varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða. Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

6.1.1 Almennar niðurstöður óbyggðanefndar

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítils háttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. *Almennu niðurstöðurnar* fylgdu einnig í viðauka með úrskurðum í málum á svæði 7A, en þá hafði verið bætt við þær nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6. Í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinnar staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Þær útgáfur *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem fylgdu með úrskurðum á svæðum 7B, 8A og 8B höfðu með sama hætti verið uppfærðar með hluta af kafla úr úrskurðum á næsta svæði á undan, sem innihélt almenn atriði. Ekki þykir vera þörf á að uppfæra þær að nýju nú með efni úr úrskurðum á svæði 8B. Sú útgáfa *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem hér fylgir í viðauka með úrskurðinum er því óbreytt frá þeirri sem birt var með úrskurðum nefndarinnar á svæði 8B.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, sbr. kafla 6.3–6.4 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og þar er vísað til þeirra eftir því sem við á.

6.1.2 Dómafordæmi í þjóðlendumálum

Nú liggja fyrir samtals 68 dómar Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998, með síðari breytingum. Þeim dómum sem höfðu fallið fyrir uppkvaðningu úrskurða óbyggðanefndar á svæðum 5, 6, 7A, 7B, 8A og 8B voru gerð skil þar. Umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum hefur, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað um hana.

Sex nýir Hæstaréttardómar á sviði þjóðlendumála hafa fallið frá því að úrskurðir óbyggðanefndar á svæði 8B voru kveðnir upp 11. október 2016. Þar er um að ræða dóm réttarins frá 13. október 2016 í máli nr. 20/2016 (Arnarstaðatungur), frá 20. október

2016 í máli nr. 59/2016 (Torfufell, Hólsgerði og Úlfá), frá 10. nóvember 2016 í máli nr. 322/2016 (Hnjótafjall), frá sama degi í máli nr. 323/2016 (Skíðadalsafréttur), frá 28. september 2017 í máli nr. 93/2017 (Djúpidalur „utan Grjótgarðs“ og Þverdalur ásamt Mælifelli eða Mælifellsseli) og loks annan dóm frá sama degi í máli nr. 94/2017 (Hvassafellsdalur). Í fimm fyrstnefndu dómunum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að þau svæði sem deilt var um væru þjóðlendur. Í síðastnefnda dómnum var niðurstaða Hæstaréttur aftur á móti sú að svæðið sem þar var til umfjöllunar væri eignarland, en óbyggðanefnd hafði úrskurðað að það væri þjóðlenda.

Í fjórum af þessum dómum höfðu staðhættir og lega ágreiningssvæðanna, líkt og í mörgum fyrri dómum réttarins, umtalsverð áhrif við mat á því hvort líkur stæðu til þess að stofnast hefði til beins eignarréttar á þeim við landnám. Verður nú vikið nánar að því. Í dómi Hæstaréttar frá 13. október 2016 í máli nr. 20/2016 (Arnarstaðatungur) segir eftirfarandi:

Þegar metið er hvort líkur hafi á annan hátt verið færðar að því að land í Arnarstaðatungum hafi verið numið og þannig orðið háð beinum eignarrétti verður að taka tillit til þess að norðurmerki þessa svæðis eru nærri 44 km frá sjó, en fyrir sunnan þau er Eyjafjarðardalur allþröngur og umlukinn bröttum hlíðum. Innan merkja Arnarstaðatungna er lítið nýtanlegt land í dalnum, en ofan við hann mun vera gróðursnautt hálendi. Þá verður ekki síður að líta til þess að frá suðurmerkjum Arnarstaða og Arnarfells eru meira en 13 km til norðurmerkja Arnarstaðatungna. Milli þessara landa eru sjö jarðir austan við Eyjafjarðará, sem að auki skilur þau að, en hún er þar nokkuð vatnsmikil. Engar heimildir gefa til kynna að Arnarstaðir séu eldri jörð en þær, sem standa milli hennar og tungnanna sem við hana eru kenndar, og liggur hvorki fyrir hvernig stofnað hafi verið til réttinda jarðarinnar þar né hvort önnur jörð eða aðrar kunni áður að hafa farið með þau.

Þá er eftirfarandi texti í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar frá 10. nóvember 2016 í máli nr. 322/2016 (Hnjótafjall):

Þegar metið er hvort skriflegar heimildir, sem liggja fyrir í málinu, gefi til kynna að stofnað hafi verið til beins eignarréttar yfir landi á Hnjótafjalli, verður í fyrsta lagi að hafa hliðsjón af því að á stærsta hluta þessa svæðis er lítt gróið hálendi upp frá fremur bröttum fjallshlíðum og virðist það litla undirlendi, sem þar er að finna, einkum fallið til beitar á takmörkuðum tíma árs, en vart til búskapar nema að viðbættu frekara landi utan marka þessa svæðis. Liggur ekkert fyrir í málinu um að nokkru sinni hafi verið byggð innan merkja þessa svæðis að frátalinni frásögn í örnefnaskrá um sel í landinu. Í öðru lagi er svæðið, sem hefur skýr náttúruleg mörk af Skallá og Svarfaðardalsá til annarra átta en vesturs, nokkuð líkt landi Atlastaða til norðurs og Kots og Vífilsstaða til suðurs að því er hálendi varðar, en láglandi er þó öllu meira innan merkja þessara jarða. Stefndi vefengir ekki að land þeirra sé háð beinum eignarrétti allt til vatnaskila á fjöllum. Mörk eignarlanda og þjóðlendu fylgja þannig ekki

samfeldri línu á þessum slóðum, heldur myndar Hnjótafjall skarð í hana. Í þriðja lagi verður að gæta að því að þótt réttindi yfir Hnjótafjalli, sem deilt er um í málinu, eigi nú samkvæmt landamerkjabréfi frá 15. maí 1884 undir aðliggjandi jörð, Atlastaði, fylgdu þau áður Urðum, sem eins og fyrr greinir eru um 6 km fyrir austan merki Hnjótafjalls. Milli Urða og þessa landsvæðis er fjöldi jarða, sem eftir fyrirbyggjandi heimildum allt aftur til ársins 1318 virðast ekki nema að litlu leyti hafa verið á sömu hendi og Urðir eða í eigu kirkjunnar þar.

Í dómi Hæstaréttar frá 10. nóvember 2016 í máli nr. 323/2016 (Skíðadals-
afréttur) segir:

Þegar metið er hvort fyrirbyggjandi heimildir gefi til kynna að stofnað hafi verið til beins eignarréttar yfir þessu svæði verður að gæta að því að þar er að verulegu leyti lítt eða ekkert gróið hálendi, sem nær allt upp í tæplega 1400 m hæð yfir sjávarmáli. Innan merkja svæðisins er þó syðsti hluti Skíðadals, sem eftir gögnum málsins er nokkuð gróinn upp í brattar fjallshlíðar, og virðist líkt farið um Vesturárdal sunnan við ána, sem hann dregur heiti sitt af. Þrátt fyrir það gæti land þetta eitt út af fyrir sig vart hafa nægt undir sjálfstæða bújörð og liggur ekkert fyrir um að þar hafi nokkru sinni verið byggð. Skíðadalsafréttur er á hinn bóginn umlukinn landi, sem er háð beinum eignarrétti eftir niðurstöðum óbyggðanefndar. Þótt það land virðist á köflum vera áþekkt að því er varðar hæð yfir sjávarmáli og gróðurfar verður að taka tillit til þess að þar er um að ræða hluta af stærri landsvæðum, sem eru að öðru leyti á grónu undirlendi.

[...]

Í tengslum við þetta verður að líta til þess að frá Völlum til nyrstu merkja Skíðadalsafréttar eru sem fyrr segir um 19 km og eiga þar á milli fjölmargar jarðir nú land, en í gögnum málsins verður ekkert séð, sem bendir til að jarðareign Valla geti á einhverju stigi hafa náð yfir allt það svæði.

Í dómi Hæstaréttar frá 28. september 2017 í máli nr. 94/2017 um Hvassafellsdal segir:

Þegar litið er til annarra atriða við mat á því hvort beinn eignarréttur geti hafa orðið til að landi á svæðinu Hvassafellsdal verður að gæta að því að það er að öðru leyti en að framan greinir umluknið þjóðlendum. Láglandi á svæðinu er óverulegt og eru engar heimildir um að nokkru sinni hafi þar verið búseta að frátöldu því að um aldir virðist hafa verið þar sel frá jörðinni Hvassafelli. Milli merkja þeirrar jarðar og svæðisins eru sem fyrr segir nærri 9 km og liggur þar land fimm annarra jarða.

Í öllum fjórum dómunum sem hér var vitnað til er greint frá fjarlægðinni milli viðkomandi ágreiningssvæðis og þeirrar jarðar sem þar átti réttindi og tekið fram að land óskyldra jarða liggja þar á milli. Dómarnir eiga það einnig sammerkt að skortur á undirlendi er talinn mæla gegn því að sjálfstæðar jarðir hafi verið á svæðunum sem deilt

var um. Þessi atriði höfðu, ásamt öðrum, áhrif á niðurstöður Hæstaréttar um að svæðin sem deilt var um væru þjóðlendur, að Hvassafellsdal frátöldum. Í síðastnefnda dómnum réðu fyrri lögskipti eiganda Hvassafells við íslenska ríkið úrslitum um þá niðurstöðu að Hvassafellsdalur væri eignarland, þrátt fyrir að rétturinn teldi að fyrirbyggjandi heimildir styddu „á engan hátt að land á svæðinu, sem málið varðar, hafi með námi orðið háð beinum eignarrétti“, heldur hnigu þær þvert á móti eindregið að því „að eigendur Hvassafells hafi notið óbeinna eignarréttinda yfir landinu, sem falist hafi í hefðbundnum notum til upprekstrar búfjár og öðru því sem afréttir hafa í aldanna rás almennt verið hafðir til“.

Þeir dómur sem hér hafa verið raktir eru til frekari staðfestingar því sem fram hefur komið í fyrri dómum réttarins um að staðhættir og lega ágreiningssvæða, og þá sérstaklega með tilliti til legu þeirra jarða sem tengjast svæðunum, geti haft afgerandi þýðingu við túlkun skriflegra heimilda og mat á því hvort svæðin séu háð beinum eignarrétti, þó að ekki verði annað ráðið af dómunum en að hinar skriflegu heimildir hafi eftir sem áður mest vægi við það mat.

Ólíkt flestum þeim svæðum sem óbyggðanefnd hefur haft til meðferðar áður liggur land í Dalasýslu ekki að miðhálandi Íslands, eins og það hefur verið skilgreint í skipulagi. Í mörgum tilvikum er fremur stutt milli ágreiningssvæða og þeirra jarða sem tengjast þeim að eignarrétti, leiðir þar á milli greiðfærar og land innan ágreiningssvæðanna að einhverju leyti vel nýtanlegt. Tekið hefur verið tillit til þessara atriða við úrlausn málanna eftir því sem við hefur átt.

Um þau lögskipti íslenska ríkisins og eiganda Hvassafells sem áður voru nefnd segir annars í dómi Hæstaréttar frá 28. september 2017 í máli nr. 94/2017 (Hvassafellsdalur):

Þótt eigandi Hvassafells, sem gaf út afsal til áfrýjanda fyrir landsvæðinu Hvassafellsdal 9. september 2005, hafi ekki getað framselt með því víðtækari réttindi en hann naut með réttu, er ekki unnt við úrlausn málsins að horfa fram hjá því að saman leituðu þeir sem áður segir með bréfi 2. maí sama ár eftir því við landbúnaðarráðherra að hann heimilaði „skiptingu jarðarinnar Hvassafells“ á þann hátt að þetta svæði yrði gert „að sér fasteign og skráð sem jörð undir nafninu Hvassafellsdalur“, svo og að það yrði leyst úr landbúnaðarnotum. Við þessu erindi brást ráðherra eins og fyrr greinir með því að gefið var út í nafni hans 15. júlí 2005 leyfisbréf, þar sem hann leysti „úr landbúnaðarnotum spildu úr jörðinni Hvassafelli“ með vísan til 6. gr. jarðalaga og staðfesti á grundvelli 13. gr. sömu laga „landskipti á spildunni úr jörðinni“. Að því verður að gæta að samkvæmt 1. mgr. 3. gr. jarðalaga gilda þau meðal annars um jarðir, jarðarhluta, afréttarlönd, almenninga, öræfi og þjóðlendur. Samkvæmt 5. gr. jarðalaga, eins og hún hljóðaði á þessum tíma, var lausn lands undan landbúnaðarnotum eftir 6. gr. laganna ekki háð því að það væri háð beinum eignarrétti sem hluti af jörð, enda var tekið fram í fyrrnefndu lagagreininni að undir reglur þessar féllu meðal annars „afréttir, almenningar, þjóðlendur“. Þá er tekið fram

í 1. mgr. 12. gr. jarðalaga, upphafsákvæði IV. kafla laganna sem tekur til landskipta og fyrrnefnd 13. gr. heyrir meðal annarra til, að um skipti á landi, sem löggin gilda um, fari eftir ákvæðum gildandi laga á hverjum tíma. Samkvæmt þessu var nauðsyn á staðfestingu ráðherra á landskiptum og leyfi hans til lausnar á landi úr landbúnaðarnotum ekki bundin við lönd jarða, sem háð eru beinum eignarrétti, heldur gildi það sama um þjóðlendu, sem er í afréttar-eign tiltekinnar jarðar. Í því horfi hefði landbúnaðarráðherra getað orðið við beiðni áfrýjanda og eiganda Hvassafells frá 2. maí 2005 eða sett í leyfi sínu fyrirvara um eignarréttarlega stöðu landsvæðisins, sem hún laut að. Það gerði ráðherra á hinn bóginn ekki, en á honum hvíldi rannsóknarskylda samkvæmt 10. gr. stjórnarsýslulaga nr. 37/1993 við töku ákvörðunar um þessa beiðni, heldur var í bréfi hans 15. júlí 2005 tekið fram, auk þess sem að framan var vísað til, að óskað væri eftir að „jarðarhluti sá sem skipt er út úr jörðinni og leystur er úr landbúnaðarnotum“ yrði „skráður sem jörðin Hvassafellsdalur“ með tilteknum merkjum og við þeirri ósk var orðið. Eðli máls samkvæmt var ekki unnt að ræða á þennan hátt um landsvæðið Hvassafellsdal sem spildu innan jarðarinnar Hvassafells, skiptingu þeirrar spildu út úr landi jarðarinnar og skráningu svæðisins sem nýrrar jarðar, svo og að samþykkja að það fengi þá stöðu að lögum, nema á þeim grundvelli að landið á svæðinu væri háð beinum eignarrétti. Krafa fjármálaráðherra, sem barst óbyggðanefnd 14. mars 2008 um mörk þjóðlendu og eignarlanda, var að því er varðar Hvassafellsdal alls ósamrýmanleg framangreindri afstöðu landbúnaðarráðherra, hliðsetts handhafa framkvæmdarvalds stefnda. Er því óhjákvæmilegt að taka til greina kröfu áfrýjanda um að felld verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 2/2008 um að landsvæðið Hvassafellsdalur sé þjóðlenda, sbr. meðal annars dóma Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005 og 10. október 2013 í máli nr. 617/2012.

Í köflum 6.1.2.3 í úrskurðum óbyggðanefndar í málum nr. 1–4/2013 á svonefndu svæði 8A (Húnavatnssýsla vestan Blöndu ásamt Skaga) er fjallað um dóma Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005 (Skaftafell II) og 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar) og var þeirri umfjöllun síðar bætt við sem kafla 11.3 í Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Í báðum tilvikunum voru það fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem réðu niðurstöðum Hæstaréttar um að ágreiningssvæðin væru eignarlönd en ekki þjóðlendur. Dómur Hæstaréttar frá 28. september 2017 í máli nr. 94/2017 (Hvassafellsdalur) er því þriðja tilvikið þar sem þannig hefur háttað til í dómum Hæstaréttar í þjóðlendumálum. Atriði af þessum toga koma við sögu í tengslum við Sauðafellsselland í máli nr. 3/2016.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar frá 28. september 2017 í máli nr. 93/2017 (Djúpidalur „utan Grjótgarðs“ og Þverdalur ásamt Mælifelli eða Mælifellsseli) krafðist eigandi jarðarinnar Stóradals þess að svæðið sem deilt var um væri háð beinum eignarrétti á grundvelli tengsla við þá jörð. Nægar líkur þóttu hafa verið leiddar að því

„að býli, sem hafi verið nokkurt að umfangi og borið heitið Mælifell“ hefði á fyrri tímum verið innan svæðisins. Um það segir í dómnum:

Ekki er ástæða til að ætla að þetta býli geti hafa orðið til án þess að landið, sem það stóð á, hafi verið háð beinum eignarrétti. Að lögum gat sá réttur ekki hafa stofnast á annan hátt en með námi.

Þótt byggja verði samkvæmt framansögðu á því við úrlausn málsins að land á svæðinu, sem það snýst um, hafi að minnsta kosti að einhverju leyti verið háð fullkomnum eignarrétti á fyrri öldum verður að gæta að því að ekki liggja fyrir beinar heimildir um afdrif þess réttar eftir að býlið á Mælifelli fór í eyði. Um þetta verður því að leitast við að draga ályktanir af skjalfestum gögnum og öðru því, sem liggur fyrir í málinu og áður hefur verið rakið.

Niðurstaða Hæstaréttar var eftirfarandi:

Í samræmi við það, sem áður sagði, hefur nú verið litið til gagna og upplýsinga, sem liggja fyrir í málinu, til að leitast við að draga ályktanir um hver hafi orðið afdrif beins eignarréttar yfir landi, þar sem býlið Mælifell stóð á öldum fyrr. Í ljósi þess, sem að framan er rakið, verður engin viðhlítandi stoð fundin fyrir því að sá réttur hafi flust í hendur annarra eftir að Mælifell fór á ókunnnum tíma í eyði. Gagnstætt því hníga fyrirbyggjandi gögn að því að eftir að byggð lagðist þar af hafi landið verið í einskis eignarráðum og hafi þá forráðamenn kirkjunnar á Saurbæ og eigendur Stóradals hvorir fyrir sitt leyti lagt undir sig hluta landsins til afnota. Slík umráðataka gæti ekki að lögum hafa leitt til yfirfærslu beinna eignarréttinda. Að því er Stóradal varðar fæst ekki séð að landið hafi verið háð frekari réttindum en lýst var með þeim orðum í jarðamati frá 1849 að þar ættu Ytra-Dalsgerði og Syðra-Dalsgerði „ásamt Stóradal ... í tak í nefndre afrétt“, svo sem ítrekað var í lýsingu á jörðinni 22. nóvember 1916 þegar sagt var að henni fylgdi afrétturinn hálfur Djúpidalur.

Dómurinn undirstrikar að ekki nægir að leitt sé í ljós að býli hafi staðið innan ágreiningssvæðis til að fallist verði á að það sé eignarland heldur þarf samhengi eignarréttar og sögu jafnframt að liggja fyrir að því leyti að sýnt sé með fullnægjandi hætti fram á þeir sem kalla til eignarréttinda á slíkum svæðum leiði rétt sinn frá þeim sem áttu eignarrétt á því landi þar sem býlið stóð. Málsatvikum og niðurstöðu svipar til dóms Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005 að því leyti að þar var niðurstaðan sú að svæði sem fyrr á öldum var land jarðarinnar Fjalls í Öræfum væri þjóðlenda þrátt fyrir að hafa áður verið jörð. Taldi rétturinn að þrátt fyrir að ekki yrði annað ráðið af máldaga Hofskirkju frá 1387 en að kirkjan hefði átt beinan eignarrétt á svæðinu væri ekki unnt að skilja yngri heimildir á annan veg en að eigendur Hofs hefðu sjálfir um margra alda skeið álitid sig eingöngu njóta afnotaréttinda í landi jarðarinnar. Þótti landamerkjabréf Hofs frá 1922, þar sem fram kom að Hof ætti Breiðamerkurfjall og land á Breiðamerkursandi að ákveðnum mörkum, því ekki veita haldbæra sönnun fyrir beinum eignarrétti eigenda Hofs að landinu. Dómarnir sýna að þrátt fyrir að megin-

reglan sé sú að land sem hefur verið jörð eða hluti af jörð sé háð beinum eignarrétti, þá er sú meginregla ekki án undantekninga.

6.2 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.³²² Má í þessu sambandi einnig vísa til dóms Hæstaréttar frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur í Nesjum).

Í kafla 5.1 hér að framan er gerð grein fyrir frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæði því sem hér er til umfjöllunar. Eins og þar kemur fram er greint frá því í Sturlubók *Landnámu* að Kjallakur hafi numið land frá Dögurðará til Klofninga og búið á Kjallaksstöðum. Í Melabók *Landnámu* segir aftur á móti að Kjallakur hafi numið land frá Dögurðará til Fábeinsár. Þá kemur fram í Sturlubók *Landnámu* að Geirmundur heljarskinn hafi numið land frá Fábeinsá til Klofasteina, Steinólfur Hrólfsson hafi numið land frá Klofasteinum til Grjótvallarmúla og Auður djúpúðga öll lönd Dalalönd í innanverðum firðinum frá Dögurðará til Skraumuhlaupsár.

Af frásögnunum verður ekki ráðið með óyggjandi hætti hvort ágreiningssvæði málsins hafi verið numin, enda kemur ekki fram hversu langt inn til dala og upp til fjalla landnám hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að svæðin hafi verið numin, a.m.k. að verulegu leyti. Að öðru leyti vísast til eftirfarandi kafla um einstök landsvæði.

6.3 Flekkudalur

6.3.1 Inngangur

6.3.1.1 Almennt

Hér verður fjallað um þann hluta þjóðlendukröfufsvæðis íslenska ríkisins sem nefnist Flekkudalur. Af heimildum verður ráðið að jörðinni Staðarfelli hafi fyrr á öldum tilheyrð réttindi á Flekkudal. Staðarfell er í eigu íslenska ríkisins en óumdeilt eignarland jarðarinnar er aðskilið frá ágreiningssvæðinu af landi annarra jarða. Frá bæjarstæði Staðarfells eru um 5 km í beinni loftlínu að þeim stað á suðvesturmörkum ágreiningssvæðisins þar sem Hólkotslækur rennur í Flekkudalsá. Þá eru um 16 km í beinni loftlínu frá bæjarstæðinu upp á syðsta tind Skeggaxlar á norðausturhorni

³²² Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

ágreiningssvæðisins. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3 hér að framan.

Svæðið á Flekkudal sem ríkið gerir kröfu um að sé þjóðlenda er allur innsti hluti dalsins og er ágreiningssvæðið umlukið fjöllum til allra átta nema suðvesturs. Í meginatriðum er kröfulína íslenska ríkisins miðuð við vatnaskil á fjöllum, gagnvart landi aðliggjandi jarða til norðvesturs, norðausturs og suðausturs. Að suðaustanverðu nær kröfugerð ríkisins þó jafnframt til lands suðaustan vatnaskilanna, eins og nánar verður vikið að hér á eftir. Um Flekkudal rennur Flekkudalsá frá botni dalsins í norðaustri til suðvesturs. Láglandasti hluti ágreiningssvæðisins á Flekkudal, sem liggur næst ánni, er í vel innan við 100 m hæð yfir sjávarmáli og mjög vel gróinn, en eðli málsins samkvæmt er gróður minni eftir því sem ofar dregur. Norðvestan við ágreiningssvæðið er Tungumúli vestast, í 640 m hæð yfir sjávarmáli, þar norðaustan við Þverfjall í 654 m hæð, þá Hrossaborg í 722 m hæð og á norðausturhorni þess er syðsti tindur Skeggaxlar í 787 m hæð. Á suðausturhorni þess er Skothryggur í 613 m hæð yfir sjávarmáli og á suðausturhorni þess rís fjallið Göltur hæst í um 550 m hæð.³²³

Í þeim heimildum sem liggja fyrir kemur fram að réttindi á Flekkudal hafa tilheyrta Staðarfelli a.m.k. frá því á 14. öld. Bæjarstæði Staðarfells er á Fellsströnd, á móts við mynni Flekkudals. Frá bæjarstæði Staðarfells eru rúm 5 km í beinni loftlínu að þeim stað þar sem Hólkotslækur rennur í Flekkudalsá á suðvesturmörkum ágreiningssvæðisins. Land jarðarinnar Túngarðs skilur á milli óumdeilds eignarlands jarðarinnar Staðarfells og ágreiningssvæðisins.

6.3.1.2 Um aðild ábúanda Staðarfells og sjálfstæða rannsókn óbyggðanefndar

Jörðin Staðarfell er í eigu íslenska ríkisins en er leigð til ábúðar. Með kröfulýsingu, dagsettri 27. júní 2016, lýsti ábúandi jarðarinnar kröfu um að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur þinglýsts eiganda Staðarfells á Flekkudal. Við 2. fyrirtöku málsins, 24. febrúar 2017, tilkynnti óbyggðanefnd lögmönnum að nefndin hefði tekið til sérstakrar skoðunar aðild og önnur atriði sem varða kröfugerðir vegna ríkisjarða, m.a. í ljósi dóms Hæstaréttar frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur). Kallað var eftir afstöðu íslenska ríkisins og ábúanda umræddrar jarðar til þessa og óskuðu lögmenn aðila eftir fresti til að taka formlega afstöðu til málsins.

Með greinargerð íslenska ríkisins, dagsettri 3. ágúst 2017, sem lögð var fram við 4. fyrirtöku málsins, 10. sama mánaðar, var því mótmælt að ábúandi Staðarfells gæti átt aðild að málinu. Fram kom að íslenska ríkið teldi ljóst að ábúandi jarðar gæti ekki gert kröfu um beinan eignarrétt til handa þinglýstum eiganda jarðarinnar, þ.e. íslenska ríkinu. Slíkt umboð hefði ábúandi ekki. Réttindi hans væru bundin við nýtingu

³²³ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.3, og almennum uppsláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

jarðarinnar í samræmi við ábúðarsamning um hana. Skilyrði aðildar að máli fyrir stjórnarsýslunefnd væri að sá sem teldi sig njóta aðildar hefði lögvarða hagsmuni af niðurstöðu máls, sem ekki yrði séð að ábúandi Staðarfells hefði. Var í því sambandi m.a. vísað til áðurnefnds dóms Hæstaréttar frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur).

Við 5. fyrirtöku málsins, 25. ágúst 2017, var lögð fram greinargerð lögmanns ábúanda Staðarfells, dagsett 24. sama mánaðar. Með henni var kröfugerð ábúandans breytt á þann veg að í stað þess að gerð væri krafa um viðurkenningu beins eignarréttar þinglýsts eiganda Staðarfells á svæðinu var þess nú krafist að hafnað yrði kröfu íslenska ríkisins um að svæðið væri þjóðlenda og að viðurkennt yrði að enga þjóðlendu væri þar að finna. Við fyrirtökuna kom fram af hálfu lögmannsins að fallist væri á að gegn andmælum íslenska ríkisins gæti ábúandi jarðarinnar ekki átt aðild að málinu, en að áfram væri þó óskað eftir að sjónarmið hans yrðu tekin til skoðunar við úrlausn málsins.

Þrátt fyrir þetta byggði lögmaður ábúanda Staðarfells á því við munnlegan flutning málsins, 29. nóvember 2017, að ábúandinn hefði heimild til að gera umrædda kröfu í málinu, með áorðnum breytingum, þ.e. kröfu um að því yrði hafnað að Flekkudalur væri þjóðlenda. Var í því sambandi vísað til þess að ábúandinn hefði, m.a. vegna lífstíðarábúðar á Staðarfelli, forkaupsréttar á jörðinni og nýtingar hennar, óbeina hagsmuni af því að Flekkudalur fylgdi henni og eignarréttarleg staða svæðisins héldist óbreytt.

Af hálfu lögmanns íslenska ríkisins kom fram við munnlegan flutning málsins að þrátt fyrir kröfu um að Flekkudalur yrði úrskurðaður þjóðlenda væri óskað eftir því af hálfu ríkisins að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort svæðið væri eignarland eða þjóðlenda, þar sem íslenska ríkið væri beggja vegna borðsins og þar af leiðandi væri engin krafa gerð um beinan eignarrétt á svæðinu af þar til bærum aðila.

Samkvæmt framangreindu er ljóst að ábúanda Staðarfells og íslenska ríkið greinir á um hvort sá fyrrnefndi geti, gegn andmælum ríkisins, átt aðild að málinu fyrir óbyggðanefnd, að því er varðar eignarréttarlega stöðu Flekkudals. Því er óhjákvæmilegt að nefndin taki afstöðu til þessa atriðis áður en kemur að úrlausn um eignarréttarlega stöðu svæðisins.

Í 9. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998 segir að sá sem „telur til eignarréttinda á ákveðnu svæði og vill fá úrskurð óbyggðanefndar um mál sem heyrir undir hana“ skuli leggja fram skriflega beiðni þar um. Nefndin skuli taka beiðnina til meðferðar og tilkynna um þá ákvörðun á þann hátt sem nánar greinir í ákvæðum laganna. Þá segir í 2. mgr. 10. gr. laganna að þegar kröfulýsing ríkisins liggja fyrir skuli með tilkynningu í Lögbirtingablaði „skorað á þá er telja til eignarréttinda eða annarra réttinda á svæði sem ríkið gerir kröfu til að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd“ innan nánar tilgreinds frests. Enn fremur segir í 3. mgr. 13. gr. laganna að ef fram kemur við meðferð máls „að aðili, sem kann að telja til eignarréttinda, hafi ekki lýst kröfum sínum“ skuli nefndin „hafa frumkvæði að því að kanna hvort hann falli frá tilkalli, en ella gefa honum kost á

að gerast aðili máls.“ Af þessu verður ráðið að einungis þeir sem *telja til eignarréttinda* eða *kunna að telja til eignarréttinda* á landsvæðum geti átt aðild að málum fyrir óbyggðanefnd, að því er varðar viðkomandi svæði. Að öðru leyti er ekki að finna í lögum nr. 58/1998 ákvæði um hvaða skilyrði þurfi að uppfylla til þess. Niðurstaða um það atriði ræðst því af almennum reglum stjórnsluréttar. Þar er einkum litið til þess hvort viðkomandi eigi *lögvarinna hagsmuna* að gæta við úrlausn málsins.

Tvívegis hefur sú staða verið uppi í dómum Hæstaréttar í þjóðlendumálum að ábúendur ríkisjarða hafa á grundvelli tengsla ábúðarjarða sinna við viðkomandi ágreiningssvæði haft uppi kröfur gegn kröfum íslenska ríkisins um að svæðin væru þjóðlendar. Í báðum tilvikum hafði ábúendunum verið veitt aðild að málunum á stjórnslustigi fyrir óbyggðanefnd. Í dómi Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 24/2007 (Skógafjall) voru ábúendur jarðarinnar Ytri-Skóga meðal þeirra sem gerðu kröfu um að úrskurður óbyggðanefndar í máli nr. 5/2003 yrði felldur úr gildi, að því leyti sem þar var ákveðið að Skógafjall væri þjóðlenda. Um aðild ábúendanna segir í dómnum:

Áfrýjendurnir [S og I] kveðast sem áður segir vera ábúendur Ytri-Skóga, en aðrir áfrýjendur eru þinglýstir eigendur þeirrar jarðar og Eystri-Skóga. Ekki hefur verið skýrt sérstaklega í málatilbúnaði áfrýjenda hvers vegna aðild er þannig háttáð að máli þessu, sem varðar eignarréttindi að landi, sem þau telja eiga undir umræddar jarðir. Stefndi hefur ekki krafist sýknu vegna aðildarskorts áfrýjendanna [S og I] og verður því tekin afstaða til krafna þeirra til jafns við kröfur annarra áfrýjenda.

Af þessum forsendum verður ráðið að sú staðreynd að íslenska ríkið krafðist ekki sýknu vegna aðildarskorts ábúendanna fyrir dómi réð úrslitum um að tekin var efnisleg afstaða til krafna þeirra til jafns við kröfur annarra áfrýjenda.

Í dómi Hæstaréttar frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 reyndi á hvort ábúendur jarðarinnar Skriðuklausturs gætu átt aðild að ágreiningi um hvort land sem þeir töldu tilheyra jörðinni væri eignarland eða þjóðlenda. Í málinu byggði íslenska ríkið á því að ábúendurnir ættu ekki lögvarða hagsmuni af úrslitum málsins og gætu ekki talist aðilar þess. Í dómnum segir:

Með áður nefndu byggingarbréfi landbúnaðarráðherra 11. maí 1999 var áfrýjendum leigð ríkisjörðin Skriðuklaustur til lífstíðarábúðar og var þar tekið fram að um réttindi og skyldur áfrýjenda færi eftir ákvæðum þágildandi ábúðarlaga nr. 64/1976 og jarðalaga nr. 65/1976 að því leyti, sem annars væri ekki getið. Í þessum ábúðarsamningi voru áfrýjendum ekki veitt nein réttindi til að fara sjálfstætt með hagsmuni stefnda sem eiganda jarðarinnar umfram það, sem leiddi af ákvæðum fyrrnefndra laga eða ábúðarlaga nr. 80/2004 og jarðalaga nr. 81/2004, sem nú hafa leyst þau af hólmi. Hvorki er að finna í ákvæðum III. kafla ábúðarlaga né annars staðar í lögum neina stoð fyrir því að leiguliði geti haft uppi kröfu fyrir dómi um ákvörðun merkja ábúðarjarðar í

andstöðu við landsdrottin sinn. Engu getur breytt um heimild áfrýjenda til að leita dóms um mörk eignarlands Skriðuklausturs og Þjóðlendu að þeim hafi ranglega verið játuð aðild að ágreiningi um mörkin fyrir óbyggðanefnd. Með þessum athugasemdum verður niðurstaða hins áfrýjaða dóms staðfest um sýknu stefnda af kröfu áfrýjenda um að felld verði úr gildi ákvæði úrskurðar óbyggðanefndar 29. maí 2007, eins og honum var breytt 12. febrúar 2009, um mörk eignarlands Skriðuklausturs og Þjóðlendu.

Af þessum forsendum verður ótvírætt ráðin sú afstaða réttarins að ábúandi ríkisjarðar geti ekki, gegn andmælum íslenska ríkisins, átt aðild að ágreiningi um mörk ábúðarjarðar sinnar gagnvart Þjóðlendu, hvorki fyrir óbyggðanefnd né dómstólum, ef í ábúðarsamningi er ekki sérstaklega kveðið á um rétt ábúanda til að fara sjálfstætt með hagsmuni ríkisins sem landeiganda, umfram það sem leiðir af ákvæðum laga. Ekki verður annað séð en að ólík niðurstaða Hæstaréttar annars vegar í máli nr. 24/2007 (Skógafjall) og hins vegar í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur) skýrist eingöngu af því að í síðarnefnda málinu krafðist íslenska ríkið sýknu á grundvelli aðildarskorts en ekki í því fyrrnefnda, enda voru gagnaðilar ríkisins í því máli fleiri en einungis ábúendurnir.

Í máli því sem hér er til úrlausnar hefur ábúandi Staðarfells ekki byggt á því að honum sé með ábúðarsamningi sínum við íslenska ríkið veittur ríkari réttur til að fara sjálfstætt með hagsmuni ríkisins, sem eiganda Staðarfells, heldur en leiðir af ákvæðum ábúðarlaga nr. 80/2004 og jarðalaga nr. 81/2004. Þá er ekkert fram komið í málinu sem bendir til þess að samningurinn hafi að geyma ákvæði um ríkari rétt ábúandans hvað þetta varðar en almennt tíðkast í ábúðarsamningum um ríkisjarðir.³²⁴

Í málinu eru endanlegar kröfur ábúanda Staðarfells þær, eins og áður er rakið, að hafnað verði kröfu íslenska ríkisins um að svæðið sé Þjóðlenda og að viðurkennt verði að enga Þjóðlendu sé þar að finna, en áður var kröfugerðin á þann veg að viðurkenndur yrði beinn eignarréttur þinglýsts eiganda Staðarfells á svæðinu. Ljóst er að kröfugerðin lýtur eftir sem áður að því að Flekkudalur sé eignarland en ekki Þjóðlenda. Sú afstaða fer gegn kröfugerð íslenska ríkisins, eiganda Staðarfells, í málinu og af hálfu þess hefur því verið andmælt að ábúandinn geti átt aðild að þeim ágreiningi á grundvelli ábúðarréttar síns. Með vísan til þeirra sjónarmiða sem fram koma í dómi Hæstaréttar í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur) verður því að leggja til grundvallar að ábúandinn eigi ekki lögvarða hagsmuni af úrlausn málsins og geti ekki átt aðild á því á þeim grundvelli sem hann byggir á, enda er ekkert fram komið sem bendir til þess að ábúðarsamningur hans við íslenska ríkið veiti honum rétt til að hafa þá kröfu uppi í andstöðu við kröfugerð ríkisins. Krafa hans um að kröfu íslenska ríkisins um að Flekkudalur sé Þjóðlenda verði hafnað og að viðurkennt verði að enga Þjóðlendu sé þar að finna verður því ekki tekin til efnislegrar úrlausnar.

³²⁴ Ábúðarsamningurinn hefur ekki verið lagður fram í málinu af hálfu ábúandans, þrátt fyrir ábendingu óbyggðanefndar þar að lútandi.

Sú ályktun verður dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Í málinu liggur samkvæmt framansögðu ekki fyrir krafa frá þar til bærum aðila gegn kröfu íslenska ríkisins um að Flekkudalur sé þjóðlenda. Aftur á móti kom fram af hálfu íslenska ríkisins við munnlegan flutning málsins, 29. nóvember 2017, sbr. bókun í fundargerð aðalmeðferðarinnar, að þrátt fyrir kröfu um viðurkenningu þess að svæðið væri þjóðlenda væri óskað eftir því að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort svæðið væri eignarland eða þjóðlenda, þar sem íslenska ríkið væri beggja vegna borðsins og þar af leiðandi væri engin krafa gerð af þar til bærum aðila um beinan eignarrétt á svæðinu. Að teknu tilliti til þessa telur óbyggðanefnd rétt að rannsaka með sjálfstæðum hætti hver sé eignarréttarleg staða svæðisins, þrátt fyrir að það verði ekki gert á grundvelli kröfu ábúanda Staðarfells. Í þessu sambandi er litið til þeirrar rannsóknarskyldu sem hvílir á nefndinni skv. 5. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga nr. 58/1998 og 10. gr. stjórnáskýslulaga nr. 37/1993. Við þá rannsókn koma til skoðunar öll þau gögn sem mögulega geta haft þýðingu við úrlausn málsins, þar á meðal þau sem hafa verið lögð fram af hálfu ábúanda Staðarfells við meðferð þess.

Auk kröfu ábúanda Staðarfells um viðurkenningu þess að Flekkudalur sé ekki þjóðlenda krefst hann málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar, að skaðlausu. Í 1. mgr. 17. gr. þjóðlendlaga nr. 58/1998, sbr. 7. gr. laga nr. 65/2000, kemur fram að „nauðsynlegur kostnaður annarra en ríkisins“ vegna hagsmunagæslu fyrir óbyggðanefnd greiðist úr ríkissjóði. Í athugasemdum við frumvarp til laga nr. 65/2000, þar sem tilvitnuðu ákvæði var bætt við lög nr. 58/1998, kemur fram að „sterk sanngirnirök“ þyki mæla með því að „landeigendum og öðrum rétt höfum verði gert auðveldara fyrir að reka mál sín fyrir óbyggðanefnd“.

Hvað varðar kröfu ábúanda Staðarfells um greiðslu málskostnaðar er að mati óbyggðanefndar til þess að líta að þegar vinna lögmanns hans vegna kröfugerðarinnar og ýmissar annarrar hagsmunagæslu vegna málsins fór fram lá hvorki fyrir afstaða íslenska ríkisins til aðildar hans né niðurstaða óbyggðanefndar um hvort fallist yrði á aðildina. Að teknu tilliti til þess og með hliðsjón af þeim röksemdum sem bjuggu að baki því að lögfest var ákvæði um að „nauðsynlegur kostnaður annarra en ríkisins“ vegna hagsmunagæslu fyrir óbyggðanefnd greiðist úr ríkissjóði þykir rétt að fallast á kröfu ábúandans um greiðslu málskostnaðar. Um ákvörðun hans vísast til kafla 6.5 og 7.

6.3.2 Sjónarmið aðila

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því, að því er varðar þjóðlendukröfur í Dalasýslu, að þau svæði sem eru innan þjóðlendukröfulína teljist landsvæði utan

eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998 en að sama skapi kunni einstaklingar og lögaðilar að eiga þar takmörkuð eignarréttindi, einkum hefðbundin not sem afréttareign fylgja, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þau atriði sem einkum sé litið til við afmörkun þjóðlendukrafna séu heimildir um landnám, afréttarmál, jarðir og jarðamörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður, nýting, úrlausnir dómstóla og önnur atriði sem nánar verður vikið að hér á eftir.

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlendur, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggi utan landnáms og hafi eingöngu verið nýtt sem afréttir eða, hafi svæðin verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfussvæðisins í málinu teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða.

Ekki verði ráðið af heimildum um landnám að allt það land sem af hálfu íslenska ríkisins er gerð krafa um að teljist innan þjóðlendu hafi verið numið í öndverðu með þeim hætti að beinn eignarréttur hafi stofnast, hvað þá að slíkur eignarréttur hafi haldist alla tíð síðan, hafi hann stofnast í öndverðu á annað borð. Með hliðsjón af almennum sjónarmiðum við túlkun landnámslýsinga og dómafordæmum Hæstaréttar hvað þetta varðar er á því byggt af hálfu íslenska ríkisins að þau svæði sem hafi verið nýtt til hefðbundinna afréttarnota og séu sannarlega utan landamerkjja jarða, þótt þau kunni að teljast innan landnámslýsinga, hafi ekki verið numin þannig að beinn eignarréttur hafi stofnast heldur hafi þau verið numin til takmarkaðra nota eða, hafi beinn eignarréttur stofnast í öndverðu á svæðunum eða hluta þeirra, að sá eignarréttur hafi fallið niður og menn farið að nýta svæðin óáreittir sem beitarsvæði, einkum til sumarþeirra fyrir sauðfé.

Í *Landnámu* sé greint frá því að Dalasýsla hafi upphaflega skipst í fjögur landnámssvæði. Auður hin djúpúðga hafi numið Suðurdali alla og nær alla Hvammssveit og hafi skipt löndum með frændum sínum og skipverjum. Kjallakur gamli hafi numið Meðalfellsströnd alla utan frá Klofningi, inn fyrir Ketilsstaði í Hvammssveit og inn að Dögurðará. Þar hafi tekið við landnám Geirmundar heljarskinns sem hafi náð inn fyrir Búðardal (vestri) að Klofasteinum á Nýpurhlið. Virðist hann hafa numið land að Fábeinsá. Steinólfur lági hafi síðan numið land frá Klofasteinum að Steinvallarmúla og því numið allan Saurbæ. Þá segi *Landnáma* að Sléttu-Björn hafi numið Saurbæ að ráði Steinólfs.

Af heimildum um landnám á svæði því sem þjóðlendukröfur íslenska ríkisins nái yfir verði ekki ráðið að allt það land sem af hálfu íslenska ríkisins er gerð krafa um að teljist innan þjóðlendu hafi verið numið í öndverðu með þeim hætti að beinn eignarréttur hafi stofnast, hvað þá að slíkur eignarréttur hafi haldist alla tíð síðan, hafi hann stofnast í öndverðu á annað borð.

Þá taki kröfulýsing íslenska ríkisins einnig til svæða sem heimildir greini að hafi tilheyrt tilteknum jörðum en heimildir um nýtingu svæðanna, og/eða staðhættir, bendi hins vegar ekki til þess að til beins eignarréttar hafi stofnast á svæðunum. Í þeirri tilheyrslu sem heimildir geti um hafi þannig ekki falist annað en að eigendur jarðanna hafi talið til takmarkaðra réttinda á svæðinu, umfram aðra.

Að öðru leyti er af hálfu íslenska ríkisins vísað til almennra sjónarmiða sem gildi í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, með viðaukum, sem birtar séu á vefsíðu nefndarinnar.

Við afmörkun þjóðlendukröfulínu vegna Flekkudals sé stuðst við lýsingu á landi kirkjunnar að Staðarfelli í Flekkudal í landamerkjabréfi fyrir Staðarfell á Fellsströnd, gert 21. júlí 1883. Þá sé stuðst við merkjalýsingar í landamerkjabréfum fyrir þær jarðir er umkringi þjóðlendukröfusvæðið, þ.e. fyrir jarðirnar Hallsstaði, gert 31. maí 1887, Stóru-Tungu, gert 28. maí 1884, Stóra-Galtardal, gert 30. maí 1884, Skarð I og II, gert 13. maí 1890, Hvarfsdal, gert 21. maí 1885, Búðardal, gert 13. maí 1885, Hvamm, gert 25. maí 1886, Hof-Akur, gert 26. maí 1884, Kýrunnarstaði, gert 24. maí 1884, Knarrarhöfn, gert 23. maí 1884, Rauðbarðaholt, gert 13. maí 1884 og 31. desember 1918, Hól, gert 29. júní 1918, Breiðabólsstað, gert 21. maí 1884, Valþúfu, gert 1. maí 1884, Skóga, gert 30. maí 1884 og Túngarð, gert 31. maí 1887.

Að jafnaði lýsi aðliggjandi jarðir merkjum gagnvart kröfusvæðinu þannig að miðað sé við vatnaskil á fjalli. Í merkjabréfum jarða sem liggja sunnan kröfusvæðisins sé í einstaka tilvikum merkjum lýst þannig að miðað sé við örnefni sem ekki finnast á kortum eða séu að öðru leyti óglögg. Í þeim tilvikum hafi þessara örnefna eða staða verið getið í sambandi við kröfulínuna en að öðru leyti verið miðað við vatnaskil á fjalli sem virðist hafa verið algengast að miðað sé við samkvæmt landamerkjabréfum á kröfusvæðinu.

Af hálfu íslenska ríkisins er byggt á því að Flekkudalur, eins og það svæði er afmarkað í kröfugerðinni, sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda. Ljóst sé af heimildum um svæðið og landfræðilegum aðstæðum að svæðið hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og að nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti.

Af heimildum megi ráða að Flekkudalur hafi tilheyrt kirkjunni að Staðarfelli sem hafi átt þar takmörkuð réttindi, en heimaland kirkjunnar að Staðarfelli sé landfræðilega aðskilið þjóðlendukröfusvæðinu. Er í því sambandi vísað til sölu Örnólfs bónda Jónssonar á hálfri jörðinni Staðarfelli til sonar síns Guttorms, með öllum gögnum og gæðum, og góssi kirkjunnar, 3. mars 1383. Í kaupbréfinu komi m.a. fram að Flekkudalur allur, með afrétt, fylgi kaupunum, sbr.: „ok allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt“. Merkjum Flekkudals sé síðan lýst.

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* segi um Staðarfell: „Selstaða á Flekkudal, sem kallaður er heimaland jarðarinnar, í betra lagi, jafnlega brúkuð.“ Þar segi jafnframt að í Flekkudal hafi verið þrjú býli; Dyngja, Staðarbakki (selstaða frá

Staðarfelli) og Hólkot. Enginn hafi hins vegar vitað hvenær þar eigi að hafa verið búið eða hvenær meint byggð hafi lagst þar af. Flekkudals sé ekki getið í máldögum og fjölmörgum vísitasíum biskupa og prófesta frá 14.–19. öld, en í athugasemd við vísitasíu prófests árið 1842 segi þó að hálfur Flekkudalur sé í eigu kirkjunnar. Í jarðamati Dalasýslu frá 1804 sé ekki minnst á Flekkudal, en í umfjöllun um Staðarfell sé hins vegar vísað til „gömlu jarðabókarinnar“ um að eyðihjáleigur séu notaðar sem beiti-land.

Í apríl 1810 hafi verið þinglesin lögfesta Benedikts Bogasonar fyrir Staðarfelli og Flekkudal. Þar segir um landamerki Flekkudals: „allan að framanverðu svo sem vötnum hallar á efstu brúnum í king, fyrir framan Hágölt á aðra síðu, en í það vestra Hólkotsgil á aðra síðu.“

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu komi fram að Flekkudalur sé kirkjueign frá Staðarfelli „hvar áður til þess hérumbil á 14. öld var kirkjusókn og nokkrir bæir. Þá segi einnig að þar „haf[i] Fellsstrendingar upprekstur, er þó dalurinn mjög hrjóstrugur og graslítill orðinn af skriðum og árennsli“. Þá er vísað til þess að í landamerkjabréfi fyrir Staðarfell, gerðu 21. júlí 1883, sé Flekkudal lýst sér og aðskildum frá heimalandi kirkjunnar að Staðarfelli.

Framangreindar heimildir bendi til þess að um aldaðir hafi Flekkudalur verið nýttur til takmarkaðra nota, þ.e. hefðbundinna afréttarnota, þ.m.t. selstöðu. Óljósar heimildir um forna byggð á landsvæðinu breyti engu hvað það varðar, enda sé óljóst um umfang og tímalengd slíkrar búsetu. Þá vekur athygli að svæðisins sé í engu getið um aldaðir í fyrirliggjandi heimildum (máldagar og vísitasíur) um eignir kirkjunnar að Staðarfelli. Flekkudalur sé landfræðilega aðskilinn heimalandi Staðarfells, og er honum lýst sérstaklega í lögfestu fyrir Staðarfelli árið 1810 og í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1883.

Af heimildum megi síðan einnig ráða að þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins liggja utan landamerkjabréfa og annarra landamerkjalyýsinga aðliggjandi svæða. Af sömu heimildum sé og ljóst að eigendur slíkra aðliggjandi svæða telji ekki til beinna eignarréttinda yfir þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins. Þótt heimildir séu um landnám á svæðinu telji íslenska ríkið að staðhættir og heimildir um notkun svæðisins bendi ekki til annars en að það hafi eingöngu verið numið til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota, eða, hafi beinn eignarréttur stofnast, hafi hann fallið niður og svæðið hafi síðar verið tekið til takmarkaðra afnota. Íslenska ríkið telji þannig að landsvæðið Flekkudalur, eins og það er afmarkað í kröfugerðinni, hafi vissulega verið talið tilheyrja jörðinni Staðarfelli en í þeirri tilheyrslu hafi ekki falist meira en takmörkuð réttindi til upprekstrar og selstöðu. Telji íslenska ríkið með hliðsjón af framangreindu að Flekkudalur sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda.

Um lagarök er af hálfu íslenska ríkisins fyrst og fremst vísað til þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Þá er vísað til 72. gr. stjórnarskrárinnar. Byggt er á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not, sem og meginreglum um eignarráð fasteignar-

eigenda, almennum reglum samninga- og kröfuréttar og lögum um hefð nr. 46/1905. Þá er vísað til laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, auk ýmissa eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

Við meðferð málsins krafðist ábúandi Staðarfells þess, eins og áður segir, að hafnað yrði kröfu íslenska ríkisins um að Flekkudalur væri þjóðlenda. Sjónarmiðum hans hvað það varðar er lýst í kröfulýsingu og greinargerð sem skilað var til nefndarinnar fyrir hans hönd. Eins og fram kemur í kafla 6.3.1.2 hér að framan er niðurstaða óbyggðanefndar sú að ábúandinn geti ekki á grundvelli ábúðar á Staðarfelli átt aðild að málinu gegn andmælum íslenska ríkisins og verða sjónarmið hans því ekki rakin hér.

Auk þessa voru við aðalmeðferð málsins, 29. nóvember 2017, lagðar fram kröfulýsingar af hálfu eigenda jarðanna Breiðabólstaðar, Hóls, Rauðbarðaholts og Knarrarhafnar, sem eru aðliggjandi Flekkudal. Þar var krafist viðurkenningar á því að land jarðanna, eins og það var afmarkað í kröfulýsingunum, væri háð beinum eignarrétti. Kröfulýsingar umræddra jarðeigenda voru þó dregnar aftur til baka við aðalmeðferðina, síðar sama dag, að öðru leyti en því er varðaði málskostnað, þar sem íslenska ríkið hefði aðlagð kröfulínu sína að landamerkjum jarðanna. Að teknu tilliti til þessa er ekki ástæða til að rekja hér þau sjónarmið sem fram koma í umræddum kröfulýsingum.

6.3.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Flekkudals er rakin í kafla 5.3 hér að framan. Eins og áður segir kemur fram í þeim heimildum að réttindi á Flekkudal hafi tilheyrt Staðarfelli a.m.k. frá því á 14. öld. Við úrlausn málsins reynir einkum á hvort þar hafi verið um að ræða bein eða óbein eignarréttindi.

Kemur hér fyrst til skoðunar hvað ráðið verður af fyrirbyggjandi heimildum um merki Flekkudals. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki ágreiningssvæðisins, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar. Fyrir liggur landamerkjabréf fyrir Staðarfell, dagsett 21. júní 1883 og þinglýst 31. maí 1889, þar sem merkjum Flekkudals er lýst sérstaklega.³²⁵ Þá liggur fyrir kaupbréf, dagsett 3. mars 1383, en með því seldi Örnólfur bóndi Jónsson Guttormi, syni sínum, hálfa jörðina Staðarfell. Í kaupbréfinu er m.a. getið um „allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt“ og er merkjum Flekkudals gagnvart Hallsstöðum einnig lýst sérstaklega þar.³²⁶ Þá liggur fyrir lögfesta Benedikts Bogasonar fyrir Staðarfell og Flekkudal, dagsett 11. apríl 1810, þar sem merkjum Flekkudals er lýst³²⁷. Enn fremur er merkjum Flekkudals

³²⁵ Hér eftir er jafnan vísað til þessa skjals sem landamerkjabréfs Staðarfells frá 1883.

³²⁶ Hér eftir er jafnan vísað til þessa skjals sem kaupbréfs fyrir Staðarfell frá 1383.

³²⁷ Hér eftir er jafnan vísað til þessa skjals sem lögfestu fyrir Staðarfell frá 1810.

að hluta til lýst í greinargerð Boga Benediktssonar á Staðarfelli frá 20. desember 1828. Loks er merkjunum lýst í lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 15. maí 1846.³²⁸

Við þessa athugun verða einnig landamerkjabréf aðliggjandi jarða skoðuð. Suðvestan við ágreiningssvæðið eru óumdeild eignarlönd jarðanna Túngarðs og Hallsstaða. Norðvestan þess eru óumdeild eignarlönd Stóru-Tungu, Stóra-Galtardals, Skarðs I og II, Barms, Hvarfsdals og Búðardals. Austan við ágreiningssvæðið er óumdeilt eignarland jarðarinnar Hvamms og suðaustan ágreiningssvæðisins óumdeild eignarlönd Hof-Akurs, Kýrunnarstaða, Knarrarhafnar, Rauðbarðaholts, Hóls, Breiðabólsstaðar, Hellu og Skóga.

Verða nú suðvesturmerki ágreiningssvæðisins fyrst tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 er þeim lýst svo: „Á milli Hallsstaða og Flekkudals ræður lækur, sem rennur vestantil við Hólkotstún landamerkjum, en á milli Túngarðs og Flekkudals eru landamerki vestantil við Krubbu sjónhending ofaná Hólmasporðinn.“ Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Túngarðs en ekki vegna Hallsstaða.

Í landamerkjabréfi Túngarðs, dagsettu 31. maí 1887 og þinglýstu sama dag, er þeim hluta merkjanna sem liggur að ágreiningssvæðinu lýst svo: „Þaðan sjónhending í hæstan Göltinn í svokallaða Krubbu, þaðan sjónhending í hólmsporðinn við Flekkudalsá og ofan eftir ánni ...“ Landamerkjabréfið er áritað um samþykki „fyrir Staðarfellsland og Flekkudals“. Í landamerkjabréfi Hallsstaða, sem einnig er dagsett 31. maí 1887 og þinglýst sama dag, er þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... í Flekkudalsá, hún ræður merkjum mót suðri og fram í svokallaðan Hólkotslæk, sem rennur fyrir vestan Hólkotstún og eftir því sem téður lækur rennur sjónhending upp í háfjall og eftir hæsta fjallinu ...“ Landamerkjabréfið er áritað um samþykki „fyrir Staðarfellsland og Flekkudals“.

Samkvæmt því sem hér var rakið kemur fram í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 að „lækur, sem rennur vestantil við Hólkotstún“ ráði merkjum gagnvart Hallsstöðum. Þá er merkjum milli Hallsstaða og Flekkudals lýst í landamerkjabréfi Hallsstaða frá 1887 á þann veg að þau liggi „í svokallaðan Hólkotslæk, sem rennur fyrir vestan Hólkotstún og eftir því sem téður lækur rennur sjónhending upp í háfjall“. Að mati óbyggðanefndar verður að telja að lækur sá sem getið er um í landamerkjabréfi Staðarfells og þar sagður renna „vestantil við Hólkotstún“ sé sami lækur og nefndur er Hólkotslækur í landamerkjabréfi Hallsstaða frá 1887 og samræmi sé því milli landamerkjabréfanna að þessu leyti, enda er ekkert komið fram í málinu sem bendir til annars, auk þess sem landamerkjabréf Hallsstaða er eins og áður segir áritað um samþykki vegna Flekkudals.

³²⁸ Hér eftir er jafnan vísað til þessa skjals sem lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 1846.

Í kaupbréfinu fyrir Staðarfell frá 1383 kemur eftirfarandi fram um þennan hluta merkjanna: „... en milli hallzstada ok stadarfells eignar j flekkodal. skal Rada lækr firir ofan hól er ofan fellr or leyningvm vpp aa fiáll ok fram j áá.“ Merkjalýsing kaupbréfsins tekur því einungis til merkja Flekkudals gagnvart Hallsstöðum en ekki merkjanna gagnvart Túngarði. Örnefnið Leyninga er ekki að finna á fyrirliggjandi kortum en þeirra er aftur á móti getið í örnefnaskrá. Í tveimur örnefnaskráum Magnúsar Friðrikssonar fyrir Staðarfell, annarri frá 1946 en hinn á ártals, er m.a. getið um örnefni í Flekkudal. Þar segir að Leyningar séu lögðir í hlíðinni fyrir ofan Hólkot. Að teknu tilliti til þessa verður að telja að lækurinn sem getið er um í tilvitnuðum texta kaupbréfsins frá 1383 sé sami lækur og getið er um í landamerkjabréfum Staðarfells frá 1883 og Hallsstaða frá 1887 og að kaupbréfið styðji því merkjalýsingar landamerkjabréfanna að þessu leyti.

Í lögfestunni fyrir Staðarfell frá 1810 er þeim hluta merkjanna sem hér um ræðir lýst svo: „... f(yrir) fram(a)n Hágöllt á adra sídu, enn í þ(að) vestra Hólkotsgil á adra sídu.“ Vestara-Hólkotsgils er ekki getið í örnefnaskráum fyrir Flekkudal og þess sér heldur ekki stað á fyrirliggjandi kortum með því nafni. Telja verður líklegt að þarna sé átt við sama læk og ræður merkjum milli Flekkudals og Hallsstaða samkvæmt landamerkjabréfum Staðarfells frá 1883 og Hallsstaða frá 1887, sem og samkvæmt kaupbréfinu fyrir Staðarfell frá 1383. Landamerkjum milli Flekkudals og Hallsstaða er að vísu lýst með öðrum hætti í greinargerð Boga Benediktssonar á Staðarfelli frá 20. desember 1828. Þar segir: „... set eg, eigande beggia landanna, að Merkegyll skule ráða.“ Merkgil er um 1 km suðvestar en það gil sem merkjalýsingar landamerkjabréfsins frá 1883 og kaupbréfsins frá 1383 virðast vera miðaðar við. Þar sem landamerkjabréfum Staðarfells frá 1883 og Hallsstaða frá 1887 ber saman um að Hólkotslækur ráði merkjunum að þessu leyti, sem einnig virðist vera í samræmi við kaupbréfið fyrir Staðarfell frá 1383, er niðurstaða óbyggðanefndar að merkjum milli Flekkudals og Hallsstaða sé rétt lýst um Hólkotslæk, þó svo að þeim sé lýst með öðrum hætti í greinargerð Boga Benediktssonar frá 1828. Þessum hluta merkja Flekkudals er ekki lýst í lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 1846.

Landamerkjum Flekkudals gagnvart Túngarði er eins og áður segir lýst „vestantil við Krubbu sjónhending ofaná Hólmasporðinn“ í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 og „sjónhending í hæstan Göltinn í svokallaða Krubbu, þaðan sjónhending í hólmsporðinn við Flekkudalsá“ í landamerkjabréfi Túngarðs frá 1887. Landamerkjabréfunum ber því saman um að merkin liggi um línu sem dregin er frá Krubbu í Hólmasporðinn. Hólmasporðs er ekki getið í örnefnaskráum fyrir Staðarfell eða á fyrirliggjandi kortum en að því er fram kom af hálfu ábúanda Staðarfells við skýrslutökur í málinu er Hólmasporður flói við Flekkudalsá, á móts við þann stað þar sem Hólkot mun hafa staðið. Merkjum Flekkudals gagnvart Túngarði er ekki lýst í kaupbréfinu frá 1383 en í lögfestunni fyrir Staðarfell frá 1810 tekur textinn „... f(yrir) fram(a)n Hágöllt á adra sídu ...“ til umrædds hluta merkjanna. Þá er eftirfarandi texti í landamerkjalyýsingunni sem fram kemur í greinargerð Boga Benediktssonar á Staðar-

félli frá 20. desember 1828: „Enn millum Tungards, set eg eigande beggia landanna þau Landamerke: vestan til við Krubbu ofan í Holms sporden.“ Merkjalyðsingarnar í lögfestunni frá 1810 og greinargerðinni frá 1828 fá samræmst landamerkjabréfunum, enda er Krubba „klettaborg uppi á fjallsbrúninni – Geltinum“ samkvæmt fyrirbyggjandi örnefnaskrá Magnúsar Friðrikssonar fyrir Staðarfell. Þessum hluta merkja Flekkudals er ekki lýst í lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 1846.

Í kröfugerð íslenska ríkisins er þessum hluta merkja Flekkudals lýst svo: „... Upphafspunktur er hæsti tindur fjallsins Göltur (1), þaðan er farið norðvestur í Flekkudalsá þar sem Hólkotslækur rennur í hana að vestanverðu (2), Hólkotslæk er fylgt upp fjallið og þaðan upp í norðaustasta tind Tungumúla (3) ...“ Að teknu tilliti til þess að ráða má af landamerkjabréfi Túngarðs frá 1887 að Krubba sé við hæsta tind Galtar, sbr. orðalagið „sjónhending í hæstan Göltinn í svokallaða Krubbu“, og að norðaustasti tindur Tungumúla er á vatnaskilum ofan Hólkotslækjar, er niðurstaða óbyggðanefndar sú að suðvesturmerkjum Flekkudals, gagnvart Hallsstöðum og Túngarði, sé rétt lýst í kröfugerð íslenska ríkisins.

Næst verða norðvesturmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 er þeim ekki lýst með nákvæmum hætti heldur segir þar svo: „... téðum dal tilheyrir allt í kringum hann og hans afdal, Suður- og Norðurdal, fjallendi allt eftir því sem vötnum hallar upp á Eggjar.“ Að mati óbyggðanefndar er ljóst að í þessari merkjalýsingu er miðað við að það svæði á Flekkudal sem eigendur Staðarfells kölluðu til réttinda á afmarkist að norðvestanverðu af vatnaskilum. Í kaupbréfinu fyrir Staðarfell frá 1383 er umræddum hluta merkjanna ekki lýst að öðru leyti en að þar segir: „... allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt.“ Í lögfestunni fyrir Staðarfell frá 1810 er umræddum hluta merkjanna ekki lýst nema að því leyti sem eftirfarandi texti kann að taka til þeirra: „... all(an) ad fram(an) v(er)du svo se(m) vötnu(m) hall(a)r á efz(t)u brúnu(m) í kríng ...“ Í lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 1846 er merkjum Flekkudals lýst „uppá hæðstu brúnir sem vötnum hallar frá til dalanna“. Af þeim takmörkuðu merkjalýsingum Flekkudals sem fram koma í kaupbréfinu frá 1383 og lögfestunum frá 1810 og 1846 verður helst ráðið að þar sé gert ráð fyrir að vatnaskil ráði umræddum hluta merkjanna.

Norðvestan við ágreiningssvæðið er vestast land Stóru-Tungu, því næst land Stóra-Galtardals, þá land Skarðs, þar austan við land Hvarfsdals og loks austast land Búðardals. Landamerkjabréf Staðarfells frá 1883 hefur ekki að geyma áritun vegna þessara jarða.

Í landamerkjabréfi Stóru-Tungu, dagsettu 28. maí 1884 og þinglýstu 30. sama mánaðar, er þeim hluta merkja Stóru-Tungu sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... ræður Suðurdalsá til hennar upptaka í Miðfjallshrygg til útsuðurs á fjalli eptir því sem vötnum hallar út í Barkastaðagil ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals. Jafnframt liggur fyrir ódagsett gjafabréf fyrir jörðina frá 1559, en þar er

hún nefnd Galtardalstunga. Gjafabréfið var lesið upp fyrir rétti á Staðarfelli 12. júní 1775. Þar er merkjunum lýst svo:

... ad ainn sem rennur ur þeim sydre dal rædur landamerkum á nordur syduna so langt sem landed nær, enn á sudur syduna eru landamerke i þa griotvordu er stendur á hrauninu nalagt þvy gile er nefnt er Færugil í stadarfellskirkiu lande. Rædur so hraun hriggurinn lande allt ad gile þvú sem rennur ofann hia forn býlinu Barkarstödumm ...

Ekki liggja fyrir í málinu, umfram það sem þarna kemur fram, gögn um hvar grjótvarða sú sem þarna er getið um muni hafa staðið. Þar sem vera má að hún hafi staðið á vatnaskilum ofan við Færugil og merkjalýsing landamerkjabréfsins verður að mati óbyggðanefndar helst skilin þannig að umræddur hluti merkjanna sé miðaður við vatnaskil, verður ekki séð að merkjalýsing gjafabréfsins mæli landamerkjabréfinu í mót hvað þetta varðar. Allt að einu verður merkjalýsing gjafabréfsins vart túlkuð á þann veg að merki Galtardalstungu hafi þarna verið talin ná inn á ágreiningssvæðið, enda er þess getið að Færugil sé „í stadarfellskirkiu lande“.

Í landamerkjabréfi Stóra-Galtardals, dagsettu 30. maí 1884 og þinglýstu sama dag, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

Landamerki milli Stóragaltardals og Stórutungu eru frá upptökum þeirrar ár, sem rennur úr þeim syðra dal hjá Þverfjallshæðum, og ræður svo áin landamerkjum eptir dalnum [...] er nyrðri síða landsins landamerki upp til fjalla og svo eptir sem vötnum hallar Norðurdalur og allt í kring eptir sem vötnum hallar, í hin áðurgreindu Suðurdalsár upptök.

Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi fyrir Skarð, dagsettu 13. maí 1890 og þinglýstu 6. júní sama ár, er þeim hluta merkja Skarðs sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „Á millum Hvarfsdals og Villingadals, er liggur undir Skarð, er svo kallaður Fjalldalshryggur, er liggur fram í Fjalldalsbotn.“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi Hvarfsdals, dagsettu 21. maí 1885 og þinglýstu degi síðar, er þeim hluta merkja Hvarfsdals sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... uppí hryggi þá, sem liggja norðanvert við Villingadal, þaðan sjónhending í Fjalldalshrygg, þaðan sjónhending í Skeggöxl. Búðardalsá ræður frá því er Harisarlækur fellur í hana og fram sem hún nær þaðan af stefnu í fjall upp eptir því sem hæðum hallar og vatn rennur.“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi Búðardals, dagsettu 13. maí 1885 og þinglýstu 22. sama mánaðar, er þeim hluta merkja Búðardals sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... beint uppá fjall og kring um öll Búðardalsdrög, eptir því sem um hæðir halda og vötnum hallar ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í tilvitnuðum landamerkjabréfum þeirra jarða sem liggja að norðvestanverðu ágreiningssvæðinu er gjarnan miðað við að vatnaskil ráði merkjum þeirra að suðaustan-

verðu. Á það sérstaklega við um landamerkjabréf Stóru-Tungu, sbr. orðalagið „eptir því sem vötnum hallar“, landamerkjabréf Stóra-Galtardals, sbr. orðin „eptir sem vötnum hallar“, landamerkjabréf Hvarfsdals, sbr. orðin „upp eptir því sem hæðum hallar og vatn rennur“ og landamerkjabréf Búðardals, sbr. „eptir því sem um hæðir halda og vötnum hallar“. Ekki er þó getið með skýrum hætti um vatnaskil í landamerkjabréfinu fyrir Skarð. Merkjalyting þess mælir því þó ekki í mót að mati óbyggðanefndar að land jarðarinnar nái að vatnaskilum. Í tilvitnuðum landamerkjabréfum finnast þess aftur á móti ekki dæmi að merkjunum sé lýst lengra til suðausturs en að vatnaskilunum.

Í kröfugerð íslenska ríkisins eru merki ágreiningssvæðisins að norðvestanverðu dregin svo:

... upp í norðaustasta tind Tungumúla (3), þaðan er farið eftir því sem vötnum hallar, norðaustur yfir Miðfjallshrygg (4) og að Þverfjalli (5), þaðan áfram norðaustur eftir því sem vötnum hallar yfir Hrossaborg (6), þaðan austur eftir háfjalli og á vatnaskilum, í syðsta tind Skeggaxlar, (787 metra hár) (7) ...

Kröfugerð íslenska ríkisins er þannig miðuð við fjallstoppa og vatnaskil að þessu leyti. Það er í samræmi við heimildir um merki Flekkudals og landamerkjabréf aðliggjandi jarða. Í málinu liggja fyrir gögn frá Veðurstofu Íslands sem sýna legu vatnaskilanna. Kröfulína íslenska ríkisins er í meginatriðum staðsett með sama hætti og vatnaskilin á framlögðu kröfulínukorti. Þó er um lítils háttar frávik að ræða, annars vegar á þann veg að sums staðar liggur kröfulínan lítið eitt norðvestar en vatnaskilin en annars staðar lítið eitt suðaustar. Allt að einu er ljóst af orðalagi kröfugerðarinnar að hún er að þessu leyti miðuð við vatnaskil. Það er í samræmi við fyrirliggjandi heimildir um norðvesturmerki Flekkudals.

Næst verða norðausturmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 er þeim ekki lýst með nákvæmum hætti heldur segir þar svo: „... tédum dal tilheyrir allt í kringum hann og hans afdal, Suður- og Norðurdal, fjalllendi allt eftir því sem vötnum hallar upp á Eggjar.“ Að mati óbyggðanefndar er ljóst að í þessari merkjalytingu er miðað við að það svæði á Flekkudal sem eigendur Staðarfells kölluðu til réttinda á hafi afmarkast að norðaustanverðu af vatnaskilum. Í kaupbréfinu fyrir Staðarfell frá 1383 er umræddum hluta merkjanna ekki lýst að öðru leyti en að þar segir: „... allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt.“ Í lögfestunni fyrir Staðarfell frá 1810 er umræddum hluta merkjanna ekki lýst nema að því leyti sem eftirfarandi texti kann að taka til þeirra: „... all(an) ad fram(an) v(er)du svo se(m) vötnu(m) hall(a)r á efz(t)u brúnu(m) í kríng ...“ Í lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 1846 er merkjum Flekkudals lýst „uppá hæðstu brúnir sem vötnum hallar frá til dalanna“. Af þeim takmörkuðu merkjalytingum Flekkudals sem fram koma í kaupbréfinu frá 1383 og lögfestunum frá 1810 og 1846 verður helst ráðið að þar sé gert ráð fyrir að vatnaskil ráði umræddum hluta merkjanna, eins og miðað er við í landamerkjabréfinu.

Norðaustan við ágreiningssvæðið er land Hvamms. Landamerkjabréf Staðarfells frá 1883 hefur ekki að geyma áritun vegna Hvamms. Í landamerkjabréfi Hvamms, dagsettu 25. maí 1886 og þinglýstu 23. maí 1887, er þeim hluta merkja Hvamms sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

Milli Hvamms og Akurs ræður landamerkjagil, sem nefnt er Krossgil, og eptir því sem það ræður neðan frá Hvammsá og upp í Skothrygg, þá eptir því, sem vötnum hallar norður eptir hrygg þessum og fram á Skeggöxl, og austur eptir nefndri öxl, þar sem hún er hæst.“

Merki Hvamms gagnvart ágreiningssvæðinu eru þannig miðuð við vatnaskil. Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals. Í ódagsettri örnefnaskrá fyrir Hvamm, eftir Magnús Friðriksson frá Staðarfelli, segir eftirfarandi um staðsetningu Skothryggs: „Svo heitir hryggur, sem liggur norður fjallið á millum Skeggjadals að austan, en Flekkudals að vestan fjallsins, sem liggur undir Staðafell [svo]. Skothryggur liggur norður fjallgarðinn og endar við Skeggöxl ...“

Í kröfugerð íslenska ríkisins er norðausturmerkjum Flekkudals lýst svo: „... í syðsta tind Skeggaxlar, (787 metra hár) (7), þaðan er farið suðaustur og á vatnaskilum í Skothrygg (8) ...“ Kröfugerðin er þannig miðuð við vatnaskil, sem er í samræmi við landamerkjabréf Staðarfells frá 1883 og eldri heimildir um merki Flekkudals, sem og landamerkjabréf Hvamms frá 1886. Að teknu tilliti til þess sem fram kemur í örnefnaskrá Magnúsar Friðrikssonar fyrir Hvamm verður þó að telja að umræddur hluti kröfulínunnar liggja um Skothrygg allt frá Skeggöxl, en ekki einungis í punkti nr. 8. Á framlögðu kröfulínukorti sést þó að punktur nr. 8 á kröfulínunni er miðaður við 613 m hæðarpunkt á Skothrygg.

Loks koma suðausturmerki ágreiningssvæðisins til skoðunar. Í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 er þeim ekki lýst með nákvæmum hætti heldur segir þar eins og áður segir: „... téðum dal tilheyrir allt í kringum hann og hans afdal, Suður- og Norðurdal, fjallendi allt eftir því sem vötnum hallar upp á Eggjar.“ Að mati óbyggðanefndar er ljóst að í þessari merkjalýsingu er miðað við að það svæði á Flekkudal sem eigendur Staðarfells kölluðu til réttinda á afmarkaðist að suðaustanverðu af vatnaskilum. Í kaupbréfinu fyrir Staðarfell frá 1383 er umræddum hluta merkjanna ekki lýst að öðru leyti en að þar segir: „... allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt.“ Í lögfestunni fyrir Staðarfell frá 1810 er þessum hluta merkjanna ekki lýst nema að því leyti sem eftirfarandi texti kann að taka til þeirra: „... Flekkudal [...] all(an) ad fram(an) v(er)du svo se(m) vötnu(m) hall(a)r á efz(t)u brúnu(m) í kríng ...“ Í lögfestu Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl. frá 1846 er merkjum Flekkudals lýst „uppá hæðstu brúnir sem vötnum hallar frá til dalanna“. Af þeim takmörkuðu merkjalýsingum Flekkudals sem fram koma í kaupbréfinu frá 1383 og lögfestunum frá 1810 og 1846 verður helst ráðið að þar sé gert ráð fyrir að vatnaskil ráði umræddum hluta merkjanna.

Suðaustan við ágreiningssvæðið er land eftirtalinna jarða, talið frá austri til vesturs: Hofakurs, Kýrunnarstaða, Knarrarhafnar, Rauðbarðaholts, Hóls, Breiðabólsstaðar, Hellu og Skóga, miðað við fyrirliggjandi gögn og framlögð kröfulínukort. Af þessum jörðum er landamerkjabréf Staðarfells frá 1883 einungis áritað um samþykki vegna Skóga, en óumdeilt eignarland Staðarfells liggur að suðvestanverðu landi Skóga. Verður nú efni landamerkjabréfanna rakið að því er varðar þá hluta merkja jarðanna sem liggja næst ágreiningssvæðinu, sem og efni eldri heimilda um umrædda hluta merkjanna, þar sem þær liggja fyrir, en það er einungis í tilviki Knarrarhafnar. Að því búnu verður fjallað nánar um einstaka hluta merkjalýsinganna.

Í landamerkjabréfi Hofakurs, dagsettu 26. maí 1884 og þinglýstu sama dag, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... í klett, sem kallaður er Snös og í beinni stefnu þaðan upp á Skothrygg og eptir honum sem votnum hallar á móts við gil, sem Krossgil heitir ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi Kýrunnarstaða, dagsettu 24. maí 1884 og þinglýstu 26. sama mánaðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „Milli Knarrarhafnar og Kýrunnarstaða ræður landamerkjum gil, sem nefnist Gatvörðugil, sem hefur upptök sín undan Skothrygg og rennur í annað gil, sem heitir Skjónugil ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi Knarrarhafnar, dagsettu 23. maí 1884 og þinglýstu 26. sama mánaðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

Milli Knarrarhafnar og Kýrunnarstaða innan Dalasýslu eru landamerki þannig. Hæðsta fjallinu, sem jarðirnar eiga land upp til hrauna tekur sig upp gil, sem nefnist Skjónugil, þetta gil rennur áfram mikið til beina línu með smá bugðum ofan vestantil við Kýrunnarstaðafell [...] Milli Knarrarhafnar og Rauðbarðaholts er vatn hátt á fjallgarðinum, sem nefnist Hafnarvatn, eru þá landamerki milli þessara jarða bein sjónhending úr austari vatnsendanum upp til hrauna eður þaðan, sem vötn renna ...

Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Jafnframt liggur fyrir vitnisburður Jóns Þorgeirssonar í Ásgarði, frá 21. maí 1834, um landamerki Knarrarhafnar, en þar kemur fram að Jón hafi verið 13 ár í Knarrarhöfn. Í vitnisburðinum er þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... í Hafnarvatn svo eftir því sem vötnum hallar upp að Skothrygg þaðan inn að Skjónugili ...“ Enn fremur liggur fyrir lögfesta Jóns Árnasonar fyrir Knarrarhöfn frá 25. apríl 1842. Þar er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... í Hafnarvatn, og svo eptir því sem Votnum hallar, upp að Skothrigg, þaðan innad Skjónugili ...“

Í landamerkjabréfi Rauðbarðaholts, dagsettu 13. maí 1884 og þinglýstu 26. sama mánaðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... allt upp að Hafnarvatni, svo ræður sjónhending úr vatnsendanum innri upp í

hraun. [...] Milli Rauðbarðaholts og Hóls ræður [...] sjónhending í ytri Sjónarhól, úr honum sjónhending í Lyngáshöfuð, þaðan í Grensá, svo ræður Grensá upp í hraun ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi Hóls, dagsettu 29. júní 1918 og þinglýstu 22. júní 1922, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

Að innan, milli Hóls og Rauðbarðaholts, ræður merkjum Grensá ofan frá upptökum í Hraunum niður að Lyngáshöfða [...] upp í austurenda Langavatns undir Vatnamúlaborg. Að ofan, milli Hóls og Breiðabólstaðar, ræður merkjum sjónhending úr áðurnefndri Vatnamúlaborg inn í Grensárupptök.

Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Flekkudals.

Í landamerkjabréfi Breiðabólstaðar, dagsettu 21. maí 1884 og þinglýstu 30. sama mánaðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

... í Stóruborg, sem er með stórum X sunnan til í berginu og þaðan í Vatnamúla, og þaðan yfir á Lægðarbrún sem vötnum hallar, þá tekur við Staðarfellsland. Vatnahalli ræður merkjum vestur eptir fjallinu til Helludals, þaðan eptir hæstu hryggjum suður í Kattarborg, þaðan út fjallið í vörðu á brúninni, þá tekur við Valþúfuland ...

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Staðarfells.

Í landamerkjabréfi Hellu, dagsettu 7. maí 1884 og þinglýstu 30. sama mánaðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... eptir Voluhrygg í Völupúfu; þaðan eptir því sem vötnum hallar eptir því s hrygg þeim, er liggur til austnordurs, allt á móts við austari enda Helluvatns; úr Helluvatni ræður Helluá allt að sjó ...“ Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Staðarfells.

Í landamerkjabréfi Skóga, dagsettu 30. maí 1884 og þinglýstu sama dag, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... úr moshólavörðunni gömlu í há Gölt og þaðan eptir sem vötnum hallar til upptaka Helluár, og ræður hún til sjóar ...“ Landamerkjabréfið er áritað vegna Staðarfells.

Í endanlegri kröfugerð íslenska ríkisins er suðausturmerkjum Flekkudals lýst svo:

... í Skothrygg (8), þaðan sjónhending í vatnaskil á Hraunum (9), þaðan beina sjónhendingu í vestari upptök Grensár á Hraunum, (10), þaðan er farið suðvestur eftir því sem vötnum hallar, yfir Vatnamúlaborg og Lægðarbrún að stað norðausturlega á Breiðabólstaðarfjalli sem er til móts við austari enda Helluvatns (10a), og þaðan bein sjónhending að upptökum Helluár í Helludal (11) þaðan norðvestur að vatnaskilum (11a) og þaðan eftir því sem vötnum hallar í hæsta tind á fjallinu Göltur (1), sem er upphafspunktur.

Kröfugerð þessi er að talsverðu leyti miðuð við vatnaskil suðaustan Flekkudals og að framan er lýst þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landamerkjabréf Staðarfells

og aðrar heimildir um merki Flekkudals bendi til þess að vatnaskil ráði merkjum svæðisins að suðaustanverðu. Að því leyti er kröfugerð íslenska ríkisins því í samræmi við fyrirliggjandi heimildir að mati óbyggðanefndar. Að nokkru leyti nær kröfugerðin þó lengra til suðausturs en að vatnaskilunum. Nánar tiltekið á það annars vegar við um suðausturhorn ágreiningssvæðisins, vestan syðsta hluta Skothryggs, sem punktur nr. 8 á kröfulínu íslenska ríkisins er miðaður við. Þessi punktur á kröfulínunni er um 2 km suðaustar en vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðvestanverðu, samkvæmt greiningu sem Veðurstofa Íslands vann að beiðni óbyggðanefndar vegna meðferðar málsins. Hins vegar er um að ræða svæði norðan Helluvatns og sunnan umræddra vatnaskila. Rúmir 500 m eru frá suðurenda Helluvatns norður að vatnaskilunum. Þar sem kröfugerð íslenska ríkisins nær að þessu leyti lengra til suðausturs en umrædd vatnaskil, sem afmarka land Flekkudals að suðaustanverðu, verður nú tekið til frekari skoðunar hvort umræddir hlutar ágreiningssvæðisins séu innan merkja aðliggjandi jarða og byrjað austast.

Samkvæmt landamerkjabréfi Hofakurs frá 1884 ná merki jarðarinnar í Skothrygg. Merkjum Kýrunnarstaða er lýst, í landamerkjabréfi frá 1884, um „Gatvörðugil, sem hefur upptök sín undan Skothrygg“. Ekki verður ráðið af þessum lýsingum í landamerkjabréfum Hofakurs og Kýrunnarstaða að land jarðanna nái lengra til norðvesturs en að áðurnefndu hornmarki á kröfulínu íslenska ríkisins á Skothrygg.

Í landamerkjabréfi Knarrarhafnar frá 1884 er merkjum jarðarinnar gagnvart Kýrunnarstöðum lýst um „gil, sem nefnist Skjónugil“ og eigi upptök („tekur sig upp“) „upp til hrauna“ og gagnvart Rauðbarðaholti úr austari enda Hafnarvatns „upp til hrauna eður þaðan, sem vötn renna“. Umrædd merkjalýsing er í samræmi við landamerkjabréf Kýrunnarstaða hvað varðar merkin milli Knarrarhafnar og Kýrunnarstaða, að því frátöldu að í landamerkjabréfi Kýrunnarstaða er sem fyrr segir getið um Gatvörðugil sem eigi upptök „undan Skothrygg“ og renni í Skjónugil. Að mati óbyggðanefndar er ekki um ósamræmi að ræða milli landamerkjabréfanna að þessu leyti heldur felst munurinn einungis í því að landamerkjabréf Kýrunnarstaða er ítarlegra hvað þetta snertir.

Hvað varðar merkin milli Knarrarhafnar og Rauðbarðaholts er ekki fyllilega ljóst hversu hátt til fjalls merkin nái samkvæmt lýsingunni „upp til hrauna eður þaðan, sem vötn renna“ í landamerkjabréfi Knarrarhafnar, enda verður ekki séð í fyrirliggjandi örnefnaskrá að „Hraun“ sé þekkt sem örnefni á þessu svæði. Því er líkleggra að þarna sé um að ræða tilvísun til staðháttu á svæðinu. Í því sambandi skal þess getið að orðið hraun merkir samkvæmt *Íslenskri orðabók* meðal annars *sprungnar, samfelldar klappir, grýtt landsvæði, stórgrýtta hæð og urðarhrygg*.³²⁹ Í vitnisburði Jóns Þorgeirssonar í Ásgarði, frá 21. maí 1834, kemur eins og áður segir fram að merki Knarrarhafnar liggja

³²⁹ *Íslensk orðabók, þriðja útgáfa, aukin og endurbætt*, bls. 636. Edda – útgáfa hf., Reykjavík 2002. Ritstjóri: Mördur Árnason.

„í Hafnarvatn svo eftir því sem vötnum hallar upp að Skothrygg“ og í lögfestu Jóns Árnasonar fyrir Knarrarhöfn frá 25. apríl 1842 „í Hafnarvatn, og svo eptir því sem Votnum hallar, upp að Skothrygg, þadan innad Skiónugili“. Merkjálýsingarnar sem fram koma í vitnisburðinum og lögfestunni benda að mati óbyggðanefndar til þess að vatnaskil hafi verið talin ráða þessum hluta merkjanna. Þar getur þó vart verið um að ræða vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu, þar sem þau liggja nokkrum kílómetrum lengra til norðvesturs heldur en Hafnarvatn. Því er líklegra að þarna sé átt við vatnaskilin milli vatnasviða Hafnarár og Grensár, án þess þó að unnt sé að slá því föstu hér.

Að öðru leyti er því ekki lýst í landamerkjabréfi Knarrarhafnar, eða öðrum fyrirbyggjandi eldri heimildum, hversu langt til norðurs land jarðarinnar nái. Við aðalmeðferð málsins var lögð fram kröfugerð af hálfu eigenda Knarrarhafnar. Kröfugerðin var við það miðuð að nyrsti punktur vesturmerkja Knarrarhafnar, þ.e. punktur nr. 6 í kröfugerðinni, væri þar sem dregin væri „bein sjónhending úr austari vatnsendanum [þ.e. Hafnarvatns] upp til hrauna eður þaðan, sem vötn renna (6)“. Umræddur punktur nr. 6 á kröfulínu eigenda Knarrarhafnar var af þeirra hálfu merktur á kröfulínukort á sama stað og punktur nr. 9 á endanlegri kröfulínu íslenska ríkisins. Raunar var punktur nr. 9 á kröfulínu ríkisins upphaflega staðsettur um 500 m sunnar og inni á því landi sem síðar var gerð krafa til af hálfu eigenda Knarrarhafnar. Skömmu fyrir aðalmeðferð málsins færði íslenska ríkið þennan punkt norðar og er hann eftir breytinguna sagður miðast við „vatnaskil á Hraunum“, en var áður miðaður við „upptök þess lækjar sem rennur í Hafnarvatn“. Ekki liggja þó fyrir gögn sem staðfesta að vatnaskil séu þar sem punktur nr. 9 er staðsettur af hálfu íslenska ríkisins, en vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu eru um 1–1,5 km lengra til norðvesturs samkvæmt fyrirbyggjandi gögnum frá Veðurstofu Íslands. Vera má að þarna liggja vatnaskil milli vatnasviða Hafnarár og Grensár, en ekki liggja þó fyrir gögn sem staðfesta það. Lega kröfulínunnar milli punkta nr. 8 (í Skothrygg) og 9 breyttist að sama skapi, en hún er dregin í beina stefnu þar á milli. Eftir þessa breytingu var kröfugerð eigenda Knarrarhafnar dregin til baka, meðal annars með þeim rökum að íslenska ríkið hefði með umræddri breytingu á kröfulínunni „aðlagað kröfulínu sína að landamerkjum“ jarðarinnar, eins og bókað var við aðalmeðferðina. Því er ljóst að ekki er ágreiningur milli íslenska ríkisins og eigenda Knarrarhafnar um merki jarðarinnar.

Að mati óbyggðanefndar á það sér viðhlítandi stoð í landamerkjabréfi Knarrarhafnar að merki jarðarinnar ná norður að kröfulínu íslenska ríkisins, eins og hún er dregin milli punkta nr. 8 og 9, en telja verður að sú ályktun verði a.m.k. ekki afdráttarlaust dregin af umræddum heimildum að merkin ná lengra til norðurs. Þá verður að líta svo á að með tilhögun kröfugerðar sinnar og því að draga hana til baka eftir áður nefnda breytingu á kröfulínu íslenska ríkisins, með þeim rökum sem gert var, hafi af hálfu eigenda Knarrarhafnar verið lýst skýrri afstöðu við meðferð málsins, þess efnis að land jarðarinnar ná ekki lengra til norðurs en sem því nemur. Hvort það kunni

eftir atvikum að eiga sér stoð í landamerkjabréfi jarðarinnar að land hennar nái enn lengra til norðurs kemur því ekki til frekari skoðunar við úrlausn málsins, enda verður sú ályktun dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Áðurnefndur fyrirvari íslenska ríkisins við kröfugerðina, sbr. kafla 6.3.1.2, þess efnis að óskað væri eftir því að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort Flekkudalur væri eignarland eða þjóðlenda breytir engu um þetta, enda verður að líta svo á að hann taki samkvæmt efni sínu einungis til þess lands sem er innan merkja Flekkudals samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum og hefur á þeim grundvelli eignarréttarleg tengsl við ríkisjörðina Staðarfell.

Í landamerkjabréfi Rauðbarðaholts er merkjum jarðarinnar gagnvart Knarrarhöfn eins og áður segir lýst um sjónhendingu úr enda Hafnarvatns „upp í hraun“, sem samsvarar þeim texta í landamerkjabréfi Knarrarhafnar sem síðast var fjallað um. Þá er nyrsta hluta vesturmerkja Rauðbarðaholts, gagnvart Hóli, lýst með sama hætti og gagnvart Knarrarhöfn, þ.e. „upp í hraun“. Að öðru leyti er því ekki lýst í landamerkjabréfi Rauðbarðaholts, eða fyrirbyggjandi eldri heimildum, hversu langt til norðurs land jarðarinnar nái. Í málinu liggur fyrir greining Veðurstofu Íslands á upptökum Grensár, sem unnin var að beiðni óbyggðanefndar vegna meðferðar málsins. Um þá greiningu segir í bréfi Veðurstofunnar:

Upptök vatnsfalla má skilgreina með tvennum hætti svæðisupptök og/eða punktupptök. Svæðisupptök eru þar sem dropi lendir á landi og rennur þaðan út í sjó og eru þessi upptök afmörkuð af vatnasviði. Punktupptök má hins vegar greina þar sem vatn sést birtast í lengsta samfellda farvegi á yfirborði en þannig afmörkun er m.a. háð breytingum á loftslagi og/eða árstíðum þar sem farvegir geta verið þurrir hluta af ári. Þess ber að geta vatn getur verið undir yfirborði í þurrum farvegi vatnsfalls og þar af leiðandi ekki sýnilegt með berum augum. Punktupptök eru væntanlega það sem þið eruð að sækjast eftir í þessu tilviki.

Punktupptök vatnsfallanna voru því skoðuð í mismunandi gögnum sem VÍ hefur aðgang að, IS50V kortagrunni LMÍ, vatnagrunni VÍ og loks loftmyndagrunni Loftmyndu ehf. Þar af leiðandi eru skráð þrjú punktupptök fyrir hvert vatnsfall sem beðið var um.

Fyrir IS50V og vatnagrunn VÍ er einfalt að merkja upptök þar sem vatnsföll enda á skýrt afmörkuðum stað (punkti) við enda lengsta samfellda farveg þess. Út frá myndkortum frá Loftmyndum ehf., sem hafa 0,15 – 1 metra greiniahæfni, þarf að beita loftmyndatúlkun og voru upptök vatnsfalla ákvörðuð á þann hátt að fundinn var lengsti greinanlegi farvegur vatnsfallsins þar sem yfirborðsvatn var sannarlega sjáanlegt. Myndkort af svæðinu sem um ræðir, falla undir svokallað milliflug og greiniahæfnin því áætluð í kringum 0,5 m. Myndkortin eru frá júlí 2010.

Upptök vatnsfallanna sem hnitsett voru miðast við, eins og áður sagði, lengsta greinanlega farveg þar sem sannarlega var rennandi vatn að sjá á yfirborðinu. Skýrt er tekið fram í gögnunum hver heimild hvers upptakapunkts er ásamt frekari upplýsingum og byggja eigindir á staðlinum ÍST 120.

Með þeim aðferðum sem hér var lýst staðsetti Veðurstofan *punktupptök* Grensár á þremur mismunandi stöðum. Einn af upptakapunktunum er innan ágreiningssvæðisins, annar utan þess og sá þriðji er þar sem íslenska ríkið staðsetur punkt nr. 10 á kröfulínu sinni, eftir framangreinda breytingu á kröfugerðinni.

Við aðalmeðferð málsins var lögð fram kröfugerð af hálfu eiganda Rauðbarðaholts. Kröfugerðin var við það miðuð að nyrsti punktur vesturmerkja Rauðbarðaholts væri við sama upptakapunkt Grensár og miðað er við af hálfu íslenska ríkisins eftir framangreinda breytingu á kröfugerð þess. Fyrir breytinguna var punktur nr. 10 í kröfugerð ríkisins staðsettur tæpum 1 km lengra til suðvesturs, inni á landi sem er óumdeilt eignarland jarðarinnar Hóls eftir breytinguna, en þó miðaður við „upptök Grensár á Hraunum“. Þá hefur þegar verið gerð grein fyrir færslu punkts nr. 9 á kröfulínu íslenska ríkisins við umrædda breytingu. Breytingin fól jafnframt í sér að lega kröfulínunnar milli punkta nr. 9 og 10 færðist til norðausturs, en kröfulínan er eftir sem áður dregin í beina stefnu milli umræddra punkta.

Eftir þessa breytingu var kröfugerð eiganda Rauðbarðaholts dregin til baka, meðal annars með þeim rökum að íslenska ríkið hefði með umræddri breytingu á kröfulínunni „aðlagað kröfulínu sína að landamerkjum“ jarðarinnar, eins og bókað var við aðalmeðferðina.

Að mati óbyggðanefndar á það sér viðhlítandi stoð í landamerkjabréfi Rauðbarðaholts að merki jarðarinnar nái norðaustur að kröfulínu íslenska ríkisins, eins og hún er dregin milli punkta nr. 9 og 10, en telja verður að sú ályktun verði a.m.k. ekki afdráttarlaust dregin af landamerkjabréfinu að merkin nái lengra til norðausturs. Þá verður að líta svo á að með tilhögun kröfugerðar sinnar og því að draga hana til baka eftir áður nefnda breytingu á kröfulínu íslenska ríkisins, með þeim rökum sem gert var, hafi af hálfu eiganda Rauðbarðaholts verið lýst skýrri afstöðu við meðferð málsins, þess efnis að land jarðarinnar nái ekki lengra til norðausturs en sem því nemur. Hvort það kunni eftir atvikum að eiga sér stoð í landamerkjabréfi jarðarinnar að land hennar nái enn lengra til norðausturs kemur því ekki til frekari skoðunar við úrlausn málsins, enda verður sú ályktun eins og áður segir dregin af dómum Hæstaréttar að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, bæði íslenska ríkisins og annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Áður nefndur fyrirvari íslenska ríkisins við kröfugerðina, sbr. kafla 6.3.1.2, breytir eins og áður segir engu um þetta, að því er varðar merki Rauðbarðaholts. Visast um þetta til þess sem segir hér að framan um norðurmerki Knarrarhafnar.

Í landamerkjabréfi Hóls er nyrsta hluta austurmerkja jarðarinnar gagnvart Rauðbarðaholti eins og áður segir lýst á þann veg að Grensá ráði merkjum „frá upptökum í

Hraunum“, sem samsvarar þeim texta í landamerkjabréfi Rauðbarðaholts sem síðast var fjallað um. Þá er merkjum jarðarinnar að norðvestanverðu lýst svo: „Að ofan, milli Hóls og Breiðabólstaðar, ræður merkjum sjónhending úr áðurnefndri Vatnamúlaborg inn í Grensárupptök.“

Við aðalmeðferð málsins var lögð fram kröfugerð af hálfu eigenda Hóls. Kröfugerðin var við það miðuð að merki Hóls næðu upp að sama upptakapunkti Grensár og miðað er við af hálfu íslenska ríkisins eftir framangreinda breytingu á kröfugerð þess. Fyrir breytinguna var punktur nr. 10 í kröfugerð ríkisins, eins og áður segir, staðsettur tæpum 1 km lengra til suðvesturs, inni á landi sem er óumdeilt eignarland Hóls eftir breytinguna, en þó miðaður við „upptök Grensár á Hraunum“. Þá hefur þegar verið gerð grein fyrir færslu punkts nr. 9 á kröfulínu íslenska ríkisins við umrædda breytingu. Breytingin fól jafnframt í sér að lega kröfulínunnar milli punkta nr. 9 og 10 færðist til norðausturs, en kröfulínan er eftir sem áður dregin í beina stefnu milli umræddra punkta.

Eftir þessa breytingu var kröfugerð eigenda Hóls dregin til baka, meðal annars með þeim rökum að íslenska ríkið hefði með umræddri breytingu á kröfulínunni „aðlagð kröfulínu sína að landamerkjum“ jarðarinnar, eins og bókað var við aðalmeðferðina.

Að mati óbyggðanefndar á það sér viðhlítandi stoð í landamerkjabréfi Hóls að merki jarðarinnar nái norðaustur að þeim upptakapunkti Grensár sem er punktur nr. 10 á kröfulínu íslenska ríkisins en telja verður að sú ályktun verði a.m.k. ekki afdráttarlaust dregin af landamerkjabréfinu að merkin nái lengra til norðausturs, t.d. að þeim upptakapunkti Grensár sem er inni á ágreiningssvæðinu. Þá verður að líta svo á að með tilhögun kröfugerðar sinnar og því að draga hana til baka eftir áðurnefnda breytingu á kröfulínu íslenska ríkisins, með þeim rökum sem gert var, hafi af hálfu eigenda Hóls verið lýst skýrri afstöðu við meðferð málsins, þess efnis að land jarðarinnar nái ekki lengra til norðausturs en að þeim upptakapunkti Grensár sem miðað er við af hálfu íslenska ríkisins. Hvort það kunni eftir atvikum að eiga sér stoð í landamerkjabréfi jarðarinnar að land hennar nái enn lengra til norðausturs kemur því ekki til frekari skoðunar við úrlausn málsins, enda verður sú ályktun eins og áður segir dregin af dómum Hæstaréttar að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, bæði íslenska ríkisins og annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Áðurnefndur fyrirvari íslenska ríkisins við kröfugerðina, sbr. kafla 6.3.1.2, breytir eins og áður segir engu um þetta, að því er varðar merki Hóls. Vísast um þetta til þess sem segir hér að framan um norðurmerki Knarrarhafnar.

Í landamerkjabréfi Breiðabólstaðar er merkjum eins og áður segir lýst um „Vatnamúla, og þaðan yfir á Lægðarbrún sem vötnum hallar ...“ Að því búnu segir: „... þá tekur við Staðarfellsland. Vatnahalli ræður merkjum vestur eptir fjallinu til Helludals ...“ Örnefnið Lægðarbrún er ekki að finna í örnefnaskrár fyrir Breiðaból-

stað eða á fyrirbyggjandi kortum. Við aðalmeðferð málsins var lögð fram kröfugerð af hálfu eigenda Breiðabólstaðar. Þar var við það miðað að Lægðarbrún væri staðsett á vatnaskilum, skammt vestan við þann upptakapunkt Grensár sem er punktur nr. 10 á kröfulínu íslenska ríkisins. Þá voru kröfulínur þeirra við það miðaðar að land jarðarinnar næði allt austur að umræddum upptakapunkti Grensár, þó svo að það kæmi ekki fram í texta kröfugerðarinnar, og að vatnaskilum gagnvart Flekkudal væri fylgt að norðvestanverðu, þ.e. sömu vatnaskilum og kröfulína íslenska ríkisins á suðausturmörkum ágreiningssvæðisins er miðuð við. Að mati óbyggðanefndar er það í samræmi við landamerkjabréf Breiðabólstaðar að umræddum vatnaskilum sé fylgt að þessu leyti. Þar sem ekki liggja fyrir frekari gögn um staðsetningu örnefnisins Lægðarbrún er aftur á móti ekki hægt að taka afstöðu til þess á grundvelli gagna málsins hvort land Breiðabólstaðar nái allt austur að upptökum Grensár. Ekkert bendir þó til að land jarðarinnar nái inn á það svæði sem þjóðlendukrafa íslenska ríkisins tekur til. Þetta atriði þarfnast því ekki nánari skoðunar við úrlausn málsins.

Í landamerkjabréfi Hellu frá 1884 er þeim hluta merkja Hellu sem liggur næst ágreiningssvæðinu eins og áður segir lýst svo: „... til austnorðurs, allt á móts við austari enda Helluvatns; úr Helluvatni ræður Helluá allt að sjó ...“ Af þessari lýsingu verður ráðið að land Hellu nái ekki lengra til norðurs en að Helluvatni. Af hálfu íslenska ríkisins er endanleg kröfulína dregin „... að stað norðaustarlega á Breiðabólstaðarfjalli sem er til móts við austari enda Helluvatns (10a), og þaðan bein sjónhending að upptökum Helluár í Helludal (11) þaðan norðvestur að vatnaskilum (11a) ...“ Þessi lega kröfulínunnar getur að mati óbyggðanefndar samræmst tilvitnuðum texta í landamerkjabréfi Hellu. Í landamerkjabréfinu kemur þó ekki fram með hvaða hætti merki Hellu séu dregin um Helluvatn, á milli umrædds staðar „við austari enda“ vatnsins og Helluár. Þá liggur afstaða eigenda Hellu til þessa atriðis ekki fyrir, þar sem þeir hafa ekki lýst kröfum í málinu. Hin endanlega kröfulína íslenska ríkisins, eins og hún er samkvæmt framansögðu dregin um punkta nr. 10a, 11 og 11a, kom fyrst fram skömmu fyrir aðalmeðferð málsins, og fól í sér aukningu krafna frá upphaflegri kröfugerð þess. Í hinni upphaflegu kröfugerð var kröfulínan að þessu leyti dregin „suðvestur eftir því sem vötnum hallar, yfir Vatnamúlaborg og Lægðarbrún að upptökum Helluár í Helludal (11)“. Þrátt fyrir að vera miðuð við upptök Helluár lá sú lína um 0,5–1 km lengra til norðvesturs en kröfulínan gerir eftir breytinguna. Norðan og norðvestan Helluvatns lá upphafleg kröfulína íslenska ríkisins mjög nærri vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu samkvæmt fyrirbyggjandi gögnum frá Veðurstofu Íslands.

Eins og áður segir kemur fram í bréfi Veðurstofu Íslands sem liggur fyrir í málinu að upptök vatnsfalla megi skilgreina með tvennum hætti, þ.e. „svæðisupptök og/eða punktuupptök“. Um þetta segir í bréfinu að *svæðisupptök* séu „þar sem dropi lendir á landi og rennur þaðan út í sjó og eru þessi upptök afmörkuð af vatnasviði“. *Puntuupptök* megi hins vegar greina „þar sem vatn sést birtast í lengsta samfellda

farvegi á yfirborði en þannig afmörkun er m.a. háð breytingum á loftslagi og/eða árstíðum þar sem farvegir geta verið þurrir hluta af ári“. Að beiðni óbyggðanefndar greindi Veðurstofan hvar *punktupptök* Helluár væru staðsett. Út frá þeirri greiningu hafa þrír upptakapunktur árinna verið staðsettir við suðurenda Helluvatns og þar suðvestur af.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið getur niðurstaða um hvar upptök Helluár teljist vera ráðist af því hvort miðað er við *svæðisupptök* árinna eða *punktupptök*. Fyrirnefndi skýringarkosturinn fæli í sér ályktun um að þau væru staðsett á vatnaskilunum sunnan Flekkudals, eins og ráða má af staðsetningu punkts nr. 11 á kröfulínu íslenska ríkisins á kortinu sem fylgdi upphaflegri kröfulýsingu þess. Síðarnefndi skýringarkosturinn fæli aftur á móti í sér niðurstöðu um að upptökin væru a.m.k. nærri punkti nr. 11 á kröfulínu íslenska ríkisins eins og hann er staðsettur eftir breytinguna, rúmlega 500 m sunnan vatnaskilanna.

Þar sem ekki er unnt að slá því föstu með afdráttarlausum hætti á grundvelli landamerkjabréfs Hellu að land jarðarinnar sé að öllu leyti utan við það svæði sem hinar auknu þjóðlendukröfur íslenska ríkisins taka til er óhjákvæmilegt að skoða sérstaklega hvort unnt sé að taka kröfurnar til efnislegrar úrlausnar að því leyti sem þær voru auknar frá hinni upphaflegu kröfugerð, eftir að kröfulýsingarfrestur var liðinn og lögboðin kynning heildarkrafna hafði farið fram. Við mat á því getur meðal annars skipt máli hvort breytingin rúmist innan hinna upphaflegu krafna. Eins og nánar verður komið að hér á eftir eru sambærileg álitæfni uppi að því er varðar merki jarðarinnar Skóga gagnvart því svæði sem hinar auknu þjóðlendukröfur taka til. Tekin verður afstaða til þessa álitæfnis í framhaldi af frekari umfjöllun um merki Skóga hér á eftir.

Í landamerkjabréfi Skóga frá 1884 er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu eins og áður segir lýst svo: „... úr moshólavörðunni gömlu í há Gölt og þaðan eftir sem vötnum hallar til upptaka Helluár, og ræður hún til sjóar ...“ Af þessari lýsingu má ráða að land Skóga fylgi vatnaskilum til upptaka Helluár. Endanleg kröfulína íslenska ríkisins er eins og áður segir dregin „... að upptökum Helluár í Helludal (11) þaðan norðvestur að vatnaskilum (11a) ...“ Á framlögðu kröfulínukorti eru upptök Helluár (punktur nr. 11) staðsett af hálfu ríkisins við suðurenda Helluár, þar sem Helluá rennur úr vatninu, og þaðan er kröfulínan dregin í beina stefnu til norðvesturs að vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu (punktur nr. 11a). Hin endanlega kröfugerð íslenska ríkisins fær samræmst landamerkjabréfi Skóga ef gert er ráð fyrir að átt sé við *punktupptök* Helluár í landamerkjabréfinu en ekki *svæðisupptök*. Af landamerkjabréfinu verður þó ekki ráðið með vissu með hvaða hætti línan skuli dregin milli upptakanna og vatnaskilanna. Sé aftur á móti miðað við að átt sé við *svæðisupptök* Helluár í landamerkjabréfi Skóga má eftir atvikum túlka merkjalýsingu þess á þann veg að merki Skóga fylgi vatnaskilunum lengra til norðausturs og að land jarðarinnar nái því inn á það svæði sem hinar auknu þjóðlendukröfur íslenska ríkisins taka til. Afstaða eigenda Skóga til þessara atriða

liggur ekki fyrir, þar sem þeir hafa ekki lýst kröfum í málinu, enda jók íslenska ríkið ekki við kröfur sínar fyrr en eftir að kröfulýsingarfrestur var liðinn og lögboðinni kynningu heildarkrafna var lokið.

Verður nú tekin afstaða til þess hvort hinar auknu kröfur íslenska ríkisins séu tækar til efnislegrar úrlausnar í málinu, en eins og hér hefur verið rakið er eftir atvikum mögulegt að túlka landamerkjabréf Hellu og Skóga á þann veg að land jarðanna nái inn á það svæði sem hinar auknu kröfur íslenska ríkisins taka til. Endanlegur frestur íslenska ríkisins til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæði 9A rann út 8. febrúar 2016. Í kröfugerð ríkisins, sem barst nefndinni þann dag, var umræddur hluti kröfulínunnar dreginn svo: „... suðvestur eftir því sem vötnum hallar, yfir Vatnamúlaborg og Lægðarbrún að upptökum Helluár í Helludal (11), og þaðan suðvestur eftir því sem vötnum hallar í hæsta tind á fjallinu Göltur (1) ...“ Umræddur hluti kröfulínunnar var þannig miðaður við vatnaskil og upptök Helluár. Kröfurnar voru auglýstar í Lögbirtingablaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, 18. sama mánaðar, og var skorað á þá sem teldu til eignarréttinda eða annarra réttinda á þeim svæðum sem þjóðlendukröfurnar tóku til að lýsa kröfum sínum í síðasta lagi 18. maí 2016. Útdráttur úr efni sömu tilkynningar var birtur með auglýsingu í dagblaði 27. febrúar 2016, sbr. lokamálslið sama ákvæðis. Kynningargögn vegna krafanna voru enn fremur send embætti sýslumannsins á Vesturlandi og sveitarfélaginu Dalabyggð með bréfum dagsettum 17. febrúar 2016. Frestur annarra en íslenska ríkisins til að lýsa kröfum á svæðinu var síðar framlengdur til 1. júlí 2016.

Eftir að kröfur málsaðila lágu fyrir gerði óbyggðanefnd yfirlit yfir lýstar kröfur á svæðinu, lét færa þær á uppdrátt og gekkst fyrir því að umrædd gögn lægju frammi á skrifstofu sýslumannsins á Vesturlandi, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998, frá og með 11. júlí 2016 til og með 11. ágúst 2016. Frestur til athugasemda vegna þessa rann því út 18. ágúst 2016, sbr. lokamálslið sömu greinar.

Í greinargerð íslenska ríkisins, sem barst óbyggðanefnd 3. ágúst 2017, var umræddum hluta kröfulínunnar lýst með sama hætti og í kröfugerðinni sem barst nefndinni 8. febrúar 2016. Það var svo loks 28. nóvember 2017 að umrædd breyting á kröfulýsingu íslenska ríkisins barst nefndinni og var bókað um breytinguna við aðalmeðferð málsins degi síðar. Eins og áður segir er umræddum hluta kröfulínunnar lýst svo eftir breytinguna: „... eftir því sem vötnum hallar [...] að stað norðaustarlega á Breiðabólstaðarfjalli sem er til móts við austari enda Helluvatns (10a), og þaðan bein sjónhending að upptökum Helluár í Helludal (11) þaðan norðvestur að vatnaskilum (11a) og þaðan eftir því sem vötnum hallar í hæsta tind á fjallinu Göltur (1) ...“ Með breytingunni var kröfulína íslenska ríkisins því að hluta til færð nokkru sunnar heldur en vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu og liggur hún eftir breytinguna um umræddan stað á Breiðabólstaðarfjalli og punktuþök Helluár. Því er um að ræða aukningu á kröfunum bæði samkvæmt texta kröfugerðarinnar og

legu línunnar á uppdrætti. Breytingin var m.a. rökstudd með vísan til þess að landamerki Hellu og Skóga næðu ekki að vatnaskilunum samkvæmt landamerkjabréfum jarðanna.

Þó svo að kröfugerð íslenska ríkisins geti svo breytt vel komið heim og saman við textann í landamerkjabréfi Hellu, og sömuleiðis landamerkjabréf Skóga ef gengið er út frá því að með tilvísun til upptaka Helluár í landamerkjabréfinu sé átt við *punktupptök* hennar en ekki *svæðisupptök*, er þó ekki útilokað að túlka megi landamerkjabréfið á þann veg að land jarðanna nái norður fyrir kröfulínuna, þar sem hún er dregin milli punkta nr. 10a, 11 og 11a. Jafnframt verður að telja að eigendur Hellu og Skóga hafi mátt ætla, þegar texti hinnar upphaflegu kröfugerðar íslenska ríkisins var skoðaður með hliðsjón af framlögðu kröfulínukorti, að kröfulínan væri að þessu leyti miðuð við vatnaskil og að þeir hefðu því ekki ástæðu til að láta málið til sín taka. Þegar horft er til þessa er að mati óbyggðanefndar ekki hægt að líta svo á að um sé að ræða breytingu eða leiðréttingu sem rúmist innan hinnar upphaflegu kröfugerðar íslenska ríkisins og unnt sé að koma að svo seint í málsmeðferðinni, eftir að kröfulýsingarfrestir eru liðnir og lögboðinni kynningu krafna er lokið. Í þessu sambandi er meðal annars horft til þeirrar verndar sem eignarréttur landeigenda nýtur skv. 72. gr. stjórnarskrárinnar nr. 33/1944 og 1. gr. 1. samningsviðauka við mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Hinar auknu kröfur íslenska ríkisins verða því ekki teknar til efnislegrar úrlausnar við meðferð málsins, að því leyti sem þær ná lengra til suðurs en að vatnaskilunum suðaustan Flekkudals. Aftur á móti verður að mati óbyggðanefndar að telja að þetta horfi öðruvísi við að því leyti sem aukningin felur það eitt í sér að lega kröfulínu sem var frá upphafi miðuð við vatnaskil samkvæmt texta kröfugerðarinnar var færð til samræmis við raunverulega legu vatnaskilanna á korti, eftir að fram komu gögn frá Veðurstofu Íslands sem sýndu nákvæma legu þeirra. Kröfur íslenska ríkisins verða því teknar til efnislegrar úrlausnar að því leyti sem þær ná suður að vatnaskilunum á umræddum hluta ágreiningssvæðisins en ekki að því leyti sem þær ná lengra til suðurs.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið á það sér stoð í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 og jafnframt í eldri heimildum um Staðarfell að það land á Flekkudal sem tengist jörðinni afmarkist að suðvestanverðu, gagnvart Túngarði og Hallsstöðum, á þann hátt sem byggt er á af hálfu íslenska ríkisins, en að norðvestan-, norðaustan- og suðaustanverðu af vatnaskilum. Suðaustast á ágreiningssvæðinu, vestan við syðsta hluta Skothryggs, er svæði sem er suðaustan við vatnaskilin, og því utan merkja Flekkudals, og telja verður að sé jafnframt utan merkja aðliggjandi jarða. Í eftirfarandi umfjöllun um eignarréttarlega stöðu svæðisins verður tekið mið af þessari tvískiptingu þess.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í *Landnámu* er greint frá því að Kjallakur hafi numið land milli Dögurðarár og Klofninga og búið á Kjallaksstöðum. Af frásögninni verður ekki ráðið með óyggjandi hætti hvort

ágreiningssvæðið hafi verið numið, enda kemur ekki fram hversu langt inn til dala og upp til fjalla landnám Kjallaks hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að svæðið hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti. Allt að einu verður að mati nefndarinnar að telja ólíklegt, með hliðsjón af staðháttum, að staðnæmst hafi verið við landnám við Hólkotslæk og línu sem dregin er frá mótum hans og Flekkudalsár í Gölt, þannig að ágreiningssvæðið hafi fallið utan landnáms, öndvert við aðliggjandi svæði að suðvestanverðu. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þess, sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hvefrrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tiltekna undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004. Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig svo: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“

Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Við úrlausn þessa máls reynir því einkum á hvort ágreiningssvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða svæðið hafi frá upphafi verið utan marka jarða og einungis háð óbeinum eignarréttindum. Hér verður fyrst fjallað sérstaklega um eignarréttarlega stöðu þess svæðis sem er innan landamerkja Flekkudals samkvæmt framangreindu og að því búnu um landsvæðið sem er vestan við syðsta hluta Skothryggs og er bæði utan merkja Flekkudals og aðliggjandi jarða, eins og rakið er hér að framan.

Elsta heimildin sem liggur fyrir um Staðarfell er skrá Páls biskups Jónssonar yfir prestslausar kirkjur í Skálholtsumdæmi, sem talin er vera frá því um 1200. Þar er ekkert getið um Flekkudal. Elsti máldagi Staðarfellskirkju er máldagi Jóns biskups Halldórssonar frá 1327. Þar segir m.a.: „Peturskirkia vndir stadarfelli a xiiij kugilldi oc x hvnndrvd j landi,“ en ekki er þar getið um Flekkudal. Ekki er heldur getið um Flekkudal í máldaga Gyrðis biskups Ívarssonar fyrir Staðarfellskirkju frá 1354, en í þeim máldaga segir m.a.: „Jn primis aa kirkian x^c i heima lanndi.“

Sturlunga er elsta ritið þar sem getið er um Flekkudal en hún mun að mestu hafa verið rituð á 13. öld. Þar kemur fram að Hallur hafi gert bú á Flekkudal. Ekki kemur þó fram hvort bærinn muni hafa staðið innan ágreiningssvæðisins á Flekkudal. Í þessu samhengi skal þess þó getið að bærinn Hallsstaðir stendur við mynni Flekkudals, norðan Flekkudalsár og utan ágreiningssvæðisins, en land Hallsstaða liggur að suðvestanverðu ágreiningssvæðinu eins og áður er rakið.

Elsta heimildin sem ótvírætt tekur til ágreiningssvæðisins er kaupbréfið fyrir Staðarfell frá 1383. Með því seldi Örnólfur bóndi Jónsson Guttormi, syni sínum, hálfa jörðina Staðarfell á Meðalfellsströnd, með öllum gögnum og gæðum. Í kaupbréfinu segir meðal annars:

... sagdi fyr nefndr avrnolfr til suo felldra jtaka. ath stadarfell ætti alla selwædi firer skogvm. alla holma skær ok seluæidi firer ara stavdvm wt ath klifi. ok allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt.

Orðin „ok ath fornu hefer fylgt“ benda til þess að þegar kaupbréfið var gert 1383 hafi réttindi á Flekkudal verið búin að tilheyra Staðarfelli um langt skeið. Síðar í kaupbréfinu er svo lýst merkjum „milli hallzstada ok stadarfellz eignar j flekkodal“. Jafnframt er varðveitt í *Íslensku fornbréfasafni* skjal sem þar er sagt vera frá 23. apríl 1385. Skjalið hefur að geyma staðfestingu Örnólfs Jónssonar á að Guttormur, sonur hans, hafi greitt að fullu kaupverðið vegna áður nefndra kaupa á Staðarfelli.

Ekki er getið um Flekkudal í skrá frá árinu 1394 um hvaða eignir Staðarfellskirkju hafi bæst við frá því að máldagi Gyrðis biskups var gerður árið 1354. Í Hítardalsbók kemur fram árið 1394 að Péturskirkja undir Staðarfelli eigi 10 hundruð í landi en ekki er getið um Flekkudal. Hið sama kemur fram í máldaga Vilchins biskups fyrir Staðarfellskirkju frá 1397. Með kaupbréfi dagsettu 14. júní árið 1449 seldi Halldóra Helgadóttir Þórði Helgasyni, bróður sínum, þann part í jörðinni Staðarfelli á

Meðalfellsströnd sem hún átti. Ekki er þar getið um Flekkudal. Í ágripi af máldaga Staðarfellskirkju, sem sagður er vera frá því um 1470, kemur fram að kirkjan eigi 10 hundruð í landi en ekki er getið um Flekkudal. Hið sama er að segja um máldaga og „reikningsskaparbréf“ kirkjunnar frá 19. september 1492, máldaga kirkjunnar sem gerður er eftir 1493, og Gíslamáldaga frá því um 1570.

Fyrir liggja alls 19 vísitasíur Skálholtsbiskupa og prófesta í Dalaprófastsdæmi fyrir Staðarfellskirkju frá 17. til 19. aldar. Nánar tiltekið er um að ræða vísitasíur frá 11. september 1650, 23. september 1675, 8. ágúst 1699, 29. apríl 1721, 15. september 1725, 10. maí 1726, 22. apríl 1732, 19. júní 1739, 12. september 1750, 6. ágúst 1753, 7. september 1758, 5. september 1782, 20. ágúst 1803, 29. júní 1807, 28. ágúst 1820, 8. ágúst 1827, 28. september 1834, 24. desember 1842 og 21. ágúst 1866. Í þeim öllum er þess getið að kirkjan eigi 10 hundruð í landi en ekkert getið um Flekkudal, að frátaldrí prófastsvísitasíu Staðarfellskirkju frá 24. desember 1842. Þar er skráð athugasemd eftir „Stadarfells Proprietarii B. Benedictsens“, þar sem meðal annars segir:

Anno 1842 þann 24da December, þegar Héradsprófasturinn Þorleifur Jonsson visiteradi Stadarfells kyrkju; er hennar egindomur i Fasteign: hálfur Flekkudalur, sem metin var x hundrud i lande sem Örnólfur Bonde í Stóraskögi og Guttormr sonur hans gáfu Kyrkiunne 1354 og Ulfrun Þorsteinsdóttir lúkti Kyrkjunni undir Stadarfelli nálægt sómu tíðum ...

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 kemur fram að Staðarfell sé kirkjustaður og kirkjan sé „annexía“ frá Hvammi. Jarðardýrleiki er sagður vera 60 hundruð og jarðareigendur Margrét Nikulásdóttir og hennar börn. Jafnframt segir eftirfarandi: „Selstaða á Flekkudal, sem kallaður er heimaland jarðarinnar, í betra lagi; jafnlega brúkuð.“ Þá segir eftirfarandi um byggð á Flekkudal:

Þriðja býli meinast verið hafa á Flekkudal, kallað

Hólkot. Þar sjest til tófta og rústa. Veit enginn nær bygst hafi eða í eyði lagst. Kann varla að byggjast fyrir slægnaleysi.

Fjórða býli hefur verið á Flekkudal, kallað

Díngia. Þar sjást rústir og móar. Hvað nær bygst hafi eða hverninn í eyði lagst veit enginn af að segja. Kann nú ekki að byggjast.

Fimta býli er sagt verið hafi á Flekkudal, kallað

Stadarbacke. Þar sjer til túngarða og tóftarústa. Nú er þar brúkuð selstaða frá Staðarfelli. Kann að sönnu að byggjast á sinn máta, með því móti, að sel heimajarðarinnar væri flutt lengra fram í dalinn.

Í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason er ekki getið um Flekkudal í tengslum við Staðarfell. Þar kemur aftur á móti fram að kirkjan eigi 10 hundruð í heimalandi.

Í kafla um Staðarfell í jarðamatinu frá 1804 er getið um ónafngreindar eyðihjáleigur frá Staðarfelli, sem nýttar séu sem beutiland, því þær verði vart nýttar með öðrum hætti. Nánar tiltekið segir: „Alle de i den gamle Jordebog aa førte öde hialejer bruges som bejteland, i övrigt der de aldeles til ingen Nytte.“ Ætla má að þar sem getið er um „den gamle Jordebog“ sé átt við *Jarðabók* Árna og Páls.

Í lögfestu Benedikts Bogasonar fyrir Staðarfell, frá 1810, er fyrst lýst landamerkjum Staðarfells gagnvart Skógum og því næst gagnvart Harastöðum. Síðan segir: „hér fyrir utan lögfez(t)i eg Flekkudal m(e)d þessum t(i)lteknum landa-m(er)kju(m): ...“ og merkjum Flekkudals er svo lýst á þann hátt sem að framan greinir. Að því búnu er getið um selveiði og eyjar sem tilheyri Staðarfelli. Ekkert er getið um inntak réttinda Staðarfells á Flekkudal.

Fyrir liggja tvær greinargerðir, frá árinu 1828, um Staðarfell eftir Boga Benediktsson, sem þar bjó, önnur dagsett 6. maí og hin 20. desember. Fyrri greinargerðin ber yfirskriftina „Ventilation Um Staðarfell og þar verande kirkiu eign. /: efter sem eg hefe fundid af gömlum skiólum :/“. Þar er rakið efni kaupbréfa fyrir Staðarfell frá 14. öld og síðar. Um þau segir:

Sérlegt er, að í eingum þessum kaupbréfum er minnst á kirkju eignir í Lóndum; er þá fyrst til að taka Wilchins Máldaga, hvar, fyrer utan Lausa fé, Kirkjunnar eign, er talin: x hndr. í landi / NB Fleckudalur :/ og Úlfrún Þorsteinsdóttir lukti kirkjunni :/ borgade í kirkju portion :/ Lambey fyrer x hndr., Steindofa eyar og Aulvis skér fyrer x hndr., Landeyar Hardsteinasér midlandaholm og Siun hólum, Þórishólum fyrer x hndr., Deildarey fyrer vii hndr. (dat. 1451) Efter Gísla Biskups máldaga dat. 1575 á Stadarfells kirkia í Fasteign x hndr. í landi ...

Síðari greinargerð Boga Benediktssonar, frá 20. desember 1828, ber yfirskriftina „Um kirkiu og Bóndaeign á Stadarfelle“. Þar segir meðal annars:

Á þá síðu af Stadarfells lande, sem veit til Fialla, liggur land þeirrar landnáms jardar er heitir Tungardur; þá téð land til Fialls þrítur, liggur dalur sá fram í Fióll, er fyrr nefndirst Flókadalur; nu Fleckudalur, med afdólum; Fimm bæer voru í téðum dal á 12tu og 13tu Øld; Kirkiustadurin hét Stadarbacke, Tungards hólar, Hól kot, Hris hlíd og eda Dyngia, voru þar enn bæir, á einhvórjum þessara upp ólst Hvams-Sturla í æsku, með Halle syni Þórdar Gufu. Það sem áður var Kirkiustadurin, er nu brúkad fyrir sel frá Stadarfelle; sér enn nu fyrir kirkjugarde, kirkiutopt, tungarde og miklu husa þorpe; I hardærunum óndverdlega á 14du ólld lógdust téder dal bæir í eyde, var þá landid brukad fyrir afrétt og metid 20 hndr. land. I Stóraskóge í Dolum bió um þessar munder hófðinge mikell, Örnólfur Jonsson, er dalen feck til eignar, og lagde hann under eignar Jórd sína Stadarfell, þeir Guttormur sonur hans og Órnólfur gáfu Stadarfells kirkju x hndr. i téðum Fleckudal, á dógum Gyrdirs Biskups, fyrir eda um 1354, og því heitir kirkian á Stadarfelle á x hndr. í lande. /: Þettad hefur ej Gudbrandur Biskup vitad /: Enn rumumm 20 árum sídan selde Örnólfur Bónde Guttorme syni sínum hálfu jördena Stadarfell, med samþicke Herdísar

konu sinnar; það skéde 1377, enn var bréfad 1381. Jórden Stadarfell með öllu under liggjande hefur verid kóllud LX hndr. Ulfrun Þorsteinsdóttir borgade þar af í kirkiu portion xxxvii hndr. og Katrín Biórnsdóttir í sama skine xv hndr. til samans Lii hndr. í lausafé, með eyum, hólmmum og skérjum; tédar eyar hafa verid metnar xvii hndr. og hálf hundrad í heimajardarinnar eign til síós, er til samans xxvii og hálf hundrad; hlytur þá bónda eignin að vera xxxii hndr. og halft hundrad til tjunðar.

Í framhaldi af tilvitnuðum texta er svo lýst landamerkjum „Bóndaeygnarinnar til lands á heimajórduinni“ og tilgreint hvað fleira tilheyri umræddri „bóndaeygn“. Því næst eru tilgreindar eignir kirkjunnar á Staðarfelli, fyrst eyjar, hólmar og sker. Þá segir:

... hér að auk á kirkjan hálfan Flekkudal móts við Stadarfells bónda eign; tédum dal tilheirer allt um kríng hann og hans afdale, Sudur- og Nordurdal, efter sem vótnum hallar, uppá eggjar. landamerke millum Hallstada set eg, eigande beggia landanna, að Merkegyl skule ráða. Enn millum Tungards, set eg eigande beggia landanna þau Landamerke: vestan til við Krubbu ofan í Holms sporden.

Framanskriðad er efter gömlum skiólum og documentum af mér hér innfært, til þess, að míner Efterkomendur, sem máské ecke hafa þaug skiól í hóndum, sem eg, vite so vel hvad kir<k>jan á, sem hvad Bónda eign er, og hvór landamerke eru um kríng Stadarfells Land; so það geimest í þessare kirkju Bók.

Í *Sýslu- og sóknalýsingum Dalasýslu frá 1839* er lýsing Þorleifs Jónssonar og Jóns Gíslasonar á Flekkudal. Þar segir:

Flekkudalur, stór og breiður, sem skerst upp í sama fjall fyrir utan Túngarðsgölt, hann skiptist fremst í tvo afdali, Suðurdal og Norðurdal sinn hvörjumegin múla nokkurs. Þessi dalur er kirkjueign frá Staðarfelli, hvar áður til þess hórumbil á 14. öld var kirkjusókn og nokkrir bæir, og hétu þeir sem enn má sjá deili til: Staðarbakki kirkjustaðurinn, Dyngja, Hólmkot, Túngarðshólar. Hér hafa Fellsstrendingar upprekstur, er þó dalurinn mjög hrjóstrugur og graslítill orðinn af skriðum og árennsli.

Ein af þeim spurningum sem prestar og prófastar svara í sama riti er þessi: „Hvar eru þar afréttarlönd? (Eru það almenningar, eður liggja þau undir einstakar jarðir og hvörjar þá? Hvörjar sveitir hafa þar upprekstur? Hvörjar réttir eru þar og hvar og hvönær haldnar og hvaðan til sótkar?“ Í svari séra Jóns Gíslasonar, prófasts í Hvammi, og Þorleifs Jónssonar, við tilvitnaðri spurningu segir:

En á Fellsströnd er Flekkudalur léður til uppreksturs og er réttað við Hallsstaðarétt í 21^{tu} sumarviku. Í fornöld var lögafrétt Hvammssveitinga á Hólkunardal eður – heiði milli Svínadals og Bitru, þá réttin var sunnanvert við Mjósyndi og gil það sem Réttargil heitir, en lagðist niður eftir því sem landið eyðilagðist.

Þá segir eftirfarandi um selstöður á Flekkudal í sömu heimild:

Á fleiri bæjum í sóknum þessum vitna gömul örnefni á fjallöndum um að selstöður hafi tíðkaðar verið, en nú er það hvergi í þessum sveitum, síðan það

reynt var fyrir nokkrum árum í Hvammi á Þverdal og frá Staðarfelli á Flekkudal, því hvergi þykir það svara kostnaði síðan fjallendi spillst hafa ...

Í athugasemd Boga Benediktssonar á Staðarfelli, dagsettri 24. desember 1842, við vísitásiu prófasts segir eftirfarandi:

Anno 1842 þann 24da December, þegar Héradsprofasturinn Þorleifur Jonsson visiteraði Stadarfells kyrkju; er hennar egindomur í Fasteign: hálfur Flekkudalur, sem metin var x hundrud í lande sem Örnólfur Bonde í Stóraskógi og Guttormr sonur hans gáfu Kyrkiunne 1354 og Ulfrun Þorsteinsdóttir lúkti Kyrkjunni undir Stadarfelli nálægt sómu tíðum ...

Hinn 15. maí árið 1846, lögfesti Bogi Bendiktsson á Staðarfelli Flekkudal. Í lögfestunni segir:

Árið 1839 lögfesti eg undirskrifaður alla Landareign mína á Fellsströnd til ytstu ummerkja á sjó og landi, að öllum nytjum, hvörju nafni sem nefnist; allar sagðrar jarðir og nytjar [jaðir-nytjar, orðaröð leiðrétt með bókstöfum ofan línu] lögfesti eg enn, og hérmeð fyrirbið öllum þær að brúka án míns leifis. Eg bauð fyrir mörgum árum Fellstrendingum, að reka fé sitt á Flekkudal, mót viðurlagi, og uppsetti sama beitartoll fyrir 20 rosknar kyndur sem fyrir 40 lömb, þá vildu færstir sveitarmenn það þyggja, flestir hafa rekið nú í mörg ár rosknu kyndur sínar á Flekkudal, sumir í leifi, aðrir í óleifi, eins og sá dalur væri almenníngur enn ekkért mér þar fyrir borgað. Nú aftek og banna eg öllum að reka á dalinn án míns leifis framvegis, því:

1° Er Flekkudalur orðin svo skriðurunnin, að hann er ekki fær að bera mikinn peníng, sem því lakari verður til niðurlags á haustum, því fleiri sem hann er.

2. Þegar á vorum, hvað eptir annað, er verið þángað að reka géldfé áður eða eptir það fer úr ullu, gjörir það so mikinn graut og óspekt í mínu þarverandi géldfé að það tvístrast víðsvegar.

3. Af öllu eru þó verstir graðfolar og tryppi, sem sumir í óleifi hafa þángað látið, því þeir gjöra soddan óróa brúkunar hrossum, og með köblum hlaupa ofan með Flekkudalsá í slægjuþerjur, sem eg og aðrir nábúar dalsins verða að nota, að óslægar verða.

Sérílagi lögfesti eg því greindann Flekkudal [Flekku-, bætt við á spássíu], með hanns afdölum, uppá hæðstu brúnir sem vötnum hallar frá til dalanna.

Ekkert er minnst á Flekkudal í tengslum við Staðarfell í *Jarðatali á Íslandi* eftir J. Johnsen frá 1847, jarðamati Dalasýslu frá 1849–1850 eða *Nýrri jarðabók fyrir Ísland* frá 1861.

Í landamerkjabréfi Staðarfells frá 1883 er fyrst lýst merkjum Staðarfells gagnvart Harastöðum, þá gagnvart Túngarði og því næst gagnvart Skógum. Að því búnu er því lýst að til sjávar tilheyri Staðarfelli „sem bónda eign“ selveiði á nánar tilgreindum stöðum, auk þess sem tilgreindar eru eyjar og sker sem tilheyri Staðarfelli. Því næst segir: „Hjer að auki á kirkjan hálfan Flekkudal á móts við Staðarfells

bóndaeign ...“ og í framhaldinu er merkjum Flekkudals lýst á þann hátt sem að framan greinir.

Fjallað er um Flekkudal í kafla sem ber heitið „Fornleifar á Fellsströnd skoðaðar af Brynjúlfi Jónssyni sumarið 1895“ og var birtur í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1896. Þar segir:

Upp frá „efri byggð“ á Fellströnd gengur dalur mikill, sem nú er vanalega nefndur *Flekkudalur*, en er þó sagt, að hann heiti rjettu nafni *Flókadalur*. Hann er upp frá Staðarfelli og liggur þar undir. Hann var áður byggður, en er nú í eyði, og er sagt að hann hafi eyðst í svartadauða. Þar eru nefnd 5 býli: *Staðarbakki*, *Hólkot*, *Hríshlíð*, *Dyngja* og *Túngarðshólar*. *Staðarbakki* hefir staðið inni í miðjum dalnum að norðanverðu, á bakka ár þeirrar, er eftir dalnum rennur. Þar sjást allmiklar rústir, og mótar fyrir túngarði á nokkuð löngum parti. Eigi er hægt að gera sjer grein fyrir hinum ýmsu rústum sem þar eru til og frá um túnið, er sumar auðsjáanlega mjög fornar og varla orðið eftir af þeim annað en þúfna rimar; en aftur eru sumar yngri, því hjer hefir á seinni tímum verið *sel* frá Staðarfelli og er seltóftin ofaná bæjartóftinni, en kvíjatóftir til og frá. Á einum stað sjer fyrir hálfhringmyndaðri girðingu, sem hverfur í þúfnarima. Má vera að það hafi verið kirkjugarður og sje önnur hlið hans og kirkjutóftin orðin að þúfum. En alsagt er, að Staðarbakki hafi verið kirkjustaður dalbúa. Ofan hjá bænum rennur gil, er Færigil heitir, það færir sig til að neðanverðu, og hefir brotið af túninu og tóftunum, svo eigi er hægt að segja hve mikið vantar. Það hefir og borið skriðu yfir brunn, er gamlir menn muna eftir að þar var, hafði hann verið mjög vel hlaðinn innan og gott vatn í honum.

Hólkot var litlu utar með hliðinni sama megin og hafði verið hjáleiga frá Staðarbakka. Þar býr nú húsmaður og er þar hýsing nokkur, svo eigi er um rústir að ræða.

Hríshlíð er nokkuð löngu innar í dalnum einnig að norðan verðu. Er þar há hlið, sem enn heitir *Hríshlíð* og er það örnefni takmarkað af tveimur gljúfragiljum, heitir hið ytra Álfagil, en hið innra Jötnagil; eru þau bæði ákaflega hrikaleg, einkum þó Álfagil, sem er eitthvert svipmesta hamragil sem jeg hefi sjeð. Í því er fors, hár og fagur, sagt er, að í *Hríshlíð* hafi verið tveir bæir. Rústir sjást ekki; en einkennileg þúfnabörð eru þar á tveim stöðum og lækjasitrur nærri. Má vera að það sjeu eftirleifar rústanna.

Dyngja er sýnd á svo nefndum Hólmi. Það er undirlendi sunnanmegin árinna. Þar sjest gjörla upphækkuð rúst; en að stærðinni til vantar mikið á að það geti verið heil bæjarrúst. Þar er líka orsök til: áin hefir fyrir nokkru runnið þar fast að brotið bakkann og tekið burt meira eða minna af rústinni. Svo hefir hún lagst frá aftur, og er þar nú mýrardrag sem farvegur hennar hefur verið. Það stykkið sem seinast hefir brotnað af rústinni, liggur niðursokkið til hálfis í mýrardraginu, en stendur til hálfis upp úr því, eins og aflöng þúfa. — *Dyngja* er litlu utar en á móts við Staðarbakka, og hefir þar verið skammt í milli. — Á Hólminum, og

þaðan úteftir dalnum, hafa verið engjar góðar á undirlendinu. Góðir hagar eru í hlíðunum.

Túngarðshólar kváðu hafa verið hjáleiga frá Túngarði, sem enn er byggður bær og stendur við dalsmynnið að sunnanverðu. Rústir hjáleigunnar sjást ekki. En á þeim stað, sem líkast mætti þykja að hún hefði staðið er nú stekkur frá Túngarði. Það er og því til stuðnings, að stekkurinn er nokkuð langt frá bænum inni dalnum; en nær bænum heitir „Forni stekkur“ Hann má hafa verið notaður meðan kotið var byggt.

Getið er um Flekkudal í kaflanum um Staðarfell í fasteignamatinu 1916–1918. Þar segir: „Upprekstrarland í Flekkudal meir en nægilegt.“ Aftur á móti er ekki minnst á Flekkudal í *Fasteignabókum* frá 1921, 1932 eða 1942–1944, sem liggja fyrir í málinu.

Með bréfi dagsettu 11. júní árið 1920, svaraði hreppstjórinn í Fellsstrandarhreppi í Dalasýslu fyrirspurn sýslumannsins í sömu sýslu, um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Hreppstjórinn kvað enga almenninga eða afréttarlönd vera innan hreppsins. Svar hreppstjórans er á þessa leið: „Samkvæmt brjefi yðar, Herra Sýslumaður frá 28/5 s.l. læt jeg yður vita, að hér í hreppi eru ekki almenningar eða afrjettar-lönd, sem ekki tilheyra lögbýlum.“

Í fundargerð hreppsnefndar Fellsstrandarhrepps frá 25. júní 1939 kemur fram að oddviti hafi boðað til fundarins „til þess aðalega [svo] að hreppsnefnd skipulegði vorsmalamennsku á dölunum Flekkudal og Galtardal“. Um niðurstöðu fundarins segir: „Hreppsnefnd ákvað að smalanir færu fram dagana 27. Júní og 28. Júní og var öllum búendum í hreppnum gjört að láta eitt eða fleiri dagsverk til að smölun þessi yrði framkvæmd nefnda daga.“

Í Lesbók *Morgunblaðsins* 21. október 1945 birtist grein með heitinu „Fyrir Klofning“ eftir Árna Óla. Þar segir eftirfarandi:

Flekkudalur er stærsti dalurinn hjer og nær eins og aðrir upp að Skeggöxl. Í honum var fyrrum bygð og talið að þar hafi verið þessir bæir: Staðarbakki (kirkjustaður), Hríshlíð, Dyngja, Hólmkot (eða Hólkot) og Túngarðshólar. Nú er dalurinn í eyði og er þar upprekstrarland. (Á Staðarbakka var vel hlaðinn brunnur með góðu vatni, en áin braut hann fyrir 60 til 70 árum).

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands frá 1947 fjallar Þorsteinn Þorsteinsson sýslumaður um Flekkudal með svofelldum hætti:

Flekkudalur, sá sem nú er kallaður, er alllangur fjalldalur inn frá byggðinni. Hann liggur undir Staðarfell. Munnmæli ævagömul herma, að þar hafi byggð verið til forna, fjórir eða fimm bæir, sem hafi lagst í eyði í Svartadauða. Þar hafi einn bærinn heitið *Staðarbakki* og verið kirkjustaður, og sjáist enn fyrir kirkjugarði. Á „Staðarbakka“ er auðsætt, að verið hefur byggð í fornöld. Tún hefur þar verið allstórt og sést enn fyrir túngarðinum, þar sem Flekkudalsá hefur ekki brotið af túninu gamla. Þar eru rústir allmiklar, og hafa selhús verið reist á gömlu bæjarrústunum. Í máldögum og afsalsbréfum Staðarfells, frá 14.

öld, er sagt, að það eigi Flekkudal, og á einum stað er minnzt þar á Bakkaland, 16 hndr. að dýrleika. Af því má ráða, að bær þessi hafi heitið *Bakki*, enda staðið á árbakka og verið þá kominn í eyði, — og engin önnur býli í byggð í sjálfum Flekkudal. Hin býlin, sem nefnd eru og örnefni þar benda á, hvar staðið hafi, eru sennilega gömul sel eða kot, sem aðeins hafa verið byggð í örfá ár. *Hólkot* er neðarlega í Flekkudal norðvestanverðum. Þar mun oftast hafa verið sel frá Staðarfelli á síðari öldum. Þar var þó búið seinustu ár 19. aldar. Inn frá Flekkudal ganga dalir tveir inn undir *Skeggöxl*, *Norður-* og *Suðurdalur*.

Í grein sem ber heitið „Eyðibyggðin á Flekkudal“ sem birtist í *Afmælisriti Búnaðarfélags Fellsstrandarhrepps* árið 1992 fjallar Einar G. Pétursson meðal annars um heimildir og sagnir um forna byggð á Flekkudal og greinir frá eigin athugunum á Flekkudal árið 1978. Þar vitnar hann til framangreindra skrifa Brynjúlfs Jónssonar í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* frá 1896, að því er varðar Staðarbakka. Síðan segir:

Við athugun á Staðarbakka sumarið 1978 reyndist margt vera í samræmi við þessa lýsingu Brynjúlfs. Túngarður myndar þríhyrning við gilið og ána, en að neðanverðu hefur áin getað brotið af tóftunum, en ekki er hægt að segja hvenær það hefur gerst eða hve mikið, en ekki hafði áin legið þar við lengi. Þessi túngarður á Staðarbakka er mjög líkur túngarði fyrir ofan í Hólkoti, og gætu þeir verið frá svipuðum tíma og þá líklegast mjög gamlir. Rústir eru greinilega mjög misgamlar og er skýring Brynjúlfs örugglega rétt. Hvergi var með vissu hægt að sjá „fyrir hálfhringmyndaðri girðingu sem hverfur í þúfnarima“ og gæti verið leifar af kirkjugarði. Þar ber að hafa í huga að Færigil er enn að brjóta af túninu framan við rústirnar og sagnir eru um, að þar hafi komið einhver bein í ljós, sem hefðu getað verið leifar af kirkjugarði. Jón á Hallsstöðum gat um, að þetta ætti að hafa gerst eftir að hann kom að Hallsstöðum (1931). Gestur Magnússon frá Túngarði þekkti þetta ekki.

Jafnframt vitnar Einar til þess sem segir um Dyngju í sömu heimild og áður er vitnað til. Um það segir hann:

Þessi lýsing er í fyllsta samræmi við það sem við sáum 1978. Því mætti e.t.v. bæta við, að þá var að blása úr smáþúfu við rústina. Dyngju ber neðantil í nýlega skriðu í Seljamúla norðan ár, en neðan við skriðuna endar birkikjarr á Flekkudal. Ég spurði Einar Jónsson á Hallsstöðum og Gest Magnússon frá Túngarði um hvar Dyngja hefði verið, en hvorugur, og enginn annar sem ég hef spurt, hefur vitað um það. Magnús Friðriksson getur ekki heldur um hvar Dyngja var í örnefnaskrá sinni, nefnir að hún hafi verið að sunnanverðu í dalnum. Verður að telja að Brynjúlfur hafi á sínum tíma farið eftir sögn kunnugra manna þótt ekki nefni hann þá. Staðurinn er einnig fremur líklegur.

Þá segir Einar í niðurstöðu sinni:

Engin leið er að segja til um af nákvæmni, hvenær dalurinn byggðist eða fór í eyði. Nú er ljóst að Hólkot og Staðarbakki hafa verið sel frá Staðarfelli af og til á seinni öldum og stundum hafa þar verið kot, þar sem búið var allt árið, en

ekki eru þó til heimildir um byggð allt árið á Staðarbakka. Það er alkunna að afdala- og heiðarbýli hafa verið byggð í góðæri en farið í eyði þegar harðnað hefur í ári. Miklu óljósari sagnir eru um Hríshlíð, Dyngju og Túngarðshóla, en einkum bæir í Hríshlíð og jafnvel Dyngja falla vel að þeirri tilgátu, að menn hafi leitað mjög til fjalla í upphafi byggðar í landinu. Ekki er hægt að tímasetja þessa byggð, en hún hefði getað verið komin í eyði um 1100. Öskulög segja ekkert.

Ástæða er loks til að geta, að í fyrrnefndum máldaga frá 1327 eru bæir sem kirkjusókn eiga að Staðarfelli jafnmargir og á seinni öldum. Engin lögbýli virðast hafa verið stofnuð eða mynduð eftir það. Ljóst sýnist því, að þá hafi dalurinn verið kominn í eyði. Sóknarkirkja er á Staðarfelli samkvæmt kirknatali Páls biskups um 1200, hafi sóknarkirkja verið á Staðarbakka og verið flutt að Staðarfelli eins og sögn Magnúsar Friðrikssonar segir, sem ekki er hægt að vísa algerlega frá sem tilgátu, þótt það sé alveg einstaklega ólíklegt, þá hefur flutningur sóknarkirkjunnar að Staðarfelli örugglega gerst fyrir 1200 og þá sennilegast töluvert löngu fyrr.

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands frá 2011 fjallar Árni Björnsson m.a. um Flekkudal.

Þar segir:

Ofar en Hallsstaðagil rennur Réttargil og enn ofar Merkigil en eftir það hefst eyðibyggðin sem nefnd er Flekkudalur. Neðst í honum eru tóttir Hólkots sem sagt er í eyði um 1700 en þar var búið á seinustu áratugum 19. aldar og til 1904. Nokkru ofar er hinn hömrum girti Seljamúli og neðan hans nefnir Jarðabókin 1703 auk þess sem eyðibýli Dyngju og Staðarbakka, en þar var þá selstaða frá Staðarfelli. Bæirnir Hríshlíð og Túngarðshólar eru einnig nefndir í munnmælum sem herma að á Flekkudal hafi í fyrndinni verið heil sókn með kirkju á Staðarbakka. Eyðing dalsins hefur hér sem víðar oft verið kennd við drepsóttina Svartadauða laust eftir aldamótin 1400 en nákvæm rannsókn sýnir að dalurinn hefur verið kominn í eyði snemma á 14. öld þótt menn hafi stöku sinnum reynt að hokra þar fáein ár í góðæri. Hafi kirkja einhverntíma verið á Staðarbakka hefur verið búið að leggja hana niður fyrir 1200.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið liggja fyrir heimildir um Flekkudal allt aftur til 14. aldar. Í þeirri elstu, sem er kaupbréf fyrir Staðarfell frá 1383, er getið um „allann flekkodal med afrétt sem watnfall deila norðr aa fiavll ok ath fornu hefer fylgt“ meðal eigna og réttinda sem tilheyri Staðarfelli. Tilvitnaður texti bendir til þess að þá þegar hafi Flekkudalur, eða a.m.k. hluti hans, verið nýttur til upprekstrar, sbr. orðalagið „allann flekkodal med afrétt“. Að mati óbyggðanefndar verður þó ekki ráðið með vissu af kaupbréfinu, einu og sér, hvort Flekkudalur hafi þá einungis verið undirorpinn óbeinum eignarréttindum sem afréttur eða hvort orðið vísi þar einungis til notkunar svæðisins til sumarþeitar. Að sama skapi verður ekki ótvírætt ráðið af kaupbréfinu hvort svæðið hafi þá í heild sinni verið í afréttarnotum eða einungis að hluta til. Þá er

hugsanlegt að með því að getið er um Flekkudal „med“ afrétt sé átt við að upprekstrarréttur á svæðinu hafi tilheyrt Staðarfelli, auk beins eignarréttar á landinu, en hann ekki verið á hendi annarra. Í því sambandi má til hliðsjónar vísa til úrskurðar óbyggðanefndar um Geitland í máli nr. 4/2014, en í því máli lá fyrir fjöldi heimilda þar sem *Geitland með skógi* var talið upp meðal eigna Reykholtskirkju. Þá kann það að lýst er merkjum milli Hallsstaða „ok stadarfellz eignar j flekkodal“ í kaupbréfinu jafnframt að benda til beins eignarréttar. Aftur á móti er í þessu sambandi einnig til þess að líta að Flekkudals er í kaupbréfinu getið meðal „suo felldra jtaka“ sem seljandinn, Örnólfur Jónsson, hafi greint frá við söluna, ásamt selveiði á tilteknum stöðum og hólum og skerjum. Það að Flekkudals er getið meðal *ítaka* sem tilheyri Staðarfelli kann mögulega að benda til þess að eigendur Staðarfells hafi einungis talið til óbeinna eignarréttinda þar.

Enn fremur leiðir það að getið er um *allan* Flekkudal í kaupbréfinu ekki til afdráttarlausrar ályktunar um að litið hafi verið svo á að verið væri að selja beinan eignarrétt á Flekkudal með kaupbréfinu. Vísast í því sambandi til dóms Hæstaréttar frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga). Í því máli var niðurstaða Hæstaréttar sú að um þjóðlendu væri að ræða þrátt fyrir að fyrir lægju heimildir um að Hofskirkja í Vopnafirði hefði átt Steinvarartungu *alla*. Var talið að inntak réttinda kirkjunnar hefði verið bundið við þau óbeinu eignarréttindi sem felast í rétti til upprekstrar búfjár til sumardeildar og annarra hefðbundinna afréttarnota, þ.e. afréttareign.

Eins og áður segir er þess fyrst getið í máldaga Jóns biskups Halldórssonar fyrir Staðarfellskirkju frá 1327 að kirkjan eigi 10 hundruð í landi. Hið sama kemur fram í fjölmörgum yngri heimildum, þ.e. máldaga Gyrðis biskups Ívarssonar fyrir Staðarfellskirkju frá 1354, Hítardalsbók frá 1394, máldaga Vilchins biskups fyrir Staðarfellskirkju frá 1397, ágripi af máldaga Staðarfellskirkju, sem sagður er vera frá því um 1470, máldaga og „reikningsskaparbréfi“ kirkjunnar frá 19. september 1492, máldaga kirkjunnar sem gerður er eftir 1493, Gíslamáldaga frá því um 1570 og alls 19 vísitásum biskupa og prófesta á tímabilinu frá 17. til 19. aldar. Í þessum heimildum kemur þó ekki fram hvort umrætt eignarhald á 10 hundruðum í landi eigi við um Flekkudal eða annað land kirkjunnar.

Í greinargerð Boga Benediktssonar frá 20. desember 1828 er því haldið fram að Örnólfur Jónsson og Guttormur, sonur hans, hafi gefið Staðarfellskirkju þessi 10 hundruð á dögum Gyrðis biskups „fyrir eða um 1354“ og að þar hafi verið um að ræða 10 hundruð í Flekkudal. Sú frásögn um tilurð eignarhalds kirkjunnar á umræddum 10 hundruðum í landi fær vart staðist þegar litið er til þess að þeirra er getið í máldaga kirkjunnar þegar árið 1327, en Gyrðir Ívarsson var biskup í Skálholti 1350–1360 og Örnólfur Jónsson er talinn hafa fæðst um 1325. Frásögnin er heldur ekki studd öðrum heimildum. Eru því ekki forsendur til að leggja til grundvallar að eignarhald kirkjunnar á umræddum 10 hundruðum í landi hafi tekið til Flekkudals. Það atriði skiptir þó ekki verulegu máli við úrlausn málsins, enda benda aðrar fyrirliggjandi heimildir allt að einu

til þess að það land sem tilheyrði Staðarfelli hafi aðeins að hluta til verið í eigu kirkjunnar en að öðru leyti verið í eigu ábúenda jarðarinnar.

Eins og rakið hefur verið er því haldið fram í ritum frá 18. öld og síðar að byggð hafi áður verið á Flekkudal en að hún hafi lagst af á 14. öld. Eru nafngreind býli í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 og fleiri yngri heimildum. Engar samtímaheimildir liggja þó fyrir um umrædda byggð, heldur er sú elsta, þ.e. *Jarðabók Árna og Páls* rituð meira en 300 árum eftir að byggðin á að hafa lagst af. Þá má finna fornar húsarústir í Flekkudal auk leifa af öðrum mannvirkjum, sbr. til dæmis það sem fram kemur í *Árbók hins íslenska fornleifafélags* frá 1896 um leifar af túngarði og girðingu. Raunar kemur fram í heimildum frá 19. öld, þ.e. *Sýslu- og sóknalýsingum Dalasýslu og Árbók hins íslenska fornleifafélags* frá 1896 að fram á 14. öld hafi verið kirkjusókn í Flekkudal. Ekki liggja þó fyrir nein kirknaskjöl eða aðrar samtímaheimildir um að svo hafi verið og hlýtur sönnunargildi umræddra rita frá 19. öld að takmarkast af því. Að teknu tilliti til þessara atriða verður að mati óbyggðanefndar að telja að ekki liggi ótvírætt fyrir hvort að staðaldri hafi verið byggð á Flekkudal í kjölfar landnáms. Rústir mannvirkja í dalnum kunna því eftir atvikum að vera til marks um skammvinnar tilraunir til búsetu og/eða aðra nýtingu, svo sem selstöðu o.fl. Ekki er þó heldur unnt að útiloka að byggð þar hafi verið samfelld um nokkurt skeið á fyrstu öldum Íslandsbyggðar, þegar búsetuskilyrði voru betri en síðar varð, vegna hærra hitastigs og meiri gróðurs.³³⁰

Til viðbótar þessu liggja fyrir heimildir um að búið hafi verið á Hólkoti í Flekkudal á síðustu áratugum 19. aldar og þar til snemma á 20. öld. Ekkert bendir þó til þess að þar hafi verið stofnað til nýbýlis á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðjarða, eða nýbýlalaga nr. 15/1897, en nýbýlatilskipunin og nýbýlalögin heimiluðu meðal annars stofnun eignarréttar á áður eigendalausum svæðum að tilteknum skilyrðum uppfylltum.

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* kemur fram að Staðarfelli tilheyri selstaða á Flekkudal. Í þessu sambandi skal þess sérstaklega getið að í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er rakið að á grundvelli nýlegra rannsókna hafi þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Af þeim rannsóknum hafi verið dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.³³¹ Samkvæmt Jónsbók var óheimilt að gera sel í afréttum en jarðir gátu átt sel í almenningum. Heimildir um seljabúskap leiða þannig ekki til afdráttarlausrar niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu lands. Hér er þó

³³⁰ Um ætlað gróðurfar við landnám og síðari breytingar vísast til hliðsjónar til 2. kafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

³³¹ Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

sérstaklega til þess að líta að í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* kemur fram að Flekkudalur sé „kallaður [...] heimaland jarðarinnar“. Mögulega kann þetta að benda til þess að Flekkudalur hafi verið talinn hluti af jörðinni Staðarfelli fremur en að hann hafi einungis verið undirorpinn óbeinum eignarréttindum, þ.e. afréttareign, eigenda hennar, en getur þó ekki eitt og sér ráðið úrslitum um slíka ályktun.

Einnig liggja fyrir heimildir um afréttarnot á Flekkudal. Flestar eru þær frá 19. öld og síðar. Í kaupbréfinu fyrir Staðarfell frá 1383 er þess þó getið, eins og áður segir, að Flekkudalur „med afrétt“ tilheyri Staðarfelli. Það bendir til þess að svæðið hafi, a.m.k. að einhverju leyti, verið nýtt til sumarþeir fyrir búfé af eigendum Staðarfells, burtséð frá því hvort eignarréttindi eigenda Staðarfells á Flekkudal takmörkuðust við afréttareign eða fólust í beinum eignarrétti og jafnframt óháð því hvort allt svæðið var í afréttarnotum eða aðeins hluti þess. Að frátöldu kaupbréfinu er jarðamatið frá 1804 elsta fyrirliggjandi heimildin um beitarnot á Flekkudal. Eins og áður segir kemur þar fram að „hjáleigurnar“ þar verði „vart nytjaðar til annarra nota“. Þá kemur fram í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu frá 1839 að Flekkudalur sé „léður til uppreksturs“. Enn fremur kemur fram í Lesbók *Morgunblaðsins* frá 1945 að Flekkudalur sé upprekstrarland.

Samkvæmt öllu því sem að framan hefur verið rakið liggja fyrir heimildir allt aftur til 14. aldar um að Staðarfelli hafi tilheyrt réttindi á Flekkudal. Fyrirliggjandi heimildir taka þó ekki af tvímæli um inntak þeirra réttinda, þ.e. hvort um hafi verið að ræða beinan eignarrétt eða önnur og takmarkaðri réttindi, þ.e. afréttareign. Þó liggur fyrir að svæðið hefur, í það minnsta að einhverju leyti, verið nýtt til sumarþeir fyrir búfé, a.m.k. ekki skemur en frá 14. öld. Þá mun byggð á Flekkudal snemma hafa lagst af, hafi á annað borð verið byggð þar í kjölfar landnáms. Enn fremur er Flekkudalur aðskilinn frá óumdeildu eignarlandi Staðarfells af landi Túngarðs, sem ekki eru heimildir um að hafi tilheyrt Staðarfelli. Þessi atriði kynnu eftir atvikum að benda til þess að Flekkudalur hefði einungis verið undirorpinn óbeinum eignarréttindum og væri því þjóðlenda samkvæmt lögum nr. 58/1998.

Á hinn bóginn verður að mati óbyggðanefndar ekki fram hjá því litið að ýmis önnur atriði benda fremur til beins eignarréttar á Flekkudal heldur en óbeins. Flekkudalur liggur nærri byggð og er talsvert gróinn, sérstaklega láglendasti hluti hans. Þá gefa staðhættir að öðru leyti ekki tilefni til að ætla að hann hafi verið undanskilinn við landnám. Á það sérstaklega við þegar horft er til þess að við landnám mun loftslag hafa verið hlýrra en síðar varð og gróðurmörk legið hærra til fjalla. Efni kaupbréfsins fyrir Staðarfell frá 1383, þar sem Flekkudals er getið sem „stadarfellz eignar“ og frásögn *Jarðabókar* Árna og Páls frá 1703 um að Flekkudalur sé „kallaður [...] heimaland“ Staðarfells eru einnig til þess fallin að styrkja niðurstöðu um eignarland. Hið sama er að segja um heimildir um byggð á dalnum, þótt óljóst sé hversu lengi hún muni hafa varað, sem og það að Flekkudals er ekki getið sem afréttar í landamerkjabréfinu fyrir Staðarfell frá 1883, heldur kemur þar fram að kirkjan eigi „hálfan Flekkudal á móts við

Staðarfells bóndaeign“. Enn fleiri heimildir benda til þess sama, svo sem landamerkjabréf grannjarðarinnar Breiðabólstaðar frá 1884 þar sem getið er um aðliggjandi land á Flekkudal sem „Staðarfellsland“. Hið sama er að segja um áður nefnt gjafabréf fyrir Galtartungu frá 1559 þar sem fram kemur að Færugil sé „í staðarfellskirkju lande“. Enn fremur er svar hreppstjórans í Fellsstrandarhreppi, frá 11. júní 1920, við fyrirspurn sýslumanns frá 28. maí sama ár, þess efnis að í hreppnum séu ekki „almenníngar eða afrjettar-lönd, sem ekki tilheyra lögbýlum“, til þess fallið að styðja sömu ályktun. Hið sama er að segja um þá staðreynd að umráð eigenda Staðarfells yfir Flekkudal virðast almennt hafa verið ágreiningslaus. Þau álitafni um Flekkudal sem Bogi Benediktsson á Staðarfalli fjallar um í greinargerðum sínum frá 1828 varða fremur uppruna réttinda Staðarfells á Flekkudal heldur en tilvist þeirra.

Eins og áður segir verður að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að Flekkudalur sé innan upphaflegs landnáms á svæðinu. Ekki verður séð að atriði á borð við staðhætti og gróðurfar bendi til þess að Flekkudalur hafi síður orðið undirorpinn beinum eignarrétti en aðliggjandi svæði. Þetta atriði er til þess fallið að styðja við niðurstöðu um að réttindi Staðarfells á Flekkudal hafi falist í beinum eignarrétti fremur en óbeinum, enda er eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða meðal þess sem kann að hafa áhrif á sönnun um hvort land sé eignarland eða þjóðlenda. Um það atriði vísast til hliðsjónar til dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), að því er varðar land jarðarinnar Hóla, og frá 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði). Með vísan til síðarnefnda dómsins er jafnframt ljóst að land getur verið eignarland þótt það sé aðskilið frá öðru landi viðkomandi jarðar af öðrum fasteignum.

Að öllu framangreindu virtu benda fyrirbyggjandi heimildir að mati óbyggðanefndar fremur til þess að eigendur Staðarfells hafi átt beinan eignarrétt á Flekkudal heldur en óbeinan. Af hálfu íslenska ríkisins hefur því ekki verið sýnt fram á að land innan marka Flekkudals, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.³³² Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka skýrt fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

Eftir stendur að skera úr um eignarréttarlega stöðu þess hluta ágreiningssvæðisins sem samkvæmt framangreindu er utan við merki Flekkudals samkvæmt landamerkjabréfinu fyrir Staðarfall frá 1883 og eldri heimildum og jafnframt utan landamerkja aðliggjandi jarða. Þar er nánar tiltekið um að ræða þann hluta ágreiningssvæðis-

³³² Sbr. einnig lokakafli í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

ins sem afmarkast að norðvestanverðu af vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár, að norðaustanverðu af kröfulínu íslenska ríkisins þar sem hún er dregin eftir vatnaskilum til suðausturs í 613 m hæð yfir sjávarmáli á Skothrygg (punktur nr. 8), að suðaustanverðu af kröfulínu íslenska ríkisins þar sem hún er dregin frá Skothrygg „í vatnaskil á Hraunum (punktur nr. 9) og að suðvestanverðu af kröfulínunni þar sem hún er dregin frá punkti nr. 9 „beina sjónhendingu í vestari upptök Grensár á Hraunum“ (punktur nr. 10) og þaðan í vatnaskil.

Eins og áður er rakið skiptir mestu við úrlausn málsins hvort ágreiningssvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort svæðið hafi frá upphafi verið utan marka jarða og þá eftir atvikum hvort það hafi verið háð óbeinum eignarréttindum. Að framan hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að sá hluti ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar hafi hvorki verið innan þess svæðis á Flekkudal sem tilheyrði Staðarfalli né innan merkja aðliggjandi jarða. Þá hefur ekki verið gerð krafa um beinan eignarrétt á svæðinu af þar til bærnum aðila, en eins og fram kemur í kafla 6.3.1.2 er ekki unnt að fallast á aðild ábúenda Staðarfells að slíkri kröfugerð fyrir nefndinni. Enn fremur liggur fyrir sú afstaða eigenda aðliggjandi jarða sunnan svæðisins, þ.e. Knarrarhafnar, Rauðbarðaholts og Hóls, að það sé ekki innan merkja jarðanna, en eigendur umræddra jarða drógu kröfur sínar til baka við aðalmeðferð málsins, eins og áður er rakið, eftir að kröfur íslenska ríkisins voru færðar til samræmis við landamerki jarðanna. Eins og jafnframt er rakið hér að framan verður sú ályktun dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Eignarréttarleg staða þess svæðis sem hér er sérstaklega til skoðunar er því einungis til rannsóknar af hálfu óbyggðanefndar á grundvelli þess fyrirvara sem kom fram af hálfu íslenska ríkisins við aðalmeðferð málsins, þess efnis að þrátt fyrir kröfu um viðurkenningu þess að svæðið væri þjóðlenda væri óskað eftir því að óbyggðanefnd gerði sjálfstæða rannsókn á því hvort svæðið væri eignarland eða þjóðlenda. Verður, eins og áður segir, að líta svo á að umræddur fyrirvari taki samkvæmt efni sínu einungis til þess lands sem er innan merkja Flekkudals samkvæmt fyrirliggjandi heimildum og hefur á þeim grundvelli eignarréttarleg tengsl við ríkisjörðina Staðarfall. Eins og áður er rakið er það svæði sem hér er sérstaklega til skoðunar utan merkja Flekkudals. Svæðið getur því ekki verið háð beinum eignarrétti íslenska ríkisins á grundvelli hinna eignarréttarlegu tengsla Staðarfells við Flekkudal.

Svæðið sem hér um ræðir er hálent, lítt gróið og engar heimildir benda til að þar hafi nokkru sinni verið byggð. Þá liggur ekkert fyrir um að umráðum landsins hafi nokkru sinni eftir það verið háttað þannig að þau gætu talist hafa fullnægt kröfum 2. gr. hefðarlaga nr. 46/1905 um óslitið eignarhald eða kröfum 7. eða 8. gr. sömu laga um

óslitna notkun. Beinn eða óbeinn eignarréttur að svæðinu getur því ekki hafa stofnast fyrir hefð.

Að öllu framangreindu virtu telur óbyggðanefnd að ekki hafi verið í ljós leitt að á því svæði sem hér er sérstaklega til umfjöllunar hafi stofnast til eignarréttinda með námi, hefð eða öðrum þeim stofnunarháttum eignarréttinda sem grein hefur verið gerð fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (sjá viðauka). Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.³³³

Við afmörkun þjóðlendunnar er endanlegum kröfulínunum íslenska ríkisins í málinu fylgt að norðaustan-, suðaustan- og suðvestanverðu og að norðvestanverðu er fylgt vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu. Um röksemdir fyrir þeirri afmörkun vísast til umfjöllunar um merki ágreiningssvæðisins hér að framan.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði vestan Skothryggs, svo sem landsvæðið er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er á þeim stað á Skothrygg þar sem vatnaskil sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár ná lengst til austurs. Þaðan er vatnaskilum suðvestan Skeggjadals fylgt til suðausturs í 613 m hæðarpunkt á Skothrygg. Þaðan er línan dregin í beina stefnu til suðvesturs í vatnaskil á Hraunum og þaðan í beina stefnu til norðvesturs í vestari upptök Grensár á Hraunum. Þaðan er línan dregin til suðvesturs í vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu og þeim vatnaskilum svo fylgt til norðausturs í upphafspunkt.

6.4 Svínadalur og aðliggjandi jarðir

6.4.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þann hluta þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins sem nefnist Svínadalur. Í fyrirliggjandi heimildum kemur fram að kirkjan á Hvoli í Saurbæ kallaði um aldir til réttinda á Svínadal, innan tiltekinnna marka, og er krafa kirkjumálasjóðs í málinu reist á því að land innan þeirra marka sé eignarland kirkjunnar. Kröfur eigenda jarðanna Glerárskóga, Ljárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu taka til austasta hluta ágreiningssvæðisins og eru byggðar á því að Svínadalur sé innan landamerkja jarðanna, sbr. nánari afmörkun hvernar þeirrar um sig innan ágreiningssvæðisins, og sé á þeim grundvelli eignarland jarðanna. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3.1–3.8.

³³³ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Óumdeilt eignarland jarðarinnar Hvols er í Hvolsdal, norðvestan ágreiningssvæðisins og aðskilið frá því af landi annarra jarða. Frá bæjarstæði Hvols eru um 6 km í beinni loftlínu að þeim stað þar sem Snasagil og Svínadalsá mætast á norður-mörkum ágreiningssvæðisins. Þá eru tæpir 10 km frá bæjarstæðinu að þeim stað þar sem málsaðilar staðsetja upptök Réttargils en það er sá punktur á kröfulínu kirkju-málasjóðs sem liggur fjærst bæjarstæðinu. Óumdeild eignarlönd jarðanna Glerárskóga og Ljárskóga eru sunnan og suðaustan við ágreiningssvæðið og bæjarstæðin fyrir botni Hvammsfjarðar. Frá bæjarstæði Glerárskóga eru liðlega 15 km í beinni loftlínu að þeim stað á mörkum ágreiningssvæðisins sem ríkið byggir á að upptök Glerár séu staðsett á Snjófannadal, en rúmlega 17 km að nyrsta punkti þess svæðis sem gerð er krafa til vegna Glerárskóga, á vatnaskilum milli vatnasviða Brekkuár og Köldukvíslar. Frá bæjarstæði Ljárskóga eru rúmlega 20 km norður að Gaflfelli, sem er á austurmörkum ágreiningssvæðisins og óumdeildur hornpunktur á landamerkjum jarðarinnar, en um 22,5 km norður í Hólkonuhnjúk sem er á norðurmörkum ágreiningssvæðisins og jafnframt nyrsti punktur í kröfugerð eiganda Ljárskóga. Óumdeild eignarlönd Fremri-Brekku og Bessatungu eru norðan við ágreiningssvæðið og bæjarstæðin nærri mótum Brekkudals og Svínadals. Frá bæjarstæði Fremri-Brekku eru um 4 km að mörkum ágreiningssvæðisins á Villingadalshyrnu og um 6,5 km austur að toppi Hólkonuhnjúks sem er austasti punktur í kröfugerð eiganda jarðarinnar. Frá bæjarstæði Bessatungu eru um 3 km að þeim stað þar sem íslenska ríkið staðsetur upptök Njálsgils á kröfulínu sinni en um 4 km að toppi Hólknahnjúks sem er austasti punktur í kröfugerð eiganda Bessatungu.

Svæðið sem hér er deilt um er undirlendi Svínadals, frá Snasagili og Njálsgili í norðri að Hrafnagili og Réttargili í suðri, ásamt austurhlíð Hádegisfells á vestanverðum dalnum, sem og fjallshlíðinni á austanverðum dalnum og Hólknaheiði³³⁴ þar austur af. Austasti hluti ágreiningssvæðisins er austan vatnaskilanna sem afmarka vatnasvið Svínadalsár að austanverðu, allt austur að Hólkonuhnjúk og Gaflfelli á sýslumörkum gagnvart Strandasýslu. Í austurhlíð dalsins eru Hellnagil og Drífandagil, auk Réttargils og Njálsgils sem áður voru nefnd.

Sá hluti ágreiningssvæðisins sem er láglandastur er í vel innan við 200 m hæð yfir sjávarmáli og mjög vel gróinn. Um dalinn rennur Svínadalsá til norðurs frá Mjósundum sem eru við suðurmörk þess. Þá liggur þjóðvegurinn milli Hvammsfjarðar og Gilsfjarðar um Svínadal. Rústir Hvolssels standa í hlíðinni vestan árinna og þjóðvegarins, nærri því miðja vegu milli norður- og suðurmarka svæðisins. Þar mun hafa verið búið um skeið, eins og nánar verður fjallað um hér á eftir.

Land rís nokkuð skarpt upp úr dalnum bæði að vestan- og austanverðu. Vestast rís Hádegisfell hæst í 556 m hæð yfir sjávarmáli. Á Hólknaheiði og svæðinu þar austur

³³⁴ Í heimildum er ýmist notað örnefnið Hólknaheiði eða Hólknaheiði. Bæði örnefnin eru notuð í þeirri umfjöllun sem hér fer á eftir en ávallt átt við sama svæðið.

af er land víða í yfir 600 m hæð yfir sjávarmáli og lítt gróið. Hólknahnúkur, sem svo er nefndur af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins, er í 741 m hæð yfir sjávarmáli á norðurmörkum svæðisins, Hólkonuhnúkur í 723 m hæð og Gafllfell í 696 m hæð á sýslumörkum á norðausturmörkum þess. Kaldakvísl rennur til suðurs frá Hólkonuhnúk og Glerá til suðurs frá Hólknaheiði og þaðan um Snjófannadal sem er sunnan við ágreiningsvæðið.³³⁵

6.4.2 Sjónarmið aðila

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því, að því er varðar þjóðlendukröfur í Dalasýslu, að þau svæði sem eru innan þjóðlendukröfulína teljist landsvæði utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998 en að sama skapi kunni einstaklingar og lögaðilar að eiga þar takmörkuð eignarréttindi, einkum hefðbundin not sem afréttareign fylgja, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þau atriði sem einkum sé litið til við afmörkun þjóðlendukrafna séu heimildir um landnám, afréttarmál, jarðir og jarðamörk, ritaðar heimildir, landfræðilegar aðstæður, nýting, úrlausnir dómstóla og önnur atriði sem nánar verður vikið að hér á eftir.

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlendur, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggi utan landnáms og hafi eingöngu verið nýtt sem afréttir eða, hafi svæðin verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfusvæðisins í málinu teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða.

Ekki verði ráðið af heimildum um landnám að allt það land sem af hálfu íslenska ríkisins er gerð krafa um að teljist innan þjóðlendu hafi verið numið í öndverðu með þeim hætti að beinn eignarréttur hafi stofnast, hvað þá að slíkur eignarréttur hafi haldist alla tíð síðan, hafi hann stofnast í öndverðu á annað borð. Með hliðsjón af almennum sjónarmiðum við túlkun landnámslýsinga og dómafordæmum Hæstaréttar hvað þetta varðar, er á því byggt af hálfu íslenska ríkisins að þau svæði sem hafi verið nýtt til hefðbundinna afréttarnota og séu sannarlega utan landamerkjja jarða, þótt þau kunni að teljast innan landnámslýsinga, hafi ekki verið numin þannig að beinn eignarréttur hafi stofnast heldur hafi þau verið numin til takmarkaðra nota eða, hafi beinn eignarréttur stofnast í öndverðu á svæðunum eða hluta þeirra, að sá eignarréttur hafi fallið niður og menn farið að nýta svæðin óaréttir sem beitarvæði, einkum til sumarþeirra fyrir sauðfé.

³³⁵ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.3, og almennum uppsláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

Í *Landnámu* sé greint frá því að Dalasýsla hafi upphaflega skipst í fjögur landnámssvæði. Auður hin djúpúðga hafi numið Suðurdali alla og nær alla Hvammssveit og hafi skipt löndum með frændum sínum og skipverjum. Kjallakur gamli hafi numið Meðalfellsströnd alla utan frá Klofningum, inn fyrir Ketilsstaði í Hvammssveit og inn að Dögurðará. Þar hafi tekið við landnám Geirmundar heljarskinns sem hafi náð inn fyrir Búðardal (vestri) að Klofasteinum á Nýpurhlið. Virðist hann hafa numið land að Fábeinsá. Steinólfur lági hafi síðan numið land frá Klofasteinum að Steinvallarmúla og því numið allan Saurbæ. Þá segi *Landnáma* að Sléttu-Björn hafi numið Saurbæ að ráði Steinólfs.

Af heimildum um landnám á svæði því sem þjóðlendukröfur íslenska ríkisins nái yfir verði ekki ráðið að allt það land sem af hálfu íslenska ríkisins er gerð krafa um að teljist innan þjóðlendu hafi verið numið í öndverðu með þeim hætti að beinn eignarréttur hafi stofnast, hvað þá að slíkur eignarréttur hafi haldist alla tíð síðan, hafi hann stofnast í öndverðu á annað borð.

Þá taki kröfulýsing íslenska ríkisins einnig til svæða sem heimildir greini að hafi tilheyrt tilteknum jörðum en heimildir um nýtingu svæðanna, og/eða staðhættir, bendi hins vegar ekki til þess að til beins eignarréttar hafi stofnast á svæðunum. Í þeirri tilheyrslu sem heimildir geti um hafi þannig ekki falist annað en að eigendur jarðanna hafi talið til takmarkaðra réttinda á svæðinu, umfram aðra.

Að öðru leyti er af hálfu íslenska ríkisins vísað til almennra sjónarmiða sem gildi í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, með viðaukum, sem birtar séu á vefsíðu nefndarinnar.

Í kröfulýsingu íslenska ríkisins, dagsettri 8. febrúar 2016, kemur fram að við afmörkun þjóðlendukröfulínu vegna Svínadals sé stuðst við lýsingu á merkjum Svínadals í landamerkjabréfi fyrir jörðina Hvol, dagsettu 21. maí 1884, svohljóðandi: „Kirkjan á Hvoli á þetta, samanber [...] Svínadal að eign frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“

Innan þjóðlendukröfulínu falli síðan einnig landsvæði er falli utan merkjalýsingar í framangreindu landamerkjabréfi og landamerkjabréfum aðliggjandi jarða, þ.e. fyrir jarðirnar Sælingsdalstungu, dagsettu 20. maí 1884, Ásgarð, dagsettu 15. maí 1885, Glerárskóga, ódagsettu en þinglýstu 26. maí 1884, Ljárskóga, dagsettu 2. maí 1886, Fremri-Brekku, dagsettu 20. maí 1884, Bessatungu, dagsettu 3. júní 1890, og Hvítadal, dagsettu 20. maí 1884.

Í kröfulýsingu íslenska ríkisins kemur fram að með hliðsjón af framangreindri merkjalýsingu á Svínadal í landamerkjabréfi Hvals afmarkist kröfulínan af merkjalýsingum aðliggjandi jarða. Suðurmörk svæðisins afmarkist af norðurmörkum Sælingsdalstungu og lýsingum í landamerkjabréfum Ásgarðs, Glerárskóga og Ljárskóga, sem afmarki norðurmörk jarðanna við upptök þeirra áa sem þar eru, þ.e. Glerár og Köldukvíslar. Austurmörk miðist við sýslumörk. Norðurmörk svæðisins miðist við lýsingar í landamerkjabréfum Fremri-Brekku og Bessatungu og vesturmörk við jörðina Hvítadal.

Þá sé reynt að miða við vatnaskil þar sem því verði við komið. Afmörkun svæðisins að norðanverðu miðist við Snasagil og sé þar m.a. vísað til örnefnaskráa Hvols og Bessatungu.

Í greinargerð íslenska ríkisins, dagsettri 3. ágúst 2017, var lýst tilteknum breytingum á kröfugerð þess. Þar kemur fram að eftir að kröfulýsingar gagnaðila íslenska ríkisins vegna jarðanna Sælingsdalstungu og Ásgarðs komu fram, hafi íslenska ríkið ákveðið að breyta kröfulínu sinni í samræmi við þær kröfulínur sem þar komu fram, en breytingarnar hafi varðað annars vegar norðausturhorn jarðarinnar Sælingsdalstungu og hins vegar upptök Glerár á Glerárdal. Þannig sé ekki gerð krafa af hálfu íslenska ríkisins til lands jarðanna Sælingsdalstungu og Ásgarðs. Þá kemur fram í greinargerðinni að við afmörkun svæðisins hafi íslenska ríkið fyrst og fremst litið til máldaga kirkjunnar að Hvoli í Saurbæ, *Jarðabókar yfir Dalasýslu frá 1731* eftir Orm Daðason, jarðamats 1849–1850 og *Árbókar* Ferðafélags Íslands frá 1947.

Af hálfu íslenska ríkisins er byggt á því að Svínadalur, eins og það svæði er afmarkað í kröfugerðinni, sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda. Ljóst sé af heimildum um svæðið og landfræðilegum aðstæðum að svæðið hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti og nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti, en heimaland jarðarinnar Hvols sé landfræðilega aðskilið frá þjóðlendukröfusvæðinu og engar heimildir séu um byggð á kröfusvæðinu.

Af heimildum megi ráða að Svínadalur hafi vissulega tilheyrt jörðinni Hvoli en í þeirri tilheyrslu hafi ekki falist meira en takmörkuð réttindi, til upprekstrar og selstöðu. Er í því sambandi vísað til máldaga kirkjunnar að Hvoli í Saurbæ, þar sem segi að kirkjan eigi Svínadal. Í *Jarðabók yfir Dalasýslu* eftir Orm Daðason segi einnig um Hvol: „Gott under bu, selstada og hagbeit göd j því takmarke sem heiter Snijnadalur og Kirkiunne tilheirer, Skamt fra heima Lande. [...] Silungsafle a Svijnadal, þa Ræktad er.“ Svínadals sé sérstaklega getið með Hvoli í jarðamati 1849–1850 og dalurinn verðlagður sérstaklega, sem gefi til kynna að svæðið hafi aðeins verið undirorpið takmörkuðum réttindum og aðskilið heimalandi jarðarinnar. Þá segi um Hvolssel í *Árbók* Ferðafélags Íslands frá 1947 að Svínadalur suður að Mjósundum hafi verið eign Hvolskirkju og að dalurinn tilheyri enn mestallur Hvoli. Telji íslenska ríkið með hliðsjón af framangreindu að Svínadalur sé svæði utan eignarlanda og teljist því þjóðlenda.

Af heimildum megi síðan einnig ráða að þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins liggi utan landamerkjabréfa og annarra landamerkjálýsinga aðliggjandi svæða. Af sömu heimildum sé og ljóst að slíkum aðliggjandi svæðum tilheyri ekki bein eignarréttindi yfir þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins.

Um lagarök er af hálfu íslenska ríkisins fyrst og fremst vísað til þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Þá er vísað til 72. gr. stjórnarskrárinnar. Byggt er á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not, sem og meginreglum um eignarráð fasteignar-eigenda, almennum reglum samninga- og kröfuréttar og lögum um hefð nr. 46/1905.

Þá er vísað til laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, auk ýmissa eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins, þ.e. kirkjumálasjóðs vegna Svínadals og eigenda jarðanna Bessatungu, Fremri-Brekku, Ljárskóga og Glerárskóga er byggt á því að með kröfugerð ríkisins fyrir óbyggðanefnd sé gerð alvarleg aðför að eignarrétti sem njóti verndar 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands nr. 33/1944, sbr. 10. gr. stjórnarskipunarlaga nr. 97/1995 og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62/1994 (MSE). Í ljósi kröfugerðar ríkisins telji þeir að óbyggðanefnd verði að taka skýra afstöðu til þeirra röksemda sem byggðar séu á 72. gr. stjórnarskrárinnar og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE við mat á því hvort sönnur hafi tekist fyrir löglegu eignarhaldi.

Hafa beri í huga að hugtakið *eign* í skilningi 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE hafi af Mannréttindadómstól Evrópu (MDE) verið túlkað á þá leið að það hafi sjálfstæða merkingu. Með sjálfstæðri merkingu sé átt við að mat á því hvort í tilteknu máli sé um að ræða eign sem njóti verndar 1. gr. þurfi að kanna hvort svo sé samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis sem í hlut eigi. Skortur á slíkri vernd að landsrétti ráði hins vegar ekki alltaf úrslitum um mat á því hvort um eign sé að ræða í skilningi 1. gr. Þannig geti verið um að ræða eign í skilningi ákvæðisins þótt dómstólar viðkomandi aðildarríkis hafi ekki talið að um eign væri að ræða samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis.

Hér sé það mat MDE með tilliti til atvika í hverju máli fyrir sig sem ráði för. MDE hafi ítrekað áréttað að við mat þetta beri að líta til allra atvika máls í heild sinni. Þannig hafi dómstóllinn bæði litið til staðreynda og lagalegra atriða. Við það mat hafi í ákveðnum málum ráðið úrslitum hvernig farið hafi verið með umrædda eign í framkvæmd, sérstaklega í lögskiptum og hvaða traust menn hafi borið til þeirrar framkvæmdar. Þá hafi framkoma handhafa ríkisvaldsins í garð eigenda einnig skipt máli. Í þeim málum þar sem komið hafi verið fram við einstaklinga eða lögaðila sem réttmæta eigendur ákveðinna eigna hafi slík framkoma verið talin vekja ákveðnar væntingar hjá þeim aðilum um löglegt eignarhald sitt á þeim eignum. Af þessu megi ráða að afskipti eða afskiptaleyssi ríkisvaldsins skipti máli við þetta sönnunarmat. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE frá 24. júní 1993 (Papamichalopoulos gegn Grikklandi), dóms yfirdeildar MDE frá 23. nóvember 2000 (fyrrum Grikklandskonungur og fleiri gegn Grikklandi) og dóms yfirdeildar MDE frá 5. janúar 2000 (Beyeler gegn Ítalíu).

Þá byggi gagnaðilar íslenska ríkisins einnig á þeim sjónarmiðum sem MDE hafi lagt til grundvallar um lögættar væntingar. Þannig hafi MDE lagt til grundvallar að væntingar einstaklinga eða lögaðila til að njóta eigna sinna séu verndaðar af 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE, séu þær byggðar á sanngjörnu og réttlætlanlegu trausti á réttargerning sem sé tengdur við eignarréttindi og hafi áreiðanlegan lagagrundvöll. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE frá 29. nóvember 1991 (Pine Valley

Developments Ltd. og fleiri gegn Írlandi), dóms MDE frá 24. júní 2003 (Stretch gegn Bretlandi) og dóms yfirdeildar MDE frá 28. september 2004 (Kopecký gegn Slóvakíu).

Við setningu landamerkjalaga nr. 5/1882 og síðan nr. 41/1919 hafi það verið ætlun löggjafans að framkvæmdarvaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau yrðu skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri fyrir hendi. Þannig sé í 6. gr. laganna frá 1919 lögð ákveðin eftirlitsskylda á embættismenn þannig að við gildistöku þeirra hafi valdsmönnum, hverjum í sínu umdæmi, borið að rannsaka hvort landamerkjum þar hefði verið þinglýst.

Landamerkjalögin frá 1882 hafi ekkert kveðið á um hvaða land eða landgæði fylgdu jörðum eða öðrum fasteignum, enda hafi ekkert verið um það deilt þar sem sú skoðun hafi virst óumdeild á þeim tíma að jarðeigandi ætti fullkominn eignarrétt innan landamerkja jarðar sinnar. Þannig virðist ljóst að allt frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hafi landeigandi átt beit og annan gróður á jörð sinni. Hann hafi sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hafi að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni. Í sumum tilvikum hafi beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki hvefjar jarðar skyldu ráða veiði á landi. Hér megi að auki nefna þá meginreglu vatnalaga nr. 15/1923 að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr. laganna. Regla þessi eigi rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.

Á því er byggt af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins að landsvæðið, sem hér er deilt um eignarrétt á, sé innan marka upphafslegs landnáms í Dalasýslu. Svæðið sé ekki mjög hálent, allvel gróið og frekar einsleitt og því ekki rök til að efast um að landnámslýsingar nái yfir það.

Að því er varðar sérstaklega þann hluta ágreiningssvæðisins sem gagnaðilar íslenska ríkisins byggja á að sé innan merkja Svínadal (en utan merkja aðliggjandi jarða) er af hálfu kirkjumálasjóðs byggt á þinglýstum afsölum, lögfestum og máldögum fyrir jörðina Hvol, en Svínadalur hafi fram til ársins 2011 heyrð undir eignarhald þeirrar jarðar. Við sölu Hvals árið 2011 hafi Svínadalur verið undanskilinn og tilheyri því ekki lengur Hvoli, sbr. afsal dagsett 7. mars 2011. Einnig er vísað til landamerkjaskrár fyrir Hvol frá 21. maí 1884, þinglesinnar á manntalsþingi Saurbæjarhrepps 1891. Sú lýsing sem fram komi í landamerkjabréfinu eigi sér einnig stoð í lýsingu á Svínadal í Gíslamáldaga frá því um 1570 og í máldaga Hvolskirkju í Saurbæ frá því um 1491–1518, sem og í vísitásum fyrir Hvol frá 1639, 1675, 1699 og 1725, 1732, 1740, 1753, 1803, 1807, 1820 og 1866, ásamt því að sækja stoð í greinargerð Orms Daðasonar frá 1744 um Hvol. Í máldaganum frá því um 1491–1518 og Gíslamáldaga, frá því um 1570 og síðar, segi að kirkjan eigi Svínadal allan að eign. Í jarðamati Dalasýslu frá 1849–1850 sé Svínadalur metinn til verðs með Hvoli og vísað til hans sem eignar kirkjunnar. Þar sé tekið fram að Svínadalur sé leigður gegn tilteknu gjaldi sem ekki þyki ósanngjarnt. Sú staðreynd að innheimt hafi verið leiga fyrir landið bendi til þess að um

eignarland hafi verið að ræða. Því til styrkingar megi nefna að í heimildum sé vísað til þess að þar hafi verið byggð á vissum tímavörðum.

Af hálfu allra þeirra gagnaðila íslenska ríkisins sem kalla til eignarréttinda á Svínadal og aðliggjandi jörðum er vísað til ýmissa fornra jarðaskjala og eignarheimilda um landsvæðið, svo sem máldaga, vísitasíugerða og fleiri jarðaskjala, er styðji við beinan eignarrétt að svæðunum frá öndverðu. Með vísan til *Landnámu* sé ljóst að hið umþrætta land hafi verið í óslitinni einkaeign frá landnámi, en ekki almenningur eða afréttur. Landeigendur telji að fyrir liggi að allt land í Dalasýslu hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land í Dölum hafi verið nytjað allt frá landnámi, og tilheyrt ákveðnum jörðum, sbr. meðal annars framlagt svarbréf Saurbæjarhrepps við fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins, dagsett 20. nóvember 1989, þar sem segi að þar í sveit sé enginn sameiginlegur afréttur og að öll lönd í hreppnum séu í eigu einstakra jarða. Að auki er vísað til bréfs frá skrifstofu Dalasýslu, dagsetts 4. september 1920, til Stjórnarráðs Íslands þar sem komi fram að spurst hafi verið fyrir um afréttarlönd og almenninga hjá öllum hreppstjórum Dalasýslu og samkvæmt yfirlýsingum þeirra væru engir almenningar í sýslunni eða afréttarlönd sem ekki tilheyrðu lögbýli.

Byggt er á því að ekkert bendi til þess að landsvæði þessi hafi verið undanskilin námi til beinnar eignar við landnám. Land Svínadals og áður jarðarinnar Hvols sé greinilega allt innan landnáms, og hafi verið byggð á því alla tíð eins og sjá megi á vísun til þess í framangreindum gögnum að umrætt svæði sé eign Hvols á sama máta og annað landsvæði jarðarinnar, eins og til dæmis í máldaga Hvolskirkju í Saurbæ frá því um 1491–1518, í Gíslamáldaga frá því um 1570 og síðar og í framangreindum vísitasíum þar sem segi að kirkjan eigi Svínadal allan að eign. Í jarðamati Dalasýslu frá 1849–1850 og öðrum slíkum gögnum er lögð hafi verið fram sé Svínadalur sérstaklega metinn til verðs með Hvoli og vísað til Svínadals sem eignar kirkjunnar. Land Bessatungu, Fremri-Brekku, Ljárskóga og Glerárskóga sé jafnframt greinilega allt innan landnáms og hafi verið byggð á því alla tíð eins og sjá megi á vísun til þess í fyrirbyggjandi gögnum að umrædd svæði tilheyri jörðunum og séu innan landamerkja þeirra á sama máta og annað landsvæði þeirra.

Á því sé byggt að hugmyndir ríkisins þess efnis að svæði þessi hafi aldrei verið undirorpin beinum eignarrétti, og nýting þeirra hafi ekki verið með þeim hætti, séu úr lausu lofti gripnar og stangist á við fornar heimildir um eignarrétt á þessu svæði. Samkvæmt þessum skjölum sé ljóst að allt land í Dölum hafi verið háð beinum eignarrétti.

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem er eigandi Bessatungu er sérstaklega byggt á því að heimildarskjöl, forn og ný, sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt eigenda Bessatungu í gegnum tíðina. Beri þar meðal annars að nefna landamerkjabréf fyrir jörðina Bessatungu frá 3. júní 1890 þar sem segi um landamerki jarðarinnar að Hvolsselslöndum:

Þá eru landamerki af brúninni frá upptökum Villingadalsá og beina sjónhending niður fjallið í upptök á Njálsgili, ræður svo Njálsgil landamerkjum milli Bessatungu og Hvolssels, hjáleigu frá Hvoli ofaní Svínadalsá, sem einnig aðskilur Bessatungu og Hvolsselslönd, og eftir það ræður Svínadalsá landamerkjum alla leið ofan þar til hún og Brekkuár forni farvegur mætast.

Landamerkjabréfið hafi verið áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Þá liggi fyrir ýmis eldri gögn til stuðnings lýsingum þess og þar með beinum eignarrétti að landsvæðinu. Lýsingin eigi sér meðal annars stoð í lýsingu landamerkja við sölu Jóns Bjarnasonar á Bessatungu til Magnúsar Ketilssonar sýslumanns 19. maí 1788.

Eigandi Bessatungu telji rétt að miða við að vatnaskil ráði merkjum, svo sem almennt sé á þessu svæði, og þá túlkun að miðað sé við hvert regndropi falli, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2008 (Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár). Land Bessatungu nái allt suður á vatnaskil við Hólknahnjúk.

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem er eigandi Fremri-Brekku er sérstaklega byggt á því að heimildaskjöl, forn og ný, sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt eigenda Fremri-Brekku í gegnum tíðina. Beri þar meðal annars að nefna landamerkjabréf fyrir jörðina Fremri-Brekku frá 20. maí 1884 þar sem segi um landamerki jarðarinnar:

... ræður síðan Brekkuá merkjum allt ofan gamla farveg árinna; ræður þá merkjum gamli árfarvegurinn ofan í Svínadalsá. Á Fremri-Brekku hólma þann, er liggur á milli gamla og nýja árfarvegsins hefur áin nú fyrir fáum árum tekið sjer farveg þar hún rennur nú. Síðan ræður Svínadalsá merkjum frá gamla árfarveginum ofan að ármótum Brekkudalsár og Svínadalsár, síðan ræður Hvolssá ofanað fjrtjeðum skurði.

Landamerkjabréfið hafi verið áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Framangreind lýsing eigi sér einnig stoð í lýsingu á landamerkjum Fremri-Brekku í lögfestu Jóns Magnússonar frá 27. maí 1809 fyrir Fremri-Brekku, þinglesinni á manntalsþingi höldnu að Staðarhóli 30. maí árið 1809, þar sem segi: „Lögfestist, sér í lagi og einkanlega, allur fremri Brekkudalur beggjavegna allt að Bessatúngulandi að sunnan verdu eda svo kalladri Villíngadalsá, sem því landi deilir.“

Þá liggi fyrir ýmis eldri gögn til stuðnings lýsingum í landamerkjabréfinu, og þar með beinum eignarrétti að landsvæðinu. Kröfulýsing eiganda Fremri-Brekku sækir sér einnig stoð í landamerkjabréf aðliggjandi jarða, þá sér í lagi landamerkjalyýsingu í landamerkjabréfi Brunnings í Strandasýslu frá 12. júní 1886.

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem er eigandi Ljárskóga er sérstaklega byggt á því að heimildarskjöl, forn og ný, sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt eigenda Ljárskóga í gegnum tíðina. Beri þar meðal annars að nefna landamerkjabréf fyrir Ljárskógaland frá 2. maí 1886 þar sem segi um landamerki jarðarinnar:

Að sunnanverðu ræður Ljá frá ósi til Rauðalækjar, úr Rauðalækjarós í Húsgarð, úr Húsgarði sjónhending í Kringlumýri, úr henni í Kolhól, úr Kolhól sjónhending í Krossvörðu, úr Krossvörðu í Tvívörðu, úr þeim í krókinn á Þverá, þar sem hún beygir til vesturs Þverá ræður til neðsta vatns, eptir því miðju, svo ræður Þverá til miðvatns, eptir því miðju, þá ræður Þverá til fremsta vatns; svo eptir því miðju, en fremsta vatni í Krossaxlarvatn, úr því í Leirkolsborg, sjónhending úr Leirkolsborg í Skollhól, þaðan í Fjórðungavatn uppi í Hjarðarfell; úr Fjórðungavatni eptir svokölluðum Þröskuldum í Þröskuldurvatn, sem vötnum hallar, eptir Rjúpnafelli, sem vötnum hallar og yfir Vatnadal sem vötnum hallar til austurhryggja og Mýrdals sem vötnum hallar til upphafs Stikukvíslar, Gafffell til upphafs Koldukvíslar. Kaldakvísl ræður til Faskrúðar, Faskrúð til sjávar. Sjór ræður til Ljár. Veiði í ám og vötnum jafnframt landinu á báða síður fylgir að lögum.

Landamerkjabréfið hafi verið áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Þá liggi fyrir ýmis eldri gögn til stuðnings lýsingum í landamerkjabréfinu og þar með beinum eignarrétti að landsvæðinu. Vísað sé til lögfestu Ásgeirs Jónssonar fyrir Ljárskógum, upplesinni á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit 5. maí árið 1734 ásamt lögfestu Bergþórs Þórðarsonar frá 5. október 1805, en í báðum lögfestunum sé lýst sambærilegum landamerkjum og finna megi í landamerkjabréfi Ljárskógalands frá 2. maí 1886.

Af hálfu þeirra gagnaðila íslenska ríkisins sem eru eigendur Glerárskóga er sérstaklega byggt á því að heimildarskjöl, forn og ný, sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt eigenda Glerárskóga í gegnum tíðina. Beri þar meðal annars að nefna landamerkjabréf fyrir jörðina Glerárskóga frá 26. maí 1884 þar sem segi um landamerki jarðarinnar:

Milli Glerárskóga og Magnússkóga eru landamerki í á, sem heitir Glerá og ræður frá fjöru til fjalls, fyrir framan Magnússkógaland kemur Ásgarðsland, ræður þessi sama á allt til hennar upptaka á fjalli uppi. Milli Glerárskóga og Ljárskóga eru landamerkin í á, sem heitir Fáskrúð, sem og svo ræður frá fjöru til fjalls og þar sem hún endar tekur við svo kölluð Kaldakvísl og eptir því, sem hún ræður til hennar upptöku og á fjalli uppi eptir því sem vötnum hallar.

Landamerkjabréfið hafi verið áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Þá liggi fyrir ýmis eldri gögn til stuðnings lýsingu landamerkjabréfsins, og þar með beinum eignarrétti að landsvæðinu.

Einnig er vísað til lögfestu Þórðar Þórðarsonar fyrir hálfum Glerárskógum með öllum gögnum og gæðum sem hafi verið þinglesin 5. maí 1734. Þar fyrirbjóði hann hverjum manni að spilla jörðinni eða hlunnindum hennar, eða nýta hana nema með hans leyfi, ásamt því að banna lamba- og geldfjárrekstur þangað.

Þeir gagnaðilar íslenska ríkisins sem kalla til eignarréttar á Svínadal og aðliggjandi jörðum byggja allir á því að um sé að ræða land jarða frá öndverðu og að fornar merkjalýsingar styðji við það. Jörð með þinglýstu landamerkjabréfi, sem styðjist við

eldri heimildir, sé eignarland. Sá sem haldi öðru fram hafi sönnunarbyrðina fyrir því. Megi í þessu sambandi vísa til dóms Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Úthlíð), frá 7. október 2010 í máli nr. 722/2009 (Hvammur / Hvammsheiði í Þistilfirði) og frá sama degi í máli nr. 748/2009 (Vatnsendi á Álandstungu), sem og úrskurðar óbyggðanefndar í máli nr. 2/2009 um Kolbeinsdalsafrétt (Hólaafrétt).

Landamerkjálýsingar þær sem gerðar hafi verið í kjölfar landamerkjagalaganna 1882 hafi víða verið byggðar á eldri heimildum, svo sem lögfestum, máldögum og eldri landamerkjabréfum. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu og eftirlitsskyldu valdsmanna, sem landeigendur telji að leiði til þess að þarna hafi orðið til fullkomnar heimildir um landamerkin og þar með eignarrétt þinglýstra eigenda. Þessi landamerki og þetta fyrirkomulag beri að virða að mati landeigenda. Þess sé krafist að land sem í tugi ára hafi verið talið innan þinglýstra landamerkja jarða teljist eignarland.

Á þessi sjónarmið hafi óbyggðanefnd fallist í *Almennum niðurstöðum* sínum og sú niðurstaða hafi verið staðfest í meginatriðum af Hæstarétti, sbr. áður nefndan dóm réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Úthlíð og efstu lönd í Biskupstungum), þó þannig að rétturinn telji að meta verði gildi hvers landamerkjabréfs fyrir sig. Þegar landamerkjabréf þeirra landsvæða sem nú sé fjallað um séu skoðuð með hliðsjón af eldri heimildum um jarðirnar, sem og í ljósi landfræðilegrar staðsetningar hins umþrætta lands, hljóti niðurstaðan að vera sú að ekki sé um þjóðlendu að ræða á þessu svæði. Merkjálýsingar nái hér víða upp á háfjöll og vatnaskil. Engar heimildir séu um afréttaralmenning, heldur beri heimildir með sér að allt land á þrætusvæðinu heyrir vissum jörðum til.

Með vísan til *Landnámu* sé ljóst að hin umþrætta lönd séu í óslitinni einkaeign frá landnámi, en ekki almenningar eða afréttir. Landeigendur telji því að fyrir liggi að allt land í Dalasýslu hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land í Döllum hafi verið nytjað allt frá landnámi, og tilheyrt ákveðnum jörðum, sbr. meðal annars bréf frá skrifstofu Dalasýslu frá 4. september 1920 til Stjórnarráðs Íslands þar sem komi fram að spurst hafi verið fyrir um afréttarlönd og almenninga hjá öllum hreppstjórum Dalasýslu og samkvæmt yfirlýsingum þeirra hafi engir almenningar verið í sýslunni eða afréttarlönd sem ekki hafi tilheyrt lögbýli.

Svínadalur, Bessatunga, Fremri-Brekka, Ljárskógar og Glerárskógar séu jarðir með þinglýstum landamerkjabréfum, sem ekki fari í bága við eldri heimildir. Þess vegna hafi ríkið sönnunarbyrðina fyrir því að innan merkja jarðanna sé þjóðlendur að finna. Hér sé því um eignarlönd að ræða og því beri að hafna þjóðlendukröfum til þeirra.

Þótt heimalönd sumra stórjarða séu geysivíðfeðm hafi þau engu að síður verið viðurkennd sem eignarlönd. Í því sambandi er m.a. vísað til dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð), frá 7. október 2010 í máli nr. 723/2009

(Laxárdalur/Dalsheiði), frá 7. október 2010 í máli nr. 722/2009 (Hvammur/Hvammshaiði) og frá 29. september 2011 í máli nr. 40/2011 (sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls).

Staðhættir og gróðurfar á hinu umþrætta landi styðji við þá niðurstöðu að svæðið verði talið undirorpið beinum eignarrétti og þar með að þjóðlendukröfu verði hafnað. Landsvæðið sé ekki mjög hálent og vel gróið, að stórum hluta. Þar að auki sé svæðið umlukið öðrum jörðum sem taldar hafi verið til landsvæða jarða allt frá tímum landnáms. Engin rök hnígi að þeirri niðurstöðu að þetta svæði hafi aðra eignarréttarlega stöðu en aðrar jarðeignir á svæðinu.

Notkun landsvæðisins í gegnum aldirnar hafi hvorki verið með þeim hætti að það flokkist til svokallaðra almenningsafrétta, né heldur hafi það staðið almenningi frítt til afnota. Landsvæðið falli ekki undir forna skilgreiningu lögbókanna fornu um afrétti, það eru afréttir sem tveir eða fleiri eigu saman“. Þvert á móti hafi umþrætt landsvæði verið nýtt af landeigendum eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma, allt frá því að það hafi verið numið til eignar.

Engar heimildir séu um að land þetta hafi nokkurn tíma færst undan einkaeignarrétti, eða eignarréttur á því týnst. Engar fornar heimildir finnast um slíkt. Þau fáu skrif sem til séu um svæðið bendi einmitt til hins gagnstæða, þ.e. að land Svínadals hafi ætíð fylgt Hvoli, sbr. orðalag í elstu heimildum, og annað land sem hér er deilt um hafi tilheyrt Bessatungu, Fremri-Brekku, Ljárskógum og Glerárskógum. Ítreka beri hve geysiverðmæt fjallbeitin hafi verið. Á þjóðveldisöld hafi vaðmál verið helsta útflutningsvara og gjaldmiðill Íslendinga. Allir viti hvernig skógarbeit fari með ullina. Hún hangi eftir í kjarrinu. Megi, hvað þetta varðar, benda á grein Hákonar Bjarnasonar, skógræktarstjóra, í ársriti Skógræktarfélags Íslands árið 1974. Þar bendi hann réttilega á hve verðmæt beutilönd ofan skógarmarka hafi verið, meðan birki og víðikjarr hafi verið ráðandi gróður „milli fjalls og fjöru“. Því sé ljóst að eigendur þeirra jarða sem hafi átt slíka fjallbeit hafi reynt að halda í hana eftir mætti.

Í ljósi framangreinds sé því haldið fram að land innan merkja ágreiningsvæðisins sé allt eignarland. Styðjist það við framangreindar eignarheimildir en einnig við fullnaða hefð. Á því sé byggt að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði einnig til þess að allt land innan landamerkja jarða teljist eignarland. Eigendur hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðanna, sem meðal annars hafi lýst sér í því að þeir hafi bannað öðrum not þeirra. Þá hafi þeir borgað af þeim lögboðin gjöld, þ.m.t. eignarskatta.

Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og hún sé skyld námi, þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi taldist lokið. Hefð hafi síðan fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905. Fyrstu grein hefðarlaga frá 1905 sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt því megi fremur segja að úr því

að hefðarlög heimili eignarhefð lands, sem sé í opinberri eigu, þeim mun fremur hljóti að vera unnt að hefða land sem sé ekki eignarrétti háð. Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1955, bls. 108 (Landmannaafreittur I), sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð geti unnist á landi sem sé í afréttareign. Hið sama megi lesa út úr lokamálsgrein 3. gr. Þjóðlendlaga nr. 58/1998.

Talið hafi verið af fræðimönnum að eignarhefð verði unnin á landi, hvort sem það sé afréttur eða almenningur, ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt, en gera verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé að ræða.

Því sé þó alls ekki haldið fram að umþrætt landssvæði hafi verið eigendalaust land fram eftir öldum, heldur bendi allt til þess að landið hafi verið numið, meðal annars í ljósi gróðurfars og heimilda um búsetu. Sjónarmiðin um hefð séu því til staðfestingar náminu, þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt þessara aðila.

Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1997, bls. 2792 (Laugavellir), hafi eignarhefð verið viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt hafi stutt rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, það er beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í dómi Hæstaréttar í dómasafni 1939, bls. 28 (Einarsnes), hafi eignarhefð einnig talist fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Í ljósi framangreindra heimilda telji gagnaðilar íslenska ríkisins að þeir, með hliðsjón af framangreindum gögnum og fyrirliggjandi upplýsingum um staðhætti, gróðurfars og nýtingu, hafi réttmæta ástæðu til að ætla að þau svæði sem lýst sé í landamerkjabréfunum séu fullkomnar eignir þeirra. Þessar væntingar njóti verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. samningsviðauka við mannréttindasáttmála Evrópu. Líkt og að framan greini hafi Mannréttindadómstóll Evrópu túlkað 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmálann, þannig að hann veiti eignarréttinum jafnvel enn ríkari vernd en 72. gr. stjórnarskrárinnar. Í þessu ljósi verði lög nr. 58/1998 ekki skýrð á þá leið að gagnaðilarnir þurfi að sýna frekar fram á en þegar hafi verið gert að umrædd landssvæði, eins og þau séu afmörkuð í landamerkjabréfum, séu utan þjóðlendu.

Kröfugerðir gagnaðila íslenska ríkisins séu meðal annars byggðar á þinglýstum afsölum/eignarheimildum sem þeir hafi fyrir þessum eignum sínum, og einnig þinglýstum landamerkjabréfum. Landamerkjabréf jarðanna séu löglega frágengin og þau fari ekki í bága við eldri heimildir. Ekki verði annað séð af gögnum málsins en að merki hafi verið virt milli aðila um áratugskeið án árekstra og að jarðirnar hafi verið skráðar í veðmálabækur með hefðbundnum hætti.

Þjóðskjalasafnið hafi lagt fram greinargerð um sögu svæðanna og sé sérstaklega vísað til hennar af hálfu gagnaðilanna. Um landsvæðin vísist einnig til umfjöllunar lögmanns ríkisins í kröfugerð og greinargerð um þær heimildir sem hafi fylgt kröfulýsingum gagnaðila. Ekki verði af heimildum þessum ráðið annað en að allt land í Dölum hafi verið numið í öndverðu.

Gagnaðilar íslenska ríkisins leggi áherslu á þau tengsl sem séu milli þeirra eignarheimilda sem þeir færi fram til sönnunar á eignartilkalli sínu. Sú víðtekna meginregla gildi í eignarrétti að ein eignarheimild geti stutt aðra. Hefð, venjuréttur og réttmætar væntingar styrki enn frekar þann rétt sem tiltekinn sé í þinglýstum eignarheimildum.

Í dómi Héraðsdóms Suðurlands frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002 hafi dómurinn farið þá leið að túlka framlagðar eignarheimildir með þeim hætti að hver gæti stutt aðra. Þar hafi verið tekin afstaða til sjónarmiða landeigenda um réttmætar væntingar eins og þær hafi komið fram í dómum Mannréttindadómstóls Evrópu. Sú umfjöllun standi óröskuð af Hæstarétti, sbr. dóm réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum).

Vísað sé til þess að um málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd gildi ákvæði stjórn-sýslulaga nr. 37/1993 sem byggist á almennum óskráðum meginreglum stjórn-sýsluréttar. Samkvæmt meðalhófsreglu stjórn-sýsluréttar, sem lögfest hafi verið með 12. gr. stjórn-sýslulaga, beri ríkisvaldinu ætíð að hafa meðalhóf að leiðarljósi í samskiptum sínum við borgarana, sér í lagi að því er varðar íþyngjandi ákvarðanir. Landeigendur verði á þeim grundvelli hvorki sviptir eignarréttindum sínum bóttalaust, né á þá lögð óhófleg sönnunarbyrði. Í ljósi þess að ríkið geri varakröfu í máli þessu verði aldrei hægt að fallast á aðalkröfu þess, þar sem sú krafa muni alltaf ganga lengra og sé þar af leiðandi meira íþyngjandi fyrir málsaðila en varakrafan.

Við málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd sé óhjákvæmilegt að líta til reglna um sönnun og mat sönnunargagna sem gildi fyrir dómi við meðferð einkamála, sbr. ákvæði VI.–XII. kafla laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála.

Sú almenna regla hafi verið talin gilda í eignarrétti að sá sem haldi fram beinum eignarrétti verði að færa sönnun á eignarrétt sinn. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvareandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist. Í því sambandi er vísað til dóms Hæstaréttar í dómasafni 1961, bls. 629. Landeigendur telji sig hafa sannað eignarrétt sinn með framlagningu heimildarskjala og landamerkjabréfa fyrir jörðunum. Eldri heimildir mæli þeim almennt ekki á mót, heldur þvert á móti staðfesti þær. Ríkisvaldið hafi því sönnunarbyrði fyrir því að umrædd lönd landeigenda séu ekki fullkomnar eignir þeirra.

Vísist einnig um þetta til fyrri úrskurða óbyggðanefndar, þar sem meginniðurstaða nefndarinnar hafi verið sú að land sem samkvæmt elstu heimildum hafi verið sjálfstæð jörð með þinglýstum landamerkjum væri eignarland og sá sem héldi öðru fram hefði sönnunarbyrði fyrir þeirri staðhæfingu sinni. Jafnframt hafi það verið niðurstaða óbyggðanefndar að vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eigi að meta landeiganda í vil, ef athugasemdalausar landamerkjagjörðir, einkum ef þær fara ekki í bága við eldri heimildir, bendi til beins eignarréttar.

Að sömu niðurstöðu hafi Héraðsdómur Suðurlands einnig komist í dómi sínum frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002, sem hafi staðið óbreyttur í Hæstarétti, sbr.

dóm réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), þótt rétturinn teldi að meta yrði gildi hvers landamerkjabréfs fyrir sig.

Gagnaðilar íslenska ríkisins vísa sérstaklega til jafnræðisreglu stjórnarsýslulaga og stjórnarskrár um að sambærileg mál hljóti sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna.

Einnig hafi verið litið til þess af mannréttindadómstól Evrópu að skoða verði 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu með hliðsjón af jafnræðisreglu sáttmálans sem orðuð sé í 14. gr. hans. Það ákvæði mæli fyrir um að gæta verði jafnræðis milli þeirra sem njóti þeirra réttinda sem sáttmálanum sé ætlað að vernda. Þannig hafi oft í dómum Mannréttindadómstólsins verið litið svo á að þótt ákveðin háttsemi hafi ekki talist brjóta gegn reglunni um friðhelgi eignarréttarins hafi háttsemi talist vera brot á þeirri reglu með hliðsjón af jafnræðisreglunni. Landeigendur hafi í ljósi eignarheimilda sinna og viðurkenningar ríkisvaldsins á þeim, lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jarðirnar væru í heild háðar beinum eignarrétti. Önnur og þyngri sönnunarbyrði verði því ekki lögð á þá en aðra landeigendur á Íslandi.

Gagnaðilar íslenska ríkisins mótmæla kröfugerð ríkisins um þjóðlendur inn á landsvæði þau sem þeir kalla til réttinda á. Af hálfu þeirra er því haldið fram að svo virðist sem einkum sé byggt á því af hálfu ríkisins að land það sem um ræðir hafi ekki verið numið í öndverðu og að það hafi einkum verið nýtt sem afréttur. Þetta leiði til þess að landið sé þjóðlenda. Þessum sjónarmiðum sé mótmælt af hálfu landeigenda. Auk krafna til Svínadals sé með kröfum ríkisins farið inn á land jarðanna Bessatungu og Fremri-Brekku, sem liggi allt suður á vatnaskil við Hólknaahnjúk, sem og land jarðanna Ljárskóga og Glerárskóga sem liggi norður að sömu vatnaskilum. Þá nái land Fremri-Brekku meðal annars að landi Brunngils í Strandasýslu, sbr. landamerkjabréf Brunngils, dagsett 12. júní 1886 og þinglesið 31. maí 1887. Af hálfu eiganda Fremri-Brekku kemur fram að svo virðist sem ríkið horfi fram hjá landamerkjabréfi Brunngils í þessu samhengi. Gagnaðilar íslenska ríkisins telji rétt að miða hér við að vatnaskil ráði merkjum, svo sem almennt sé á þessu svæði, og þá túlkun að miðað sé við hvert regndropi fellur, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2008 (Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár).

Af lýsingum *Landnámu* megi ráða að allt land á þessu svæði hafi verið numið, og landnám hafi verið samfellt. *Landnáma* hafi einnig í dómaframkvæmd verið túlkuð til stuðnings beinum eignarrétti. Sem dæmi þar um megi nefna dóm Hæstaréttar í dómasafni 1960, bls. 786 (Skeljabrekka), og dóm réttarins í dómasafni 1994, bls. 2227 (Geitland). Landeigendur telji að taka verði *Landnámu* með fyrirvara sem réttarheimild. Hins vegar verði að telja þá skoðun ríkisins að landnám hafi ekki náð til þessa landsvæðis órökstudda, enda sé hún ekki reist á neinum hlutlægum sönnunargögnum. Þvert á móti bendi allt til þess að svæðið hafi verið numið og nýtt allar götur síðan. Landsvæðið hafi þannig allt frá landnámi verið eigendum þess nauðsynlegt til þess að lifa af á hinu harðbýla Íslandi.

Röksemdir fjármála- og efnahagsráðherra þess efnis að svæðið hafi ekki verið numið til beinnar eignar heldur aðeins til afnota séu ósannaðar. Svæðið hafi verið numið og nýtt með öllum mögulegum hætti, eftir fremsta megni hverju sinni.

Það sé einnig í samræmi við niðurstöðu Hæstaréttar í mörgum málum, til dæmis frá 7. október 2010 í máli nr. 748/2009 (Vatnsendi), og frá 29. september 2011 í máli nr. 40/2011 (sameignarlandi Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls, á Hólsfjöllum), að landnám hafi almennt verið samfelld á Íslandi. Ríkið viðurkenni að land aðliggjandi jörðinni sé eignarland og því hljóti að gilda það sama um önnur aðliggjandi lönd.

Samkvæmt þessum eignarheimildum og öðrum þeim sem vísað sé til í málinu sé ljóst að allt land Svínadals, Bessatungu, Fremri-Brekku, Ljárskóga og Glerárskóga sé háð beinum eignarrétti. Hvergi í framangreindum heimildum sé vísað til Svínadals sem afréttar Hvols. Það að þessu svæði hafi verið lýst sérstaklega og aðgreindu frá heimalandi jarðarinnar liggi beinast við að sé til komið vegna þess að það hafi verið landfræðilega aðskilið heimalandi, en ekki vegna þess að svæðið hafi verið undirorpið annars konar eignarrétti, enda hafi ekkert komið fram sem bendi til þess. Það eitt að Hvoll sé staðsettur í einhverri fjarlægð frá hinum hluta jarðarinnar geti ekki eitt og sér leitt til þess að ekki sé fyrir að fara beinum eignarrétti eins og gengið hafi verið út frá í aldanna rás, líkt og sjá megi af þeim gögnum sem fyrir hendi séu.

Gagnaðilar íslenska ríkisins byggja á því að þeir hafi samkvæmt framangreindum heimildum óskoraðan eignarrétt fyrir þessum eignarjörðum sínum með öllum gögnum og gæðum, meðal annars á grundvelli hefðar. Eigendur hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðanna, sem meðal annars hafi lýst sér í því að þeir hafi bannað öðrum not eignanna. Þá hafi þeir borgað lögboðin gjöld af öllum eignunum, þ.m.t. eignarskatta.

Á því er byggt af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins að ríkisvaldið hafi í aldanna rás margsinnis viðurkennt að umrætt land, innan framangreindra landamerkjja, sé undirorpið fullkomnum eignarrétti og aldrei haldið öðru fram. Hafi ríkisvaldið nokkru sinni getað haft uppi vefengingarkröfu á hendur eigendum Svínadals og aðliggjandi jarða, þá sé ljóst að hún sé löngu niður fallin vegna fyrningar og tómlætis. Hafi öllum heimildarskjölum umræddra gagnaðila íslenska ríkisins vegna svæðanna verið þingýst athugasemdalaust.

Um lagarök er af hálfu allra þeirra gagnaðila íslenska ríkisins sem kalla til eignarréttar á því svæði sem hér er til umfjöllunar vísað til meginreglna eignarréttar og stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, sérstaklega 72. gr. og 65. gr. hennar Einnig er vísað til mannréttindasáttmála Evrópu, einkum 2. og 6. gr. og 1. gr. 1. samningsviðauka við hann. Þá er vísað til landamerkjalaga nr. 41/1919, laga nr. 46/1905 um hefð og laga nr. 6/2001 um skráningu og mat fasteigna. Enn fremur er vísað til venjuréttar og til almennra reglna samninga- og kröfuréttar um skuldbindingargildi samninga. Jafnframt er vísað til almennra meginreglna stjórnsýsluréttar sem ákvæði stjórnsýslulaga nr. 37/1993 séu byggð á. Sérstaklega er vísað til rannsóknarreglu, jafnræðisreglu og

meðalhófsreglu stjórnarsýsluréttar. Vísað er til þinglýsingarlaga nr. 39/1978, einkum 25.–27. gr., og laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986. Jafnframt er vísað til laga nr. 58/1998 um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta (þjóðlendulaga), einkum 1. gr., 5. gr., 15. gr., 17. gr., 11. gr. og 2. mgr. 12. gr. Varðandi kröfu um málskostnað er vísað til XXI. kafla laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, sbr. 17. gr. þjóðlendulaga.

6.4.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Svínadals er rakin í kafla 5.4 hér að framan. Eins og áður segir kemur fram í þeim heimildum að réttindi á Svínadal hafi tilheyrt Hvolskirkju a.m.k. frá því um 1500. Við úrlausn málsins reynir einkum á hvort þar hafi verið um að ræða bein eða óbein eignarréttindi.

Kemur hér fyrst til skoðunar hvað ráðið verður af fyrirbyggjandi heimildum um merki Svínadals. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki ágreinings-svæðisins, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar. Fyrir liggur landamerkjabréf fyrir Hvol, dagsett 21. maí 1884, þar sem merkjum Svínadals er lýst. Á skjalinu kemur fram að það hafi verið þinglesið á manntalsþingi Saurbæjarhrepps 1891 en ekki kemur fram hvaða dag það hafi verið.³³⁶ Jafnframt liggja fyrir eftirfarandi eldri heimildir um merki Svínadals: Máldagi Hvolskirkju sem er frá því einhvern tímann á árabílinu 1491–1518, Gíslamáldagi frá því um 1570, vísitasía Brynjólfs Sveinssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 13. september 1639, vísitasía Þórðar Þorlákssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 14. september 1675, vísitasía Jóns Vídalíns biskups fyrir Hvolskirkju frá 12. ágúst 1699, vísitasía Jóns Árnasonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 13. september 1725, vísitasía Þórðar Þórðarsonar prófests fyrir Hvolskirkju frá 27. apríl 1732, vísitasía Þórarins Jónssonar prófests fyrir Hvolskirkju frá 25. maí 1740, greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu frá 1744, vísitasía Ólafs Gíslasonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 7. ágúst 1750, vísitasía Hvolskirkju frá 3. september sama ár, sem varðveitt er í vísitasíubók Finns Jónssonar biskups frá 1756–1758, vísitasía Þórðar Þórðarsonar, setts prófests, fyrir Hvolskirkju frá 15. júní 1753, vísitasía Hannesar Finnssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 31. ágúst 1782, vísitasía Benedikts Árnasonar prófests fyrir Hvolskirkju frá 27. ágúst 1803, vísitasía sama prófests fyrir Hvolskirkju frá 22. júlí 1807, vísitasía ónafngreinds héraðsprófests fyrir Hvolskirkju frá 3. september 1820, vísitasía Steingríms Jónssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 10. ágúst 1827, athugasemdir Thorvalds Sivertsens í Hrapsey um Hvolskirkjueignir, dagsettar 24. mars 1833, þar sem vísað er til Gíslamáldaga frá 1570 og vísitasíur Hvolskirkju frá 10. ágúst 1827, 21. ágúst 1792, 31. ágúst 1782 og 3. september 1758 varðandi merki

³³⁶ Hér eftir er jafnan vísað til þessa skjals sem landamerkjabréfs Hvols frá 1884.

Svínadals, *Sýslu- og sóknalýsingar* Dalasýslu frá 1839–1855 og vísitasía Guðmundar Einarssonar prófests fyrir Hvolskirkju frá 24. ágúst 1866.

Við þessa athugun verða einnig landamerkjabréf aðliggjandi svæða skoðuð, sem og aðrar fyrirbyggjandi heimildir um merki þeirra. Að stærstum hluta sunnanverðs ágreiningssvæðisins liggur óumdeilt eignarland Sælingsdalstungu en óumdeilt eignarland Hvítadals liggur þó mögulega að vestasta hluta suðurmerkjanna. Suðaustan við ágreiningssvæðið er land Ásgarðs, Glerárskóga og Ljárskóga. Norðaustan við ágreiningssvæðið er óumdeilt eignarland jarðarinnar Brunngils í Strandabyggð. Norðan við ágreiningssvæðið eru óumdeild eignarlönd Fremri-Brekku og Bessatungu og vestan þess er óumdeilt eignarland Hvítadals. Eins og nánar verður fjallað um hér á eftir lýtur ágreiningur málsaðila meðal annars að því hvort land jarðanna Bessatungu, Fremri-Brekku, Ljárskóga og Glerárskóga nái inn á ágreiningssvæðið.

Verða nú merkjalýsingar framangreindra heimilda um Svínadal raktar. Að því búnu verða einstakir hlutar merkjanna skoðaðir sérstaklega og meðal annars bornir saman við landamerkjabréf aðliggjandi jarða og aðrar heimildir um merki þeirra.

Í landamerkjabréfi Hvols frá 1884 er að finna eftirfarandi merkjalýsingu fyrir Svínadal: „... frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“ Landamerkjabréfið hefur að geyma áritanir um samþykki vegna Hvítadals, Brekku, Sælingsdalstungu, Belgsdals og Bessatungu.

Í máldaga Hvolskirkju frá því um 1491–1518 er merkjunum lýst svo: „... frá hafragile til rettargilz fyrir austan framm enn allann fyrir vestan framm. þadan jafnnginnigt ofan til volafallz.“

Í Gíslamáldaga frá því um 1570 er merkjunum lýst svo: „... millum Melzgilz og Riettagilz. enn [fra Hrafnagile og [til] Volafallz [Bolafelle] fyrer sunnann framm.“

Í vísitasíu Brynjólfs Sveinssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 13. september 1639 er merkjum Svínadals lýst svo: „... Suijnadal ad eigu fra Njalz gile til rjettargilz fyrir austan framm, enn allann fyrir vestan framm þadan Jafngjegndt offan til Volafalls ...“

Í vísitasíu Þórðar Þorlákssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 14. september 1675 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Níalzgile til Réttargilz fyrir avstan framm, enn allann fyrir vestanframm, þadan jafnggnt ofan til Valafalls.“

Í vísitasíu Jóns Vídalíns biskups fyrir Hvolskirkju frá 12. ágúst 1699 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Nialzgile til Réttargilz fyrir avstan framm, enn allann fyrir vestanframm. þadan jafnggnt ofan til Volafalls.“

Í vísitasíu Jóns Árnasonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 13. september 1725 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Nialzgile til Réttargilz fyrir avstan framm, enn allann fyrir vestanframm, þadan jafnggnt ofan til Volafalls.“

Í vísitasíu Þórðar Þórðarsonar prófests fyrir Hvolskirkju frá 27. apríl 1732 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Nialzgile til riettagilz fyrir austann fram enn allann firer [strikað yfir: austan] vestann, þadann Jafnggnt ofann til Volafalz ...“

Í vísitasíu Þórarins Jónssonar prófasts fyrir Hvolskirkju frá 25. maí 1740 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niälzgile til Riettagilz fyrer austann framm, enn allann fyrer vestann framm, þadann Jafngegnt ofann til Volafallz.“

Í greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu frá 1744 er merkjum Svínadals lýst svo: „... fra Nialsgil til Rettargil paa dend öster side, der fra tvert over heele dalen paa dend vestrer side nærer til Volafalls.“

Í vísitasíu Ólafs Gíslasonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 7. ágúst 1750 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niälsgili, til Rettargils, fyrer austann framm, Enn allann fyrer vestann framm, þadann jafngiegnt ofann til VolaFalls ...“

Í vísitasíu Finns Jónssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 3. september 1750 er merkjum Svínadals lýst svo: „... fra Niälsgili til Rettargils, fyrer Austan fram, enn allan fyrer Vestann fram, þadan jafngiegnt ofan til VolaFalls ...“

Í vísitasíu Þórðar Þórðarsonar, setts prófasts, fyrir Hvolskirkju frá 15. júní 1753 er merkjum Svínadals lýst svo: „... fra Niälsgile til Rettargilz fyrer Austann fram, enn allann fyrer vestann fram, þadann jafngegnt ofann til Volafallz.“

Í vísitasíu Hannesar Finnssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 31. ágúst 1782 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niáls gile, til Rettargils, austann fram, enn allann fyrer vestann fram; þadann jafngegnt ofann til Volafalls.“

Í vísitasíu Benedikts Árnasonar prófasts fyrir Hvolskirkju frá 27. ágúst 1803 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niálsgile til Réttargils austann framm enn allann fyrer Vestannframm. Þadann iafngégnt ofann til Volafalls.“

Í vísitasíu Benedikts Árnasonar prófasts fyrir Hvolskirkju frá 22. júlí 1807 er merkjum Svínadals lýst svo: „... fra Nialsgile til Rettargils austann fram, enn allann fyrer vestann fram þadann jafngegnt ofann til Volafalls ...“

Í vísitasíu ónafngreinds héraðsprófasts fyrir Hvolskirkju frá 3. september 1820 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niálgili til Réttargils austan fram, enn allan fyrer vestann, fram þadan jafngegnt ofan til Volafalls.“

Í vísitasíu Steingríms Jónssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 10. ágúst 1827 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Niálgili til Rettargils austanframm, enn allann fyrer vestanframm, þadan jafngégnt ofan, til Volafalls.“

Í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu frá 1839–1855 er að finna eftirfarandi texta um merki Svínadals í kafla um Saurbæjarþing eftir Jón Þorleifsson: „Dalurinn er eign Hvolskirkju allt fram að Mjósundum, sem eru næstum á miðjum dalnum.“

Í athugasemdum Thorvalds Sivertsens í Hrappsey um Hvolskirkjueignir, dagsettum 24. mars 1833, er vísað í vísitasíur Hvolskirkju frá 10. ágúst 1827, 21. ágúst 1792, 31. ágúst 1782 og 3. september 1758 varðandi eignir kirkjunnar og tekið fram að merki Svínadals liggi „... frá Njálsgili til réttargils austan fram, enn allann fyrer vestann fram, þadan jafngégnt ofan til Volafialls ...“ Í sömu heimild er vitnað til Gíslamáldaga frá 1570 og sagt að samkvæmt honum liggi merki Svínadals „... millum njálsgils og rettargils, enn frá hrafngile og volafalls fyrer sunnan fram.“

Í vísitasku Guðmundar Einarssonar prófests fyrir Hvolskirkju frá 24. ágúst 1866 er merkjum Svínadals lýst svo: „... frá Njálsgili til Réttargils austan fram, en allan fyrir Vestan fram, þaðan jafngegt ofan til Volafalls.“

Verða nú einstakir hlutar merkja ágreiningssvæðisins skoðaðir sérstaklega og byrjað á suðurmerkjunum. Af hálfu íslenska ríkisins er kröfulínan að sunnanverðu dregin svo:

Upphafspunktur er á vatnaskilum milli Hádegisfells og Miðfjalls, fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili (1), þaðan er farið beint austur í Hrafnagil og eftir gílinu í Svínadalsá (2), frá ármótunum austur eftir þeim læk sem kemur úr Réttargili og svo í Réttargil (3) sem ræður merkjum að vörðu sem stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (4), þaðan er farið að upptökum Réttargils (5)

...

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem kallar til réttinda á Svínadal, þ.e. kirkjumálasjóðs, var umræddum hluta kröfulínunnar upphaflega lýst svo, með kröfulýsingu, dagsettri 22. desember 2016:

... í upptök Rjettargils (7); úr Rjettargili beina sjónhending í vörðu þá er stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (8); úr þeirri vörðu sjónhending beina í Hrafnagil (9); ræður svo það gil merkjum til norðvesturs uppíur Svínadal að upptökum þess (10); í vatnaskil milli Hádegisfells og Miðfjalls, fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili (11) ...

Í greinargerð sama gagnaðila ríkisins, sem dagsett er 23. ágúst 2017, kemur fram að kröfulínurnar hafi verið uppfærðar í ljósi vatnafarsgagna sem komið hafi fram eftir að kröfulýsingunni var skilað. Um þær breytingar er þar vísað til uppfærðs uppdráttar og uppfærðrar hornpunktaskrár. Engin uppfærð hornpunktaskrá fylgdi þó með greinargerðinni og númer hornpunkta á hinum framlagða uppdrætti eru ekki í neinu samræmi við auðkenningu hornpunkta í hinni upphaflegu kröfugerð. Þá er kröfulínunni ekki lýst í greinargerðinni að öðru leyti en að þar kemur fram að þess sé krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki Svínadals séu í samræmi við landamerkjabréf Hvals og landamerkjabréf annarra jarða sem þar eru tilgreindar. Af hinum framlagða uppdrætti verður þó ótvírætt ráðið að lega þess hluta kröfulínu umrædds gagnaðila íslenska ríkisins sem hér er sérstaklega til skoðunar sé í samræmi við legu kröfulínu íslenska ríkisins. Framangreindir ágallar á kröfugerð gagnaðilans eru því ekki því til fyrirstöðu að unnt sé að leysa úr málinu á þeim grundvelli, enda liggur ljóst fyrir að kröfugerðin tók frá upphafi til landsins allt suður að suðurmörkum ágreiningssvæðisins.

Eins og áður er rakið er eftirfarandi merkjalýsingu að finna í landamerkjabréfi Hvals frá 1884: „... frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“ Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Sælingsdalstungu en hefur ekki að geyma áritun vegna annarra jarða sem liggja sunnan við ágreiningssvæðið. Réttargil er á austanverðum suðurmerkjum ágreiningssvæðisins, austan Svínadalsár, og Hrafnagil á vestanverðum suðurmerkjum þess, vestan árinna.

Kröfugerðir málsaðila eru miðaðar við Hrafnagil og Réttargil hvað suðurmerkin varðar og eru því í samræmi við landamerkjabréfið að því leyti.

Í elstu heimildinni sem tekur til suðurmerkja Svínadals, þ.e. máldaga Hvolskirkju frá því einhvern tímann á árunum 1491–1518 er merkjunum eins og áður segir lýst svo: „... frá hafragile til rettargilz fyrir austan framm enn allann fyrir vestan framm. Þadan jafnungeinngt ofan til volafallz.“ Merkjunum er því lýst allt suður að Hafragili í umræddri heimild. Hafragil er um 3–4 km sunnar en suðurmörk ágreiningssvæðisins og í landamerkjabréfi Sælingsdalstungu, dagsettu 20. maí 1884 og þinglýstu 26. maí 1886, er Hafragil sagt ráða merkjum milli jarðanna Sælingsdalstungu og Leysingjastaða en land Leysingjastaða er suðaustan við land Sælingsdalstungu. Af texta umrædds máldaga Hvolskirkju frá því einhvern tímann á árunum 1491–1518 mætti því draga þá ályktun að kirkjan hafi á þeim tíma kallað til réttinda á landsvæði sunnan Réttargils en ekki norðan þess eins og gert er ráð fyrir í landamerkjabréfinu, ef ekki lægi fyrir fjöldi annarra heimilda þar sem getið er um Hrafnagil en ekki Hafragil í þessu sambandi. Verður því að telja líklegt að þarna sé átt við Hrafnagil.

Í Gíslamáldaga frá því um 1570 er merkjum sem fyrir segir lýst svo: „... millum Melzgilz og Riettagils. enn [fra Hrafnagile og [til] Volafallz [Bolafelle] fyrer sunnann framm.“ Örnefnið Melsgil er ekki þekkt á Svínadal eða í grennd við hann. Í ljósi þess og með hliðsjón af því að í mörgum öðrum fyrirliggjandi heimildum er getið um Njálsgil í þessu sambandi verður að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að átt sé við Njálsgil þegar getið er um Melsgil í máldaganum. Njálsgil er á norðurmerkjum ágreiningssvæðisins og verður því nánar fjallað um það við skoðun á þeim merkjum.

Í vísitásiu Brynjólfs Sveinssonar biskups fyrir Hvolskirkju frá 13. september 1639 er merkjum Svínadals til suðurs lýst að Réttargili en ekki er getið þar um Hrafnagil eða suðurmerkin að öðru leyti. Hið sama er að segja um aðrar þær vísitásiur sem hér hafa verið raktar, það er vísitásiur biskupa fyrir Hvolskirkju frá 14. september 1675, 12. ágúst 1699, 13. september 1725, 7. ágúst 1750, 3. september 1750, 31. ágúst 1782, 27. ágúst 1803, 10. ágúst 1827, sem og vísitásiur prófesta fyrir sömu kirkju frá 27. apríl 1732, 25. maí 1740, 15. júní 1753, 27. ágúst 1803, 22. júlí 1807, 3. september 1820 og 24. ágúst 1866. Í þessu sambandi skal þess þó getið að Hrafnagil liggur svo að segja beint á móti Réttargili og vera má að þess vegna hafi ekki þótt vera þörf á að geta sérstaklega um það í tengslum við suðurmerki svæðisins. Í kafla eftir Jón Þorleifsson um Saurbæjarþing í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu frá 1839–1855 kemur fram að Svínadalur sé „eign Hvolskirkju allt fram að Mjósundum, sem eru næstum á miðjum dalnum“. Mjósund eru samkvæmt fyrirliggjandi kortum og örnefnaskráni niðri í dalnum, við suðurmörk ágreiningssvæðisins.

Eins og áður segir liggur land Sælingsdalstungu að stærstum hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins. Við meðferð málsins var lýst kröfum vegna Sælingsdalstungu og var endanleg kröfugerð svohljóðandi gagnvart ágreiningssvæðinu:

... norður í upptök Rjettagils (4); úr Rjettagili beina sjónhending í vörðu þá er stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (5); úr þeirri vörðu sjónhending beina í Hafragi [Hrafnagil](6); ræður svo það gil merkjum til norðvesturs uppiúr Svínadal að upptökum þess (7) ...

Fyrir vettvangsferð um ágreiningssvæði málsins, sem fram fór 20. september 2016, var af hálfu íslenska ríkisins gerð breyting á kröfulínu þess sem fól í sér að lega línunnar var færð til samræmis við kröfulínu eiganda Sælingsdalstungu, sem létu málið ekki frekar til sín taka eftir það.

Í landamerkjabréfi Sælingsdalstungu, dagsettu 20. maí 1884 og þinglýstu 26. maí 1886, er þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

... norður í upptök Rjettagils; úr Rjettargili beina sjónhendingu í vörðu þá, er stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin; úr þeirri vörðu sjónhending beina í Hafragil; ræður það gil merkjum til norðvesturs uppiúr Svínadal að upptökum þess; síðan þaðan sjónhending vestur yfir hraunið til Mýrarsunda fram úr Seljadal ...

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Hvals. Eins og áður segir er Hafragil 3–4 km sunnar en Réttargil og á suðausturmörkum Sælingsdalstungu gagnvart Leysingjastöðum samkvæmt þessu sama landamerkjabréfi. Hrafnagil er aftur á móti því sem næst beint til vesturs frá vörðunni sem hér um ræðir og Mýrarsund eru til vesturs frá því. Þegar jafnframt er höfð hliðsjón af því að í heimildum um merki Svínadals, er getið um Hrafnagil, en ekki Hafragil, verður að telja nær öruggt að átt sé við Hrafnagil þar sem getið er um Hafragil í þessu sambandi í landamerkjabréfi Sælingsdalstungu, enda fengi merkjalýsingin ekki staðist ef þar væri átt við það Hafragil sem ræður suðausturmerkjum jarðarinnar gagnvart Leysingjastöðum samkvæmt sama landamerkjabréfi. Framangreind kröfugerð vegna Sælingsdalstungu var líka byggð á því að átt sé við Hrafnagil en ekki Hafragil í þessu sambandi í landamerkjabréfinu. Þetta er einnig í samræmi við lögfestu Sturlaugs Einarssonar fyrir Sælingsdalstungu frá 7. maí 1868, þar sem þessum hluta merkja jarðarinnar er lýst svo:

... í Réttargilsdrög ræður svo það gil merkjum ofan í Svínadal þar til það dreifir sér; þaðan sjónhending í Vörðu á Mjósundaholti, frá þeirri Vörðu í Hrafnagil; ræður svo það gil merkjum til norðvesturs upp úr Svínadal að upptökum þess.

Allt að einu er ljóst að merki Sælingsdalstungu ná ekki lengra til norðurs að þessu leyti samkvæmt landamerkjabréfinu en að suðurmörkum ágreiningssvæðisins. Visast hér einnig til þess sem að framan segir um merkjalýsinguna í máldaga Hvolskirkju frá því einhvern tímann á árunum 1491–1518.

Ekki er getið um vörðu sunnan við Mjósundin í framangreindum landamerkjalyðingum fyrir Svínadal. Að mati óbyggðanefndar stangast þær heimildir þó ekki á við landamerkjabréf Sælingsdalstungu að þessu leyti, enda er merkjunum allt að einu lýst um Réttargil í landamerkjabréfinu auk þess sem svo virðist sem þar sé jafnframt gert

ráð fyrir að þau liggi um Hrafnagil, líkt og í landamerkjabréfi Hvols frá 1884 og eldri heimildum um merki Svínadals, og það fær vel staðist að merkin séu að þessu leyti dregin um Réttargil og Hrafnagil og jafnframt um vörðu sunnan við Mjósundin sem liggja milli giljanna.

Í kaupbréfi fyrir Sælingsdalstungu, dagsettu 20. maí 1586, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... at garðrinn Tunga ætti Svínadal allan báðumegin frá Sueifargili, Leysingiastada megin og vestr í Mjósynði at Rauðasteini ...“ Enn fremur liggur fyrir vitnisburður Þorleifs Snorrasonar og Þorvaldar Auðunssonar „um Sælingsdalstunguland á Svínadal“, frá því um 1410. Þar kemur fram að þeir hafi heyrt Ketil bónda Ásgrímsson lýsa merkjum landareignar sinnar, en í vitnisburðinum er umræddum hluta merkjanna lýst svo: „... fra Sneisargile og vestur í miósynde ad Raudasteine, lyste Ketell hann ætte alla riett og riettarstad i Svijnadal hiá Miósynde ...“ Síðastgreindar heimildir virðast koma heim og saman við þá afmörkun málsaðila að suðurmerki ágreiningssvæðisins gagnvart landi Sælingsdalstungu liggi um Mjósund. Hið sama er að segja um lögfestu Sturlaugs Einarssonar fyrir Sælingsdalstungu frá 7. maí 1868, þar sem merkjunum er lýst um „Vörðu á Mjósundaholti“.

Af hálfu málsaðila er vestasti hluti suðurmerkja Svínadals dreginn lengra til vesturs en sem nemur upptökum Hrafnagils, þ.e. frá vatnaskilum milli Hádegisfells og Miðfjalls, fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili og þaðan beint austur í Hrafnagil. Þótt því sé ekki lýst í fyrirliggjandi heimildum að suðurmerki Svínadals nái svo langt til vesturs mæla heimildirnar heldur ekki gegn því að mati óbyggðanefndar að svo sé. Í því sambandi er eins og áður segir m.a. litið til þess að algengt er að þar sem merki fasteigna liggja um fjöll og heiðar séu vatnaskil talin ráða merkjunum. Á það ekki síst við þegar gil ráða merkjum að öðru leyti, eins og hér háttar til, enda má ætla að efstu drög gilja nái gjarnan allt að vatnaskilum.

Nærri vestasta hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins liggur land Hvítadals. Þar austan við er land Sælingsdalstungu, sem liggur að stærstum hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins.

Í landamerkjabréfi Hvítadals, dagsettu 20. maí 1884 og þinglýstu degi síðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

... í fjallinu Illvita og uppá hábrún, síðan sjónhending beina eptir háfjallinu og suður fyrir botninn á svokölluðu Heydal í Hvammsdalslandi; þaðan sjónhending í austur fyrir sunnan Búrfellslægðir allt austur yfir Búrfell, síðan beina sjónhending í norður eptir endilöngu Hádegisfjalli eptir því sem vötnum hallar allt norður í Valagjá ...

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Hvols.

Þá er merkjum lýst svo í lögfestu fyrir Hvítadal sem dagsett er 2. maí 1844 og var þinglesin á manntalsþingi á Staðarhóli sama dag:

Ad sunnanverdu milli Svínadals og Hvítadals rædur Volagjá svonefnd, og Sjónhending sudur eftir hædstu brúninni, ad Sælingsdalstúngu Landamerkjum, eftir sem vötnum hallar, og þar þvert í vestur eftir sem vötnum hallar ad Hvamsdals landamerkiu ...

Ekki verður ráðið af landamerkjabréfinu að land Hvítadals nái norður fyrir kröfulínu íslenska ríkisins á þeim hluta suðurmarka ágreiningssvæðisins sem liggur um línu sem dregin er frá vatnaskilum í upptök árinna í Hrafnagili. Tilvitnaður texti lögfestunnar bendir heldur ekki til þess, enda er merkjum þar lýst „þvert í vestur“ þegar komið er að landamerkjum gagnvart Sælingsdalstúngu. Að öðru leyti verður fjallað um merki Hvítadals gagnvart ágreiningssvæðinu í umfjöllun um vesturmerki þess hér á eftir.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið eru kröfulýsingar málsaðila í samræmi við landamerkjabréf Hvals frá 1884 hvað suðurmerkin varðar, að því leyti að þau eru miðuð við Réttargil og Hrafnagil. Það á sér einnig stoð í fjölmörgum eldri heimildum, allt aftur til 16. aldar, að það land á Svínadal sem Hvolskirkja kallaði til réttinda yfir hafi takmarkast að sunnanverðu af Réttargili. Þær eldri heimildir þar sem getið er um Hrafnagil á suðurmörkum svæðisins eru aftur á móti mun færri. Þess er þó getið í Gíslamáldaga frá því um 1570. Aðrar fyrirliggjandi heimildir lýsa ekki legu vestanverðra suðurmerkja ágreiningssvæðisins en mæla því þó ekki í mót að mati óbyggðanefndar að þau hafi legið um Hrafnagil. Að mati nefndarinnar eru því kröfulýsingar málsaðila að því leyti til í samræmi við heimildir um merki Svínadals. Þá er það einnig í samræmi við landamerkjabréf Sælingsdalstúngu frá 1884 að merkin liggi að þessu leyti um vörðu sunnan við Mjósund og það fær jafnframt samræmst öðrum heimildum.

Eins og áður segir eru kröfulínur málsaðila dregnar allt frá vatnaskilum milli Hádegisfells og Miðfjalls, vestan upptaka árinna í Hrafnagili, og þaðan beint austur í Hrafnagil. Ekki kemur þó fram í heimildum um Svínadal að suðurmörk hans nái lengra til vesturs eftir að Hrafnagili sleppir. Að mati óbyggðanefndar mæla heimildirnar því þó ekki í mót að suðurmerki Svínadals liggi allt vestur að vatnaskilum, enda er það algengt þegar fjöll skilja að fasteignir að mörk milli þeirra liggi um vatnaskil. Um þetta atriði vísast annars nánar til umfjöllunar um vesturmerki ágreiningssvæðisins hér á eftir.

Að teknu tilliti til þess sem hér hefur verið rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að fyrirliggjandi heimildir styðji að suðurmerki Svínadals séu með þeim hætti sem þeim er lýst af hálfu málsaðila.

Næst verða suðaustur- og austurmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Af hálfu íslenska ríkisins er kröfulínan að suðaustanverðu dregin svo:

... í Réttargil (3) sem rædur merkjum að vörðu sem stendur á holtinu fyrir sunnan Mjósundin (4), þaðan er farið að upptökum Réttargils (5), þaðan er sjónhending í efstu drög Glerár efst á Snjófannadal (6), þaðan sjónhendingu að upptökum Köldukvíslar (7), þaðan sjónhendingu í Gaflfell (8), sem er á

sýslumörkum gagnvart Strandasýslu, sem jafnframt eru sveitafélagamörk og mörk kröfufsvæðis, þaðan er sýslumörkum fylgt norðvestur í Hólkonuhnúk (9)

...

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem kallar til réttinda á Svínadal, þ.e. kirkjumálasjóðs, var umræddum hluta kröfulínunnar upphaflega lýst svo með kröfulýsingu, dagsettri 22. desember 2016: „... eftir sýslumörkum í Gafllfell (4), til upphafs Köldukvíslar (5) þaðan í drög á svo nefndum Snjófannadal er Glerá hefur upptök sín (6), þaðan sjónhending í upptök Rjettagils (7) ...“ Í greinargerð sama gagnaðila ríkisins, sem dagsett er 23. ágúst 2017, kemur fram að kröfulínurnar hafi verið uppfærðar í ljósi vatnafarsgagna sem komið hafi fram eftir að kröfulýsingunni var skilað. Um þær breytingar er þar vísað til uppfærðs uppdráttar og hornpunktaskrár. Engin uppfærð hornpunktaskrá fylgdi þó með greinargerðinni og númer hornpunkta á hinum framlagða uppdrætti eru ekki í neinu samræmi við auðkenningu hornpunkta í hinni upphaflegu kröfugerð. Þá er kröfulínunni ekki lýst í greinargerðinni að öðru leyti en að þar kemur fram að þess sé krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki Svínadals séu í samræmi við landamerkjabréf Hvols og landamerkjabréf annarra jarða sem þar eru tilgreindar. Af framlögðum uppdrætti verður þó ótvírætt ráðið að kröfulínan var að þessu leyti færð til samræmis við annars vegar breytta legu kröfulínu íslenska ríkisins gagnvart Ásgarði og hins vegar kröfulínur þeirra gagnaðila íslenska ríkisins sem kalla til eignarréttar á jörðunum Glerárskógum og Ljárskógum. Framangreindir ágallar á kröfugerð gagnaðilans eru því ekki því til fyrirstöðu að unnt sé að leysa úr málinu á þeim grundvelli, enda liggur ljóst fyrir að kröfugerðin tók frá upphafi til landsins allt suður að suðurmörkum ágreiningssvæðisins.

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem kallar til eignarréttar á Ljárskógum er kröfulínan miðuð við landamerkjabréf Ljárskóga, sem dagsett er 2. maí 1886 og þinglýst 27. sama mánaðar, og af hálfu þeirra gagnaðila ríkisins sem kalla til eignarréttar á Glerárskógum er miðuð við landamerkjabréf Glerárskóga, sem er ódagsett en ársett 1884 og þinglýst 26. maí það ár. Efni þessara landamerkjabréfa verður rakið hér síðar, að því leyti sem máli skiptir við úrlausn málsins. Umræddir gagnaðilar íslenska ríkisins, þ.e. bæði eigendur Ljárskóga og Glerárskóga, draga kröfulínur sínar á framlagðan uppdrátt með þeim hætti að þar er gert ráð fyrir að norðvestasti hluti jarðanna nái inn á austasta hluta ágreiningssvæðisins, allt norðvestur að vatnaskilum gagnvart Fremri-Brekku og Svínadal. Sammæli er milli allra gagnaðila ríkisins um að merkin milli þeirra landsvæða sem þeir kalla til eignarréttar á séu með þessum hætti.

Við meðferð málsins var upphaflega lýst kröfum vegna Ásgarðs, með kröfulýsingu sem dagsett er 27. júní 2016. Kröfulína vegna jarðarinnar var miðuð við landamerkjabréf Ásgarðs sem er dagsett 15. maí 1885 og því var þinglýst 26. maí 1886. Efni landamerkjabréfsins verður rakið hér síðar, að því leyti sem máli skiptir við úrlausn málsins. Af hálfu eigenda Ásgarðs var kröfulína þeirra dregin á framlagðan uppdrátt með þeim hætti að þar var gert ráð fyrir að nyrsti hluti jarðarinnar næði inn á það svæði

sem ríkið gerði kröfu til sem þjóðlendu, samkvæmt hinni upphaflegu kröfugerð þess, að upptökum Glerár á Snjófannadal. Fyrir vettvangsferð um ágreiningssvæði málsins, sem fram fór 20. september 2016, var af hálfu íslenska ríkisins gerð breyting á kröfulínu þess sem fól í sér að lega línunnar var færð til samræmis við kröfulínu eigenda Ásgarðs, sem létu málið ekki frekar til sín taka eftir það. Sá hluti kröfulínu íslenska ríkisins sem hér um ræðir, og er í samræmi við legu þeirrar kröfulínu sem kom fram af hálfu eigenda Ásgarðs, er dreginn í beina stefnu frá upptökum Réttargils til norðausturs í upptök Glerár á Snjófannadal.

Í ljósi þess að merkjum ágreiningssvæða málsins og aðliggjandi svæða er að nokkru leyti lýst um vatnaskil og upptök áa í landamerkjabréfum og öðrum fyrirbyggjandi heimildum óskaði óbyggðanefnd eftir því við Veðurstofu Íslands, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, að fram færi greining á legu vatnaskila og upptaka áa á svæðinu, að því leyti sem merkin eru miðuð við þau í heimildum. Eftir að umrædd gögn bárust frá Veðurstofunni var þeim varpað inn á kröfulínukort málsins, sem lögð voru fram að nýju, með þessum upplýsingum, við þriðju fyrirtöku málsins 19. júní 2017. Á þeim sést að vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Svínadalsár að austanverðu liggja lengra til norðvesturs en sá hluti kröfulínu íslenska ríkisins sem hér er til skoðunar og liggur að norðanverðum merkjum Ásgarðs, miðað við þá afmörkun sem fram kom af hálfu eigenda jarðarinnar við meðferð málsins fyrir nefndinni. Við upptök Réttargils liggur kröfulína ríkisins að vísu um vatnaskilin, og sömuleiðis efst á Snjófannadal, en þar á milli liggur kröfulínan lengra til suðausturs, mest um 600–700 m lengra, að því er ráðið verður af framlögðu kröfulínukorti. Samræmi er milli kröfulína málsaðila að þessu leyti en eftir stendur að bera þær saman við fyrirbyggjandi heimildir um merki Svínadals og aðliggjandi jarða.

Eins og áður er rakið er eftirfarandi merkjalýsingu að finna í landamerkjabréfi Hvols frá 1884: „... frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“ Því er þannig ekki lýst í landamerkjabréfinu hversu langt til austurs land Svínadals nái eða hvernig svæðið afmarkist að austanverðu eftir að Réttargili sleppir. Hið sama á við um þær eldri heimildir um merki Svínadals sem hér hafa verið raktar.

Land jarðarinnar Ásgarðs liggur að vestasta hluta suðausturmerkja ágreiningssvæðisins, því næst er land Glerárskóga og þá land Ljárskóga. Landamerkjabréf Hvols frá 1884 hefur ekki að geyma áritanir vegna þessara jarða. Í landamerkjabréfi Ásgarðs, dagsettu 15. maí 1885 og þinglýstu 26. maí 1886, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... úr Sandfelli í drög á svo nefndum Snjófannadal, er Glerá hefur upptök sín; svo ofan Glerdal, eptir því sem Glerá ræður niður að Rauðsgili ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Hvols eða Svínadals. Þá liggur fyrir lögfesta fyrir Ásgarð, dagsett 2. maí 1831, sem lesin var upp á manntalsþingi þann sama dag. Þar er eftirfarandi texti sem hefur að geyma lýsingu á þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu: „Lögfestist og „fiállland allt fram og

nordr á fiáll til umm(er)kia við Leysingastada og Sælíngsdalstúngu lönd, enn á hina auz(t)ari síðu að Glerá, eptr þ(ví) s(em) vötn(u)m að Asgardslandi hall(a)r.““

Eins og áður segir er kröfulína íslenska ríkisins dregin í beina stefnu frá upptökum Réttargils til norðausturs í efstu drög Glerár efst á Snjófannadal og er lega þeirrar línu í samræmi við legu kröfulínu eigenda Ásgarðs. Vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Svínadalsár liggja aftur á móti norðvestar. Sem fyrr segir er því ekki lýst í heimildum um merki Svínadals hversu langt til austurs það land á Svínadal sem Hvolskirkja kallaði til réttinda yfir náði. Telja verður líklegt að litið hafi verið svo á að vatnaskil réðu umræddum hluta merkjanna, enda er algengt að mörk fasteigna liggi um vatnaskil án þess þó að merkjum sé nákvæmlega lýst í heimildum að því leyti. Þá mælir framangreindur texti í landamerkjabréfi Ásgarðs frá 1885 því ekki í mót að mati óbyggðanefndar að merki Ásgarðs hafi náð norðvestur að vatnaskilunum, enda er því ekki lýst í landamerkjabréfinu með hvaða hætti línan liggi „úr Sandfelli í drög á svo nefndum Snjófannadal“, þó svo að eigendur Ásgarðs hafi dregið kröfulínu sína í málinu í beina stefnu þar á milli. Þá er í þessu sambandi til þess að líta að í lögfestunni fyrir Ásgarð frá 1831 er merkjunum lýst „að Glerá, eptr þ(ví) s(em) vötn(u)m að Asgardslandi hall(a)r“, sem rennir fremur stöðum undir að vatnaskil hafi verið talin ráða þessum hluta merkjanna. Að mati nefndarinnar mæla fyrirliggjandi heimildir því þó ekki í mót að merkin milli Svínadals og Ásgarðs kunni að liggja með þeim hætti sem byggt er á hálfu gagnaðila íslenska ríkisins, þegar sérstaklega er horft til þess að austurmerkjum Svínadals er ekki lýst sérstaklega í heimildum. Að þessu gættu er að mati nefndarinnar rétt að leggja til grundvallar að lönd Svínadals og Ásgarðs hafi legið saman á þessu svæði, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver sé nákvæmlega merkjanna þar á milli. Hér skiptir því ekki meginmáli þótt eigendur Ásgarðs hafi ekki lýst kröfum allt norðvestur að vatnaskilunum.³³⁷

Í landamerkjabréfi Glerárskóga, dagsettu 26. maí 1884 og þinglýstu sama dag, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „Glerá [...] allt til hennar upptaka á fjalli uppi. Milli Glerárskóga og Ljárskóga eru landamerkin [...] Kaldakvísl og eptir því, sem hún ræður til hennar upptöku og á fjalli uppi eptir því sem vötnum hallar.“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Hvols eða Svínadals.

Eins og áður segir er kröfulína íslenska ríkisins dregin um efstu drög Glerár og upptök Köldukvíslar. Á framlögðum uppdrætti er kröfulína ríkisins nánar tiltekið miðuð við vatnaskil að því er varðar upptök Glerár en aftur á móti er, hvað varðar upptök Köldukvíslar, miðað við upptakapunkt sem samkvæmt greiningu Veðurstofu Íslands er um hálfum kílómetra sunnar en vatnaskilin. Á grundvelli sömu greiningar Veðurstofunnar hafa jafnframt verið merktir tveir aðrir upptakapunktar Köldukvíslar á uppdráttinn, annar þeirra um það bil á vatnaskilunum en hinn um hálfum kílómetra lengra

³³⁷ Staðan er að þessu leyti önnur en sú sem uppi er að því er varðar tilhögun kröfugerða vegna Knarrarhafnar, Rauðbarðaholts og Hóls, sem fjallað er um í tengslum við Flekkudal í kafla 6.3 hér að framan.

til suðausturs en sá upptakapunktur sem fyrst var nefndur. Þá kemur fram í skýringum frá Veðurstofunni, sem fylgdu umræddri greiningu og lagðar voru fram í málinu af hálfu óbyggðanefndar, að upptök vatnsfalla megi skilgreina með tvennum hætti, þ.e. annars vegar með því sem nefnt er *svæðisupptök* og hins vegar svonefndum *punktupptökum*. Svæðisupptök séu þar sem dropi lendir á landi og rennur þaðan til sjávar og séu þessi upptök afmörkuð af vatnasviði. Punktupptök megi hins vegar greina þar sem vatn sjáist birtast í lengsta samfellda farvegi á yfirborði, en það sé meðal annars háð breytingum á loftslagi og/eða árstíðum, þar sem farvegir geti verið þurrir hluta úr ári. Þá beri þess að geta að vatn geti verið undir yfirborði í þurrum farvegi vatnsfalls og þar af leiðandi ekki sýnilegt með berum augum. Enn fremur kemur fram að punktupptökin hafi verið skoðuð í mismunandi gögnum sem Veðurstofan hafi aðgang að, þ.e. „IS50V kortagrunni LMÍ, vatnagrunni VÍ og loks loftmyndagrunni Loftmynda ehf.“.

Gagnaðilar íslenska ríkisins vegna Glerárskóga draga kröfulínu sína þannig að hún fylgir að norðvestan- og norðanverðu þeim vatnaskilum sem afmarka vatnasvið Svínadalsár austan Svínadals og vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Brekkúar, suður af botni Brekkudals, en síðarnefndu vatnaskilin afmarka jafnframt það land sem eigandi Fremri-Brekku byggir á að tilheyri þeirri jörð, eins og nánar verður vikið að hér á eftir.

Að mati óbyggðanefndar á það sér viðhlítandi stoð í landamerkjabréfi Glerárskóga frá 1884 að land jarðarinnar nái allt að umræddum vatnaskilum, eins og eigendur jarðarinnar byggja á. Er í því sambandi sérstaklega litið til þess að í landamerkjabréfi jarðarinnar er merkjum lýst „á fjalli uppi eptir því sem vötnum hallar“, sem bendir til þess að litið hafi verið svo á að vatnaskil réðu þessum hluta merkjanna. Jafnframt er litið til þess að upptök vatnsfalla má eins og áður segir m.a. skilgreina sem svo að þau séu á vatnaskilum, en upptök Köldukvíslar og Glerár ráða eins og áður segir merkjunum samkvæmt landamerkjabréfinu. Staðhættir mæla því heldur ekki í mót að mati nefndarinnar að merki jarðarinnar nái að þessu leyti að vatnaskilum, enda er fjarlægð frá hinum svonefndu punktupptökum árinna, eins og þau hafa verið skilgreind af Veðurstofu Íslands, að vatnaskilunum óveruleg í samanburði við stærð jarðarinnar í heild.

Í landamerkjabréfi Ljárskóga, dagsettu 2. maí 1886 og þinglýstu 27. sama mánaðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... sem vötnum hallar til upphafs Stikukvíslar, Gaflfell til upphafs Köldukvíslar. Kaldakvísl ræður til Faskrúðar ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Hvols eða Svínadals. Þá liggja fyrir fjórar lögfestur fyrir Ljárskóga frá 18. og 19. öld þar sem merkjum jarðarinnar er lýst. Í ódagsettri lögfestu sem lesin var upp á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit 5. maí 1734 og á manntalsþingi að Hjarðarholti í Laxárdal degi síðar er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „Gaflfell allt þar vötnum hallar til uppsprettu Köldukvíslar, þá ræður Kaldakvísl fyrir landi allt í Fáskrúð ...“ Í lögfestu fyrir Ljárskóga frá 5. október 1805, sem lesin var upp á manntalsþingi að Hjarðarholti 26. mars 1806, er umræddum hluta merkja jarðarinnar

lýst svo: „... Gafllfell, sem vötnum hallar til upphafs Kölduqvíslar, enn Kaldakvísl ræður landi til Fáskrúðar ...“ Þá er merkjunum lýst svo í lögfestu Jóns Bergþórssonar og Bjarna Bergþórssonar frá 22. maí 1855 sem lesin var upp á manntalsþingi að Hjarðarholti sama dag: „... gabllfell sem vötnum hallar, til upphafs Köldukvíslar, Kaldakvísl ræður landi til Fáskrúðar ...“ Enn fremur er merkjunum lýst svo í lögfestu Jóns Bergþórssonar og Bjarna Bergþórssonar sem dagsett er 4. maí 1861 og var lesin upp á manntalsþingi að Hjarðarholti 21. sama mánaðar og að Staðarhóli tveimur dögum síðar: „... Gabllfell til upphafs Köldukvíslar, Kaldakvísl ræður til Fáskrúðar ...“

Þeim heimildum um merki Ljárskóga sem hér voru raktar ber saman um að Gafllfell og upptök Köldukvíslar ráði merkjum. Í landamerkjabréfinu og lögfestunni frá 1861 kemur ekki fram með hvaða hætti línan sé dregin þar á milli en í lögfestunum frá 1734, 1806 og 1855 segir aftur á móti „þar vötnum hallar“, „sem vötnum hallar“ og „sem vötnum hallar“ sem bendir til að vatnaskil hafi verið talin ráða umræddum hluta merkjanna. Ekki liggur fyrir í málinu greining á nákvæmri legu vatnaskila milli vatnasviða Köldukvíslar og Brunngilsár í Strandasýslu. Af fyrirliggjandi kortum verður þó ráðið að þau liggi a.m.k. nærri sýslumörkunum sem kröfulínur bæði íslenska ríkisins og eiganda Ljárskóga eru miðaðar við og ótvírætt má telja að þau liggi um Hólkonuhjúk, þar sem hann er sá staður þar sem land rís hæst þar á milli.

Norðaustan við sýslumörkin er land jarðarinnar Brunngils í Strandabyggð. Í landamerkjabréfi Brunngils, sem dagsett er 12. júní 1886 og þinglýst 31. maí 1887, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... yfir Mýrdal og yfir Gafllfell, þá byrjast landamerki milli Brunngils og Fremri-Brekku í Saurbæ og er það holthryggur sem liggur milli Hólkonudals og Brekkudals sem gjörir þar skýr landamerki ...“ Landamerkjabréfið er ekki áritað vegna Hvols eða Svínadals en aftur á móti meðal annars áritað um samþykki vegna Ljárskóga og Fremri-Brekku. Af tilvitnuðum texta þess verður ráðið að við gerð þess hafi verið litið svo á að það væri ekki land Ljárskóga sem lægi að þeim hluta merkja Brunngils sem hér er til skoðunar, eins og byggt er á í málinu af hálfu eiganda Ljárskóga, heldur land Fremri-Brekku. Í landamerkjabréfi Fremri-Brekku, sem dagsett er 20. maí 1884 og þinglýst 21. maí 1885, er þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... austur fyrir svonefnda Mosa; þaðan í vestur eptir fjallinu á botninum á svokölluðum Villingadal; ræður síðan Villingadalsá merkjum ...“ Landamerkjabréfið hefur hvorki að geyma áritun vegna Ljárskóga né Brunngils og ekki heldur vegna Hvols eða Svínadals. Jafnframt liggur fyrir löggesta fyrir Fremri-Brekku sem er dagsett 27. maí 1809 og var þinglesin á manntalsþingi á Staðarhóli 30. sama mánaðar. Þar er merkjum lýst svo: „allur fremri Brekkudalur beggjavegna allt að Bessatúngulandi að sunnan verdu eða svo kalladri Villingadalsá, sem því landi deilir.“

Ekki verður séð að því finnist nokkur stoð í landamerkjabréfi Fremri-Brekku eða lögfestunni að land jarðarinnar nái suðaustur fyrir vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Brekkuár og allt suðaustur í Gafllfell, eins og ætla mætti af lestri framan-

greinds texta í landamerkjabréfi Brunngils, enda er ekki byggt á því í málinu af hálfu eiganda Fremri-Brekku að land jarðarinnar nái svo langt til suðausturs. Aftur á móti er það mat óbyggðanefndar að afmörkun eiganda Ljárskóga á landi jarðarinnar, allt að sýslumörkum á norðausturmörkum ágreiningssvæðisins og norður að vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Brekkuár, þar á meðal í Hólkonuhjúk, eigi sér viðhlítandi stoð í heimildum um merki Ljárskóga, þrátt fyrir að Hólkonuhjúks sé þar ekki getið sérstaklega. Er í því sambandi litið til þess sem að framan greinir um legu vatnaskila á svæðinu, þess að með tilvísun til „upphafs“ Köldukvíslar í landamerkjabréfi jarðarinnar kunni að vera átt við *svæðisupptök* árinna á vatnaskilum og enn fremur þess að í lögfestum jarðarinnar frá 1734, 1805 og 1855 virðist vera gert ráð fyrir að vatnaskil ráði merkjum jarðarinnar milli Gaflfells og upptaka Köldukvíslar. Í þessum eignum skiptir ekki meginmáli að mati nefndarinnar þótt þáverandi umráðamaður Ljárskóga hafi áritað landamerkjabréf Brunngils frá 1886 um samþykki sitt, þar sem fram kemur að merki Fremri-Brekku nái allt suður að Gaflfelli, enda mæla aðrar fyrirliggjandi heimildir því í mót að svo hafi verið, eins og áður segir.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er það niðurstaða óbyggðanefndar varðandi suðaustur- og austurmerki ágreiningssvæðisins að heimildir styðji að land Svínadals nái austur að vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Svínadalsár að austanverðu og allt að landi jarðanna Ásgarðs og Glerárskóga sem liggur þar austan við. Þá er það jafnframt niðurstaða nefndarinnar að austasti hluti ágreiningssvæðisins sé innan merkja jarðanna Glerárskóga og Ljárskóga og að þau merki séu með þeim hætti innan ágreiningssvæðisins sem eigendur jarðanna byggja á í málinu.

Næst verður fjallað um norðurmerki ágreiningssvæðisins. Af hálfu íslenska ríkisins er þeim lýst svo:

... í Hólkonuhnúk (9), þaðan er farið vestur eftir háfjallinu í hæsta punkt á Villingadalshyrnu, efst í dalsbotni Villingadals (10), þaðan beina sjónhendingu niður fjallið í upptök Njálsgils (11), sem síðan ræður merkjum vestur í Svínadalsá (12), ræður áin síðan merkjum norður þangað sem Snasagil kemur í Svínadalsá að vestan (13), þaðan er farið upp Snasagil á hæsta punkt Hádegisfells, (14) ...

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem kallar til réttinda á Svínadal, þ.e. kirkjumálasjóðs, var umræddum hluta kröfulínunnar upphaflega lýst svo með kröfulýsingu, dagsettri 22. desember 2016: „Frá upptökum Njálsgils (1) austanframm, bein sjónhending í hæsta punkt Villingadalshyrnu (2), eftir háfjalli í Hólkonuhnúk (3) [...] eftir Hádegisfelli upp á hæsta punkt Hádegisfells (12) niður eftir Snasagili (13) og þaðan eftir Svínadalsá (14) sem ræður merkjum fram að Njálsgili (15) og áfram eftir Njálsgili að upptökum þess (1).“ Í greinargerð sama gagnaðila ríkisins, sem dagsett er 23. ágúst 2017, kemur fram að kröfulínurnar hafi verið uppfærðar í ljósi vatnafarsgagna sem komið hafi fram eftir að kröfulýsingunni var skilað. Um þær breytingar er þar vísað til uppfærðs uppdráttar og hornpunktaskrár. Engin uppfærð hornpunktaskrá fylgdi þó

með greinargerðinni og númer hornpunkta á hinum framlagða uppdrætti eru ekki í neinu samræmi við auðkenningu hornpunkta í hinni upphaflegu kröfugerð. Þá er kröfulínunni ekki lýst í greinargerðinni að öðru leyti en að þar kemur fram að þess sé krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki Svínadals séu í samræmi við landamerkjabréf Hvols og landamerkjabréf annarra jarða sem þar eru tilgreindar. Af framlögðum uppdrætti verður þó ótvírætt ráðið að kröfulínan var að þessu leyti færð til samræmis við kröfulínur þeirra gagnaðila íslenska ríkisins sem kalla til eignarréttar á jörðunum Fremri-Brekku og Bessatungu. Framangreindir ágallar á kröfugerð gagnaðilans eru því ekki því til fyrirstöðu að unnt sé að leysa úr málinu á þeim grundvelli, enda liggur ljóst fyrir að kröfugerðin tók frá upphafi til landsins allt suður að suðurmörkum ágreiningssvæðisins.

Af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem er eigandi Fremri-Brekku er um afmörkun jarðarinnar vísað til framangreinds landamerkjabréfs hennar, dagsetts 20. maí 1884 og þinglýsts 21. maí 1885, og miðað við að land jarðarinnar nái suðaustur að vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Brekkuár að suðaustanverðu. Þau vatnaskil eru lítið eitt sunnar en kröfulína íslenska ríkisins þar sem hún er dregin frá Hólkonuhjúk í hæsta punkt Villingadalshyrnu og stendur því ágreiningur ríkisins og umrædds gagnaðila þess um svæðið milli þess hluta kröfulínu ríkisins og vatnaskilanna. Af hálfu eiganda Bessatungu er um afmörkun þeirrar jarðar vísað til landamerkjabréfs Bessatungu, sem dagsett er 3. júní 1890 og þinglýst degi síðar, og miðað við að syðsti hluti merkja jarðarinnar liggi um Villingadalshyrnu í Hólknahjúk, þaðan í upptök Njálsgils og svo eftir Njálsgili að Svínadalsá. Munurinn á legu kröfulínu íslenska ríkisins og kröfulínu umrædds gagnaðila þess felst í því að kröfupunktur íslenska ríkisins á Villingadalshyrnu er um hálfum kílómetra norðvestar en sá staður sem gagnaðili íslenska ríkisins vísar til sem Hólknahjúks, auk þess sem kröfulína íslenska ríkisins er dregin í beina stefnu frá Villingadalshyrnu til suðvesturs að þeim stað sem af hálfu ríkisins er vísað til sem upptaka Njálsgils, en kröfulína eiganda Bessatungu er aftur á móti dregin nokkru sunnar og austar, frá Hólknahjúk um drög Njálsgils. Ágreiningur íslenska ríkisins og umrædds gagnaðila þess stendur um svæðið þarna á milli.

Í landamerkjabréfi Hvols frá 1884 kemur einungis eftirfarandi fram um merki Svínadals, eins og áður segir: „... frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“ Njálsgil og Volafall eru því einu örnefnin sem þar eru nefnd hvað varðar norðurmerki Svínadals. Hið sama er að segja um þær eldri heimildir sem liggja fyrir um merki Svínadals og að framan voru raktar, þ.e. að þar er jafnan getið um Njálsgil og Volafall en ekki önnur örnefni að því er varðar norðurmerkin. Við skýrslutökur í málinu kom fram að Volafall sé nokkru norðar en norðurmörk ágreiningssvæðisins og hið sama kemur fram í örnefnaskrá fyrir Hvítadal, eins og nánar verður vikið að hér á eftir. Þá segir eftirfarandi um Hvol í fasteignamati Dalasýslu frá 1916–1918:

Á landamerkjum jarðarinnar, sem er að finna í landamerkjaskrá Hvals nr. 20 [...] þinglesinni 1891, hefir sú breyting orðið, að nú er búið að selja undan henni til jarðarinnar Fremri-Brekku í Saurbæ allmikið stykki, sem hefir þessi ummerki, samkvæmt afsalsbrjefi, dags. 25. júní 1918, og nefnist selsflói:

„Að neðanverðu ræður landamerki milli Hvítadals og Svíndalssels, svokölluð Vala gjá, eins og þessum landamerkjum er lýst í landamerkjaskrá Hvals, nr. 20 þinglesinni 1981. Fram og suðureftir Svínadal ræður Svínadalsá frá áðurnefndri Valagjá eða læk, sem úr henni rennur í ána, fram á móts við svokallað Snasagil í grjótvörðu, sem hlaðin er neðst í Selhólum í Sjónhendingu línu við gilið.

Að framan ræður sjónhending úr nefndri vörðu í Snasagil og síðan gilið.

Að ofan og vestan ræður lína úr Snasagilsbotni, eftir því sem vötnum hallar, út eftir fjallinu í áður nefnt Valagilsbotn.“

Tilvitnaður texti bendir eindregið til þess að svæðinu sem þarna er lýst og liggur norðan við Snasagil, sem er á norðurmörkum ágreiningssvæðisins, hafi verið afsalað frá Hvoli til eigenda Fremri-Brekku árið 1918. Afsalið sem vitnað er til og sagt vera dagsett 25. júní kom ekki fram við kerfisbundna gagnaleit vegna og liggur ekki fyrir í málinu.

Norðan við ágreiningssvæðið er austast land Fremri-Brekku, því næst land Bessatungu og vestast er áðurnefnt land norðan Snasagils sem mun hafa verið selt til eigenda Fremri-Brekku 1918. Landamerkjabréf Hvals frá 1884 er áritað um samþykki vegna Bessatungu. Það er jafnframt áritað um samþykki vegna Brekku. Ekki kemur fram hvort þar sé um að ræða Fremri-Brekku eða Ytri-Brekku en óumdeilt eignarland Hvals liggur að landi Ytri-Brekku.

Í landamerkjabréfi Fremri-Brekku, dagsettu 20. maí 1884 og þinglýstu 21. maí 1885, er þeim hluta merkja Fremri-Brekku sem liggur næst ágreiningssvæðinu eins og áður segir lýst svo: „... beint austur eptir fjallinu, austur fyrir svonefnda Mosa; þaðan í vestur eptir fjallinu, á botninum á svokölluðum Villingadal; ræður síðan Villingadalsá merkjum ...“ Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna Hvals eða Svínadals. Mosar eru staðsettir af hálfu gagnaðilans á framlagðan uppdrátt í dalbotni Brekkudals, norðan við Hólkonuhnjúk. Þá segir í athugasemdum við örnefnaskrá Fremri-Brekku sem Brynjólfur Sæmundsson skráði eftir Eysteini Þórðarsyni í Bessatungu í júní 1972: „Mosar (17): Drögin, þegar kemur upp úr Brekkudalsbotni. Magnús Ingimundarson, sem bjó á Fremri-Brekku á undan Lárusi (fyrir 1945), sagði, að þegar þokan kæmi niður í Mosana, mætti búast við góðu, létskýjuðu veðri.“ Einnig liggur fyrir lögfesta fyrir Fremri-Brekku, dagsett 27. maí 1809. Þar er merkjum jarðarinnar lýst svo: „allur fremri Brekkudalur beggjavegna allt að Bessatúngulandi að sunnan verdu eða svo kalladri Villingadalsá, sem því landi deilir.“ Að mati óbyggðanefndar á það sér viðhlítandi stoð í umræddum heimildum um landamerki Fremri-Brekku að þau nái allt suðaustur að vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Brekkuár að suðaustanverðu, eins og byggt er á af hálfu eiganda jarðarinnar.

Vestan við þann hluta lands Fremri-Brekku sem liggur að ágreiningssvæðinu er land Bessatungu. Í landamerkjabréfi Bessatungu, dagsettu 3. júní 1890 og þinglýstu degi síðar, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo:

... ræður svo Villingadalsá landamerkjum uppá brún í Villingadal. Þá eru landamerki af brúninni frá upptökum Villingadalsár og beina sjónhending niður fjallið í upptök á Njálsgili, ræður svo Njálsgil landamerkjum milli Bessatungu og Hvolssels, hjáleigu frá Hvoli ofaní Svínadalsá, sem einnig aðskilur Bessatungu og Hvolsselslönd, og eftir það ræður Svínadalsá landamerkjum ...

Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna Hvolss eða Svínadals.

Jafnframt liggur fyrir kaupbréf, dagsett 19. maí 1788, með hverju Jón Bjarnason seldi Magnúsi Ketilssyni sýslumanni „Hálflendu Eydiardarinnar Bessatungu“. Þar er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... so sem Hvolssá heldr alt í Njálsgil á Svínadal móts við Hvolss Kyrkiuland ...“

Samkvæmt áður tilvitnuðum texta í landamerkjabréfi Bessatungu er við það miðað að Villingadalsá ráði merkjunum „uppá brún“ í Villingadal, sem getur að mati óbyggðanefndar stutt það að merkin nái allt upp að vatnaskilum og að þannig sé miðað við *svæðisupptök* Villingadalsár fremur en *punkturupptök*. Þá eru merkin dregin þaðan „beina sjónhending niður fjallið í upptök á Njálsgili“. Það er í samræmi við kröfugerð íslenska ríkisins. Aftur á móti er hér til þess að líta að af fyrirliggjandi uppdrætti og öðrum kortum verður ráðið að drög Njálsgils séu nokkuð greinileg í landslagi þar sem kröfulína eiganda Bessatungu er dregin á ætluðum suðausturmörkum jarðarinnar suðvestan við Hólknašnjúk. Af því verður ráðið að upptök þess séu austar en byggt er á af hálfu ríkisins. Þá ber öllum fyrirliggjandi heimildum saman um að Njálsgil ráði merkjum milli Bessatungu og Svínadals. Að þessu gættu verður að mati óbyggðanefndar að telja að umræddur gagnaðili íslenska ríkisins hafi sýnt nægilega fram á að land Bessatungu sé afmarkað með þeim hætti sem hann byggir á gagnvart ágreiningssvæðinu.

Vestan við land Bessatungu, vestan Svínadalsár og norðan Snasagils sem er á vestasta hluta norðurmerkja ágreiningssvæðisins, er eins og áður segir landsvæði það sem mun hafa verið selt undan Hvoli til eiganda Fremri-Brekku 1918. Vestan við umrætt landsvæði og jafnframt vestan við ágreiningssvæðið er land Hvítadals. Í landamerkjabréfi Hvítadals, dagsettu 20. maí 1884 og þinglýstu 21. maí 1885, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst norðurmerkjum ágreiningssvæðisins lýst svo: „... eptir endilöngu Hádegisfjalli eptir því sem vötnum hallar allt norður í Valagjá; síðan ræður lækur sá landamerkjum milli Svínadals- og Hvítadals, sem kallaður er Valafall; rennur hann ofan í Svíndalsá ...“ Mörk Hvítadals að austanverðu eru því dregin um Hádegisfell með nánar tilgreindum hætti í Svínadalsá samkvæmt landamerkjabréfinu. Telja verður líklegt að lækurinn sem getið er um í landamerkjabréfinu og nefndur er Valafall sé sama örnefni og nefnt er Volafall í fjölmörgum af þeim heimildum um

Svínadal sem raktar hafa verið, en síðar verður fjallað nánar um staðsetningu þess. Landamerkjabréf Hvítadals er áritað um samþykki vegna Hvals. Jafnframt liggur fyrir lögfesta fyrir Hvítadal, sem er dagsett 2. maí 1844 og var lesin upp á manntalsþingi á Staðarhóli sama dag. Þar er umræddum hluta merkja Hvítadals lýst svo: „Ad sunnanverdu milli Svínadals og Hvítadals rædur Volagjá svonefnd, og Siónhendíng sudur eftir hædstu brúninni, ad Sælíngsdalstúngu Landamerkjum, eftir sem vötnum hallar ...“

Í heimildum sem hér hafa verið raktar og varða norðurmerki Svínadals og síðar norðurmerki þess svæðis sem mun hafa verið selt undan Svínadal til eigenda Fremri-Brekku 1918, sem og í framangreindum heimildum um merki Hvítadals, er getið um örnefni Valafall (Volafall), Valagjá og Valagilsbotn. Í ódagsettri örnefnaskrá Ólafs Skagfjörð fyrir Hvítadal segir eftirfarandi um Valamýri og Valafall:

Suður frá Skúlaeyri er klif skammt frá Svínadalsá; og þar rétt suður af er mýri, sem heitir Valamýri (44). Eftir henni fellur gil úr Hádegisfjalli, er heitir Valafall (45). Eru þessi örnefni kennd við Vala frá Hvoli, er féll þar fyrir Hólmgöngu-Bersa mági sínum árið 985.

Þegar framangreindar heimildir eru skoðaðar með hliðsjón af því sem fram kemur í örnefnaskránni verður að telja ljóst að Valagjá, Valafall og Valamýri séu talsvert norðar en norðurmörk ágreiningssvæðisins.

Samkvæmt landamerkjabréfi Bessatungu frá 1890 ræður Svínadalsá vesturmerkjum Bessatungu. Þá liggja austurmerki Hvítadals samkvæmt landamerkjabréfi þeirrar jarðar frá 1884 eins og áður segir um línu sem dregin er eftir Hádegisfelli norður í Valagjá og þaðan eftir læknum sem nefnist Valafall í Svínadalsá. Kröfulína íslenska ríkisins er eins og áður segir að þessu leyti dregin frá Svínadalsá um Snasagil í hæsta punkt Hádegisfells. Snasagil er sunnar en umræddir hlutar vesturmerkja Bessatungu og austurmerkja Hvítadals. Af þessu leiðir að norðan við Snasagil, vestan við Svínadalsá og austan við umræddan hluta austurmerkja Hvítadals er svæði sem hvorki er innan merkja Hvítadals né Bessatungu samkvæmt landamerkjabréfum jarðanna en fyrirbyggjandi gögn benda aftur á móti eindregið til að hafi um aldir verið hluti af því landi á Svínadal sem Hvalskirkja kallaði til réttinda yfir. Þrátt fyrir það hefur ekki verið gerð krafa um það af hálfu íslenska ríkisins að umrætt svæði sé þjóðlenda. Því verður ekki fjallað um eignarréttarlega stöðu þess í málinu, enda verður sú ályktun dregin af dómum Hæstaréttar 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafreittur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er kröfugerð íslenska ríkisins, hvað varðar norðurmerki Svínadals, í samræmi við heimildir um merki Svínadals að því leyti sem hún er dregin um Njálsgil. Að mati óbyggðanefndar er þó rétt að leggja til grundvallar að drög Njálsgils séu suðaustar en byggt er á af hálfu ríkisins og að land Bessa-

tungu nái allt suðaustur að þeim. Þá er að mati nefndarinnar jafnframt rétt að leggja til grundvallar að land Fremri-Brekku nái að vatnaskilunum sem afmarka vatnasvið Brekkuár að suðaustanverðu. Í umfjöllun um suðausturmerki ágreiningssvæðisins hér að framan var niðurstaðan sú að land Ljárskóga og Glerárskóga næði að þessum sömu vatnaskilum. Niðurstaða nefndarinnar er því sú að lönd þessara jarða nái saman á svæðinu. Enn fremur er það niðurstaða nefndarinnar að það land á Svínadal sem Hvolskirkja kallaði til réttinda yfir hafi náð allt norður að kröfulínu íslenska ríkisins þar sem hún er dregin um Snasagil á vestasta hluta norðurmerkja svæðisins og raunar lengra til norðurs.

Loks verður fjallað um vesturmerki ágreiningssvæðisins. Af hálfu íslenska ríkisins er kröfulínan sem afmarkar ágreiningssvæðið að vestanverðu dregin svo: „... upp Snasagil á hæsta punkt Hádegisfells, (14), þá suður eftir Hádegisfelli, eins og vötnum hallar og að áðurnefndum stað á vatnaskilum milli Hádegisfells og Miðfjalls, sem er upphafspunktur (1).“ Þá var vesturmerkjunum lýst svo af hálfu þess gagnaðila íslenska ríkisins sem kallar til réttinda á Svínadal, þ.e. kirkjumálasjóðs, með kröfulýsingunni sem dagsett var 22. desember 2016: „... í vatnaskil milli Hádegisfells og Miðfjalls, fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili (11), eftir Hádegisfelli upp á hæsta punkt Hádegisfells (12) niður eftir Snasagili (13) ...“ Eins og áður segir voru gerðar breytingar á kröfugerð hans með greinargerð, dagsettri 23. ágúst 2017, án þess þó að kröfulínu hans væri þar lýst með heildstæðum hætti heldur er þar um legu kröfulínunnar vísað í merkjalýsingar landamerkjabréfs Hvols og aðliggjandi jarða. Á framlögðum uppdraetti sést þó glögg að kröfulínan er að þessu leyti staðsett með sama hætti og kröfulína íslenska ríkisins.

Í landamerkjabréfi Hvols frá 1884 er sem fyrr segir eftirfarandi merkjalýsing fyrir Svínadal: „... frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“ Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna Hvítadals sem er vestan við ágreiningssvæðið. Í landamerkjabréfinu kemur því ekki fram hversu langt til vesturs Svínadalur nái. Hið sama er að segja um aðrar fyrirbyggjandi heimildir um Svínadal sem þegar hafa verið raktar. Auk landamerkjabréfsins er suðurmerkjum Svínadals lýst um Hrafnagil í Gíslamáldaga frá því um 1570. Þá er getið um Volafall að því er varðar vestanverð norðurmerki svæðisins í fjölmörgum heimildum um Svínadal, sem eru eldri en landamerkjabréfið.

Samkvæmt orðanna hljóðan í kröfugerð íslenska ríkisins eru mörk Svínadals dregin lengra til vesturs en sem nemur upptökum Hrafnagils, sbr. orðalagið: „Upphafspunktur er [...] fyrir vestan upptök árinna í Hrafnagili (1), þaðan er farið beint austur í Hrafnagil ...“ Hið sama er að segja um kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins, eins og henni var lýst í upphaflegri kröfugerð hans. Þau gögn sem liggja fyrir frá Veðurstofu Íslands um vatnafar á svæðinu sýna þó að umræddir punktar á kröfulínunum aðila eru á vatnaskilunum, eða því sem næst, og hið sama er að segja um kröfulínur málsaðila að öðru leyti á vesturmerkjum ágreiningssvæðisins.

Vestan við ágreiningssvæðið er land Hvítadals. Í landamerkjabréfi Hvítadals, dagsettu 20. maí 1884 og þinglýstu 21. maí 1885, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst vesturmerkjum ágreiningssvæðisins eins og áður segir lýst svo: „... allt austur yfir Búrfell, síðan beina sjónhending í norður eptir endilöngu Hádegisfjalli eptir því sem vötnum hallar allt norður í Valagjá ...“ Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Hvols. Jafnframt liggur fyrir lögfesta fyrir Hvítadal, sem er dagsett 2. maí 1844 og var lesin upp á manntalsþingi á Staðarhóli sama dag. Þar er umræddum hluta merkja Hvítadals lýst svo:

Ad sunnanverdu milli Svínadals og Hvítadals rædur Volagjá svonefnd, og Siónhending sudur eftir hædstu brúninni, ad Sælingsdalstúngu Landamerkjum, eftir sem vötnum hallar, og þar þvert í vestur eftir sem vötnum hallar ad Hvamsdals landamerkium ...

Ekki verður annað ráðið af tilvitnuðum texta landamerkjabréfsins en að þar sé gert ráð fyrir að vatnaskil ráði austurmerkjum Hvítadals á Hádegisfelli og merkjalýsing lögfestunnar styður við það, þó svo að Hádegisfell sé þar ekki nefnt á nafn, enda verður að telja að átt sé við það örnefni þar sem merkjum er lýst „sudur eftir hædstu brúninni“. Kröfugerð íslenska ríkisins er eins og áður segir miðuð við línu sem dregin er eftir vatnaskilum á Hádegisfelli. Kröfugerðin er því í samræmi við landamerkjabréfið að því leyti.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið varðandi vesturmerki ágreiningssvæðisins er þeim ekki lýst sérstaklega í heimildum um merki Svínadals. Kröfugerðir málsaðila eru aftur á móti í samræmi við landamerkjabréf Hvítadals frá 1884 að því er varðar austurmerki þeirrar jarðar, sem og lögfestu jarðarinnar frá 1844. Að teknu tilliti til legu austurmerkja Hvítadals samkvæmt landamerkjabréfinu og staðháttu á svæðinu verður að mati óbyggðanefndar að telja að fyrirbyggjandi heimildir styðji að land Svínadals nái vestur að vatnaskilunum. Er í því sambandi m.a. litið til þess að algengt er þegar fjöll liggja á mörkum fasteigna að vatnaskil ráði merkjunum, sem og þess að ekkert bendir til annars en að land Svínadals nái allt vestur að landi Hvítadals.

Samkvæmt öllu því sem að framan hefur verið rakið um merki ágreiningssvæðisins er niðurstaða óbyggðanefndar að heimildir styðji að vestanvert ágreiningssvæðið sé allt innan merkja þess landsvæðis á Svínadal sem Hvolskirkja kallaði áður til réttinda yfir, allt þar til komið er austur að landi Ásgarðs og Glerárskóga og norður að landi Fremri-Brekku og Bessatungu. Norðaustast á ágreiningssvæðinu er aftur á móti svæði sem heimildir benda til að sé innan merkja aðliggjandi jarða, þ.e. Glerárskóga, Ljárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu. Í umfjöllun um eignarréttarlega stöðu ágreiningssvæðisins hér á eftir er tekið mið af þessari skiptingu þess.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í *Landnámu* er greint frá því að Auður djúpúðga hafi numið öll Dalalönd í innanverðum

Breiðafirði frá Dögurðará til Skraumuhlaupsár og búið í Hvammi. Jafnframt segir bæði í *Sturlubók* og *Hauksbók Landnámu* að Steinólfur hinn lági Hrólfsson hafi numið land inn frá Klofasteinum til Grjótvallarmúla og búið í Fagradal á Steinólshjalla. Greint er frá því að þaðan hafi hann gengið inn á fjallið og séð fyrir innan dal mikinn, allan vaxinn viði. Þar hafi hann byggt bæ sinn og kallað hann Saurbæ. Þá er greint frá því að frá Steinólfi hafi horfið þrjú svín, sem hafi fundist tveimur vetrum síðar í Svínadal og þá verið þrír tugir svína. Í *Melabók Landnámu* er Steinólfur aftur á móti sagður hafa numið land milli Búðardalsár og Tjaldaness. Þar segir jafnframt að Þjóðrekur, sonur Sléttu-Bjarnar og Þuríðar Steinólfsdóttur hafi numið Saurbæ allan á milli Tjaldaness og Múlafells og búið á Hóli.

Af frásögnum *Landnámu* verður ekki ráðið hversu langt upp til fjalla og inn til landsins landnám hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að svæðið hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti. Á það sérstaklega við um láglandasta hluta svæðisins, ofan í dalnum, en óvissa um þetta atriði eykst þó eftir því sem komið er hærra upp til fjalla. Í því sambandi skal áréttað að ofan í dalnum er land í undir 200 m hæð og vel gróið. Bæði austan og vestan dalsins eru svo brattar fjallshlíðar og rís land vestan dalsins hæst í 556 m hæð yfir sjávarmáli á Hádegisfelli og stór hluti austanverðs ágreiningssvæðisins er í yfir 600 m hæð yfir sjávarmáli. Allt að einu verður að mati nefndarinnar að telja ólíklegt, með hliðsjón af staðháttum, að staðnæmst hafi verið við landnám við gilin sem afmarka ágreiningssvæðið að norðan- og sunnanverðu, þannig að ágreiningssvæðið hafi fallið utan landnáms, öndvert við aðliggjandi svæði norðan og sunnan þess. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þess, sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hvernjar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tiltekna undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi

verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig svo: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“

Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Við úrlausn þessa máls reynir því einkum á það hvort ágreiningssvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða svæðið hafi frá upphafi verið utan marka jarða og einungis háð óbeinum eignarréttindum. Eins og að framan er lýst er niðurstaða óbyggðanefndar sú að vestanvert ágreiningssvæðið sé innan merkja þess lands á Svínadal sem Hvolskirkja kallaði til eignarréttar yfir, og hér er almennt vísað til sem Svínadals, en hluti af austanverðu ágreiningssvæðinu sé innan merkja aðliggjandi jarða, þ.e. Glerárskóga, Ljárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu. Hér á eftir verður fyrst skorið úr um eignarréttarlega stöðu þess hluta svæðisins sem telst til Svínadals og að því búnu um stöðu þeirra hluta svæðisins sem tilheyra aðliggjandi jörðum.

Getið er um Hvolskirkju í skrá Páls biskups Jónssonar „um kirkjur þær í Skálholtsbiskupsdæmi, er presta þarf til að fá“, frá því um 1200, sem varðveitt er í *Íslensku fornbréfasafni*. Ekkert er þar getið um eignarréttindi kirkjunnar. Svínadals er ekki getið í elsta varðveitta máldaga Hvolskirkju, þ.e. máldaga Árna biskups Þórarinssonar frá 1286, og ekki heldur í máldaga Gyrðis biskups Ívarssonar frá 1354 eða Vilchinsmáldaga frá 1397. Að frátaldri *Landnámu* er máldagi Hvolskirkju í Saurbæ sem talinn er vera frá því einhvern tímann á árunum 1491–1518 elsta fyrirliggjandi heimildin um Svínadal. Í máldaganum segir um eignir og réttindi kirkjunnar:

Mariu kirkia ä huole j saurbæ ä verdmarskelldu j huolzlannde. ix kýr. hun a afrett j mokollz dal ollu gelldfee þess bonnda er ad huole byr. stodhrossabeit a sumar vnndir kirkiufell. þriggia j bersatungulannd. jtem ij þjnghesta beit a hrossahialla j huijtadalz lannd til alþjngiz framan. jtem þrætunes einnge j belgzdalzjord oc eyrargardz einnge j mula jord. jtem ij manada beit a buge a veturinn ollu gelldfee. letorfna ristur vnnder kidahol sem huolsmenn þurfu. suijnadal ad eign frá hafragile til rettargilz fyrir austan framm enn allann fyrir vestann framm. þadan jafnnginngt ofan til volafallz. Jtem torfskurd j efra

brecku lannd sem hafa þarf til selz medann huolmenn hafa selfor. hun a mið-
husa lannd oc settung j hualreka med ennis lannde oc fyrir breckulannde j mille
hunndzvordu oc stiga. enn þridinng j vidreka j mille greindrar hundzvordu oc
kirkivlækjar. Jtem a hun xij manna jferd j sauluafioru til reytzlu ...

Þannig er getið um afrétt og beitarítök kirkjunnar á undan umfjöllun um Svínadal. Þá er þar getið um Svínadal „ad eign“ innan umræddra merkja en ekki er getið um afrétt í tengslum við hann. Á eftir tilgreiningu á Svínadal er svo getið um rétt til torf-
skurðar í landi Efri-Brekku, eignarrétt á Miðhúsalandi og fleiri sambærileg réttindi kirkjunnar.

Margt af því sem tilgreint er meðal eigna og réttinda Hvolskirkju í máldaganum frá því einhvern tímann á árunum 1491–1518 er ekki að finna í hinum eldri máldögum. Auk Svínadals á það við um tilgreiningu á afrétt í Mókollsdal, stóðhrossabeit undir Kirkjufelli, hrossabeit í landi Hvítadals og fleira. Þetta kann mögulega að benda til þess að kirkjan hafi eignast umræddar eignir og réttindi, þ.m.t. á Svínadal, einhvern tímann eftir árið 1354 en áður en máldaginn sem talinn er vera frá árablinu 1491–1518 var ritaður. Ekkert liggur þó fyrir um með hvaða hætti kirkjan eignaðist réttindi á Svínadal. Orðalag máldagans þar sem getið er um Svínadal „ad eign“ kann mögulega að benda til þess að litið hafi verið svo á að kirkjan ætti þar beinan eignarrétt á landi, sérstaklega þegar horft er til þess að svæðisins er þar ekki getið sem afréttar og að öðru leyti er ekki tilgreint hvert sé inntak eignarréttinda kirkjunnar þar.

Þá bendir það sem fram kemur í máldaganum til þess að Hvolskirkja hafi á þessum tíma jafnframt átt réttindi innan a.m.k. flestra þeirra jarða sem aðskilja land Hvols og Svínadals, þ.e. Bessatungu, Hvítadals og Fremri-Brekku (Efri-Brekku). Þessar jarðir, auk fleiri jarða sem nefndar eru í máldaganum í tengslum við eignir og réttindi Hvolskirkju, liggja allar á Hvalsdal og afdölum hans, þ.e. Brekkudal og Svínadal.

Svínadals er jafnframt getið í Gíslamáldaga frá því um 1570. Þar er þess fyrst getið að kirkjan eigi „Verdmarskielldu j Huolslande“. Því næst kemur fram að hún eigi Miðhúsaland og sjöttung í hvalreka með Ennislandi og fyrir Brekkulandi innan tiltekinnna merkja. Þá er getið um rekaréttindi og önnur fjöruréttindi kirkjunnar, og því næst um hrossabeit í land Bessatungu og í Hrossahjalla. Að því búnu segir: „Jtem ä kirkian allann Suijnadal ...“ og merkjum hans er svo lýst á þann hátt sem að framan greinir. Ekki er þar getið um inntak réttinda kirkjunnar á Svínadal. Á eftir umfjöllun um Svínadal er greint frá rétti til torfskurðar í landi Efri-Brekku og því næst kemur fram að kirkjan eigi 12 hundruð í heimalandi. Aftur á móti er ekki getið um afrétt í Mókollsdal í máldaganum.

Í vísitásiu Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Hvolskirkju frá 13. september 1639 eru tilgreindar eignir og réttindi kirkjunnar. Líkt og í máldaganum frá því einhvern tímann á árunum 1491–1518 kemur þar fram að kirkjan eigi afrétt í Mókollsdal. Jafnframt er þar getið um hrossabeit innan annarra jarða og fleiri réttindi kirkjunnar. Um Svínadal segir að kirkjan eigi „Suijnadal ad eigu ...“ innan þeirra merkja sem áður er

lýst. Brynjólfur biskup Sveinsson vísiteraði Hvolskirkju aftur 7. september 1650. Í þeirri vísitasíu er ekki getið um Svínadal og hið sama er að segja um vísitasíu hans fyrir Hvolskirkju frá 28. ágúst 1659.

Fyrir liggja 15 aðrar vísitasíur biskupa og prófaste fyrir Hvolskirkju frá árabílinu 1675 til 1866 þar sem réttindi kirkjunnar á Svínadal eru tilgreind með þeim hætti að ætla má að þar sé verið að lýsa beinum eignarréttindum. Þær vísitasíur sem hér um ræðir eru vísitasía Þórðar Þorlákssonar biskups frá 14. september 1675, þar sem getið er um „Svínadal að egu“; vísitasía Jóns Vídalíns biskups frá 12. ágúst 1699, þar sem getið er um „Svínadal að eign“; vísitasía Jóns Árnasonar biskups frá 13. september 1725, þar sem getið er um „Svínadal að egu“; vísitasía Jóns Þórarínssonar prófaste frá 5. maí 1726, þar sem vísað er til „Kyrkiunnar Landz ä Svijnadal“; vísitasía Þórðar Þórðarsonar prófaste frá 27. apríl 1732, þar sem getið er um „Svynadal að eign“; vísitasía Þóraríns Jónssonar prófaste frá 25. maí 1740, þar sem getið er um „Svijnadal að Eign“; vísitasía Ólafs Gíslasonar biskups frá 7. ágúst 1750, þar sem getið er um „Svynadal að Eigu“; vísitasía Hvolskirkju frá 3. september sama ár, sem varðveitt er í vísitasíubók Finns Jónssonar biskups frá 1756–1758, þar sem getið er um „Svinadal að Eign“; vísitasía Þórðar Þórðarsonar, setts prófaste, frá 15. júní 1753, þar sem getið er um „Svinadal að Eign“; vísitasía Hannesar Finnssonar biskups frá 31. ágúst 1782, þar sem getið er um „Svinadal að Eign“; vísitasía Benedíkts Árnasonar prófaste frá 27. ágúst 1803, þar sem getið er um „Svinadal að Eign“; vísitasía sama prófaste frá 22. júlí 1807, þar sem getið er um „Svinadal að Eign“; vísitasía ónafngreinds héraðsprófaste frá 3. september 1820, þar sem getið er um „Svínadal að egn“; vísitasía Steingríms Jónssonar biskups frá 10. ágúst 1827, þar sem getið er um „Svínadal að Eign“ og vísitasía Guðmundar Einarssonar prófaste frá 24. ágúst 1866, þar sem getið er um „Svínadal að eign“. Á eftir tilvitnuðum texta í þeim vísitasíum sem hér voru raktar fylgir svo sú lýsing á merkjum svæðisins sem að framan hefur verið gerð skil.

Ekki er getið um Svínadal í tengslum við Hvol í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1704. Þar kemur aftur á móti fram að sagt sé að kirkjan á Hvoli eigi nánar tilgreindar eignir og réttindi, þar á meðal „móskurð til eldiviðar í Hvolssel undir Sölvahól í Fremri Brekku landi“. Arnfríður Eggertsdóttir er þó sögð vera eigandi jarðarinnar, eða hennar börn. Þá segir í umfjöllun um Fremri-Brekku í sömu heimild að sagt sé að Hvolskirkja eigi eldiviðarítak þar í landinu „til að brúka í seli þaðan frá Hvoli“. Að öðru leyti er ekki getið um Hvolssel í *Jarðabók Árna og Páls*. Fyrir liggur að rústir Hvolssels eru innan ágreiningssvæðisins. Af því sem fram kemur í *Jarðabók Árna og Páls* má draga þá ályktun að áður fyrr hafi Hvolssel verið nýtt til selstöðu af hálfu Hvolskirkju og að sóttur hafi verið eldiviður í land Fremri-Brekku vegna nýtingar selstöðunnar. Það er í samræmi við það sem fram kemur í máldaga Hvolskirkju frá því á árunum 1491–1518, þar sem getið er um „torfskurd j efra brekku lannd sem hafa þarf til selz medann huolmenn hafa selfor.“ Þá bendir örnefnið Hvolssel jafnframt til þess að þar hafi verið selstaða frá Hvoli.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er rakið að á grundvelli nýlegra rannsóknna hafi þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Í þeim rannsóknum hafi verið dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.³³⁸ Samkvæmt Jónsbók var óheimilt að gera sel í afréttum en jarðir gátu átt sel í almenningum. Heimildir um seljabúskap leiða þannig ekki, einar og sér, til afdráttarlausrar niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu lands.

Í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason er fjallað um Svínadal í tengslum við Hvol. Þar segir: „Gott under bu, selstada og hagbeit göd j því takmarke sem heiter Snijnadalur og Kirkiunne tilheirer, Skamt fra heima Lande. [...] Silungsafla á Svijnadal, þa Ræktad er.“ Það sem fram kemur í umræddri heimild bendir til þess að fiskveiði hafi verið meðal hlunninda á Svínadal sem voru nýtt af hálfu kirkjunnar.

Í greinargerð Orms Daðasonar um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu, ódagsettri en ársettri 1744, segir í umfjöllun um eignir Hvolskirkju: „Svinadal udj egendom fra Nialsgil til Rettargil paa dend öster side, der fra tvert over heele dalen paa dend vestrer side nærder til Volafalls.“ Lögfesta Brynjólfs Bjarnasonar fyrir „Hvols og Miðhúsalandi“ var lesin upp á manntalsþingi að Staðarhóli 5. júní 1758 en efni hennar liggur ekki fyrir.

Fyrir liggur kaupbréf, dagsett 19. maí 1788, þar sem Jón Bjarnason seldi Magnúsi Ketilssyni sýslumanni „Hálfendu Eydiyardarinnar Bessatungu“. Kaupbréfið var lesið upp á manntalsþingi á Staðarhóli 26. maí 1790. Fram kemur að salan taki til „Bessatungu Eydehalflendu med óllum gógnum og gjædum Husrofum, Tune, Engium og Uthaga til þeirra ytstu Ummerkia, sem adrir ega á mote nefnel. so sem Hvolsa heldr alt í Niálsgil á Svinadal móts vid Hvols Kyркиuland ...“ Þetta orðalag kaupbréfsins bendir til þess að aðilar að kaupunum hafi litið svo á að landið sunnan Njálsgils tilheyrði Hvolskirkju.

Í jarðamatinu fyrir Dalasýslu frá 1804 er verðmæti Hvols metið 38 hundruð. Jafnframt er þar getið um Hvolshús („Hvolshuus“) í tengslum við Hvol en um það segir: „Den öde hialeje Hvolshuus er her under indbefattet.“ Þetta orðalag, þar sem getið er um eyðihjáleigu kann að benda til að þar hafi einhvern tímann verið búseta. Ekki liggur ótvírætt fyrir í málinu hvort Hvolshús, sem þarna er nefnt, sé Hvolssel en það má þó telja líklegt.

Í kafla um Bessatungu, í *Sýslu- og sóknalýsingum Dalasýslu* frá 1839–1855, segir að Svínadalur sé „eign Hvolskirkju allt fram að Mjósundum, sem eru næstum á miðjum dalnum.“ Á öðrum stað í sömu heimild þar sem jafnframt er fjallað um Bessatungu segir um Svínadal: „... enkargott hagkvisti fyrir búsmala á sumrum, sérdeilis þá

³³⁸ Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

beitt er á Svínadal, er annars mestallur suður að Mjósundum, tilheyrir Hvolskirkju.“ Þá segir eftirfarandi um afréttarnot: „Í fornöld var lögafrétt Hvammssveitinga á Hólkunardal eður -heiði milli Svínadals og Bitru, þá réttin var sunnavert við Mjósyndi og gil það sem Réttargil heitir, en lagðist niður eftir því sem landið eyðilagðist.“ Hólkunudalur er þekkt örnefni norðaustan við Hólkunuhjúk, innan merkja Brunngils í Strandasýslu samkvæmt landamerkjabréfi þeirrar jarðar frá 1886 sem fjallað var um hér að framan. Sá dalur gengur inn af Brunngilsdal fyrir botni Bitrufjarðar sem einnig mun vera nefndur Bitra. Hólknaheiði er aftur á móti þekkt örnefni innan ágreiningssvæðisins. Ætla má að átt sé við Hólkunudal þar sem getið er um Hólkunardal í tilvitnaðri heimild og einnig er hugsanlegt að með örnefninu Hólkunarheiði sé þar átt við Hólknaheiði. Ekki liggja fyrir heimildir sem varpa frekara ljósi á þann „lögafrétt“ sem þarna er getið um, svo sem um nánari afmörkun hans, og með hliðsjón af framangreindri rannsókn á merkjum ágreiningssvæðisins og aðliggjandi jarða er ekki unnt að leggja til grundvallar að innan ágreiningssvæðisins hafi verið svæði sem laut sjálfstæðri afmörkun og hafði stöðu afréttar að lögum.³³⁹ Hér skal þess þó getið að eins og rakið verður hér síðar, í sérstakri umfjöllun um Glerárskóga, liggja fyrir vitnisburðir frá 18. öld þar sem getið er um upprekstur á „Hólkunardal“ eða „Holkanardal“ og eins og kemur fram í sérstakri umfjöllun um Fremri-Brekku hér síðar er getið um „Afréttarpart“ á „Hólkunarheide“ í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason. Þessar heimildir nægja að mati óbyggðanefndar ekki heldur til að slá nokkru föstu um hvort þarna hafi verið svæði sem hafði stöðu afréttar að lögum eða hvernig það svæði kunni að hafa afmarkast gagnvart aðliggjandi jörðum.

Enn fremur segir um selstöður í Saurbæjarþingi í *Sýslu- og sóknalýsingum* árið 1842:

Eftir því sem fornar seljatóftir tilvísa, hafa fyrrmeir verið selstöður tíðkaðar, frá Ólafsdal, Stóra-Holti, Brunná, Hvoli, Staðarhóli, Þverdal, Bjarnastöðum og Fagradal, en allar þessar selstöður eru fyrir löngu aflagðar, hvönær eða af hvörjum orsökum verður ekki fráskýrt. Gætu þær víða viðhaldist, hvar áður voru sérilagi frá Hvoli á Svínadal, sem ennú má teljast með grösugustu dölum, frá Staðarhóli á Traðardal, og frá Fagradal fram í dalnum.

Í *Jarðatali á Íslandi* eftir J. Johnsen frá 1847 kemur fram að Hvoll sé metinn 38 hundruð. Ekki er getið um Svínadal í tengslum við jörðina en þar er þess aftur á móti getið í neðanmálgrein að árið 1805 sé „eyðihjáleigan Hvolshús“ talin með. Í jarðamatinu 1849–1850 er Svínadals getið með Hvoli, og er dalurinn verðlagður sérstaklega. Fram kemur að verðmæti Hvols sé 38 hundruð og þar af teljist verðmæti Svínadals vera 8 hundruð. Um Svínadal segir nánar tiltekið: „... svonefndur Svínadalur, sem eignast

³³⁹ Um hugtakið afréttur vísast annars til kafla 4.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum.

kirkjunni og telst 8 h(undruð) nú leigdur með 1 kúgildi og 1 vættar landskuld, og finnst þessi leigumáli ekki ósanngjarn.“

Í *Nýrri jarðabók fyrir Ísland* frá 1861 er getið um hjáleigu á Svínadal í tengslum við Hvol og fram kemur að hún sé metin 7,14 ný hundruð af 19,06 hundraða verðmæti jarðarinnar en 8 af alls 30 fornum hundruðum.

Landamerkjabréf fyrir Hvol er eins og áður segir dagsett 21. maí 1884 og þinglýst ótilgreindan dag árið 1891. Þar segir meðal annars: „... Kirkjan á Hvoli á þetta, samanber [...] Svínadal að eign frá Njálsgili til Réttargils austanfram, en frá Hrafnagili ofana til Volafalls (Vala) vestanframm.“

Þess er þegar getið að í landamerkjabréfi Bessatungu, dagsettu 3. júní 1890 og þinglýstu degi síðar, kemur fram að sunnan Njálsgils, sem er samkvæmt landamerkjabréfinu á suðurmerkjum Bessatungu, sé land „Hvolssels, hjáleigu frá Hvoli“.

Í þingbók Dalasýslu kemur fram að á manntalsþingi á Staðarhóli 19. júní 1911 hafi verið lesið upp afsalsbréf Indriða Indriðasonar á Ballará til Valdimars Guðmundssonar á Hvoli „fyrir hálfja jörðina Hvol ásamt hálfum Svínadal“, dagsett 15. sama mánaðar, en efni þess er ekki fært til bókar.

Í fasteignamatinu 1916–1918 segir eftirfarandi í umfjöllun um Hvol: „5. Upprekstrarland nægilegt á Svínadal.“ Þá er ágangur af afréttarfé talinn meðal ókosta Glerárskóga, Bessatungu og Fremri-Brekku í sama fasteignamati. Aftur á móti kemur ekkert fram þar að lútandi í umfjöllun um Ljárskóga. Í sama fasteignamati er sérstakur kafli um Svínadalssel og það sagt vera „7,14 hundruð að dýrleika“. Fram kemur að Valdimar Guðmundsson, bóndi á Hvoli, sé eigandi og ábúandi. Mannvirki „á jörðinni“ eru sögð vera kjallari „úr grjóti, steypit í holur“ og húsatóftir „úr torfi niðurhundur“. Þá kemur fram að tún sé talið vera rúmum hektari að stærð og að beutiland sé „gott til sumarþeir fyrir allar skepnur, rúmgott, kjarngott, stutt á það“. Á meðal ókosta er nefnt að „Jörðin liggur í afdal, langt og erfitt til aðdrátta“ og „Ágangur af afrjettarfje og umferð“. Enn fremur kemur fram að „Jörðin er talin geta framfleytt 30 Sauðfjár, 1 kú og 3 hrossum með 2 manna afla“. Þá segir að jörðin hafi staðið í eyði í sjö ár, eða frá árinu 1911, og hafi frá þeim tíma verið notuð til afréttar frá Hvoli.

Með bréfum til allra sýslumanna, dagsettum 29. desember 1919, óskaði Stjórnarráðið eftir skýrslu um þau svæði í viðkomandi sýslum sem talin væru „almenningar“ eða „afrjettarlönd“, í tilefni af þingsályktun um rétt ríkisins til vatnsorku í almenningum frá 27. september sama ár. Með bréfi dagsettu 3. september árið 1920 svaraði hreppstjórinn í Saurbæjarhreppi fyrirspurninni á þessa leið: „Hjer með skal jeg skýra yður frá hr. sýslumaður að engin afrjettarlönd eða almenningar eru í Saurbæjarhreppi.“ Svarbréf sýslumanns Dalasýslu til Stjórnarráðsins er dagsett degi síðar. Þar kemur fram að samkvæmt yfirlýsingum hreppstjóranna í sýslunni séu „engir almenningar hjer í sýslu eða afrjettarlönd sem ekki heyra lögbýli til“.

Í fasteignabók frá 1922 er Svínadalur tilgreindur sérstaklega, en ekki í tengslum við Hvol, og landverð hans metið 800 kr. en engin mannvirki eru þar metin. Hið sama

er að segja um fasteignabókina frá 1932. Í fasteignabókinni frá 1942–1944 er Svínadalur aftur á móti metinn með Hvoli og landverð metið alls 5000 kr., án aðgreiningar milli lands Hvols og Svínadals.

Á síðunni um Hvol í registri veðmála- og kaupbréfabókar Dalasýslu kemur fram að jörðinni hafi verið afsalað til ríkissjóðs Íslands með afsali, dagsettu 24. febrúar 1928. Þá kemur fram í registri veðmála- og kaupbréfabókarinnar sem tekin var í notkun 1929 að ríkissjóður Íslands sé eigandi jarðarinnar. Hið sama kemur fram í spjaldskrá fasteignabókar sýslunnar.

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands frá árinu 1947 segir eftirfarandi um tvær selstöður Hvolskirkju í Svínadal: „Svínadalur suður að Mjósyndum var eign Hvolskirkju, og enn í dag fylgir hann mestallur Hvoli. Þar var selstaða og selin tvö, fremra og neðra sel. Fremra selið er skammt vestan Mjósynda handan árinna miðað við þjóðveginn.“

Með bréfi til allra sveitarstjórna, dagsettu 20. febrúar 1989, spurðist félagsmálaráðuneytið fyrir um afréttarmálefni. Í svari Bjarna Ásgeirssonar, oddvita Hvammshrepps, dagsettu 2. maí 1989, segir: „... allt fjalllendi hér í sveit flokkast undir heimalönd viðkomandi jarða og eiga íbúar sveitarfélagsins því ekki upprekstur í neinn afrétt, hvorki hér í sveit né annarsstaðar.“ Glerárskógar, Ásgarður og Sælingsdalstunga sem liggja að sunnanverðu ágreiningssvæðinu, tilheyrðu Hvammshreppi þar til hreppurinn sameinaðist fimm öðrum hreppum undir nafninu Dalabyggð 1994. Í svari Marteins Valdimarssonar, sveitarstjóra Laxárdalshrepps, dagsettu 8. sama mánaðar, segir:

Í Laxárdalshreppi hefur hluti býla haft rétt til upprekstrar á Lárskógaland [svo], svo lengi sem vitað er. Hin síðari ár hefur verið greitt fyrir þessi beitarnot.

Ljárskógar voru í einkaeign, en eru nú eign bænda og Laxárdalshrepps.

Íbúar annarra sveitarfélaga eiga ekki rétt til upprekstrar í Ljárskógum.

Svarbréf Sigurðar Þórólfssonar fyrir hönd Saurbæjarhrepps er dagsett 20. nóvember 1989. Þar segir meðal annars: „Hér í sveit er enginn sameiginlegur afréttur, en öll lönd í eigu einstakra jarða og mér vitanlega er enginn ágreiningur um mörk þeirra landa.“ Bessatunga og Fremri-Brekka, auk Hvols ásamt Svínadal, tilheyrðu Saurbæjarhreppi þar til hreppurinn sameinaðist Dalabyggð 2006.

Í málinu liggur fyrir afsal, dagsett 7. mars 2011 og þinglýst 22. sama mánaðar, þar sem fram kemur að kirkjumálasjóður, gagnaðili íslenska ríkisins í málinu, selji jörðina Hvol til einstaklinga sem þar eru tilgreindir. Í afsalinu segir: „Undanskilið er land Hvolskirkju í Svínadal.“

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið liggur fyrir nokkur fjöldi heimilda um Svínadal, allt aftur til *Landnámu*. Í elstu heimildinni að henni frátaldri, þ.e. máldaga Hvolskirkju, frá því á árunum 1491–1518, er getið um Svínadal „ad eign“, sem er til þess fallið að styrkja niðurstöðu um að svæðið hafi verið háð beinum eignarrétti kirkj-

unnar fremur en aðeins óbeinum. Hið sama má segja um orðalag í 15 vísitasíum biskupa og prófasta fyrir Hvolskirkju frá árunum 1639 til 1866, þar sem tilgreining réttinda kirkjunnar á svæðinu er efnislega með sama hætti. Þá er vísað til Svínadals sem „Kyrkiunnar Landz“ í vísitasíu Jóns Thorarensen prófests frá 5. maí 1726. Orðalag allra þessara heimilda bendir að mati óbyggðanefndar til þess að Hvolskirkja hafi kallað til beins eignarréttar á Svínadal a.m.k. frá því um 1500, enda er svæðisins þar ekki getið sem afréttar eða það tilgreint með öðrum hætti sem gæti bent til þess að einungis hafi verið um óbein eignarréttindi kirkjunnar að ræða. Hið sama á við um landamerkjabréfið fyrir Hvol frá 1884, þar sem getið er um „Svínadal að eign“ innan þeirra merkja sem að framan greinir. Svínadalur er ekki tilgreindur sem afréttur í landamerkjabréfinu og að mati óbyggðanefndar bendir orðalag og efnisskipan þess að öðru leyti ekki til annars en að svæðið hafi verið talið undirorpið beinum eignarrétti kirkjunnar.

Þær heimildir sem liggja fyrir frá 18. og 19. öld og stafa frá öðrum en Hvolskirkju benda einnig til þess að aðrir en einungis kirkjan sjálf hafi litið svo á að svæðið væri háð beinum eignarrétti hennar. Á það við um jarða- og fasteignamöt, sem og *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason og greinargerð hans frá 1744. Í fyrirnefndri *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 kemur fram að Svínadalur tilheyrir Hvolskirkju, og getið er um silungsveiði þar, en í síðarnefndu heimildinni er getið um „Svínadal udj eghendom“ á meðal eigna kirkjunnar. Hið sama er að segja um kaupbréf Jóns Bjarnasonar og Magnúsar Ketilssonar frá 19. maí 1788 varðandi „Hálflendu Eydiyardarinnar Bessatungu“, þar sem lýst er merkjum að Njálsgili „móts vid Hvols Kyrkiuland“. Enn fremur bendir það sem fram kemur í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu frá 1839–1855 til hins sama, þar sem getið er um Svínadal sem „eign Hvolskirkju“, og fram kemur að hann sé „með grösugustu dölum“.

Jarða- og fasteignamöt fyrir Dalasýslu frá 19. öld og fyrri hluta þeirrar 20. benda til þess að búið hafi verið á Svínadal um skeið og er hann þar sérstaklega metinn til verðs. Þannig er getið um „Hvolshuus“ sem „öde hialeje“ í jarðamati Dalasýslu 1804 og Svínadalur er verðlagður sérstaklega með Hvoli í jarðamatinu 1849–1850, í *Nýrri jarðabók fyrir Ísland* frá 1861 og í fasteignamati Dalasýslu frá 1916–1918. Í síðastnefnda matinu er eins og áður segir ítarleg lýsing á mannvirkjum, sem ótvírætt bendir til að þar hafi verið búið um tíma. Að vísu er einnig getið um Svínadal sem „upprekstrarland“ í sama fasteignamati, en það er elsta heimildin þar sem svæðisins er getið með þeim hætti, ef frá er talinn áður tilvitnaður texti í *Sýslu- og sóknalýsingum* Dalasýslu frá 1839–1855 um „lögafrétt Hvammssveitinga á Hólkunardal eður -heiði milli Svínadals og Bitru“ í „fornöld“, sem óljóst er hvort tekur til ágreiningssvæðisins. Þegar þessi tilgreining Svínadals sem upprekstrarlands í fasteignamatinu frá 1916–1918 er skoðuð með hliðsjón af öðrum fyrirbyggjandi heimildum verður að telja líklegt að í henni felist fremur tilvísun til notkunar svæðisins heldur en þess að það hafi verið talið hafa aðra eignarréttarlega stöðu en annað land Hvols. Landamerkjabréf Bessatungu frá

1890, þar sem getið er um Hvolssel sem hjáleigu frá Hvoli, bendir enn fremur til þess að búið hafi verið á Svínadal.

Svínadalur er aðskilinn frá öðru landi Hvols og hvergi kemur fram í fyrirleggjandi heimildum að Svínadalur hafi verið innan marka þeirra jarða sem liggja að honum. Ekkert liggur heldur fyrir um að Svínadalur hafi nokkru sinni verið sjálfstæð jörð. Byggð sem heimildir benda til að hafi verið um skeið í Hvolsseli virðist hafa verið í skjóli Hvols, enda er Svínadals getið með Hvoli í jarðamötum frá 19. öld. Þá verður ráðið af heimildunum að nýting landsins af hálfu Hvolskirkju hafi verið takmarkaðri en nýting hins óumdeilda eignarlands Hvols og einkum falist í selstöðu. Enn fremur verður ekki séð að Svínadalur hafi staðið öðrum en Hvolskirkju til afnota án leyfis og umráð kirkjunnar yfir svæðinu virðast almennt hafa verið ágreiningslaus. Þegar horft er til allra þeirra heimilda sem að framan eru raktar og benda til beins eignarréttar á svæðinu geta þessi atriði þó ekki haft afgerandi þýðingu við úrlausn málsins.

Eins og áður segir verður að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að Svínadalur sé innan upphaflegs landnáms á svæðinu. Ekki verður séð að atriði á borð við staðhætti og gróðurfar bendi til þess að Svínadalur hafi síður orðið undirorpinn beinum eignarrétti en aðliggjandi svæði. Þetta atriði er til þess fallið að styðja við niðurstöðu um að réttindi Hvolskirkju á Svínadal hafi falist í beinum eignarrétti fremur en óbeinum, enda er eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða meðal þess sem kann að hafa áhrif á sönnun um hvort land sé eignarland eða þjóðlenda. Um það atriði vísast til hliðsjónar til dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), að því er varðar land jarðarinnar Hóla, og frá 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði). Með vísan til síðarnefnda dómsins er jafnframt ljóst að land getur verið eignarland þótt það sé aðskilið frá öðru landi viðkomandi jarðar af öðrum fasteignum.

Að öllu framangreindu virtu benda fyrirleggjandi heimildir að mati óbyggðanefndar til þess að Hvolskirkja, sem gagnaðili íslenska ríkisins leiðir rétt sinn frá, hafi átt beinan eignarrétt á Svínadal fremur en óbeinan.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan marka Svínadals, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.³⁴⁰ Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka skýrt fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

Eftir stendur að skera úr um eignarréttarlega stöðu þess hluta ágreiningssvæðisins sem er samkvæmt framangreindri athugun á merkjum þess innan merkja jarðanna

³⁴⁰ Sbr. einnig lokakafli í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Glerárskóga, Ljárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu samkvæmt landamerkjabréfum þeirra og öðrum skriflegum heimildum þar að lútandi sem liggja fyrir. Saga þessara jarða er rakin í köflum 5.4.1.4–5.4.1.7 hér að framan, að því marki sem heimildir um þær liggja fyrir í málinu. Ágreiningslaust er að um jarðir sé að ræða og að land þeirra sé eignarland á þeim grundvelli og einungis deilt um afmörkun þeirra gagnvart ágreiningssvæðinu. Við úrlausn málsins er því ekki þörf á að fjalla frekar um stöðu jarðanna sem slíkra. Eftirfarandi umfjöllun takmarkast því við hvort heimildir, staðhættir eða önnur atriði bendi til þess að sá hluti ágreiningssvæðisins sem er innan merkja jarðanna samkvæmt hinum skjalllegu heimildum hafi aðra stöðu en annað land innan landamerkja þeirra.

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá 1703 og 1704 kemur fram að jarðardýrleiki Ljárskóga sé metinn 40 hundruð, Glerárskóga 30 hundruð, Fremri-Brekku 24 hundruð og Bessatungu jafnframt 24 hundruð. Það verðmat er í samræmi við fyrirliggjandi jarðamöt frá 19. öld, fram til þess tíma að nýtt jarðamat tók gildi með *Nýrri jarðabók fyrir Ísland* 1861, utan þess að Fremri-Brekka er sögð vera 16 hundruð í jarðamatinu 1804, jarðamatinu 1849–1850 og *Jarðatali á Íslandi* eftir J. Johnsen frá 1847. Um Ljárskóga segir annars í *Jarðabók* Árna og Páls:

Hagar á fjalli í besta máta og víðlendir; þeir bestu lengst burt, so ei verður til náð. Selstöður hafa verið í heimalandi í besta máta sumar; er jafnlega brúkuð sú næsta, sem er lökust. Sú besta er lengst burt; og varla tilvinnandi að brúka. Útigangur góður, og verst í betra lagi.

Tilvitnaður texti og matsverð jarðarinnar benda til þess að Ljárskógar hafi verið landmikil jörð.

Um Glerárskóga segir: „Þar hefur stundum verið lambaupprekstur frá nokkrum bæjum í Laxárdal og Hvammssveit, og hafa ábúendur tekið toll, í lamb eða þess virði, eftir xx eða xxx eftir advenant. Þó er þar ekki skylduupprekstur og ekki hentugur að sje.“ Þessi texti bendir til þess að það svæði sem rekið var á hafi verið talið hluti af jörðinni Glerárskógum en ekki svæði sem hafði stöðu afréttar að lögum. Ekkert kemur fram um afréttarmálefni í umfjöllun *Jarðabókarinnar* um Ljárskóga, Fremri-Brekku eða Bessatungu.

Að framan er því lýst að í lögfestu Ásgeirs Jónssonar fyrir Ljárskóga, sem lesin var upp á manntalsþingum að Hvammi í Hvammssveit 5. maí 1734 og að Hjarðarholti í Laxárdal degi síðar, er merkjum jarðarinnar lýst í „Gaffell allt þar vötnum hallar til uppsprettu Köldukvíslar“. Í lögfestunni kemur fram að Ásgeir banni „hverjum manni slá eður beita, yrkja eður í að vinna, eður nokkra gagnsemd af að hafa innan greindra takmarka“. Af hans hálfu var beit því bönnuð innan umræddra merkja jarðarinnar og ekkert liggur fyrir sem bendir til þess að þessu hafi verið mótmælt á manntalsþingunum. Þetta mælir eindregið gegn því að innan tilgreindra merkja Ljárskóga hafi verið svæði sem hafði stöðu afréttar að lögum. Hið sama má segja um fyrirliggjandi lögfestur fyrir Ljárskóga frá 1805, 1855 og 1861, þó að bannið sé ekki orðað með sama hætti þar.

Fyrir liggur lögfesta Þórðar Þórðarsonar fyrir Glerárskóga sem er dagsett 4. maí 1734 og var lesin upp á manntalsþingi að Hvammi í Hvammssveit degi síðar. Þar kemur fram að Þórður lögfesti „greindrar jarðar hálfra Glerárskóga, hús, tún, engjar og skóga, holt og haga, vötn og veiðistaði og allar landsnytjar eður hlunnindi til lands og vatns, til ummerkja þeirra er aðrir menn eiga í móti ...“ og að hann banni hvers kyns notkun á jörðinni án hans leyfis. Þá segir eftirfarandi um upprekstur: „Hér með undanskil ég og banna lamba- og geldfjár rekstur þangað, því leggist ólögleg hefð eður skylda í nefndrar jarðar land, það er mér kemur til að forsvara hér ...“ Merkjum jarðarinnar er ekki lýst í lögfestunni en það sem þar kemur fram bendir þó til þess að umrætt bann hafi tekið til alls lands innan þeirra merkja.

Þá liggja fyrir þrír vitnisburðir um upprekstur á land Glerárskóga, frá árunum 1734–1735. Í vitnisburði Þórðar Jónssonar frá 5. maí 1734 segir:

Það er gude og góðum mönnum kunnugt, að eg underskrifadur er barnfæddur hier í hvammzveit, og hefe hier mestann part míns alldurs aled, sem nu er ordenn 68 ár, enn á minne uppvaxtar týd ráku menn lömb syn nordur á Hólkunardal, bæde úr Laxárdal og hvammzveit, þeir sem ecke geimdu þau heima, enn ecke i Glerárskóga land, þetta vitna eg óneiddur og handsala mitt nafn hier under skrifa að Skarfsstodumm, þann 5ta May A^o 1734. Þórður Jonsson.

Þá segir eftirfarandi í vitnisburði Þorgerðar Jónsdóttur frá 8. júní sama ár:

Það sie godumm monumm vitanlegt að eg Þorgerdur Jonsdotter er fædd að Glerárskogumm i Hvamssveit [...] alldre i voru þá lomb rekenn neinstadar að i leiguland myns sál. fodurs og þetta vidhiellst þar til og var fullordenn og minn sál. broder Thomas Jonsson var eigenngiffur tekenn til þar að bua, hann liede fáeinumm monnum sem hann beiddu lambarekstur í sitt leiguland sem sydann og einkumm effter hans afgang fór smámsamann meir og meir i voxt sem godumm monnum er kunnugt.

Loks segir í vitnisburði Þorlaugar Jónsdóttur frá 12. apríl 1735:

Eg underskrifud vinsamlega effterspurd vidurkenne, eg uppolst að Glerarskogum i hvamssveit [...] hvadann eg ecke firre for enn a mynu 35 aldurz are, og um allann minn uppvaxtar tuma, og þar til eg giffest mynum Egtamanne, voru alldre lömb edur gelldfie Reked i Glerárskogaland, hvorke ur þessare sveit nie Laxárdal, Edur nockrumm ödrumm sveitumm. Enn i tyd myns sal. brodurs Tomasar Jonssonar hofst þangad lömb að Reka, effter því sem hans viner hann godmotlega umm beiddu, og minner mig þo hann liede fáumm mönnum. Það man eg giörla að á mynum ungdomsarum allt til myns fulltyda aldurs var jafnadarlegast Reked af fiöllda folks lömb i Holkanardal upp fra Bytru, bæde ur þessare sveit og Laxardal.

Af vitnisburðunum verður ráðið að ekki hafi verið landsvæði innan merkja Glerárskóga sem hafði stöðu afréttar að lögum.

Í fasteignamatinu 1916–1918 er ágangur af afréttarfé talinn á meðal helstu ókosta Glerárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu.

Í *Jarðabók yfir Dalasýslu* frá 1731 eftir Orm Daðason segir um Fremri-Brekku: „[B]adar þessar Jarðer eiga til samanz Brechudal efter Jardarmagne osundur-deildann Lijka eirnenn þann Afréttarpart sem er ä Hölknarheide þar framm af j fialldalnum.“ Umfjöllun um Fremri-Brekku er í beinu framhaldi af umfjöllun um Neðri-Brekku og næst á undan umfjöllun um Bessatungu. Því má ætla að það sé annað hvort Fremri-Brekka eða Bessatunga sem vísað er til þegar þess er getið að báðar jarðirnar eigi Brekkudal saman, sem og umræddan „Afréttarpart“. Þetta er ein fárra heimilda þar sem getið er um afrétt á Hólknaheiði. Óljóst er hvernig það svæði sem þarna er vísað til muni hafa afmarkast. Þá verður að telja ólíklegt að þar hafi verið um að ræða svæði sem hafði stöðu afréttar að lögum og laut sjálfstæðri afmörkun, þegar litið er til þess hve fáar heimildir benda til slíks og framangreindrar rannsóknar á merkjum aðliggjandi jarða sem virðast ná saman á svæðinu.

Að mati óbyggðanefndar er ekkert í þeim skjallegu heimildum sem hér hafa verið raktar sem getur leitt til annarrar niðurstöðu en þeirrar að allt það land sem er innan landamerkja jarðanna Glerárskóga, Ljárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu hafi sömu stöðu sem eignarland jarðanna. Þá telur nefndin að hvorki staðhættir né gróðurfar mæli gegn því að sá hluti ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar hafi tilheyrt landi jarðanna frá öndverðu og gagnaðilar ríkisins eigi þar bein eignarréttindi á þeim grundvelli.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan marka Glerárskóga, Ljárskóga, Fremri-Brekku og Bessatungu, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka skýrt fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

6.5 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megji nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megji sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu, miðað við framlagðar tímaskýrslur og umfang hvers ágreiningsmáls fyrir sig, og er málskostnaður úrskurðaður til einstakra málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gefur tilefni til.

Í málinu gerði ábúandi ríkisjarðarinnar Staðarfells, eins og áður segir, kröfur vegna Flekkudals. Í 1. mgr. 17. gr. Þjóðlendulaga nr. 58/1998, sbr. 7. gr. laga nr. 65/2000, kemur fram að „nauðsynlegur kostnaður annarra en ríkisins“ vegna hagsmunagæslu fyrir óbyggðanefnd greiðist úr ríkissjóði. Í athugasemdum við frumvarp til laga nr. 65/2000, þar sem tilvitnuðu ákvæði var bætt við lög nr. 58/1998, kemur fram að „sterk sanngirnirök“ þyki mæla með því að „landeigendum og öðrum rétt höfum verði gert auðveldara fyrir að reka mál sín fyrir óbyggðanefnd“. Samkvæmt því sem að framan er rakið var við ákvörðun málskostnaðar litið til þess að þegar vinna lögmanns hans vegna kröfugerðarinnar og ýmissar annarrar hagsmunagæslu vegna málsins fór fram lá hvorki fyrir afstaða íslenska ríkisins til aðildar hans né niðurstaða óbyggðanefndar um hvort fallist yrði á aðildina. Að teknu tilliti til þessa er honum úrskurðaður málskostnaður, eins og nánar greinir í úrskurðarorðum.

7 ÚRSKURÐARORÐ

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. landsvæði vestan Skothryggs, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er á þeim stað á Skothrygg þar sem vatnaskil sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár ná lengst til austurs. Þaðan er vatnaskilum suðvestan Skeggjadals fylgt til suðausturs í 613 m hæðarpunkt á Skothrygg. Þaðan er línan dregin í beina stefnu til suðvesturs í vatnaskil á Hraunum og þaðan í beina stefnu til norðvesturs í vestari upptök Grensár á Hraunum. Þaðan er línan dregin til suðvesturs í vatnaskilin sem afmarka vatnasvið Flekkudalsár að suðaustanverðu og þeim vatnaskilum svo fylgt til norðausturs í upphafspunkt.

Gerður er almennur fyrirvari um hnitasetningu þjóðlendulína að liðnum málskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu.

Málkostnaður annarra en íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjanda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Ólafs Björnssonar lögmanns: Arndís Erla Ólafsdóttir og Bjarni Ásgeirsson vegna Ásgarðs: 450.000 kr. Dalabyggð vegna Sælingsdalstungu: 150.000 kr. Kirkjumálasjóður vegna Svínadals: 1.300.000 kr. Arnar Eysteinnsson vegna Bessatungu: 550.000 kr. Valgerður Lárusdóttir vegna Fremri-Brekku: 450.000 kr. Sveinn Kjartan Gestsson vegna Flekkudals: 850.000 kr. Hörpugata 1 ehf. vegna Ljárskóga: 350.000 kr. Bjarki V. Waage, Bjarnheiður Magnúsdóttir, Björk Magnúsdóttir, Smári V. Waage og Viðar G. Waage vegna Glerárskóga: 400.000 kr. Breiða ehf. og Halldór Þorgils Þórðarson vegna Breiðabólstaðar: 300.000 kr. Breiða ehf. og Hólshlíð ehf. vegna Hóls: 200.000 kr. Monika Björk Einarsdóttir vegna Rauðbarðaholts: 250.000 kr. Hjörtur Sveinn Sveinsson og Ingbór Kristmundur Sveinsson vegna Knarrarhafnar: 300.000 kr. Einar I. Ólafsson, Gísli Kristján Kjartansson, Óla Friðmey Kjartansdóttir, dánarbú Guðmundu Haraldsdóttur, Hafdís Haraldsdóttir og Haraldur Haraldsson vegna Brunngils: 20.000 kr.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmanna, hefur þegar verið eða verður endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Ása Ólafsdóttir

Allan Vagn Magnússon

Hulda Árnadóttir

**Bókun óbyggðanefndar um breytt úrskurðarorð (hvað varðar málskostnað)
í máli nr. 1/2016, Flekkudalur og Svínadalur,
við endurupptöku málsins 23. ágúst 2018.**

Úrskurðarorðin verða að þessu leyti svohljóðandi:

„Málskostnaður annarra en íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjanda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Ólafs Björnssonar lögmanns: Arndís Erla Ólafsdóttir og Bjarni Ásgeirsson vegna Ásgarðs: 450.000 kr. Dalabyggð vegna Sælingsdalstungu: 800.000 kr. Kirkju-málasjóður vegna Svínadals: 1.300.000 kr. Arnar Eysteinnsson vegna Bessatungu: 550.000 kr. Valgerður Lárusdóttir vegna Fremri-Brekku: 450.000 kr. Sveinn Kjartan Gestsson vegna Flekkudals: 850.000 kr. Hörpugata 1 ehf. vegna Ljárskóga: 350.000 kr. Bjarki V. Waage, Bjarnheiður Magnúsdóttir, Björk Magnúsdóttir, Smári V. Waage og Viðar G. Waage vegna Glerárskóga: 400.000 kr. Breiða ehf. og Halldór Þorgils Þórðarson vegna Breiðabólstaðar: 300.000 kr. Breiða ehf. og Hólshlíð ehf. vegna Hóls: 200.000 kr. Monika Björk Einarsdóttir vegna Rauðbarðaholts: 250.000 kr. Hjörtur Sveinn Sveinsson og Ingbór Kristmundur Sveinsson vegna Knarrarhafnar: 300.000 kr. Einar I. Ólafsson, Gísli Kristján Kjartansson, Óla Friðmey Kjartansdóttir, dánarbú Guðmundu Haraldsdóttur, Hafdís Haraldsdóttir og Haraldur Haraldsson vegna Brunngils: 20.000 kr.“

Ása Ólafsdóttir

Allan Vagn Magnússon

Hulda Árnadóttir

ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR
með viðaukum

Svæði 1–8B
Sérprentun 3. maí 2018

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	1
1. INNGANGUR	2
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	2
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	3
3.1. Landnám.....	3
3.2. Hefð.....	6
3.3. Lög.....	10
4. FLOKKUN LANDS	11
4.1. Almennt.....	11
4.2. Jörð.....	12
4.3. Almennningar.....	19
4.4. Afréttir.....	22
4.5. Jörð eða afréttur?.....	28
4.6. Jöklar.....	30
4.7. Fjallskil.....	36
4.8. Ítök.....	39
4.9. Fjörur og rekæign.....	43
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	47
5.1. Almennt.....	47
5.2. Jarðamöt og jarðabækur.....	48
5.3. Máldagar og vísitasíur.....	50
5.4. Lögfestur.....	53
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf.....	54
5.6. Afsals- og veðmálabækur.....	58
5.7. Aðrar heimildir.....	60
6. NIÐURSTAÐA	60
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5	65
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	65
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða.....	66
7.1.2. Heiðarbylí á Norðausturlandi.....	69
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	70
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	70
8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana.....	70
9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	74
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	74
10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	75
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	75
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar.....	76
10.3. Heimildir um legu jarða til forna.....	77
11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A	78
11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	78
11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir.....	79
11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis.....	81
11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna.....	84

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–8A. Fer sá texti hér á eftir, í köflum 1–6.

Í úrskurðum á svæðum 3–8A hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Tilefni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi gafst einkum á svæðum 5, 6, 7A, 7B og 8A og fer sá texti lítilega stytur hér á eftir, í köflum 7–11.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum, og vísa til þeirra.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálendis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhérað eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálendisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglandis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálandinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglandis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglandi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgadist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálandisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálandinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálandisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnámafrásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarhari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjöllum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar lítið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfari inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lundi. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grímní. Riti um nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarríkis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átflulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lft gleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í lagalegum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio immemorialis“.¹³

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Jtem huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal þad ecki

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist þad sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellíð í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellíð bar málið undir Landsyfírrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

¹⁶ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafingið frumvarp kansellisins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfirrættur hefði um árabíl dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfirrættar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarrættur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. 11b. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Fellt voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845.* Reykjavík 1845. S. 2–12.

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi...1845*, s. 466.

²⁰ *Landsyfirrættardómar og hæstarættardómar í íslenskum málum.* 3. b. (1886–1889) Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfirrættardómar og hæstarættardómar í íslenskum málum.* 5. b. (1895–1898) Reykjavík 1901. S. 327–330.

sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra siðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalífíð, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalífíð, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjalogum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginkilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómur þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkjja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttar-not, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkja-bréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirk en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (lands-

nefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlalaga.²⁶

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almenn

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra;
en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá l†g

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir*. (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalogum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almeningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framangreindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór

²⁷ *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. llb). Sbr. einnig *Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mördur Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. llb.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðatta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnfjall deila til sjóvar. ... Síðan skipaði hann heraðit sínum féltgum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjtrð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í þinnur lþnd, eða aðrir menn eigi þanneg ’ttk“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjþll þau eru, er vatnfjall deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjþll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jþrð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almennings eða afréttar...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggiöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lþ.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. lbb). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. llb.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hvorrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrir mæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svokölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Rekabálkur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lb.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárusson sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárusson, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. *Jónsbókar*.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hveirrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákveðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur

⁴⁰ Sjá Grágás 1992, s. 345 (48. k. lbp.). Jónsbók 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

⁴² Grágás 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). Jónsbók 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

⁴⁵ Grágás 1992, s. 344 (48. k. lbp.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og *hjáleigu*. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögbú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búakviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík. S. 24.

í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalþndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sþk á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatnshreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggja næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist *heimaland* stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn hjálönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

a. *Búfjánhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflið.

b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjánhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

⁵² *Jónsbók* 1904, s. 292.

⁵³ *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hverrar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti megi leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvornig háttáð sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningssland, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undanskildum þegar um beitiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afrjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um aftjettir og almenninga.“ *Lögrjetta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fygla svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjargangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilir á, hvár þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivítin þill i almenningi eru þillum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fygla. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvítu; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagur viðrinn. Nú koma menn þar þöru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. IIb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ Grágás 1992, s. 369 (74. k. IIb.).

⁶⁴ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. IIb.).

⁶⁵ Jónsbók 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. IIb.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (IIb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað. Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýtt af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklings-eignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttjar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitiland í svonefndum Þjorsártungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjölum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignaréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. nánulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beutilands. Síðar hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beutiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeutiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur þjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalogum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalog, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. Þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til sumarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annari jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft víðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var víður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignar-

⁸⁰ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. lbp.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

⁸¹ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lbp.).

⁸² *Grágás* 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. lbp.).

⁸³ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

rétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttar eignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afréttar né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo: Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögnum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afrétta sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neindir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur rétthafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til afréttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtaldshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafriðun og 2. gr. nánulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (*Nýjabæjarafréttur*). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumararbeit fyrir búfenað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (*Reyðarvatn*) og H 1975 55 (*Arnarvatnsheiði*).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku þjóðlendulaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um

slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafreitti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgróinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnast afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafísar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðrhöfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vídd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosíð í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við ritgerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverr við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

frostþenslukeninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfanlegur og hnígur og skríður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í íslenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem enginn hafi nýttjar af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afréttur, almenningur, óbyggðir eða hálendi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk þjóðlendna.¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiae chrySTALLINIS* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur I*. Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afrétta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálendinu, til dæmis öræfa- og jöklafræðings, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skírskotað til sérréttinda yfir né heldur neinn almennaréttur er bundinn við“ („Eignaréttur á landi og orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr. einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklingseignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmenninga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbætur eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins, að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenningar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í ákvæðum laganna.

Um ákvörðun eignarmarkna/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarkna sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álitamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar.

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitid að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekkta jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnámstíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrð aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnámstíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok níttjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hropað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku Þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til Þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpinn en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnglögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalýsingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og Þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktar um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku Þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að frá gildistöku Þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan Þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka Þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. Þjóðll., enda sé jökullinn í Þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í Þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist Þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan Þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla Þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölu og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru ennfremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum batur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrarþeir því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er l†gr-tt skal vera, skipa svá †ðrum g†ngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri m†rk við konung

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gþnguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútgefin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

¹¹⁶ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. llb.).

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitilanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögnum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitilanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögnum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að smölun heimlands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beitiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttáð á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um

beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttáð.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttáð að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttáð svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítök* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarrétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. *Grágás* 1992, s. 288.

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í tinnur līnd, eða aðrir menn eigi þanneg ítīk; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með váttum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tímabundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjállega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta reka-skrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjöruntjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálavhömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hríaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingaraflla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparháttanna og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nýttjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðitaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr.

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hrís/hrísrif/hrístak, torf, mósкурður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaitak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískylða*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óyggjandi fram á að hafi nokkurn tíma verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framan- greind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögunum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti, sem sveitarfélög eiga. Í lögunum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

4.9. Fjörur og rekæign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar, og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lǫgum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *rekamarka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

¹³⁷ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I, s. 37. Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvölum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörum í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deilda reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattu [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknar svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamarck til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijngi af badum l¹gm¹nnunum og allri logriettunne a dogum Häkonar kongz. sem væri i almennelegu flæðarmäle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Mälarkamp. edur eíartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

¹⁴⁴ Grágás 1992, s. 552. Í Jónsbók virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis *út fyrir* netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (Jónsbók 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt Jónsbók 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

Ef maðr kaupir reka af landi manns at l†gmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjørr en svá, þá á landeigandi af fj†ru þeiri álnarl†ng kefli †ll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerktan við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af viði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *reka-grunnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örafum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en

¹⁵⁰ *Jónsbók* 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í *Jónsbók* er landeiganda eignaður allur flutningur (*Jónsbók* 1904, s. 197).

¹⁵² *Grágás* 1992, s. 354–355, 365. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í *Jónsbók*.

¹⁵³ *Grágás* 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningafjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gildi einu þó að annar hefði eignast aðrar nytjar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalegg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almenningur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ *Grágás* 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, *Grágás* og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningafjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „finnandasþik“). Sbr. *Grágás* 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ *Grágás* 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitaefni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendlögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almennt

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirbyggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álnum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landsþjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrettingu“ í

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárusson, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárusson 1967, s. 63.

votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svonefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af hefyng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstrartollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

út 1861 undir heitinu *Ný jarðabók fyrir Ísland*. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögnum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útigang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitasúr

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá

og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitasíuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildarinnar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögréttu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkju-registur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lárusson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (llb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (llb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (llb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (llb. 17).¹⁸⁸

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (llb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lþgfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lþgfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggr, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lþgmáli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögrétta (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdrættir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitásiur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjalaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfjöllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjalýsingar var

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjalaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok níttjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útkljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða löggin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirsvarsmanna jarða til merkjasetningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbyggðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirsvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

„jarðar“ og „fyrirsvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjagala fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrá þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrá hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggæringa. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirsvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrjetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum,...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjálaga 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágretta eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjálaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðháttar, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsímálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsímálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lögmála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansellisins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögbingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögbingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lbp.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lbb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku nógildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var lítið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfirréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan nógildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnáslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A 1977–1978*, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þá-gildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómur hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómur sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitaeefni.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignausmsýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágríp af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendulaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla.

Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendulögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendir og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendir og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendir.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nýttjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátíð, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnánum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hveirrar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hveirrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óbyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenski löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir

hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrir en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómur varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómur

²¹¹ Kafli 6.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómar frá 11. maí 2006 (mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómar frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómar frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrír dómar frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómar gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...].

7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekktt á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

²¹² Kafli 6.1.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafréttur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjalllendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf

hátt í tvö hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkjalýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotkenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landamerkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

...nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjálaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjálýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréfi liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að

²¹³ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3. [...].

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2. [...].

byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Græna fjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra

²¹⁶ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

²¹⁷ Kafli 6.1.3. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnotaafréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðháttar, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitæfni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðháttar, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsörk, Goðaland, Almennunga, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

...nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almenna, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr. 497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendlaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómþings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitir í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið numin, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan

upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafretta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almenninum, Merkurtingum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyjafjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðháttu, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumarbeitar fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrjú dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskups-tungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum

nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitæfni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærumál sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Örafum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar voru ákvæði Mannréttinasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kæranda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærendur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kæranda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

²¹⁸ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A).

10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur); tveir dómur frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómur frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009 (Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsártunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi), nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álftaneshrepps hins forna/norðaustanverður hluti Almenningskóga Álftaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafreittur); tveir dómur frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrjú dómur frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkð og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkð, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendur að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Þau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjulands, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi áréttu þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álitafni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkst var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafarétti(r) og annað land er þannig veigamikil atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Um fjöllum í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafarétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

Sem dæmi um skyld álitaefni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormóðsstaðasel í máli nr. 1/2008 á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómar fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var

²²² Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekk. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekk þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrri atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjalllendið á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stoð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stoð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdist öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í

²²³ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggja að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess enn fremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart Þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafra-gjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyru tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykkt á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist

vel almennri afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar fyllilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að fellt verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Helligshéið sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað víðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu

en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar sammingsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við sammingsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalínu samkvæmt fyrrnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli sammingsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lögbýlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og

eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku Þjóðlendlaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku Þjóðlendlaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómur Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að lítið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirliggjandi dómur hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfirréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfirréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framufréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfirréttar deildu Munkaþverárklostur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leyttinu til staðfestur af Landsyfirrétti, segir meðal annars:

Afrjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á öræfi, á að tilheyra Munkaþverár klostri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfirréttar. Réð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirbyggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklosturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfirréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklostri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfirréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfirréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afrjettarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyrði Munkaþverárklostri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfirréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirbyggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklostur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunarréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppanna sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nytu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif aðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu aðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunnir að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma

að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfirrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómsþings Árnassýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómsþings Árnassýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómsþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfstaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignardómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómsnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvalla.

Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómur Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

II. Aðilaskrá

Þjóðlendum

Fjármála- og efnahagsráðherra
f.h. íslenska ríkisins

Ásgarður

Arndís Erla Ólafsdóttir og Bjarni
Ásgeirsson

Bessatunga

Arnar Eysteinnsson

Breiðabólstaður

Breiða ehf. og Halldór Þorgils Þórðarson

Brunngil

Einar I. Ólafsson, Gísli Kristján
Kjartansson, Óla Friðmey Kjartansdóttir,
dánarbú Guðmundu Haraldsdóttur,
Hafdís Haraldsdóttir og Haraldur
Haraldsson

Fremri-Brekka

Valgerður Lárusdóttir

Glerárskógar

Bjarki V. Waage, Bjarnheiður
Magnúsdóttir, Björk Magnúsdóttir, Smári
V. Waage og Viðar G. Waage

Hóll

Breiða ehf. og Hólshlíð ehf.

Knarrarhöfn

Hjörtur Sveinn Sveinsson og Ingbór
Kristmundur Sveinsson

Ljárskógar

Hörpugata 1 ehf.

Rauðbarðaholt

Monika Björk Einarsdóttir

Svínadalur

Kirkjumálasjóður

Sælingsdalstunga

Dalabyggð

III. Skjalaskrá¹

Skjalaskrá með efnisflokkun á skjölum nr. 2 og 4 (ekki alltaf númeraröð). Efnisflokkunin vísar til „Yfirlits yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“.

Lagt fram af Eddu Andradóttur lögmanni og Indriða Þorkelssyni lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing, dags. 8.2.2016.
	1(1)	Skjalaskrá, dags. 8.2.2016.
	1(2)	Tilvísanaskrá, dags. 8.2.2016.
	1(3)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 9 hjá óbyggðanefnd, dags. 17.9.2014.
	1(4)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 12.12.2014.
	1(5)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 22.12.2014.
	1(6)	Afrit af bréfi óbyggðanefndar til Dalabyggðar. Tilkynning um meðferð óbyggðanefndar á svæði 9, dags. 26.1.2015.
	1(7)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 9, dags. 25.2.2015.
	1(8)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 19.3.2015.
	1(9)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9, dags. 29.5.2015.
	1(10)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 29.5.2015.
	1(11)	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um skiptingu svæðis 9 og kröfulýsingafresti, dags. 30.9.2015.
	1(12)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins um skiptingu svæðis 9, dags. 30.9.2015.
	1(13)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um viðbótarfrest til að skila kröfulýsingu á svæði 9A, dags. 13.11.2015.
	1(14)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 16.11.2015.
	1(15)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um frest til að skila kröfulýsingu á svæði 9A, dags. 14.12.2015.
	1(16)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 18.12.2015.
	1(17)	Bréf lögmanns íslenska ríkisins til óbyggðanefndar um frest til að skila kröfulýsingu á svæði 9A, dags. 26.1.2016.
	1(18)	Bréf óbyggðanefndar til lögmanns íslenska ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 27.1.2016.
	1(19)	Greinargerð, dags. 3.8.2017.
	1(20)	Leiðrétting á kröfulínu íslenska ríkisins vegna Flekkudals í máli 1/2016, ásamt korti, dags. 28.11.2017.

¹ Skjölum er raðað undir efnisflokkum og þau eru því ekki í rétttri númeraröð að öllu leyti. Sjá einnig kafla 4.2.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

2	Yfirlit/heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 30.4.2018, ásamt skrá yfir prentaðar heimildir sem leitað var í af hálfu safnsins.
---	--

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1.):

2(1)	Hvoll, dags. 21.5.1884. Merkt 32 a–b.
2(2)	Hvítidalur, dags. 20.5.1884. Merkt 33 a–c.
2(3)	Sælingsdalstunga, dags. 20.5.1884. Merkt 34 a–b.
2(4)	Sælingsdalstunga og Gerði, dags. 18.6.1922. Merkt 35 a.
2(5)	Ásgarður, dags. 15.5.1885. Merkt 36 a–c.
2(6)	Glerárskógur, dags. 2.5.1884. Merkt 37 a–b.
2(7)	Ljárskógar, dags. 2.5.1886. Merkt 38 a–b.
2(8)	Bessatunga, dags. 3.6.1890. Merkt 39 a–b.
2(9)	Fremri-Brekka, dags. 20.5.1884. Merkt 40 a–b.
2(10)	Brunngil, dags. 12.6.1886. Merkt 60 a–b.
2(11)	Staðarfell, dags. 21.7.1883. Merkt 14 a–c.
2(12)	Túngarður, dags. 31.5.1887. Merkt 15 a–b.
2(13)	Hallsstaðir, dags. 31.5.1887. Merkt 16 a–b.
2(14)	Stóra-Tunga og Orraháls, dags. 4.9.1921. Merkt 17 a.
2(15)	Stóra-Tunga, dags. 28.5.1884. Merkt 18 a–b.
2(16)	Stóri-Galtardalur, dags. 30.5.1884. Merkt 19 a.
2(17)	Skarð ásamt hjáleigunum Manheimum, Geirmundarstöðum og Barmi, dags. 13.5.1890. Merkt 20 a–b.
2(18)	Búðardalur, dags. 13.5.1885. Merkt 21 a–b.
2(19)	Hvarfsdalur, dags. 21.5.1885. Merkt 22 a–b.
2(20)	Hvammur, dags. 25.5.1886. Merkt 23 a–b.
2(21)	Hofakur, dags. 26.5.1884. Merkt 24 a–b.
2(22)	Kýrunnarstaðir, dags. 24.5.1884. Merkt 25 a–b.
2(23)	Knarrarhöfn, dags. 23.5.1884. Merkt 26 a–c.
2(24)	Rauðbarðaholt, dags. 13.5.1884. Merkt 27 a–b.
2(25)	Hóll, dags. 29.6.1918. Merkt 28 a–c.
2(26)	Breiðabólsstaður, dags. 21.5.1884. Merkt 29 a–b.
2(27)	Valþúfa, dags. 30.5.1884. Merkt 30 a–b.
2(28)	Skógar, dags. 30.5.1884. Merkt 31 a.
2(121) a–b	Hella, dags. 7.4.1884. Merkt 69.

Jarðabréf á Þjóðskjalasafni (skjalaflokkur A.2.):

2(83) a–b	Ýmsar lögfestur úr Dalasýslu. Eftirrit af lögfestum fyrir ýmsar jarðir í Dalasýslu 1691–1831. Meðal annars lögfestur fyrir Staðarfell og Flekkudal 1810, Ljárskóga í Laxárdalshreppi 1805, Fremri-Brekku 1809 og Ásgarð 1831, ásamt broti úr kaupbréfi fyrir Stóru-Galtardalstungu 1816, ásamt uppskrift. Merkt 1 a–n.
2(84) a–b	Jóhannesi Guðmundssyni byggður 1/8 partur úr landjörðinni Búðardal, dags. 3.4.1844, ásamt uppskrift. Merkt 2 a–c.
2(85) a–b	Kaupbréf þar sem sr. Jón Jónsson selur mons. Þorsteini Pálssyni í umboði mons. Runólfs Ólafssonar, 20 hndr. í hálfum Búðardal og 10 hndr. í Akureyjum, liggjandi innan Dalasýslu, dags. 14.9.1734, ásamt uppskrift. Merkt 3 a–b.
2(86) a–b	Kaupbréf þar sem J. Kolbeinsson selur Einari Ólafssyni eignarjörð sína, Kirnastaði í Hvammssveit, 24 hndr. að dýrleika. Kaupbréfið var uppleið á Hvammsmanntalsþingi 13.5.1825, dags. 14.7.1824, ásamt uppskrift. Merkt 4a.
2(87)	Landamerkjauppdráttur fyrir Hól og Ketilsstaði í Hvammssveit, ódags. Merkt 5a.

2(88) a–b	Vitnisburðir um engjar Hvítadals árið 1602. Athugasemd um að skjalið sé á uppskafningi, ásamt uppskrift. Merkt 6 a–e.
2(89) a–b	Kaupbréf þar sem Jón Bjarnason selur Magnúsi Ketilssyni sýslumanni jörðina Bessatungu. Landamerkja getið. Upplesið fyrir rétti að Staðarhóli 26.5.1844, dags. 19.5.1788, ásamt uppskrift. Merkt 7 a–b.
2(90)	Úttekt á húsum og byggingum jarðarinnar Bessatungu, dags. 28.5.1821. Merkt 8 a–f.

Afsals og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.):

2(122) a–b	Lögfesta Jóns Arnasonar fyrir hálfu jörðina Knarrarhöfn, upplesin fyrir manntalsþingsrétti að Hvammi 27.4.1842, dags. 25.4.1842. Merkt 3 a–b.
2(123) a–b	Lögfesta Jóns Sigmundssonar og Jóns Sigurðssonar fyrir Hvítadal, upplesin fyrir manntalsþingsrétti að Staðarhóli 2.5.1844, dags. 2.5.1844. Merkt 4 a–b.
2(124) a–b	Lögfesta Boga Benediktssonar fyrir Flekkudal o.fl., upplesin fyrir manntalsþingsrétti að Staðarhóli 15.5.1846, dags. 15.5.1846. Merkt 5 a–c.
2(125) a–b	Lögfesta Jóns Bergþórssonar og Bjarna Bergþórssonar fyrir Ljárskóga, upplesin fyrir manntalsþingsrétti að Hjarðarholti 21.5.1861 og að Staðarhóli 23.5.1861, dags. 4.5.1861. Merkt 7 a–b.
2(126) a–b	Sáttargerð um landamerki á milli Sælingsdalstungu og Leysingjastaða í Hvammssveit, lesin fyrir manntalsþingsrétti að Hvammi 23.5.1868, dags. 24.4.1850. Merkt 8 a–d.
2(131) a–b	Lögfesta Jóns Bergþórssonar og Bjarna Bergþórssonar fyrir Ljárskóga, upplesin fyrir manntalsþingsrétti að Hjarðarholti 22.5.1855, dags. 22.5.1855. Merkt 6 a–b.
2(132) a–b	Lögfesta Sturlaugs Einarssonar fyrir Sælingsdalstungu, lesin fyrir manntalsþingsrétti að Hvammi 23.5.1868, dags. 7.5.1868. Merkt 18 a–c.

Fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur A.5.):

2(29)	Jarðamat 1849–1850: Staðarfell, Hallstaðir, Túngarður, Skógar, Þúfa, Stóri-Galtardalur, Stóra-Tunga, Skarð, Búðardalur, Hvarfsdalur, Akur, Hvammur, Knarrarhöfn, Kýrunnarstaðir, Holt, Hóll, Breiðabólsstaður, Sælingsdalstunga, Ásgarður, Glerárskógar, Ljárskógar, Bessatunga, Fremri-Brekka, Hvoll, Hvítidalur, Staðarhóll, Brunngil. Merkt b 39–40, 42, 44–45, 47, 49, 51, 53, 56, 58–60, 63–65.
2(30)	Fasteignamat 1916–1918: Staðarfell, Túngarður, Hallsstaðir, Stóra-Tunga, Stóri-Galtardalur, Skarð, Búðardalur, Hvarfsdalur, Hvammur, Hofakur, Kýrunnarstaðir, Knarrarhöfn, Rauðbarðaholt, Hóll, Breiðabólsstaður, Valþúfa, Skógar, Skarð, Hvoll, Hvítidalur, Sælingsdalstunga, Ásgarður, Glerárskógar, Ljárskógar, Bessatunga, Fremri-Brekka, Brunngil og Staðarhóll. Merkt c 1–25, 67–68, 70.
2(41)	Jarðamat 1804: Staðarfell, Hallsstaðir, Galtardalstuga, Stóri-Galtardalur, Skarð, Búðardalur, Hvarfsdalur, Hvammur, Hofakur, Kýrunnarstaðir, Knarrarhöfn, Hóll, Breiðabólsstaður, Valþúfa, Skógar, Hvoll, Staðarhóll, Hvítidalur, Sælingsdalstunga, Ásgarður, Glerárskógar, Ljárskógar, Bessatunga, Fremri-Brekka og Brunngil. Merkt 1–5, 7–9, 11–14, 16–24.
2(92)	Fasteignamat 1916–1918: Svínadalssel í Saurbæjarhreppi. Merkt c 71 a–b.

Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda (skjalaflokkur A.6.):

2(102) a–b	Vitnisburður um landamerki Knarrarhafnar, dags. 21.5.1834. Merkt b 11 a–e.
2(103) a–b	Manntalsþing að Staðarhóli 5.6.1758. Brynjólfur Bjarnason lét lesa upp lögfestu fyrir „Hvols og Miðhúsalandi“. Merkt b 33 a–b.

2(104) a-b	Manntalsþing að Staðarhóli 27.5.1848. Upplesið veðsetningarbréf, dags. 19.10.1847, útgefið af Th. Thorsteinsen þar sem hann veðsetur jörðina Hvoli. Merkt b 34 a-b.
2(105) a-b	Manntalsþing að Staðarhóli 19.6.1911. Þinglesið afsalsbréf Indriða Indriðasonar á Ballará til Valdimars Guðmundssonar á Hvoli fyrir hálfri jörðinni Hvoli ásamt hálfum Svínadal. dags. 15. júní 1911. Merkt b 35 a-b.
2(106) a-b	Gestaréttur að Staðarhóli, 7.9.1896. Tekið fyrir gestaréttarmál Jófríðar Guðmundsdóttur gegn Zakaríasi Einarssyni á Hvolsseli, vegna skuldar Zakaríasar við Jófríði. Merkt b 36 a-b.
2(107) a-b	Manntalsþing að Hvammi í Hvammssveit, 18.6.1804. Voru bændur áminntir um að „gjöra vegabætur á Svínadal að sunnan og að sunnanverðu á Sælingsdalsheiði“. Merkt b 37 a-b.
2(108) a-b	Extraréttur að Hvammi í Hvammssveit, 21.5.1834. Fyrirtekin sökin Jón Magnússon í Sælingsdalstungu gegn Pétri Helgasyni á Leysingjastöðum, um beitartoll Svínadals. Merkt b 38 a-b.
2(109) a-b	Manntalsþing að Hvammi í Hvammssveit 5.5.1734. Ásgeir Jónsson lögfesti alla Ljárskóga liggjandi í Laxárdal og Hjarðarholtskirkjusókn, landamerkja getið. Merkt b 42 a-b.
2(110) a-b	Manntalsþing að Hjarðarholti 26.3.1806. Upplesin lögfesta fyrir Ljárskógaland, dags. 5.10.1805. Landamerkja getið. Merkt b 48 a-c.
2(111) a-b	Reglugjörð fyrir Dalasýslu um grenjaleitir, dýraveiðar og geldfjárrekstur á afrétti og dali, dags. 20.5.1809. Merkt e 1 a-e.
2(112) a-b	Reglugjörð fyrir Dalasýslu um fjármörk, fjallgöngur og réttir, dags. 13.8.1809. Merkt e 2 a-i.
2(113) a-b	Bréf sýslumannsins í Dalasýslu til hreppstjóra í sýslunni, dags. 31.3.1857, varðandi ráðstafanir til hindrunar útbreiðslu á fjárkláða um Vesturland. Merkt e 3 a-b.
2(114) a-b	Bréf bænda á Fellsströnd til sýslumanns vegna fjalleita, dags. 10.10.1857. Merkt e 4 a-b.
2(115) a-b	Svarbréf hreppstjóra Skarðshrepps, dags. 12.6.1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Merkt e 28 a-b.
2(116) a-b	Svarbréf hreppstjóra Fellsstrandarhrepps, dags. 11.6.1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Merkt e 29 a.
2(117) a-b	Svarbréf hreppstjóra Klofningshrepps, dags. 24.8.1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Merkt e 30 a.
2(118) a-b	Svarbréf hreppstjóra Hvammshrepps, dags. 4.9.1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Merkt e 31 a.
2(119) a-b	Bréf hreppsnefndar Hvammssveitar til sýslunefndar Dalasýslu, dags. 30.11.1875, er varðar afréttir, upprekstur og réttir í sveitinni. Merkt e 7 a-b.
2(120) a-b	Svarbréf hreppstjóra Saurbæjarhrepps, dags. 3.9.1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Dalasýslu. Merkt e 32 a.

Uppskriftir úr dómabókum sýslumanna (skjalaflokkur A.6.b.):

2(127) a-b	Manntalsþing að Staðarhóli, 30.5.1809. Upplesin lögfesta Jóns Magnússonar fyrir Fremri-Brekku, dags. 27.5.1809. Merkt 32 a-c.
2(128) a-b	Manntalsþing að Hjarðarholti, 22.5.1855. Tilkynnt að Jón og Bjarni Bergþórssynir lögfesti Ljárskóga, dags. 22.5.1855. Merkt 40 a-b.
2(129) a-b	Manntalsþing að Hjarðarholti í Laxárdal 6.5.1734. Bókun um upplestur á lögfestu Þórðar Þórðarsonar fyrir hálfu Ljárskóga og lögfestu Ásgeirs Jónssonar fyrir hálfu Ljárskóga, dags. 5.5.1734. Merkt 43.

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7.):

2(93) a-b	Afrit af gjafabréfi fyrir Galtardalstungu 1559. Landamerki gagnvart Flekkudal tilgreind. Upplesið fyrir rétti að Staðarfelli 12.06.1775. Merkt 4 a-c.
2(94) a-b	Kaupbréf fyrir Sælingsdalstungu 20.5.1586. Getið um Svínadal. Merkt 10a.
2(95) a-b	Kaupbréf fyrir Sælingsdalstungu 1611. Merkt 11a.
2(96) a-b	Vitnisburður um „Sælingsdalstunguland á Svínadal“. Eftirrit úr handritasafni Hannesar Finnssonar biskups, dags. 17.8.1857. Merkt 13 a-b.
2(97) a-b.	Afrit af landamerkjalyðingu fyrir jörðina Sælingsdalstungu 20.05.1884. Merkt 14 a-b.
2(98) a-b	Athugasemdir Thorvald Sivertsens í Hrapsey um Hvolskirkjueignir, dags. 24.3.1833. Merkt 15 a-f.
2(99) a-b	Afrit af biskupsvísitasíum Hvolskirkju 1639, 1675, 1699 og 1725. Getið um Svínadal. Merkt 16 a-o.
2(100) a-b	Greinargerð Orms Daðasonar 1744 um kirkjur, hálfkirkjur og bænhús í Dalasýslu. Hvoll, Staðarhóll, Brunngil, Sælingsdalstunga og Ásgarður. Merkt 1 a-h.
2(101) a-b	Lögfesta Péturs Pálssonar fyrir Sælingsdalstungu 1618. Merkt 12 a-d.
2(130) a-b	Þrjú vitnisburðir um Glerárskóga, dags. 8.5.1734, 5.5.1734 og 12.4.1735. Merkt 9a.

Vísitasúbækur biskupa (skjalaflokkur A.8.):

2(31) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 3.9.1750, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 62 a-c.
2(32) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 13.9.1639, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 2 a-b.
2(33) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 7.9.1650, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 14 a-b.
2(34) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 28.8.1659, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 17 a-b.
2(35) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 14.9.1675, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 22 a-c.
2(36) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 12.8.1699, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 37 a-c.
2(37) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 13.9.1725, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 42 a-c.
2(38) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 7.8.1750, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 52 a-c.
2(39) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 31.8.1782, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 72 a-b.
2(40) a-b	Vísitasía Hvols, dags. 10.8.1827, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. Svínadal. Merkt 91 a-c.
2(42) a-b	Vísitasía Staðarfells, dags. 11.9.1650, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 15 a-b.
2(43) a-b	Vísitasía Staðarfells, dags. 23.9.1675, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 29 a-b.
2(44) a-b	Vísitasía Staðarfells, dags. 8.8.1699, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 35 a-b.
2(45) a-b	Vísitasía Staðarfells, dags. 15.9.1725, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 45 a-b.
2(46) a-b	Vísitasía Staðarfells, dags. 12.9.1750, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 55 a-b.

2(47) a–b	Vísitasía Staðarfells, dags. 7.9.1758, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 65 a–b.
2(48) a–b	Vísitasía Staðarfells, dags. 5.9.1782, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 75 a–b.
2(50) a–b	Vísitasía Staðarfells, dags. 8.8.1827, ásamt uppskrift. Kirkjan á m.a. x hndr. í landi Staðarfells. Ekki minnst á Flekkudal. Merkt 88 a–b.
2(51) a–b	Greinargerð Boga Benediktssonar um Staðarfell og kirkjueign, dags. 6.5.1828, ásamt uppskrift. Merkt 5 a–e.
2(52) a–b	Greinargerð Boga Benediktssonar um kirkju- og bóndaeign á Staðarfelli, dags. 20.12.1828, ásamt uppskrift. Merkt 6 a–d.

Skjalasöfn presta og prófaste (skjalaflokkur A.9.):

2(53) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 29.4.1721, ásamt uppskrift. Merkt 41 a–c.
2(54) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 10.5.1726, ásamt uppskrift. Merkt 52 a–b.
2(55) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 22.4.1732, ásamt uppskrift. Merkt 61 a–b.
2(56) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 19.6.1739, ásamt uppskrift. Merkt 69 a–b.
2(57) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 6.8.1753, ásamt uppskrift. Merkt 88 a–b.
2(58) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 20.8.1803, ásamt uppskrift. Merkt 90 a–b.
2(59) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 29.7.1807, ásamt uppskrift. Merkt 106 a–b.
2(60) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 28.8.1820, ásamt uppskrift. Merkt 108 a–b.
2(61) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 28.9.1834, ásamt uppskrift. Merkt 118 a–c.
2(62) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 24.12.1842, ásamt uppskrift. Merkt 121 a–b.
2(63) a–b	Prófastsvísitasía Staðarfellskirkju, dags. 21.8.1866, ásamt uppskrift. Merkt 130 a–b.
2(64) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 5.5.1726, ásamt uppskrift. Merkt 49 a–b.
2(65) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 27.4.1732, ásamt uppskrift. Merkt 63 a–b.
2(66) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 25.5.1740, ásamt uppskrift. Merkt 70 a–c.
2(67) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 15.6.1753, ásamt uppskrift. Merkt 86 a–b.
2(68) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 27.8.1803, ásamt uppskrift. Merkt 93 a–b.
2(69) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 22.7.1807, ásamt uppskrift. Merkt 103 a–c.
2(70) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 3.9.1820, ásamt uppskrift. Merkt 110 a–d.
2(71) a–b	Prófastsvísitasía Hvols í Saurbæ, dags. 24.8.1866, ásamt uppskrift. Merkt 133 a–b.
2(72) a–b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 2.5.1721, ásamt uppskrift. Merkt 42 a–d.
2(73) a–b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 8.5.1726, ásamt uppskrift. Merkt 51 a–c.

2(74) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 25.4.1732, ásamt uppskrift. Merkt 62 a-c.
2(75) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 27.5.1740, ásamt uppskrift. Merkt 72 a-c.
2(76) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 7.6.1748, ásamt uppskrift. Merkt 78 a-c.
2(77) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 13.5.1753, ásamt uppskrift. Merkt 85 a-b.
2(78) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 25.8.1803, ásamt uppskrift. Merkt 91 a-d.
2(79) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 25.7.1807, ásamt uppskrift. Merkt 105 a-b.
2(80) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 1.9.1820, ásamt uppskrift. Merkt 109 a-c.
2(81) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 23.9.1822, ásamt uppskrift. Merkt 117 a-b.
2(82) a-b	Prófastsvísitasía Skarðskirkju á Skarðsströnd, dags. 23.8.1866, ásamt uppskrift. Merkt 131 a-c.
2(91) a-b	Greinargerð Boga Benediktssonar um kirkju- og bóndaeign á Staðarfelli, dags. 24.12.1842, ásamt uppskrift. Merkt 7 a-b.

Afsals og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.):

Skjöl fengin frá sýslumanninum á Vesturlandi:

4(33)	Hvoll. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1867.
4(34)	Glerárskógar. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1867.
4(35)	Ljárskógar. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1867.
4(36)	Bessatunga. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1867.
4(37)	Fremri-Brekka. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1867.
4(38)	Staðarfell. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1867.
4(39)	Hvoll. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1929.
4(40)	Glerárskógar. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1929.
4(41)	Ljárskógar. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1929.
4(42)	Bessatunga. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1929.
4(43)	Brekka fremri. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1929.
4(44)	Staðarfell. Síða úr Realregistri yfir veðmála- og kaupbréfabók Dalasýslu sem tekin var í notkun 1929.
4(45)	Hvoll. Síða úr spjaldskrá fasteignabókar Dalasýslu.
4(46)	Glerárskógar. Síða úr spjaldskrá fasteignabókar Dalasýslu.
4(47)	Ljárskógar. Síða úr spjaldskrá fasteignabókar Dalasýslu.
4(48)	Bessatunga. Síða úr spjaldskrá fasteignabókar Dalasýslu.
4(49)	Brekka, fremri. Síða úr spjaldskrá fasteignabókar Dalasýslu.
4(50)	Staðarfell. Síða úr spjaldskrá fasteignabókar Dalasýslu.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16.):

4(1)	Símskeyti Fossanefndar til allra sýslumanna um vatnsréttindi í afréttum, dags. 3.4.1918.
4(2)	Bréf Stjórnarráðs Íslands til allra sýslumanna þar sem beðið er um skýrslu um svæði sem talin eru til almenninga eða afrétta, dags. 29.12.1919.
4(3)	Svarbréf Dalasýslu, dags. 4.9.1920, í tilefni af bréfi Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919.
4(4)	Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins til sveitarfélaga um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989.
4(5)	Svarbréf oddvita Miðdalahrepps, dags. 20.2.1989, í tilefni fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989.
4(6)	Svarbréf sveitarstjóra Laxárdalshrepps, dags. 8.5.1989, í tilefni fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989.
4(7)	Svarbréf oddvita Hvammshrepps, dags. 2.5.1989, í tilefni fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989.
4(8)	Svarbréf Sig. Þórólfssonar f.h. Saurbæjarhrepps, dags. 20.11.1989, í tilefni fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989.
4(9)	Svarbréf oddvita Hörðudalshrepps, dags. 14.11.1989, í tilefni fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstrarrétt, dags. 20.2.1989.

Önnur óprentuð frumgögn: Skjöl fengin frá héraðsskjalasafni Dalasýslu (skjalaflokkur A.16.):

4(51)	Gjörðabók hreppsnefndar Fellsstrandarhrepps 1926–1942. Fundargerð hreppsnefndar, dags. 25.6.1939. Fjallað um smalamennsku á Flekkudal.
-------	--

Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1.):

4(52)	Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi. Kirkju að Vatnshorni getið. Í.f. XII. b., bls. 1 og 12.
4(53)	Máldagi Staðarfellskirkju frá 1327. Í.f. II. b., bls. 636–637.
4(54)	Máldagi Staðarfellskirkju frá 1354 (máldagi Gyrðis Ívarssonar biskups). Í.f. III. b., bls. 80.
4(55)	Kaupbréf fyrir Staðarfelli, dags. 3.3.1383. Örnólfur Jónsson selur Guttormi syni sínum hálfu jörðina Staðarfell með öllum gögnum og gæðum. Í.f. III. b., bls. 364–365.
4(56)	Kvittun fyrir fullnaðargreiðslu Guttorms Örnólfssonar vegna kaupa hans á hálfri jörðinni Staðarfelli, dags. 23.4.1385. Í.f. III. b., bls. 384.
4(57)	Skrá yfir eignir Staðarfellskirkju, árs. 1394. Í.f. III. b., bls. 506.
4(58)	Máldagi Staðarfellskirkju frá 1397 (Vilchinsmáldagi). Í.f. IV. b., bls. 159.
4(59)	Máldagi Staðarfellskirkju frá því um 1470. Í.f. V. b., bls. 593.
4(60)	Máldaga- og reikningsskaparbréf Staðarfellskirkju, dags. 19.9.1492. Í.f. VII. b., bls. 134–136.
4(61)	Tveir máldagar Staðarfellskirkju, óársettir en taldir skrifaðir eftir 1493. Í.f. VII. b., bls. 301–302 (bls. 201–202 við uppfléttingu á bækur.is).
4(62)	Máldagi Staðarfellskirkju frá því um 1570 (Gíslamáldagi). Í.f. XV. b., bls. 595.
4(63)	Kaupbréf fyrir Staðarfelli, dags. 14.6.1449. Halldóra Helgadóttir selur Þórði Helgasyni sinn hluta í jörðinni Staðarfelli í skiptum fyrir jörðina Hellu í Staðarfellspingum. Í.f. IV. b., bls. 765.
4(64)	Máldagi Hvolskirkju frá 1286. Í.f. II. b., bls. 259.
4(65)	Máldagi Hvolskirkju frá 1354 (Máldagi Gyrðis Ívarssonar biskups). Í.f. III. b., bls. 79.
4(66)	Máldagi Hvolskirkju frá 1397 (Vilchinsmáldagi). Í.f. IV. b., bls. 154–155.

4(67)	Máldagi Hvolskirkju frá árabílinu 1491–1518. Í.f. VII. b., bls. 70–71.
4(68)	Máldagi Hvolskirkju frá því um 1570 (Gíslamáldagi). Í.f. XV. b., bls. 591.
4(69)	Vitnisburður Þorleifs Snorrasonar og Þorvalds Auðunarsonar um landamerki Sælingdalstungu, um 1410, og vitnisburður Þorleifs Snorrasonar og Þorvalds Simeonssonar um landamerki Sælingsdalstungu, um 1410. Í.f. III. b., bls. 728–729.
4(70)	Péturskirkja á Staðarfelli á 10 hundruð í landi, árið 1394. Í.f. III. b., bls. 774.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2.):

4(10)	Ný jarðabók 1861, bls. 66–70.
4(11)	Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 163–175.
4(12)	Fasteignabók 1921, bls. 54–62.
4(13)	Fasteignabók 1932, bls. 41–44.
4(14)	Fasteignabók 1942–1944, bls. 10–13.

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.):

4(16)	Fjallskilareglugjörð fyrir Dalasýslu, nr. 75/1904, B-deild, bls. 139–144.
4(17)	Reglugjörð um eyðingu refa og fjallskil í Dalasýslu, nr. 92/1912, B-deild, bls. 185–196.
4(18)	Reglugjörð um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Dalasýslu frá 6.8.1912, nr. 101/1916, B-deild, bls. 230.
4(19)	Reglugjörð um breytingu á reglugjörð um eyðingu refa og fjallskil í Dalasýslu frá 6.8.1912, nr. 54/1919, B-deild, bls. 108.
4(20)	Fjallskilareglugjörð fyrir Dalasýslu, nr. 60/1923, B-deild, bls. 114–123.
4(21)	Reglugerð um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Dalasýslu frá 17.8.1923, nr. 116/1930, B-deild, bls. 305–307.
4(22)	Reglugerð um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Dalasýslu frá 12.5.1930, nr. 50/1934, B-deild, bls. 114–115.
4(23)	Fjallskilareglugerð fyrir Dalasýslu, nr. 163/1952, B-deild, bls. 319–317.
4(24)	Fjallskilareglugerð fyrir Dalasýslu, nr. 173/1962, B-deild, bls. 395–402.
4(25)	Fjallskilareglugerð fyrir Dalasýslu, nr. 400/1975, B-deild, bls. 798–803.
4(26)	Fjallskilasamþykkt fyrir Dalasýslu, nr. 359/1990, B-deild, bls. 1021–1025.
4(27)	Fjallskilasamþykkt fyrir Dalasýslu, nr. 532/1997, B-deild, bls. 1210–1214.
4(28)	Fjallskilasamþykkt fyrir sveitarfélagið Dalabyggð, nr. 1085/2011, B-deild.

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.): Gögn frá Héraðsskjalasafni Dalasýslu:

4(32)	Reglugerð fyrir Dalasýslu um grenjaleitir, notkun afrétta, fjallskil o.fl., árs. 1877.
-------	--

Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum (skjalaflokkur B.6.):

4(29)	Bréf ráðgjafans fyrir Ísland til landshöfðingja um makaskipti á kirkjugjörðinni Hvammskirkju og bændajörðinni Sælingsdal, dags. 21.3.1989, nr. 54/1898, B-deild, bls. 85.
-------	---

Landnáma (skjalaflokkur B.7.):

4(15)	Landið og Landnáma: Vestfirðingafjórðungur, bls. 180–200, ásamt korti.
4(30)	Landnámabók, fyrri hluti (1968), bls. 138–147.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Ásgarðs:

5		Kröfulýsing, 27.6.2016.
	5(1) a–b	Hornpunktaskrá ásamt óstaðfestri uppskrift af landamerkjabréfi Ásgarðs, dags. 15.5.1885.
	5(2)	Þinglýsingarvottorð fyrir Ásgarð, dags. 20.12.2016
	5(3)	Ásgarður. Útprintun úr fasteignaskrá, dags. 20.12.2016.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Staðarfells:

6		Kröfulýsing, 27.6.2016.
	6(1)	Hornpunktaskrá ásamt óstaðfestri uppskrift af landamerkjabréfi Staðarfells, dags. 21.7.1883.
	6(2)	Staðarfell. Útprintun úr fasteignaskrá, dags. 20.12.2016.
	6(3)	Þinglýsingarvottorð fyrir Staðarfell, dags. 20.12.2016.
6	6(4)	Greinargerð, dags. 24.8.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Sælingsdalstungu:

7		Kröfulýsing, 28.6.2016.
	7(1)	Hornpunktaskrá ásamt óstaðfestri uppskrift af landamerkjabréfi Sælingsdalstungu, dags. 20.5.1884.
	7(2)	Leiðrétting kröfulýsingar, dags. 12.8.2016.
	7(3)	Þinglýsingarvottorð fyrir Sælingsdalstungu, dags. 20.12.2016.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Svínadals:

8		Kröfulýsing, 22.12.2016.
	8(1)	Hornpunktaskrá fyrir Svínadal, ódags. en mótt. 4.1.2017.
	8(2)	Óstaðfestar uppskriftir landamerkjabréfa Hvols með Svínadal, dags. 21.5.1884; Sælingsdalstungu, dags. 20.5.1884; Ásgarðs, dags. 15.5.1885; Glerárskóga, ódags. en þingl. 26.5.1884; Ljárskóga, dags. 2.5.1886; Bessatungu, dags. 3.6.1890; Fremri-Brekku, dags. 20.5.1884; og Hvítadals, dags. 20.5.1884.
	8(3)	Afsal fyrir Hvoli að undanskildu landi Hvolskirkju á Svínadal, dags. 7.3.2011.
	8(4)	Veðbókarvottorð Hvols, dags. 22.12.2016.
	8(5)	Fasteignamatsvottorð Hvols, dags. 20.12.2016.
	8(6)	Greinargerð, dags. 23.8.2017.
	8(7)	Þrír tölvupóstar frá Ólafi Björnssyni lögmanni, dags. 23.8.2017, með 15 ljósmyndum í viðhengi sem Bjarni Ásgeirsson tók af ágreiningssvæðinu 21.8.2017. Að auki tveir tölvupóstar, dags. 28.11.2017, með 16 ljósmyndum til viðbótar.
	8(8)	Samantekt Bjarna Ásgeirssonar um örnefnin Hólknaheiði, Hólknahnjúk, Hólkonuhnúk og Hólkonudal, ódagsett.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Glerárskóga:

13		Kröfulýsing, 22.8.2017.
	13(1)	Hornpunktaskrá fyrir Glerárskóga, ódags. en mótt. 23.8.2017.
	13(2)	Veðbókarvottorð Glerárskóga, dags. 18.8.2017.
	13(3)	Fasteignamatsvottorð Glerárskóga, dags. 17.8.2017.
	13(4)	Greinargerð, dags. 23.8.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Ljárskóga:

14		Kröfulýsing, 22.8.2017.
	14(1)	Hornpunktaskrá fyrir Ljárskóga, ódags. en mótt. 23.8.2017.
	14(2)	Veðbókarvottorð Ljárskóga, dags. 18.8.2017.
	14(3)	Fasteignamatsvottorð Ljárskóga, dags. 17.8.2017.
	14(4)	Greinargerð, dags. 23.8.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Fremri-Brekku:

15		Kröfulýsing, 22.8.2017.
	15(1)	Hornpunktaskrá Fremri-Brekku, ódags. en mótt. 23.8.2017.
	15(2)	Veðbókarvottorð Fremri-Brekku, dags. 18.8.2017.
	15(3)	Fasteignamatsvottorð Fremri-Brekku, dags. 17.8.2017.
	15(4)	Greinargerð, dags. 23.8.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Bessatungu:

16		Kröfulýsing, 22.8.2017.
	16(1)	Hornpunktaskrá fyrir Bessatungu, ódags. en mótt. 23.8.2017.
	16(2)	Veðbókarvottorð Bessatungu, dags. 18.8.2017.
	16(3)	Fasteignamatsvottorð Bessatungu, dags. 17.8.2017.
	16(4)	Greinargerð, dags. 23.8.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Breiðabólstaðar:

17		Kröfulýsing, 27.11.2017.
	17(1)	Greinargerð, dags. 27.11.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Hóls:

18		Kröfulýsing, 27.11.2017.
	18(1)	Greinargerð, dags. 27.11.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Rauðbarðaholts:

19		Kröfulýsing, 27.11.2017.
	19(1)	Greinargerð, dags. 27.11.2017.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Knarrarhafnar:

20		Kröfulýsing, 27.11.2017.
	20(1)	Greinargerð, dags. 27.11.2017.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

9	9(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 9.8.2016.
	9(2)	Fundargerð vettvangsferðar, dags. 20.9.2016.
	9(3)	Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 24.2.2017.
	9(4)	Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 19.6.2017.
	9(5)	Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 10.8.2016.
	9(6)	Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 25.8.2017.
	9(7)	Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 30.8.2017.
	9(8)	Fundargerð síðari vettvangsferðar, dags. 30.8.2017
	9(9)	Fundargerð 7. fyrirtöku, dags. 23.11.2017.
	9(10)	Fundargerð síðari hluta aðalmeðferðar í málum 1 og 2/2016, dags. 29.11.2017.
	9(11)	Fundargerð 9. fyrirtöku, dags. 30.4.2018.
10		Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 16.9.2016.
	10(2)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 14.6.2017.
	10(3)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 31.7.2017.
	10(4)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 1.11.2017.
	10(5)	Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, dags. 30.4.2018. Lokagerð.

12	12(1)	Upplýsingar frá sérfræðingi Veðurstofu Íslands um vatnafar á ágreiningssvæðunum, dags. 11.5.2017.
----	-------	---

Lagt fram af málsaðilum:

	11	Yfirlitskort, mælikvarði 1:50.000 í A1. Mál nr. 3/2016. Kröfulínur allra málsaðila, dags. 20.9.2016.
--	----	--

Hliðsjónargögn:

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

Ónr.	Áætlun Þjóðskjalasafns Íslands um gagnaskil árið 2017, dags. 25.1.2017.
Ónr.	Gilin á Svínadal. Grein e. Einar Kristjánsson birt í Dalamótum, héraðsblaði Dalasýslu í desember árið 1994.
Ónr.	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í útgefnum dómum Hæstaréttar og Landsyferréttar, dags. 22.8.2017.
Ónr.	Minnisblað um leit óbyggðanefndar í skjalaflokki B.6., dags. 21.8.2017.
Ónr.	Örnefnaskrár frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum fyrir Staðarfell, Hvamm, Hofakur, Kýrunnarstaði, Knarrarhöfn, Hól, Rauðbarðaholt, Breiðabólstað, Hellu, Skóga, Túngarð, Hallsstaði, Stóru-Tungu, Stóra-Galtardal, Skarð, Búðardal, Ljárskóga, Glerárskóga, Ásgarð, Hvítadal og Fremri-Brekku.
Ónr.	Kaflinn „Fornleifar á Fellsströnd“ í Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1896, bls. 19–23.
Ónr.	Fyrir klofning. Grein eftir Árna Óla í Lesbók Morgunblaðsins 21.10.1945.
Ónr.	Skýrslur í máli 1/2016 hjá óbyggðanefnd (36 bls., skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).

Lagt fram til hliðsjónar af Indriða Þorkelssyni lögmanni og Eddu Andradóttur lögmanni f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

Ónr.	Jarðabók yfir Dalasýslu 1731. Ormur Daðason. Sögufélagið 1965, bls. 2–162.
Ónr.	Dalasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags, 1839–1855, bls. 14–92 og 143–182.
Ónr.	Uppskrift af jarðamati Dalasýslu 1849–1850.
Ónr.	Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1884–1885, bls. 77–79.
Ónr.	Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 6. bindi. Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn 1938, bls. 1 og 4–177.
Ónr.	Dalasýsla: Árbók Ferðafélags Íslands 1947. Þorsteinn Þorsteinsson, bls. 10–37 og 98–107.
Ónr.	Íslendingabók/Landnámabók. Hið íslenska fornritafélag, 1. bindi 1968, bls. 136–161.
Ónr.	Í fjallhögum milli Mýra og Dala. Dalasýsla: Árbók Ferðafélags Íslands 1997, Guðrún Ása Grímsdóttir og Árni Björnsson, bls. 126–213.
Ónr.	Úrvinnsla Þjóðskjalasafns úr fornbréfasafni, seinni hluti (jarðir).
Ónr.	Úrvinnsla Þjóðskjalasafns úr fornbréfasafni, fyrri hluti (kirkjur).
Ónr.	Úrvinnsla Þjóðskjalasafns úr fornbréfasafni, seinni hluti (kirkjur).
Ónr.	Úrvinnsla Þjóðskjalasafns úr jarðaskjölum og dóma- og þingbókum sýslumanna.
Ónr.	Úrvinnsla Þjóðskjalasafns úr jarðaskjölum.
Ónr.	Úrvinnsla Þjóðskjalasafns úr jarðaskjölum og dóma- og þingbókum sýslumanna.
Ónr.	Örnefnaskrá Sælingsdalstungu.
Ónr.	Örnefnaskrá Bersatungu.
Ónr.	Örnefnaskrá Hvítadals í Saurbæ.
Ónr.	Örnefnaskrár Hvals og Hvalslands á Svínadal.
Ónr.	Örnefnaskrá Bessatungu. Skráð af Brynjúlfi Sæmundssyni, árið 1972.
Ónr.	Örnefnaskrá Bessatungu. Skráð af Ara Gíslasyni. Óársett.

Ónr.	Örnefnaskrá Bessatungu. Skráð af Ólafi Skagfjörð. Óársett.
Ónr.	Eyðibyggðin á Flekkudal. Grein e. Einar G. Pétursson birt í Afmælisriti Búnaðarfélags Fellsstrandarhrepps 1992.
Ónr.	Tölvupóstur frá Gunnari Erni Hannessyni, sérfræðingi hjá Þjóðskjalasafni Íslands, með umfjöllun um örnefnin Hólknárdal, Hólknahnúk og Hólkonudal o.fl.

Lagt fram til hliðsjónar af Ólafi Björnssyni lögmanni:

Ónr.	Söguleg rök Hæstaréttar og óbyggðanefndar. Grein e. Einar G. Pétursson. Ódagsett.
Ónr.	Heimildir um landamerki, örnefni, nytjar og fleira tengt jörðum í Dalabyggð. Heimildaskrá gefin út af Héraðsskjalasafni Dalasýslu, dags. 25.2.2016.